This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

WIDENER LIBRARY
HX IJUK 8

50(6)

HARVARD COLLEGE LIBRARY
FROM THE LIBRARY OF
JOHN CHIPMAN GRAY
CLASS OF 1859
PROFESSOR OF LAW 1875–1913

J. C. Gray.

C. CORNELII
TACITI
OPERA.

TOMUS SEXTUS.

C. CORNELII
TACITI
OPERA

SUPPLEMENTIS,

NOTIS ET DISSERTATIONIBUS

ILLUSTRAVIT

GABRIEL BROTIER.

TOMUS SEXTUS.

PARISIIS,

Ex Typographia L. F. DELATOUR, viâ San-Jacobeâ.

M. DCC. LXXVI.

Cum Approbatione & Privilegio Regis.

HARVARD UNIVERSITY
CLASSICAL DEPARTMENT

Lt 1.150 (6)

C. CORNELIUS
TACITUS
DE MORIBUS GERMANORUM:
DE VITA AGRICOLÆ.
DIALOGUS DE ORATORIBUS.

ACCESSIT

SUPPLEMENTUM DIALOGI

DE ORATORIBUS.

BREVIARIUM
LIBELLI
DE SITU, MORIBUS, ET POPULIS GERMANIÆ.

I. GERMANIÆ *ſitus*. II. *Incolæ. Nominis origo*. III. *Carmina, barditus: variæque antiquitates*. IV. *Corporum habitus*. V. *Soli natura*. VI. *Germanorum arma*. VII. *Reges, duces, ſacerdotes*. VIII. *Feminarum conſtantia & veneratio*. IX. *Dii, Mercurius, Hercules, Mars, Iſis. Simulacra nulla*. X. *Auſpicia, ſortes: ex equis, e captivis præſagia*. XI. *Conſultationes publicæ & conventus*. XII. *Pœnæ. Jus*. XIII. *Scutum, framea juvenibus data. Principum comites: eorum virtus & fama*.

XIV. *Gentis bellica ſtudia.* XV. *Pacis artes, venatio & otium. Collata principibus munera.* XVI. *Vicorum domorumque forma. Specus, ſuffugium hiemi, & receptaculum frugibus.* XVII. *Hominum, feminarumque veſtitus.* XVIII. *Severa matrimonia. Dos a marito data.* XIX. *Adulterii pœna, maritis permiſſa.* XX. *Liberorum educatio. Succeſſionis leges.* XXI. *Patris, propinqui amicitiæ inimicitiæque ſuſceptæ. Homicidiorum pretia. Hoſpitalitas.* XXII. *Victus: ebrietas: rixæ: in conviviis conſultationes.* XXIII. *Potus, cibi.* XXIV. *Juventæ ludicrum. Aleæ furor.* XXV. *Servi, libertini.* XXVI. *Agrorum cultus & partitio. Anni tempora.* XXVII. *Funera. Hæc hactenus in commune.* XXVIII. *Singularum gentium inſtituta. Galli, olim validi,*

in Germaniam tranſgreſſi. Helvetii, Boii, Gallica gens. Avariſcorum, Oſorum incertum genus. Treveri, Nervii, Germanicæ originis populi, ut & Vangiones, Triboci, Nemetes, Ubii. XXIX. *Batavi, Cattorum proles. Mattiacorum gens. Decumates agri.* XXX. *Catti, militari diſciplinâ præcipui.* XXXII. *Uſipii, Tencteri, equitatu præſtantes.* XXXIII. *Bructerorum ſedes a Chamavis & Angrivariis occupatæ.* XXXIV. *Dulgibini. Chaſuari. Friſii majores & minores.* XXXV. *Chauci, pacis ſtudioſi.* XXXVI. *Cheruſci & Foſi, a Cattis victi.* XXXVII. *Cimbrorum parva civitas, gloria ingens.* XXXVIII. *Suevorum mores.* XXXIX. *Semnonum religio.* XL. *Langobardi. Reudigni. Aviones. Angli. Varini. Eudoſes. Suardones. Nuithones. Herthi, ſeu Terræ matris,*

commune ſacrum. XLI. *Hermunduri.* XLII. *Nariſci. Marcomanni. Quadi.* XLIII. *Marſigni. Gothini. Oſi. Burii. Lygiorum civitates. Arii. Helvecones. Manimi. Elyſii. Naharvali. Alcis numen. Gothones.* XLIV. *Suionum civitates.* XLV. *Mare pigrum. Æſtii ſuccinum legunt. Sitones, quibus femina imperat.* XLVI. *Peucini. Venedi. Fenni. Eorum feritas & paupertas. Hominum monſtra, Hellufii, Oxiones.*

Libellum hunc ſcripſit Tacitus

A.U.C. J.C.

DCCCLI. 98. Coſſ. { M. Cocceio Nervâ Aug. IV; M. Ulpio Trajano Cæſare II.

C. CORNELII
TACITI
DE SITU, MORIBUS, ET POPULIS GERMANIÆ LIBELLUS.

GERMANIA omnis a Gallis Rætiſque & Pannoniis, Rheno & Danubio fluminibus, a Sarmatis Daciſque, mutuo metu, aut montibus ſeparatur. Cetera Oceanus ambit, latos ſinus, & inſularum immenſa ſpatia complectens, nuper cognitis quibuſdam gentibus, ac regibus, quos bellum aperuit. Rhenus, Ræticarum

Alpium inacceſſo ac præcipiti vertice ortus, modico flexu, in Occidentem versùs, ſeptemtrionali Oceano miſcetur. Danubius, molli & clementer edito montis Abnobæ jugo effuſus, plures populos adit, donec in Ponticum mare ſex meatibus erumpat: ſeptimum enim os paludibus hauritur.

II. IPSOS Germanos indigenas crediderim, miniméque aliarum gentium adventibus & hoſpitiis mixtos: quia nec terrâ olim, ſed claſſibus advehebantur, qui mutare ſedes quærebant; & immenſus ultrà, utque ſic dixerim, adverſus Oceanus raris ab orbe noſtro navibus aditur. Quis porrò, præter periculum horridi & ignoti maris, Aſiâ, aut Africâ, aut Italiâ relictâ, Germaniam peteret? informem terris, aſperam cælo, triſtem cultu aſpectuque, niſi ſi patria ſit. Celebrant carminibus antiquis (quod unum apud illos memoriæ & annalium genùs eſt) « Tuiſtonem deum, terrâ editum, & filium » Mannum, originem gentis conditoreſque. Manno tres filios adſignant, e » quorum nominibus proximi Oceano » Ingævones, medii Hermiones, ceteri » Iſtævones vocentur ». Quidam autem, licentiâ vetuſtatis, « plures deo ortos,

»pluresque gentis appellationes, Marſos, »Gambrivios, Suevos, Vandalios» adfirmant: «eaque vera & antiqua nomina. »Ceterùm Germaniæ vocabulum recens, »& nuper additum: quoniam, qui primi »Rhenum tranſgreſſi Gallos expulerint, »ac nunc Tungri, tunc Germani vocati »ſint: ita nationis nomen, non gentis, »evaluiſſe paullatim, ut omnes, primùm »a victore, ob metum, mox a ſeipſis »invento nomine, *Germani* vocarentur». «Fuiſſe apud eos & Herculem» memorant; primumque omnium virorum fortium ituri in prœlia canunt.

III. Sunt illis hæc quoque carmina; quorum relatu, quem *Barditum* vocant, accendunt animos, futuræque pugnæ fortunam ipſo cantu augurantur: terrent enim, trepidantve, prout ſonuit acies. Nec tam voces illæ, quàm virtutis concentus, videntur: adfectatur præcipuè aſperitas ſoni, & fractum murmur, objectis ad os ſcutis, quò plenior & gravior vox repercuſſu intumeſcat. Ceterùm & «Ulixem» quidam opinantur, «longo »illo & fabuloſo errore in hunc Oceanum »delatum, adiſſe Germaniæ terras, Aſ»ciburgiumque, quod, in ripâ Rheni »ſitum, hodieque incolitur, ab illo conſ-

» titutum, nominatumque ΑΣΚΙΠΥΡΓΙΟΝ:
» Aram quinetiam Ulixi conſecratam,
» adjecto Laertæ patris nomine, eodem
» loco, olim repertam: monumentaque,
» & tumulos quoſdam, Græcis literis inſ-
» criptos, in confinio Germaniæ Rætiæque
» adhuc exſtare»: quæ neque confirmare argumentis, neque refellere in animo eſt: ex ingenio ſuo quiſque demat, vel addat fidem.

IV. Ipse eorum opinionibus accedo, qui « Germaniæ populos nullis aliis alia-
» rum nationum conubiis infectos, pro-
» priam, & ſinceram, & tantùm ſuî
» ſimilem gentem exſtitiſſe» arbitrantur. Unde habitus quoque corporum, quamquam in tanto hominum numero, idem omnibus: truces & cærulei oculi, rutilæ comæ, magna corpora, & tantùm ad impetum valida: laboris atque operum non eadem patientia: miniméque ſitim æſtumque tolerare, frigora atque inediam cælo ſolove adſueverunt.

V. Terra, etſi aliquantò ſpecie differt, in univerſum tamen aut ſilvis horrida, aut paludibus fœda: humidior, quà Gallias, ventoſior, quà Noricum ac Pannoniam aſpicit: ſatis ferax, frugiferarum arborum impatiens, pecorum

ſecunda, ſed plerumque improcera: ne armentis quidem ſuus honor, aut gloria frontis: numero gaudent: eæque ſolæ & gratiſſimæ opes ſunt. Argentum & aurum propitii an irati dii negaverint, dubito. Nec tamen adfirmaverim nullam Germaniæ venam argentum aurumve gignere: quis enim ſcrutatus eſt? poſſeſſione & uſu haud perinde adficiuntur. Eſt videre apud illos argentea vaſa, legatis & principibus eorum muneri data, non in aliâ vilitate, quàm quæ humo finguntur: quamquam proximi ob uſum commerciorum aurum & argentum in pretio habent, formaſque quaſdam noſtræ pecuniæ agnoſcunt, atque eligunt: interiores ſimpliciùs & antiquiùs permutatione mercium utuntur. Pecuniam probant veterem, & diu notam, Serratos, Bigatoſque. Argentum quoque magis, quàm aurum ſequuntur, nullâ affectione animi, ſed quia numerus argenteorum facilior uſui eſt promiſcua ac vilia mercantibus.

VI. Ne ferrum quidem ſupereſt, ſicut ex genere telorum colligitur. Rari gladiis, aut majoribus lanceis utuntur: haſtas, vel ipſorum vocabulo *frameas* gerunt, anguſto & brevi ferro, ſed ita acri, & ad uſum habili, ut eodem telo, prout ratio poſcit,

vel cominus vel eminus pugnent: & eques quidem ſcuto frameâque contentus eſt: pedites & miſſilia ſpargunt, plura ſinguli, atque in immenſum vibrant: nudi, aut ſagulo leves: nulla cultûs jactatio: ſcuta tantùm lectiſſimis coloribus diſtinguunt: paucis loricæ: vix uni alterive caſſis, aut galea. Equi non formâ, non velocitate conſpicui: ſed nec variare gyros, in morem noſtrum, docentur. In rectum, aut uno flexu dextros agunt, ita conjuncto orbe, ut nemo poſterior ſit. In univerſum æſtimanti, plus penes peditem roboris: eoque mixti prœliantur, aptâ & congruente ad equeſtrem pugnam velocitate peditum, quos ex omni juventute delectos ante aciem locant. Definitur & numerus: centeni ex ſingulis pagis ſunt: idque ipſum inter ſuos vocantur: & quod primò numerus fuit, jam nomen & honor eſt. Acies per cuneos componitur. Cedere loco, dummodo rurſus inſtes, conſilii quàm formidinis arbitrantur. Corpora ſuorum etiam in dubiis prœliis referunt. Scutum reliquiſſe præcipuum flagitium: nec aut ſacris adeſſe, aut concilium inire ignominioſo fas: multique ſuperſtites bellorum, infamiam laqueo finierunt.

VII. REGES ex nobilitate; duces ex

virtute ſumunt. Nec regibus infinita, aut libera poteſtas: & duces exemplo potiùs quàm imperio: ſi prompti, ſi conſpicui, ſi ante aciem agant, admiratione præſunt. Ceterùm, neque animadvertere, neque vincire, ne verberare quidem, niſi ſacerdotibus permiſſum: non quaſi in pœnam, nec ducis juſſu, ſed velut deo imperante, quem adeſſe bellantibus credunt: effigieſque, & ſigna quædam, detracta lucis, in prœlium ferunt. Quodque præcipuum fortitudinis incitamentum eſt, non caſus, nec fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit, ſed familiæ & propinquitates: & in proximo pignora: unde feminarum ululatus audiri, unde vagitus infantium: hi cuique ſanctiſſimi teſtes, hi maximi laudatores. Ad matres, ad conjuges vulnera ferunt: nec illæ numerare, aut exigere plagas pavent. Ciboſque & hortamina pugnantibus geſtant.

VIII. MEMORIÆ proditur quaſdam acies, inclinatas jam, & labantes, a feminis reſtitutas, conſtantiâ precum, & objectu pectorum, & monſtratâ cominus captivitate, quam longè impatientiùs feminarum ſuarum nomine timent: adeò, ut efficaciùs obligentur animi civitatum, quibus inter obſides puellæ quoque nobiles

imperantur. Ineſſe quinetiam ſanctum aliquid, & providum putant: nec aut conſilia earum aſpernantur, aut reſponſa negligunt. Vidimus, ſub divo Veſpaſiano, Veledam, diu apud pleroſque numinis loco habitam. Sed & olim Auriniam, & compluris alias venerati ſunt, non adulatione, nec tamquam facerent deas.

IX. DEORUM maximè Mercurium colunt, cui certis diebus, humanis quoque hoſtiis litare fas habent. Herculem ac Martem conceſſis animalibus placant: pars Suevorum & Iſidi ſacrificat. Unde cauſa & origo peregrino ſacro, parum comperi, niſi quòd ſignum ipſum in modum liburnæ figuratum, docet advectam religionem. Ceterùm, nec cohibere parietibus deos, neque in ullam humani oris ſpeciem adſimulare, ex magnitudine cæleſtium arbitrantur: lucos ac nemora conſecrant, deorumque nominibus appellant ſecretum illud: quod ſolâ reverentiâ vident.

X. AUSPICIA, ſorteſque, ut qui maximè, obſervant. Sortium conſuetudo ſimplex: virgam, frugiferæ arbori deciſam, in ſurculos amputant, eoſque, notis quibuſdam diſcretos, ſuper candidam veſtem temere ac fortuitò ſpargunt: mox, ſi

publicè conſuletur, ſacerdos civitatis, ſin privatim, ipſe paterfamiliæ, precatus deos, cælumque ſuſpiciens, ter ſingulos tollit, ſublatos, ſecundùm impreſſam antè notam, interpretatur. Si prohibuerunt, nulla, de eâdem re, in eumdem diem, conſultatio: ſin permiſſum, auſpiciorum adhuc fides exigitur. Et illud quidem etiam hìc notum, avium voces, volatuſque interrogare. Proprium gentis, equorum quoque præſagia ac monitus experiri: publicè aluntur iiſdem nemoribus ac *lucis*, candidi, & nullo mortali opere contacti, quos preſſos ſacro curru ſacerdos, ac rex, vel princeps civitatis, comitantur, hinnituſque ac fremitus obſervant. Nec ulli auſpicio major fides, non ſolùm apud plebem, ſed apud proceres, apud ſacerdotes. Se enim miniſtros deorum, illos conſcios putant. Eſt & alia obſervatio auſpiciorum, quâ gravium bellorum eventus explorant. Ejus gentis, cum quâ bellum eſt, captivum quoquo modo interceptum, cum electo popularium ſuorum, patriis quemque armis committunt: victoria hujus, vel illius, pro præjudicio accipitur.

XI. De minoribus rebus principes conſultant, de majoribus omnes; ita tamen,

ut ea quoque, quorum penes plebem arbitrium eſt, apud principes pertractentur. Coeunt, niſi quid fortuitum & ſubitum inciderit, certis diebus, cùm aut inchoatur luna, aut impletur: nam agendis rebus hoc auſpicatiſſimum initium credunt. Nec dierum numerum, ut nos, ſed noctium computant. Sic conſtituunt, ſic condicunt: nox ducere diem videtur. Illud ex libertate vitium, quòd non ſimul, nec ut juſſi conveniunt, ſed & alter, & tertius dies cunctatione coeuntium abſumitur. Ut turbæ placuit, conſidunt armati. Silentium per ſacerdotes, quibus tum & coercendi jus eſt, imperatur. Mox rex, vel princeps, prout ætas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum, prout facundia eſt, audiuntur, auctoritate ſuadendi magis, quàm jubendi poteſtate. Si diſplicuit ſententia, fremitu aſpernantur: ſin placuit, frameas concutiunt. Honoratiſſimum aſſensûs genus eſt, armis laudare.

XII. LICET apud concilium accuſare quoque, & diſcrimen capitis intendere. Diſtinctio pœnarum ex delicto: proditores & transfugas arboribus ſuſpendunt: ignavos, & imbelles, & corpore infames, cœno ac palude, injectâ inſuper crate, mergunt. Diverſitas ſupplicii illuc reſpicit,

tamquam ſcelera oſtendi oporteat, dum puniuntur, flagitia abſcondi. Sed & levioribus delictis, pro modo, pœna: equorum pecorumque numero convicti multantur: pars multæ regi, vel civitati, pars ipſi qui vindicatur, vel propinquis ejus exſolvitur. Eliguntur in iiſdem conciliis & principes, qui jura per pagos vicoſque reddunt. Centeni ſingulis ex plebe comites, conſilium ſimul & auctoritas, adſunt.

XIII. Nihil autem neque publicæ neque privatæ rei, niſi armati agunt. Sed arma ſumere non antè cuiquam moris, quàm civitas ſuffecturum probaverit. Tum in ipſo concilio, vel principum aliquis, vel pater, vel propinquus ſcuto frameâque juvenem ornant: hæc apud illos toga, hic primus juventæ honos: ante hoc domûs pars videntur, mox reipublicæ. Inſignis nobilitas, aut magna patrum merita, principis dignationem etiam adoleſcentulis adſignant. Ceteri robuſtioribus ac jampridem probatis aggregantur: nec rubor inter comites aſpici. Gradus quinetiam & ipſe comitatus habet, judicio ejus, quem ſectantur: magnaque & comitum æmulatio, quibus primus apud principem ſuum locus; & principum,

cui plurimi & acerrimi comites. Hæc dignitas, hæ vires, magno ſemper electorum juvenum globo circumdari, in pace decus, in bello præſidium. Nec solùm in ſuâ gente cuique, ſed apud finitimas quoque civitates id nomen, ea gloria eſt, ſi numero ac virtute comitatus emineat: expetuntur enim legationibus, & muneribus ornantur, & ipsâ plerumque famâ bella profligant.

XIV. CUM ventum in aciem, turpe principi virtute vinci; turpe comitatui, virtutem principis non adæquare. Jam verò infame in omnem vitam ac probroſum, ſuperſtitem principi ſuo ex acie receſſiſſe. Illum defendere, tueri, ſua quoque fortia facta gloriæ ejus adſignare, præcipuum ſacramentum eſt. Principes pro victoriâ pugnant: comites pro principe. Si civitas, in quâ orti ſunt, longâ pace & otio torpeat; plerique nobilium adoleſcentium petunt ultro eas nationes, quæ tum bellum aliquod gerunt; quia & ingrata genti quies, & faciliùs inter ancipitia clareſcunt, magnumque comitatum non niſi vi belloque tueare: exigunt enim principis ſui liberalitate illum bellatorem equum, illam cruentam victricemque frameam. Nam epulæ, & quamquam

incompti, largi tamen apparatus pro ſtipendio cedunt. Materia munificentiæ per bella & raptus. Nec arare terram, aut exſpectare annum, tam facilè perſuaſeris, quàm vocare hoſtes & vulnera mereri: pigrum quinimmo & iners videtur ſudore adquirere, quod poſſis ſanguine parare.

XV. Quotiens bella non ineunt, non multum venatibus, plus per otium tranſigunt, dediti ſomno, ciboque. Fortiſſimus quiſque ac bellicoſiſſimus nihil agens, delegatâ domûs, & penatium, & agrorum curâ feminis ſenibuſque, & infirmiſſimo cuique ex familiâ, ipſi hebent: mirâ diverſitate naturæ, cùm iidem homines ſic ament inertiam, & oderint quietem. Mos eſt civitatibus, ultro ac viritim conferre principibus, vel armentorum, vel frugum, quod pro honore acceptum, etiam neceſſitatibus ſubvenit. Gaudent præcipuè finitimarum gentium donis, quæ non modò a ſingulis, ſed publicè mittuntur: electi equi, magna arma, phaleræ, torqueſque. Jam & pecuniam accipere docuimus.

XVI. Nullas Germanorum populis urbes habitari, ſatis notum eſt: ne pati quidem inter ſe junctas ſedes. Colunt diſcreti ac diverſi, ut fons, ut campus,

ut nemus placuit. Vicos locant, non in noſtrum morem, connexis & cohærentibus ædificiis: ſuam quiſque domum ſpatio circumdat, ſive adverſùs caſus ignis remedium, ſive inſcitiâ ædificandi. Ne cæmentorum quidem apud illos, aut tegularum uſus: materiâ ad omnia utuntur informi, & citra ſpeciem, aut delectationem. Quædam loca diligentiùs illinunt terrâ, ita purâ ac ſplendente, ut picturam ac lineamenta colorum imitetur. Solent & ſubterraneos ſpecus aperire, eoſque multo inſuper fimo onerant, ſuffugium hiemi & receptaculum frugibus: quia rigorem frigorum ejuſmodi locis molliunt: & ſi quando hoſtis advenit, aperta populatur: abdita autem & defoſſa, aut ignorantur, aut eo ipſo fallunt, quòd quærenda ſunt.

XVII. Tegumen omnibus ſagum, fibulâ, aut, ſi deſit, ſpinâ conſertum. Cetera intecti, totos dies juxta focum atque ignem agunt. Locupletiſſimi veſte diſtinguuntur, non fluitante, ſicut Sarmatæ ac Parthi, ſed ſtrictâ & ſingulos artus exprimente. Gerunt & ferarum pelles, proximi ripæ negligenter, ulteriores exquiſitiùs, ut quibus nullus per commercia cultus. Eligunt feras, & de-

tracta velamina ſpargunt maculis pellibuſque belluarum, quas exterior Oceanus, atque ignotum mare gignit. Nec alius feminis quàm viris habitus, niſi quòd feminæ ſæpius lineis amictibus velantur, eoſque purpurâ variant, partemque veſtitûs ſuperioris in manicas non extendunt, nudæ brachia ac lacertos: ſed & proxima pars pectoris patet.

XVIII. QUAMQUAM ſevera illic matrimonia: nec ullam morum partem magis laudaveris: nam propè ſoli barbarorum ſingulis uxoribus contenti ſunt, exceptis admodum paucis, qui non libidine, ſed ob nobilitatem plurimis nuptiis ambiuntur. Dotem non uxor marito, ſed uxori maritus offert. Interſunt parentes & propinqui, ac munera probant: munera non ad delicias muliebres quæſita, nec quibus nova nupta comatur; ſed boves, & frenatum equum, & ſcutum cum frameâ, gladioque. In hæc munera uxor accipitur, atque invicem ipſa armorum aliquid viro affert. Hoc maximum vinculum, hæc arcana ſacra, hos conjugales deos arbitrantur. Ne ſe mulier extra virtutum cogitationes, extraque bellorum caſus putet, ipſis incipientis matrimonii auſpiciis admonetur, venire ſe laborum periculo-

rumque ſociam, idem in pace, idem in prœlio paſſuram auſuramque: hoc juncti boves, hoc paratus equus, hoc data arma denuntiant. Sic vivendum, ſic pereundum: accipere ſe, quæ liberis inviolata ac digna reddat, quæ nurus accipiant, rurſuſque ad nepotes referant.

XIX. ERGO ſeptâ pudicitiâ agunt, nullis ſpectaculorum inlecebris, nullis conviviorum inritationibus corruptæ. Literarum ſecreta viri pariter ac feminæ ignorant. Pauciſſima in tam numeroſâ gente adulteria, quorum pœna præſens, & maritis permiſſa. Acciſis crinibus, nudatam, coram propinquis, expellit domo maritus, ac per omnem vicum verbere agit: publicatæ enim pudicitiæ nulla venia: non formâ, non ætate, non opibus maritum invenerit. Nemo enim illic vitia ridet: nec corrumpere & corrumpi, ſæculum vocatur. Meliùs quidem adhuc eæ civitates, in quibus tantùm virgines nubunt, & cum ſpe votoque uxoris ſemel tranſigitur. Sic unum accipiunt maritum, quo modo unum corpus, unamque vitam, ne ulla cogitatio ultrà, ne longior cupiditas, ne tamquam maritum, ſed tamquam matrimonium ament. Numerum liberorum finire, aut quemquam ex

agnatis necare, flagitium habetur: pluſque ibi boni mores valent, quàm alibi bonæ leges.

XX. In omni domo nudi ac ſordidi, in hos artus, in hæc corpora, quæ miramur, excreſcunt. Sua quemque mater uberibus alit, nec ancillis ac nutricibus delegantur. Dominum ac ſervum nullis educationis deliciis dignoſcas. Inter eadem pecora, in eâdem humo degunt, donec ætas ſeparet ingenuos, virtus agnoſcat. Sera juvenum Venus; eoque inexhauſta pubertas: nec virgines feſtinantur; eadem juventa, ſimilis proceritas: pares validæque miſcentur: ac robora parentum liberi referunt. Sororum filiis idem apud avunculum, qui apud patrem honor. Quidam ſanctiorem arctioremque hunc nexum ſanguinis arbitrantur, & in accipiendis obſidibus magis exigunt; tamquam ii, & animum firmiùs, & domum latiùs teneant. Heredes tamen ſucceſſoreſque ſui cuique liberi: & nullum teſtamentum. Si liberi non ſunt, proximus gradus in poſſeſſione fratres, patrui, avunculi. Quantò plus propinquorum, quò major adfinium numerus, tantò gratioſior ſenectus: nec ùlla orbitatis pretia.

XXI. Suscipere tam inimicitias, ſeu

patris, ſeu propinqui, quàm amicitias neceſſe eſt: nec implacabilès durant. Luitur enim etiam homicidium certo armentorum ac pecorum numero, recipitque ſatisfactionem univerſa domus: utilitèr in publicum; quia periculoſiores ſunt inimicitiæ juxta libertatem. Convictibus & hoſpitiis non alia gens effuſiùs indulget. Quemcumque mortalium arcere tecto, nefas habetur: pro fortunâ quiſque apparatis epulis excipit. Cùm defecere, qui modò hoſpes fuerat, monſtrator hoſpitii & comes, proximam domum non invitati adeunt: nec intereſt: pari humanitate accipiuntur. Notum ignotumque, quantum ad jus hoſpitii, nemo diſcernit. Abeunti, ſi quid popoſcerit, concedere moris: & poſcendi invicem eadem facilitas. Gaudent muneribus: ſed nec data imputant, nec acceptis obligantur.

XXII. VICTUS inter hoſpites comis. Statim e ſomno, quem plerumque in diem extrahunt, lavantur, ſæpiùs calidâ, ut apud quos plurimùm hiems occupat. Lauti, cibum capiunt: ſeparatæ ſingulis ſedes, & ſua cuique menſa. Tum ad negotia, nec minus ſæpe ad convivia procedunt armati. Diem noctemque continuare potando, nulli probrum. Crebræ,

ut inter vinolentos rixæ, rarò conviciis, ſæpiùs cæde & vulneribus tranſiguntur. Sed & de reconciliandis invicem inimicis, & jungendis adfinitatibus, & adſciſcendis principibus, de pace denique ac bello plerumque in conviviis conſultant: tamquam nullo magis tempore aut ad ſimplices cogitationes pateat animus, aut ad magnas incaleſcat. Gens non aſtuta, nec callida, aperit adhuc ſecreta pectoris, licentiâ joci. Ergo detecta & nuda omnium mens, poſterâ die retractatur; & ſalva utriuſque temporis ratio eſt. Deliberant, dum fingere neſciunt: conſtituunt, dum errare non poſſunt.

XXIII. Potui humor ex hordeo aut frumento, in quamdam ſimilitudinem vini corruptus. Proximi ripæ & vinum mercantur. Cibi ſimplices: agreſtia poma, recens fera, aut lac concretum. Sine apparatu, ſine blandimentis expellunt famem. Adversùs ſitim, non eadem temperantia. Si indulſeris ebrietati, ſuggerendo quantum concupiſcunt, haud minùs facilè vitiis, quàm armis vincentur.

XXIV. Genus ſpectaculorum unum, atque in omni cœtu idem. Nudi juvenes, quibus id ludicrum eſt, inter gladios ſe, atque infeſtas frameas, ſaltu jaciunt.

Exercitatio artem paravit, ars decorem: non in quæſtum tamen, aut mercedem: quamvis audacis laſciviæ pretium eſt, voluptas ſpectantium. Aleam (quod mirere) ſobrii inter ſeria exercent, tantâ lucrandi perdendive temeritate, ut, cùm omnia defecerunt, extremo ac noviſſimo jactu de libertate & de corpore contendant. Victus voluntariam ſervitutem adit: quamvis junior, quamvis robuſtior, alligari ſe ac venire patitur. Ea eſt in re pravâ pervicacia: ipſi fidem vocant. Servos conditionis hujus per commercia tradunt, ut ſe quoque pudore victoriæ exſolvant.

XXV. CETERIS ſervis, non, in noſtrum morem, deſcriptis per familiam miniſteriis, utuntur. Suam quiſque ſedem, ſuos penates regit. Frumenti modum dominus, aut pecoris, aut veſtis, ut colono, injungit: & ſervus hactenus paret. Cetera domûs officia uxor ac liberi exſequuntur. Verberare ſervum ac vinculis & opere coercere, rarum. Occidere ſolent, non diſciplinâ & ſeveritate, ſed impetu & irâ, ut inimicum, niſi quòd impunè. Libertini non multum ſupra ſervos ſunt; raro aliquod momentum in domo, numquam in civitate, exceptis dumtaxat iis gentibus, quæ regnantur. Ibi enim & ſuper

ingenuos & ſuper nobiles aſcendunt: apud ceteros, impares libertini libertatis argumentum ſunt.

XXVI. FÆNUS agitare, & in uſuras extendere, ignotum: ideoque magis ſervatur, quàm ſi vetitum eſſet. Agri, pro numero cultorum, ab univerſis per vices occupantur, quos mox inter ſe ſecundùm dignationem partiuntur: facilitatem partiendi camporum ſpatia præſtant. Arva per annos mutant; & ſupereſt ager: nec enim cum ubertate & amplitudine ſoli labore contendunt, ut pomaria conſerant, & prata ſeparent, & hortos rigent: ſola terræ ſeges imperatur. Unde annum quoque ipſum non in totidem digerunt ſpecies: hiems, & ver, & æſtas intellectum ac vocabula habent: autumni perinde nomen ac bona ignorantur.

XXVII. FUNERUM nulla ambitio: id ſolùm obſervatur, ut corpora clarorum virorum certis lignis crementur. Struem rogi nec veſtibus, nec odoribus cumulant: ſua cuique arma, quorumdam igni & equus adjicitur. Sepulcrum ceſpes erigit. Monumentorum arduum & operoſum honorem, ut gravem defunctis, aſpernantnr. Lamenta ac lacrimas citò, dolorem & triſtitiam tardè ponunt. Feminis

lugere honeſtum eſt : viris meminiſſe.

XXVIII. Hæc in commune de omnium Germanorum origine ac moribus accepimus. Nunc ſingularum gentium inſtituta, rituſque, quatenus differant, quæ nationes e Germaniâ in Gallias commigraverint, expediam. Validiores olim Gallorum res fuiſſe ſummus auctorum divus Julius tradit : eóque credibile eſt, etiam Gallos in Germaniam tranſgreſſos. Quantulum enim amnis obſtabat, quominus, ut quæque gens evaluerat, occuparet permutaretque ſedes promiſcuas adhuc, & nullâ regnorum potentiâ diviſas? Igitur inter Hercyniam ſilvam, Rhenumque & Mœnum amnes, Helvetii, ulteriora Boii, Gallica utraque gens, tenuere. Manet adhuc *Boiemi* nomen, ſignificatque loci veterem memoriam, quamvis mutatis cultoribus. Sed utrùm Araviſci in Pannoniam ab Oſis, Germanorum natione, an Oſi ab Araviſcis in Germaniam commigraverint, cùm eodem adhuc ſermone, inſtitutis, moribus utantur, incertum eſt : quia pari olim inopiâ ac libertate, eadem utriuſque ripæ bona malaque erant. Treveri & Nervii circa affectationem Germanicæ originis ultro ambitioſi ſunt, tamquam per hanc

gloriam ſanguinis, a ſimilitudine & inertiâ Gallorum ſeparentur. Ipſam Rheni ripam haud dubiè Germanorum populi colunt, Vangiones, Triboci, Nemetes. Ne Ubii quidem, quamquam Romana colonia eſſe meruerint, ac libentiùs *Agrippinenſes* conditoris ſui nomine vocentur, origine erubeſcunt, tranſgreſſi olim, & experimento fidei ſuper ipſam Rheni ripam collocati, ut arcerent, non ut cuſtodirentur.

XXIX. Omnium harum gentium virtute præcipui Batavi, non multùm ex ripâ, ſed inſulam Rheni amnis colunt, Cattorum quondam populus, & ſeditione domeſticâ in eas ſedes tranſgreſſus, in quibus pars Romani imperii fierent. Manet honos, & antiquæ ſocietatis inſigne: nam nec tributis contemnuntur, nec publicanus atterit: exempti oneribus & collationibus, & tantùm in uſum prœliorum ſepoſiti, velut tela atque arma, bellis reſervantur. Eſt in eodem obſequio & Mattiacorum gens. Protulit enim magnitudo populi Romani ultra Rhenum, ultraque veteres terminos, imperii reverentiam. Ita ſede finibuſque in ſuâ ripâ, mente animoque nobiſcum agunt, cetera ſimiles Batavis, niſi quòd ipſo adhuc

terræ ſuæ ſolo & cælo acriùs animantur. Non numeraverim inter Germaniæ populos, quamquam trans Rhenum Danubiumque conſederint, eos, qui Decumates agros exercent. Leviſſimus quiſque Gallorum, & inopiâ audax, dubiæ poſſeſſionis ſolum occupavere. Mox limite acto, promotiſque præſidiis, ſinus imperii, & pars provinciæ habentur.

XXX. ULTRA hos Catti initium ſedis ab Hercynio ſaltu inchoant, non ita effuſis ac paluſtribus locis, ut ceteræ civitates, in quas Germania pateſcit: durant ſiquidem colles, paullatimque rareſcunt: & Cattos ſuos ſaltus Hercynius proſequitur ſimul atque deponit. Duriora genti corpora, ſtricti artus, minax vultus, & major animi vigor. Multum (ut inter Germanos) rationis ac ſolertiæ: præponere electos, audire præpoſitos, noſſe ordines, intelligere occaſiones, differre impetus, diſponere diem, vallare noctem, fortunam inter dubia, virtutem inter certa numerare: quodque rariſſimum, nec niſi ratione diſciplinæ conceſſum, plus reponere in duce, quàm in exercitu. Omne robur in pedite, quem ſuper arma ferramentis quoque & copiis onerant. Alios ad prœlium ire videas;

Cattos ad bellum : rari excurſus & fortuita pugna. Equeſtrium ſanè virium id proprium, citò parare victoriam, citò cedere. Velocitas juxta formidinem, cunctatio propior conſtantiæ eſt.

XXXI. Et aliis Germanorum populis uſurpatum rarâ & privatâ cujuſque audentiâ, apud Cattos in conſenſum vertit, ut primùm adoleverint, crinem barbamque ſummittere, nec, niſi hoſte cæſo, exuere votivum obligatumque virtuti oris habitum. Super ſanguinem & ſpolia, revelant frontem, ſeque « tum demum » pretia naſcendi retuliſſe, dignoſque pa» triâ ac parentibus » ferunt. Ignavis & imbellibus manet ſqualor. Fortiſſimus quiſque ferreum inſuper anulum (ignominioſum id genti) velut vinculum geſtat, donec ſe cæde hoſtis abſolvat. Plurimis Cattorum hic placet habitus. Jamque canent inſignes, & hoſtibus ſimul ſuiſque monſtrati : omnium penes hos initia pugnarum : hæc prima ſemper acies, viſu nova. Nam ne in pace quidem vultu mitiore manſueſcunt. Nulli domus, aut ager, aut aliqua cura : prout ad quemque venêre, aluntur : prodigi alieni, contemptores ſuî : donec exſanguis ſenectus tam duræ virtuti impares faciat.

XXXII. Proximi Cattis certum jam alveo Rhenum, quique terminus eſſe ſufficiat, Uſipii ac Tencteri colunt. Tencteri ſuper ſolitum bellorum decus, equeſtris diſciplinæ arte præcellunt. Nec major apud Cattos peditum laus, quàm Tencteris equitum. Sic inſtituêre majores, poſteri imitantur. Hi luſus infantium, hæc juvenum æmulatio, perſeverant ſenes: inter familiam, & penates, & jura ſucceſſionum, equi traduntur: excipit filius, non, ut cetera, maximus natu, ſed prout ferox bello & melior.

XXXIII. Juxta Tencteros Bructeri olim occurrebant: nunc Chamavos & Angrivarios immigraſſe narratur, pulſis Bructeris ac penitus exciſis, vicinarum conſenſu nationum, ſeu ſuperbiæ odio, ſeu prædæ dulcedine, ſeu favore quodam erga nos deorum: nam ne ſpectaculo quidem prœlii invidêre: ſuper LX millia, non armis teliſque Romanis, ſed, quod magnificentius eſt, oblectationi oculiſque ceciderunt. Maneat quæſo, duretque gentibus, ſi non amor noſtrî, at certè odium ſuî: quando, urgentibus imperii fatis, nihil jam præſtare fortuna majus poteſt, quàm hoſtium diſcordiam.

XXXIV. Angrivarios & Chamavos

a tergo Dulgibini, & Chaſuari cludunt, aliæque gentes haud perinde memoratæ. A fronte Friſii excipiunt. « Majoribus » minoribuſque Friſiis » vocabulum eſt, ex modo virium: utræque nationes uſque ad Oceanum Rheno prætexuntur, ambiuntque immenſos inſuper lacus, & Romanis claſſibus navigatos. Ipſum quinetiam Oceanum illà tentavimus: & ſupereſſe adhuc Herculis columnas fama vulgavit: ſive adiit Hercules, ſeu quidquid ubique magnificum eſt, in claritatem ejus referre conſenſimus. Nec defuit audentia Druſo Germanico: ſed obſtitit Oceanus in ſe ſimul atque in Herculem inquiri. Mox nemo tentavit: ſanctiuſque ac reverentius viſum, de actis deorum credere, quàm ſcire.

XXXV. HACTENUS in Occidentem Germaniam novimus. In Septemtrionem ingenti flexu redit. Ac primò ſtatim Chaucorum gens, quamquam incipiat a Friſiis, ac partem litoris occupet, omnium, quas expoſui, gentium lateribus obtenditur, donec in Cattos uſque ſinuetur. Tam immenſum terrarum ſpatium non tenent tantùm Chauci, ſed & implent: populus inter Germanos nobiliſſimus, quique magnitudinem ſuam malit juſtitiâ tueri;

ſine cupiditate, ſine impotentiâ, quieti ſecretique, nulla provocant bella, nullis raptibus aut latrociniis populantur. Idque præcipuum virtutis ac virium argumentum eſt, quòd, ut ſuperiores agant, non per injurias adſequuntur. Prompta tamen omnibus arma, ac, ſi res poſcat, exercitus: plurimum virorum equorumque: & quieſcentibus eadem fama.

XXXVI. In latere Chaucorum Cattorumque, Cheruſci nimiam ac marcentem diu pacem illaceſſiti nutrierunt: idque jucundius, quàm tutius fuit: quia inter impotentes & validos falsò quieſcas: ubi manu agitur, modeſtia ac probitas nomina ſuperioris ſunt. Ita qui olim « boni » æquique Cheruſci », nunc « inertes ac » ſtulti » vocantur: Cattis victoribus fortuna in ſapientiam ceſſit. Tracti ruinâ Cheruſcorum & Foſi, contermina gens, adverſarum rerum ex æquo ſocii, cùm in ſecundis minores fuiſſent.

XXXVII. Eumdem Germaniæ ſitum proximi Oceano Cimbri tenent, parva nunc civitas, ſed gloriâ ingens: veteriſque famæ latè veſtigia manent, utrâque ripâ caſtra, ac ſpatia, quorum ambitu nunc quoque metiaris molem manuſque gentis, & tam magni exercitûs fidem. Sexcente-

ſimum & quadrageſimum annum Urbs noſtra agebat, cùm primùm Cimbrorum audita ſunt arma, Cæcilio Metello ac Papirio Carbone conſulibus. Ex quo ſi ad alterum Imperatoris Trajani conſulatum computemus, ducenti ferme & decem anni colliguntur: tamdiu Germania vincitur. Medio tam longi ævi ſpatio, multa invicem damna. Non Samnis, non Pœni, non Hiſpaniæ, Galliæve, ne Parthi quidem ſæpius admonuere: quippe regno Arſacis acrior eſt Germanorum libertas. Quid enim aliud nobis, quàm cædem Craſſi, amiſſo & ipſe Pacoro, infra Ventidium dejectus Oriens objecerit? At Germani Carbone, & Caſſio, & Scauro Aurelio, & Servilio Cæpione, Cn. quoque Manlio fuſis, vel captis, quinque ſimul conſulares exercitus populo Romano, Varum, treſque cum eo legiones, etiam Cæſari abſtulerunt: nec impunè C. Marius in Italiâ, divus Julius in Galliâ, Druſus ac Nero & Germanicus in ſuis eos ſedibus perculerunt. Mox ingentes C. Cæſaris minæ in ludibrium verſæ. Inde otium, donec occaſione diſcordiæ noſtræ & civilium armorum, expugnatis legionum hibernis, etiam Gallias affectavere: ac rurſus pulſi inde, proximis temporibus

triumphati magis, quàm victi ſunt.

XXXVIII. NUNC de Suevis dicendum eſt, quorum non una, ut Cattorum Tencterorumve, gens: majorem enim Germaniæ partem obtinent, propriis adhuc nationibus nominibuſque diſcreti, quamquam in commune *Suevi* vocentur. Inſigne gentis obliquare crinem, nodoque ſubſtringere. Sic Suevi a ceteris Germanis: ſic Suevorum ingenui a ſervis ſeparantur. In aliis gentibus, ſeu cognatione aliquâ Suevorum, ſeu (quod ſæpe accidit) imitatione, rarum, & intra juventæ ſpatium; apud Suevos, uſque ad canitiem, horrentem capillum retro ſequuntur, ac ſæpe in ipſo ſolo vertice religant: principes & ornatiorem habent: ea cura formæ, ſed innoxiæ. Neque enim ut ament amenturve; in altitudinem quamdam & terrorem, adituri bella, compti, ut hoſtium oculis, ornantur.

XXXIX. «VETUSTISSIMOS ſe nobiliſ»ſimoſque Suevorum» Semnones memorant. Fides antiquitatis, religione firmatur. Stato tempore in ſilvam, auguriis patrum & priſcâ formidine ſacram, omnes ejuſdem ſanguinis populi legationibus coeunt, cæſoque publicè homine celebrant barbari ritûs horrenda primordia;

Eſt & alia luco reverentia. Nemo niſi vinculo ligatus ingreditur, ut minor, & poteſtatem numinis præ ſe ferens: ſi fortè prolapſus eſt, attolli & inſurgere haud licitum: per humum evolvuntur: eóque omnis ſuperſtitio reſpicit, tamquam inde initia gentis, ibi regnátor omnium deus, cetera ſubjecta atque parentia. Adjicit auctoritatem fortuna Semnonum: centum pagis habitantur: magnoque corpore efficitur, ut ſe Suevorum caput credant.

XL. CONTRA Langobardos paucitas nobilitat: plurimis ac valentiſſimis nationibus cincti, non per obſequium, ſed prœliis & periclitando tuti ſunt. Reudigni deinde; & Aviones, & Angli, & Varini, & Eudoſes, & Suardones, & Nuithones, fluminibus aut ſilvis muniuntur: nec quidquam notabile in ſingulis, niſi quod in commune *Herthum*, id eſt, Terram matrem colunt, eamque intervenire rebus hominum, invehi populis, arbitrantur. Eſt in inſulâ Oceani caſtum nemus, dicatum in eo vehiculum, veſte contectum, attingere uni ſacerdoti conceſſum. Is adeſſe penetrali deam intelligit, vectamque bobus feminis multâ cum veneratione proſequitur. Læti tunc dies, feſta loca,

quæcumque adventu hoſpitioque dignatur. Non bella ineunt, non arma ſumunt, clauſum omne ferrum ; pax & quies tunc tantùm nota, tunc tantùm amata, donec idem ſacerdos ſatiatam converſatione mortalium deam templo reddat : mox vehiculum & veſtes, &, ſi credere velis, numen ipſum ſecreto lacu abluitur. Servi miniſtrant, quos ſtatim idem lacus haurit. Arcanus hinc terror, ſanctaque ignorantia, quid ſit id, quod tantùm perituri vident.

XLI. ET hæc quidem pars Suevorum in ſecretiora Germaniæ porrigitur. Propior (ut quo modo paullo antè Rhenum, ſic nunc Danubium ſequar) Hermundurorum civitas, fida Romanis, eóque ſolis Germanorum non in ripâ commercium, ſed penitus, atque in ſplendidiſſimâ Rætiæ provinciæ coloniâ : paſſim & ſine cuſtode tranſeunt ; & cùm ceteris gentibus arma modò caſtraque noſtra oſtendamus, his domos, villaſque patefecimus, non concupiſcentibus. In Hermundùris Albis oritur, flumen inclitum & notum olim ; nunc tantùm auditur.

XLII. JUXTA Hermunduros Nariſci ; ac deinde Marcomanni & Quadi agunt. Præcipua Marcomannorum gloria vireſ-

que, atque ipſa etiam ſedes, pulſis olim Boiis, virtute parta. Nec Nariſci Quadive degenerant. Eaque Germaniæ velut frons eſt, quatenus Danubio pergitur. Marcomannis, Quadiſque uſque ad noſtram memoriam reges manſerunt, ex gente ipſorum, nobile Marobodui & Tudri genus: jam & externos patiuntur. Sed vis & potentia regibus, ex auctoritate Romanâ: rarò armis noſtris, ſæpius pecuniâ juvantur.

XLIII. Nec minùs valent retro Marſigni, Gothini, Oſi, Burii: terga Marcomannorum, Quadorumque claudunt: e quibus Marſigni, & Burii ſermone cultuque Suevos referunt. Gothinos Gallica, Oſos Pannonica lingua coarguit, non eſſe Germanos; & quòd tributa patiuntur: partem tributorum Sarmatæ, partem Quadi, ut alienigenis, imponunt: Gothini, quò magis pudeat, & ferrum effodiunt: omneſque hi populi pauca campeſtrium, ceterùm ſaltus & vertices montium jugumque inſederunt. Dirimit enim ſcinditque Sueviam continuum montium jugum, ultra quod plurimæ gentes agunt: ex quibus latiſſimè patet Lygiorum nomen in plures civitates diffuſum. Valentiſſimas nominaſſe ſufficiet;

Arios, Helveconas, Manimos, Elyſios; Naharvalos. Apud Naharvalos antiquæ religionis lucus oſtenditur. Præſidet ſacerdos muliebri ornatu: ſed « deos, in» terpretatione Romanâ, Caſtorem Pol» lucemque » memorant. Ea vis numini: nomen *Alcis*: nulla ſimulacra, nullum peregrinæ ſuperſtitionis veſtigium: ut fratres, tamen, ut juvenes venerantur. Ceterùm Arii ſuper vires, quibus enumeratos paullo antè populos antecedunt, truces, inſitæ feritati arte ac tempore lenocinantur: nigra ſcuta, tincta corpora: atras ad prœlia noctes legunt: ipsâque formidine atque umbrâ feralis exercitûs terrorem inferunt, nullo hoſtium ſuſtinente novum ac velut infernum aſpectum: nam primi in omnibus prœliis oculi vincuntur. Trans Lygios Gothones regnantur, paullo jam adductiùs, quàm ceteræ Germanorum gentes, nondum tamen ſupra libertatem. Protinus deinde ab Oceano Rugii, & Lemovii: omniumque harum gentium inſigne, rotunda ſcuta, breves gladii, & erga reges obſequium.

XLIV. SUIONUM hinc civitates, ipſo in Oceano, præter viros armaque claſſibus valent: forma navium eò differt, quòd utrimque prora paratam ſemper appulſui

frontem agit: nec velis miniſtrantur, nec remos in ordinem lateribus adjungunt. Solutum, ut in quibuſdam fluminum, & mutabile, ut res poſcit, hinc vel illinc remigium. Eſt apud illos & opibus honos: eoque unus imperitat, nullis jam exceptionibus, non precario jure parendi: nec arma, ut apud ceteros Germanos, in promiſcuo, ſed clauſa ſub cuſtode, & quidem ſervo: quia ſubitos hoſtium incurſus prohibet Oceanus. Otioſæ porro armatorum manus facilè laſciviunt: enimverò neque nobilem, neque ingenuum, ne libertinum quidem armis præponere regia utilitas eſt.

XLV. Trans Suionas aliud mare pigrum, ac propè immotum, quo cingi cludique terrarum orbem hinc fides: quòd extremus cadentis jam Solis fulgor in ortus edurat, adeò clarus, ut ſidera hebetet. Sonum inſuper emergentis audiri, formaſque deorum, & radios capitis aſpici perſuaſio adjicit. Illuc uſque (& fama vera) tantùm natura. Ergo jam dextro Suevici maris litore Æſtiorum gentes alluuntur: quibus ritus habituſque Suevorum, lingua Britannicæ propior. Matrem deûm venerantur: inſigne ſuperſtitionis, formas aprorum geſtant. Id pro armis

omnique tutelâ : ſecurum deæ cultorem etiam inter hoſtes præſtat. Rarus ferri, frequens fuſtium uſus. Frumenta ceteroſque fructus patientiùs, quàm pro ſolitâ Germanorum inertiâ, laborant. Sed & mare ſcrutantur; ac ſoli omnium ſuccinum, quod ipſi *Gleſum* vocant, inter vada atque in ipſo litore legunt. Nec, quæ natura, quæve ratio gignat, ut barbaris, quæſitum compertumve. Diu quinetiam inter cetera ejectamenta maris jacebat, donec luxuria noſtra dedit nomen: ipſis in nullo uſu; rude legitur, informe perfertur, pretiumque mirantes accipiunt. Succum tamen arborum eſſe intelligas, quia terrena quædam atque etiam volucria animalia plerumque interlucent, quæ implicata humore, mox dureſcente materiâ, cluduntur. Fecundiora igitur nemora lucoſque, ſicut Orientis ſecretis, ubi thura balſamaque ſudantur, ita Occidentis inſulis terriſque ineſſe crediderim, quæ vicini Solis radiis expreſſa atque liquentia in proximum mare labuntur, ac vi tempeſtatum in adverſa litora exundant. Si naturam ſuccini admoto igne tentes, in modum tedæ accenditur, alitque flammam pinguem & olentem: mox ut in picem reſinamve lenteſcit. Suionibus

Sitonum gentes continuantur. Cetera ſimiles, uno differunt, quòd femina dominatur: in tantum non modò a libertate, ſed etiam a ſervitute degenerant. Hìc Sueviæ finis.

XLVI. PEUCINORUM, Venedorumque, & Fennorum nationes Germanis an Sarmatis adſcribam dubito: quamquam Peucini, quos quidam Baſtarnas vocant, ſermone, cultu, ſede, ac domiciliis, ut Germani agunt: ſordes omnium ac torpor: procerum conubiis mixtis, nonnihil in Sarmatarum habitum fœdantur. Venedi multum ex moribus traxerunt. Nam quidquid inter Peucinos Fennoſque ſilvarum ac montium erigitur, latrociniis pererrant. Hi tamen inter Germanos potiùs referuntur, quia & domos fingunt, & ſcuta geſtant, & pedum uſu ac pernicitate gaudent; quæ omnia diverſa Sarmatis ſunt, in plauſtro equoque viventibus. Fennis mira feritas, fœda paupertas: non arma, non equi, non penates: victui herba, veſtitui pelles: cubile humus: ſola in ſagittis ſpes, quas inopiâ ferri, oſſibus aſperant. Idemque venatus viros pariter ac feminas alit. Paſſim enim comitantur, partemque prædæ petunt. Nec aliud infantibus ferarum imbriumque

ſuffugium, quàm ut in aliquo ramorum nexu contegantur: huc redeunt juvenes, hoc ſenum receptaculum. Sed beatius arbitrantur, quàm ingemere agris, illaborare domibus, ſuas alienaſque fortunas ſpe metuque verſare. Securi adversùs homines, ſecuri adversùs deos, rem difficillimam adſecuti ſunt, ut illis ne voto quidem opus eſſet. Cetera jam fabuloſa: « Helluſios & Oxionas ora hominum vul» tuſque, corpora atque artus ferarum » gerere »: quod ego, ut incompertum, in medium relinquam.

BREVIARIUM
VITÆ
CN. JULII AGRICOLÆ.

I. IN *ſcribendâ clarorum virorum vitâ mos.* II. *Pericula.* III. *Tacito animos addit præſens temporum felicitas.* IV. *Cn. Julii Agricolæ ſtirps, pueritia : adoleſcentiæ ſtudia.* V. *Prima caſtrorum rudimenta in Britanniâ.* VI. *Ejus matrimonium : quæſtura : tribunatus plebis : prætura : ſacra ædilitas.* VII. *Othoniano bello matrem partemque patrimonii amittit. In Veſpaſiani partes tranſgreſſus, viceſimæ legioni in Britanniâ præeſt.* VIII. *Ibi alienæ famæ curâ ſuam promovet.* IX. *Inter patricios adſciſcitur: Aquitaniam regit. Inde conſul, Tacito filiam ſuam uxo-*

rem dat : Britanniæ præponitur ; adjecto pontificatûs ſacerdotio. X. *Britanniæ deſcriptio.* XI. *Incolarum origo, habitus, ſacra, ſermo, mores.* XII. *Eorum militia, regimen, conventus : cælum, ſolum, metalla, margarita.* XIII. *Victæ gentis ingenium. Cæſarum in Britanniam expeditiones.* XIV. *Conſulares legati Aulus Plautius, Oſtorius Scapula, Didius Gallus, Veranius, Suetonius Paullinus.* XV. *Britanniæ rebellio.* XVI. *Boudicea, generis regii femina, Britannorum dux. Motum hunc compeſcit Paullinus ; cui ſucceſſere Trebellius Maximus & Vettius Bolanus, ſed ignavi.* XVII. *Rem reſtituunt magni duces, Petilius Cerialis & Julius Frontinus.* XVIII. *Agricola Britanniæ præficitur. Victis Ordovicibus, Monam inſulam in deditionem recipit.* XIX. *Præclaræ*

artes, quibus provinciam regit, bellorum cauſas amovet. XX. *Terrore, clementiâ parta pax.* XXI. *Liberalibus artibus & voluptatibus molliuntur Britannorum animi.* XXII. *Novæ gentes apertæ & vaſtatæ.* XXIII. *Bello adquiſita præſidiis firmantur.* XXIV. *De occupandâ Hiberniâ conſilium.* XXV. *Civitates trans Bodotriam ſitæ explorantur. Motus Caledoniorum.* XXVI. *Ii nonam legionem adgrediuntur: cedunt territi.* XXVII. *Redit tamen animus; conſpirantque civitates.* XXVIII. *Uſipiorum cohors miro caſu Britanniam circumvecta.* XXIX. *Calgacus bellum parat; montemque Grampium occupat.* XXX. *Egregia ejus oratio.* XXXIII. *Romanos quoque adloquitur Agricola.* XXXV. *Atrox cruentumque prælium.* XXXVIII. *Penes Romanos*

victoria. Britanniam circumvehi præcipit Agricola. XXXIX. *Domitianus, fronte lætus, pectore anxius, nuntium victoriæ excipit.* XL. *Triumphalia tamen ornamenta ſtatuàmque decerni jubet: condito odio, donec provinciâ decèdat Agricola. Is, e Britanniâ redux, modeſtè agit.* XLI. *Ejus e Principe, ex aulâ pericula.* XLII. *Excuſat ſe ne proconſulatum ſortiatur.* XLIII. *Moritur, Domitiani veneno, ut fama fuit, interceptus.* XLIV. *Ejus ætas, forma, honores, opes.* XLV. *Mortis opportunitas, ante Domitiani atrocitates. Taciti in Agricolam pietas.* XLVI. *Ex virtute ſolatia, virtutiſque documenta.*

Agricolæ vitam ſcripſit Tacitus

A.U.C. J.C.
DCCCL. 97. Coſſ. { M. Cocceio Nervâ Aug. III, L. Verginio Rufo III.

CN. JULII

CN. JULII AGRICOLÆ VITA,

SCRIPTORE

C. CORN. TACITO.

Clarorum virorum facta moreſque poſteris tradere antiquitus uſitatum, ne noſtris quidem temporibus, (quamquam incurioſa ſuorum) ætas omiſit, quotiens magna aliqua ac nobilis virtus vicit ac ſupergreſſa eſt vitium, parvis magniſque civitatibus commune, ignorantiam recti & invidiam. Sed apud priores, ut agere memoratu digna pronum, magiſque in aperto erat; ita celeberrimus quiſque ingenio, ad prodendam virtutis memoriam, ſine gratiâ aut ambitione,

bonæ tantùm conſcientiæ pretio, ducebatur. Ac plerique ſuam ipſi vitam narrare, fiduciam potiùs morum, quàm arrogantiam arbitrati ſunt: nec id Rutilio & Scauro citra fidem, aut obtrectationi fuit: adeò virtutes iiſdem temporibus optimè æſtimantur, quibus facillimè gignuntur. At mihi nunc, narraturo vitam defuncti hominis, veniâ opus fuit; quam non petiſſem, ni curſaturus tam ſæva & infeſta virtutibus tempora.

II. LEGIMUS, cùm Aruleno Ruſtico Pætus Thraſea, Herennio Senecioni Priſcus Helvidius laudati eſſent, capitale fuiſſe: neque in ipſos modò auctores, ſed in libros quoque eorum ſævitum, delegato triumviris miniſterio, ut monimenta clariſſimorum ingeniorum in comitio ac foro urerentur. Scilicet illo igne vocem populi Romani, & libertatem ſenatûs, & conſcientiam generis humani aboleri arbitrabantur, expulſis inſuper ſapientiæ profeſſoribus, atque omni bonâ arte in exſilium actâ, ne quid uſquam honeſtum occurreret. Dedimus profectò grande patientiæ documentum: & ſicut vetus ætas vidit, quid ultimum in libertate eſſet; ita nos quid in ſervitute, adempto per inquiſitiones & loquendi audiendique

commercio. Memoriam quoque ipſam cum voce perdidiſſemus, ſi tam in noſtrâ poteſtate eſſet obliviſci, quàm tacere.

III. Nunc demum redit animus: & quamquam, primo ſtatim beatiſſimi ſæculi ortu, Nerva Cæſar res olim diſſociabiles miſcuerit, principatum ac libertatem, augeatque quotidie felicitatem imperii Nerva Trajanus, nec ſpem modò ac votum ſecuritas publica, ſed ipſius voti fiduciam, ac robur adſumpſerit: naturâ tamen infirmitatis humanæ, tardiora ſunt remedia, quàm mala; & ut corpora lentè augeſcunt, citò exſtinguuntur, ſic ingenia ſtudiaque oppreſſeris faciliùs, quàm revocaveris. Subit quippe etiam ipſius inertiæ dulcedo: & inviſa primò deſidia, poſtremò amatur. Quid ſi, per quindecim annos, grande mortalis ævi ſpatium, multi fortuitis caſibus, promptiſſimus quiſque ſævitiâ Principis interciderunt? Pauci, &, ut ita dixerim, non modò aliorum, ſed etiam noſtrî ſuperſtites ſumus; exemptis e mediâ vitâ tot annis, quibus juvenes ad ſenectutem, ſenes propè ad ipſos exactæ ætatis terminos per ſilentium venimus: non tamen pigebit, vel inconditâ ac rudi voce, memoriam prioris ſervitutis, ac teſtimonium præſentium

bonorum compoſuiſſe. Hic interim liber honori Agricolæ, ſoceri mei, deſtinatus, profeſſione pietatis aut laudatus erit, aut excuſatus.

IV. Cnæus Julius Agricola, veteri & illuſtri Forojulienſium coloniâ ortus, utrumque avum procuratorem Cæſarum habuit: quæ equeſtris nobilitas eſt: pater Julius Græcinus ſenatorii ordinis, ſtudio eloquentiæ ſapientiæque notus, iiſque virtutibus iram Caii Cæſaris meritus. Namque Marcum Silanum accuſare juſſus, &, quia abnuerat, interfectus eſt. Mater Julia Procilla fuit, raræ caſtitatis: in hujus ſinu indulgentiâque educatus, per omnem honeſtarum artium cultum pueritiam adoleſcentiamque tranſegit. Arcebat eum ab illecebris peccantium, præter ipſius bonam integramque naturam, quòd ſtatim parvulus ſedem ac magiſtram ſtudiorum Maſſiliam habuerit, locum Græcâ comitate & provinciali parcimoniâ miſtum, ac bene compoſitum. Memoriâ teneo, ſolitum ipſum narrare, «ſe in »primâ juventâ ſtudium philoſophiæ »acriùs, ultra quàm conceſſum Romano »ac ſenatori, hauſiſſe, ni prudentia matris »incenſum ac flagrantem animum coer»cuiſſet»: ſcilicet ſublime & erectum

ingenium, pulchritudinem ac ſpeciem excelſæ magnæque gloriæ vehementiùs, quàm cautè, appetebat: mox mitigavit ratio & ætas: retinuitque, quod eſt difficillimum, ex ſapientiâ modum.

V. PRIMA caſtrorum rudimenta in Britanniâ Suetonio Paullino, diligenti ac moderato duci, adprobavit: electus, quem contubernio æſtimaret. Nec Agricola licenter, more juvenum, qui militiam in laſciviam vertunt, neque ſegniter, ad voluptates & commeatus, titulum tribunatûs & inſcitiam retulit: ſed noſcere provinciam, noſci exercitui, diſcere a peritis, ſequi optimos, nihil appetere jactatione, nihil ob formidinem recuſare, ſimulque & anxius & intentus agere. Non ſanè aliàs exercitatior, magiſque in ambiguo Britannia fuit: trucidati veterani, incenſæ coloniæ, interſepti exercitus: tum de ſalute, mox de victoriâ certavere. Quæ cuncta etſi conſiliis ductuque alterius agebantur, ac ſumma rerum, & reciperatæ provinciæ gloria in ducem ceſſit; artem & uſum & ſtimulos addidere juveni: intravitque animum militaris gloriæ cupido, ingrata temporibus, quibus ſiniſtra erga eminentes interpretatio, nec minus periculum ex magnâ famâ, quàm ex malâ.

VI. HINC ad capeſſendos magiſtratus in Urbem digreſſus, Domitiam Decidianam, ſplendidis natalibus ortam, ſibi junxit: idque matrimonium ad majora nitenti decus ac robur fuit: vixeruntque mirâ concordiâ, per mutuam caritatem, & invicem ſe anteponendo, niſi quod in bonâ uxore tantò major laus, quantò in malâ plus culpæ eſt. Sors quæſturæ provinciam Aſiam, proconſulem Salvium Titianum dedit; quorum neutro corruptus eſt: quamquam & provincia dives, ac parata peccantibus, & proconſul, in omnem aviditatem pronus, quantâlibet facilitate redempturus eſſet mutuam diſſimulationem mali. Auctus eſt ibi filiâ, in ſubſidium ſimul & ſolatium: nam filium, antè ſublatum, brevì amiſit. Mox inter quæſturam, ac tribunatum plebis, atque etiam ipſum tribunatûs annum quiete & otio tranſit, gnarus ſub Nerone temporum, quibus inertia pro ſapientiâ fuit. Idem præturæ tenor, & ſilentium: nec enim juriſdictio obvenerat. Ludos, & inania honoris, modo rationis atque abundantiæ duxit, utì longè a luxuriâ, ita famæ propior. Tum electus a Galbâ ad dona templorum recognoſcenda, diligentiſſimâ conquiſitione fecit,

ne cujus alterius ſacrilegium reſpublica, quàm Neronis ſenſiſſet.

VII. SEQUENS annus gravi vulnere animum domumque ejus adflixit: nam claſſis Othoniana, licenter vaga, dum Intemelios (Liguriæ pars eſt) hoſtiliter populatur, matrem Agricolæ in prædiis ſuis interfecit: prædiaque ipſa, & magnam patrimonii partem, diripuit, quæ cauſa cædis fuerat. Igitur ad ſollemnia pietatis profectus Agricola, nuntio affectati a Veſpaſiano imperii deprehenſus, ac ſtatim in partes tranſgreſſus eſt. Initia principatûs, ac ſtatum Urbis Mucianus regebat, admodum juvene Domitiano, & ex paternâ fortunâ tantùm licentiam uſurpante. Is miſſum ad delectus agendos Agricolam, integréque ac ſtrenuè verſatum, viceſimæ legioni tardè ad ſacramentum tranſgreſſæ præpoſuit, ubi deceſſor ſeditiosè agere narrabatur: quippe legatis quoque conſularibus nimia ac formidoloſa erat. Nec legatus prætorius ad cohibendum potens, incertum ſuo an militum ingenio: ita ſucceſſor ſimul & ultor electus, rariſſimâ moderatione maluit videri inveniſſe bonos, quàm feciſſe.

VIII. PRÆERAT tunc Britanniæ Vettius Bolanus, placidiùs, quàm feroci

provinciâ dignum eſt : temperavit Agricola vim ſuam, ardoremque compeſcuit, ne increſceret; peritus obſequi, eruditusque utilia honeſtis miſcere. Brevì deinde Britannia conſularem Petilium Cerialem accepit. Habuerunt virtutes ſpatium exemplorum. Sed primò Cerialis labores modò & diſcrimina; mox & gloriam communicabat: ſæpe parti exercitûs in experimentum, aliquando majoribus copiis ex eventu præfecit: nec Agricola umquam in ſuam famam geſtis exſultavit; ad auctorem & ducem, ut miniſter, fortunam referebat: ita virtute in obſequendo, verecundiâ in prædicando, extra invidiam, nec extra gloriam erat.

IX. REVERTENTEM ab legatione legionis divus Veſpaſianus inter patricios adſcivit, ac deinde provinciæ Aquitaniæ præpoſuit, ſplendidæ in primis dignitatis, adminiſtratione ac ſpe conſulatûs, cui deſtinarat. Credunt plerique militaribus ingeniis ſubtilitatem deeſſe, quia caſtrenſis juriſdictio ſecura & obtuſior, ac plura manu agens, calliditatem fori non exerceat. Agricola naturali prudentiâ, quamvis inter togatos, facilè juſtéque agebat. Jam verò tempora curarum remiſſionumque diviſa : ubi conventus ac judicia poſcerent,

gravis, intentus, ſeverus, & ſæpius miſericors: ubi officio ſatisfactum, nulla ultrà poteſtatis perſona: triſtitiam, & arrogantiam, & avaritiam exuerat: nec illi, quod eſt rariſſimum, aut facilitas auctoritatem, aut ſeveritas amorem deminuit. Integritatem atque abſtinentiam in tanto viro referre, injuria virtutum fuerit. Ne famam quidem, cui etiam ſæpe boni indulgent, oſtentandâ virtute, aut per artem quæſivit: procul ab æmulatione adversùs collegas, procul a contentione adversùs procuratores: & vincere inglorium, & atteri ſordidum arbitrabatur. Minùs triennium in eâ legatione detentus, ac ſtatim ad ſpem conſulatûs revocatus eſt, comitante opinione Britanniam ei provinciam dari: nullis in hoc ſuis ſermonibus, ſed quia par videbatur. Haud ſemper errat fama, aliquando & elegit. Conſul egregiæ tum ſpei filiam juveni mihi deſpondit, ac poſt conſulatum collocavit, & ſtatim Britanniæ præpoſitus eſt, adjecto pontificatûs ſacerdotio.

X. BRITANNIÆ ſitum populoſque, multis ſcriptoribus memoratos, non in comparationem curæ ingeniive referam; ſed quia tum primùm perdomita eſt: itaque quæ priores nondum comperta,

eloquentiâ percoluere, rerum fide tradentur. Britannia, inſularum, quas Romana notitia complectitur, maxima, ſpatio ac cælo in Orientem Germaniæ, in Occidentem Hiſpaniæ obtenditur: Gallis in Meridiem etiam inſpicitur: Septemtrionalia ejus, nullis contrà terris, vaſto atque aperto mari pulſantur. Formam totius Britanniæ Livius veterum, Fabius Ruſticus recentium, eloquentiſſimi auctores, oblongæ ſcutulæ vel bipenni adſimulavere: & eſt ea facies citra Caledoniam, unde & in univerſum fama eſt tranſgreſſa: ſed immenſum & enorme ſpatium procurrentium extremo jam litore terrarum, velut in cuneum tenuatur. Hanc oram noviſſimi maris tunc primùm Romana claſſis circumvecta, inſulam eſſe Britanniam adfirmavit, ac ſimul incognitas ad id tempus inſulas, quas Orcadas vocant, invenit, domuitque: diſpecta eſt & Thule, quam hactenus nix, & hiems abdebat: ſed mare pigrum & grave remigantibus perhibent: ne ventis quidem perinde attolli: credo quòd rariores terræ monteſque, cauſa ac materia tempeſtatum, & profunda moles continui maris tardiùs impellitur. Naturam Oceani atque æſtûs neque quærere hujus operis eſt, ac

multi retulere : unum addiderim, nuſquam latiùs dominari mare, multum fluminum huc atque illuc ferre, nec litore tenus accreſcere aut reſorberi, ſed influere penitus atque ambire, & jugis etiam ac montibus inſeri velut in ſuo.

XI. CETERUM, Britanniam qui mortales initio coluerint, indigenæ an advecti, ut inter barbaros, parum compertum. Habitus corporum varii : atque ex eo argumenta : namque rutilæ Caledoniam habitantium comæ, magni artus, Germanicam originem adſeverant. Silurum colorati vultus, & torti plerumque crines, & poſita contrà Hiſpania, Iberos veteres trajeciſſe, eaſque ſedes occupaſſe fidem faciunt : proximi Gallis, & ſimiles ſunt : ſeu durante originis vi ; ſeu, procurrentibus in diverſa terris, poſitio cæli corporibus habitum dedit : in univerſum tamen æſtimanti, Gallos vicinum ſolum occupaſſe, credibile eſt. Eorum ſacra deprehendas, ſuperſtitionum perſuaſione : ſermo haud multùm diverſus : in depoſcendis periculis eadem audacia ; &, ubi advenere, in detrectandis eadem formido : plus tamen ferociæ Britanni præferunt, ut quos nondum longa pax emollierit : nam Gallos quoque in bellis floruiſſe ac-

cepimus : mox ſegnitia cum otio intravit ; amiſsâ virtute pariter ac libertate : quod Britannorum olim victis evenit : ceteri manent, quales Galli fuerunt.

XII. IN PEDITE robur : quædam nationes & curru prœliantur : honeſtior auriga, clientes propugnant : olim regibus parebant, nunc per principes factionibus & ſtudiis trahuntur : nec aliud adversùs validiſſimas gentes pro nobis utilius, quàm quòd in commune non conſulunt. Rarus duabus tribuſve civitatibus, ad propulſandum commune periculum conventus : ita, dum ſinguli pugnant, univerſi vincuntur. Cælum crebris imbribus ac nebulis fœdum : aſperitas frigorum abeſt. Dierum ſpatia ultra noſtri orbis menſuram : nox clara, & extremâ Britanniæ parte brevis, ut finem atque initium lucis exiguo diſcrimine internoſcas. « Quòd ſi » nubes non officiant, aſpici per noctem » Solis fulgorem, nec occidere & exſur» gere, ſed tranſire » adfirmant : ſcilicet extrema & plana terrarum, humili umbrâ, non erigunt tenebras, infraque cælum & ſidera nox cadit. Solum, præter oleam vitemque, & cetera calidioribus terris oriri ſueta, patiens frugum, fecundum : tardè miteſcunt, citò proveniunt : eadem

que utriuſque rei cauſa, multus humor terrarum, cælique. Fert Britannia aurum, & argentum, & alia metalla, pretium victoriæ: gignit & Oceanus margarita, ſed ſubfuſca ac liventia. Quidam artem abeſſe legentibus arbitrantur, nam in rubro mari viva ac ſpirantia ſaxis avelli, in Britanniâ, prout expulſa ſint, colligi: ego faciliùs crediderim naturam margaritis deeſſe, quàm nobis avaritiam.

XIII. Ipsi Britanni delectum, ac tributa, & injuncta imperii munera impigre obeunt, ſi injuriæ abſint: has ægre tolerant, jam domiti ut pareant, nondum ut ſerviant. Igitur primus omnium Romanorum divus Julius cum exercitu Britanniam ingreſſus, quamquam proſperâ pugnâ terruerit incolas, ac litore potitus ſit, poteſt videri oſtendiſſe poſteris, non tradidiſſe. Mox bella civilia, & in rempublicam verſa Principum arma, ac longa oblivio Britanniæ etiam in pace. « Conſilium » id divus Auguſtus vocabat, Tiberius « præceptum ». Agitaſſe Caium Cæſarem de intrandâ Britanniâ ſatis conſtat, ni velox ingenio, mobilis pænitentiâ, & ingentes adversùs Germaniam conatus fruſtra fuiſſent. Divus Claudius auctor operis, tranſvectis legionibus auxiliiſque,

& adſumpto in partem rerum Veſpaſiano: quod initium venturæ mox fortunæ fuit: domitæ gentes, capti reges, & monſtratus fatis Veſpaſianus.

XIV. Consularium primus Aulus Plautius præpoſitus, ac ſubinde Oſtorius Scapula, uterque bello egregius: redactaque paullatim in formam provinciæ proxima pars Britanniæ: addita inſuper veteranorum colonia: quædam civitates Cogiduno regi donatæ (is ad noſtram uſque memoriam fidiſſimus manſit) vetere ac jam pridem receptâ populi Romani conſuetudine, ut haberet inſtrumenta ſervitutis & reges. Mox Didius Gallus parta a prioribus continuit, paucis admodum caſtellis in ulteriora promotis, per quæ fama aucti officii quæreretur. Didium Veranius excepit, iſque intra annum exſtinctus eſt. Suetonius hinc Paullinus biennio proſperas res habuit, ſubactis nationibus, firmatiſque præſidiis: quorum fiduciâ Monam inſulam, ut vires rebellibus miniſtrantem, adgreſſus, terga occcaſioni patefecit.

XV. Namque abſentiâ legati remoto metu, Britanni agitare inter ſe mala ſervitutis, conferre injurias, & interpretando accendere. « Nihil profici patientiâ,

» niſi ut graviora, tamquam ex facili » tolerantibus, imperentur: ſingulos ſibi » olim reges fuiſſe, nunc binos imponi; » e quibus legatus in ſanguinem, procu- » rator in bona ſæviret: æquè diſcordiam » præpoſitorum, æquè concordiam ſub- » jectis exitioſam: alterius manus, cen- » turiones alterius, vim & contumelias » miſcere: nihil jam cupiditati, nihil » libidini exceptum: in prœlio fortiorem » eſſe, qui ſpoliet: nunc ab ignavis ple- » rumque & imbellibus eripi domos, » abſtrahi liberos, injungi delectus, tam- » quam mori tantùm pro patriâ neſcienti- » bus: quantulum enim tranſiſſe militum, » ſi ſeſe Britanni numerent? ſic Germa- » nias excuſſiſſe jugum; & flumine, non » Oceano, defendi: ſibi patriam, con- » juges, parentes, illis avaritiam & luxu- » riam cauſas belli eſſe: receſſuros, ut » divus Julius receſſiſſet, modò virtutes » majorum ſuorum æmularentur; neve » prœlii unius aut alterius eventu paveſ- » cerent: plus impetûs, majorem conſ- » tantiam penes miſeros eſſe. Jam Britan- » norum etiam deos miſereri, qui Ro- » manum ducem abſentem, qui relega- » tum in aliâ inſulâ exercitum detinerent: » jam ipſos, quod difficillimum fuerit,

» deliberare : porro in ejuſmodi conſiliis » periculoſius eſſe deprehendi, quàm au- » dere ».

XVI. His atque talibus invicem inſtincti, Boudiceâ, generis regii feminâ, duce (neque enim ſexum in imperiis diſcernunt) ſumpſere univerſi bellum : ac ſparſos per caſtella milites conſectati, expugnatis præſidiis, ipſam coloniam invaſere, ut ſedem ſervitutis : nec ullum in barbaris ſævitiæ genus omiſit ira & victoria. Quòd niſi Paullinus, cognito provinciæ motu, properè ſubveniſſet, amiſſa Britannia foret : quam unius prœlii fortuna veteri patientiæ reſtituit, tenentibus arma pleriſque, quos conſcientia defectionis, & propiùs ex legato timor agitabat. Hic cùm egregius cetera, arroganter in deditos, &, ut ſuæ quoque injuriæ ultor, duriùs conſuleret; miſſus Petronius Turpilianus, tamquam exorabilior : & delictis hoſtium novus, eóque pænitentiæ mitior, compoſitis prioribus, nihil ultrà auſus, Trebellio Maximo provinciam tradidit. Trebellius ſegnior & nullis caſtrorum experimentis, comitate quâdam curandi provinciam tenuit. Didicere jam barbari quoque ignoſcere vitiis blandientibus : & interventus civilium

armorum præbuit juſtam ſegnitiæ excuſationem: ſed diſcordiâ laboratum, cùm adſuetus expeditionibus miles otio laſciviret. Trebellius, fugâ ac latebris vitatâ exercitûs irâ, indecorus atque humilis, precariò mox præfuit: ac velut pacti, exercitus licentiam, dux ſalutem: hæc ſeditio ſine ſanguine ſtetit. Nec Vettius Bolanus, manentibus adhuc civilibus bellis, agitavit Britanniam diſciplinâ. Eadem inertia erga hoſtes, ſimilis petulantia caſtrorum: niſi quòd innocens Bolanus, & nullis delictis inviſus, caritatem paraverat loco auctoritatis.

XVII. Sed ubi cum cetero orbe Veſpaſianus & Britanniam reciperavit; magni duces, egregii exercitus, minuta hoſtium ſpes: & terrorem ſtatim intulit Petilius Cerialis, Brigantum civitatem, quæ numeroſiſſima provinciæ totius perhibetur, adgreſſus: multa prœlia, & aliquando non incruenta: magnamque Brigantum partem aut victoriâ amplexus, aut bello. Et cùm Cerialis quidem alterius ſucceſſoris curam famamque obruiſſet, ſuſtinuit quoque molem Julius Frontinus, vir magnus, quantùm licebat, validamque & pugnacem Silurum gentem armis ſubegit; ſuper virtutem hoſtium, lo-

corum quoque difficultates eluctatus.

XVIII. HUNC Britanniæ ſtatum, has bellorum vices mediâ jam æſtate tranſgreſſus Agricola invênit, cùm & milites, velut omiſsâ expeditione, ad ſecuritatem, & hoſtes ad occaſionem verterentur. Ordovicum civitas haud multò ante adventum ejus, alam, in finibus ſuis agentem, propè univerſam obtriverat: eoque initio erecta provincia, & quibus bellum volentibus erat, probare exemplum, aut recentis legati animum opperiri. Tum Agricola, quamquam tranſacta æſtas, ſparſi per provinciam numeri, præſumpta apud militem illius anni quies, tarda & contraria bellum inchoaturo, & pleriſque cuſtodiri ſuſpecta potius videbatur, ire obviàm diſcrimini ſtatuit: contractiſque legionum vexillis & modicâ auxiliorum manu, quia in æquum degredi Ordovices non audebant, ipſe ante agmen, quò ceteris par animus ſimili periculo eſſet, erexit aciem: cæsâque propè universâ gente, non ignarus inſtandum famæ, ac, prout prima ceſſiſſent, fore univerſa; Monam inſulam, cujus poſſeſſione revocatum Paullinum rebellione totius Britanniæ ſuprà memoravi, redigere in poteſtatem animo intendit. Sed, ut in dubiis

conſiliis, naves deerant: ratio & conſtantia ducis tranſvexit. Depoſitis omnibus ſarcinis, lectiſſimos auxiliarium, quibus nota vada, & patrius nandi uſus, quo ſimul ſeque, & arma, & equos regunt, ita repentè immiſit, ut obſtupefacti hoſtes, qui claſſem, qui naves, qui mare exſpectabant, nihil arduum aut invictum crediderint ſic ad bellum venientibus. Ita petitâ pace, ac deditâ inſulâ, clarus ac magnus haberi Agricola: quippe cui ingredienti provinciam, quod tempus alii per oſtentationem, aut officiorum ambitum tranſigunt, labor & periculum placuiſſet. Nec Agricola, proſperitate rerum in vanitatem uſus, expeditionem aut victoriam vocabat, victos continuiſſe: ne laureatis quidem geſta proſecutus eſt: ſed ipsâ diſſimulatione famæ famam auxit, æſtimantibus quantâ futuri ſpe tam magna tacuiſſet.

XIX. CETERUM animorum provinciæ prudens, ſimulque doctus per aliena experimenta, parum profici armis, ſi injuriæ ſequerentur, cauſas bellorum ſtatuit exſcindere. A ſe ſuiſque orſus, primam domum ſuam coercuit; quod pleriſque haud minùs arduum eſt, quàm provinciam regere. Nihil per libertos ſervoſque

publicæ rei: non ſtudiis privatis, nec ex commendatione, aut precibus centurionum milites adſcire, ſed optimum quemque fideliſſimum putare: omnia ſcire, non omnia exſequi: parvis peccatis veniam, magnis ſeveritatem commodare: nec pœnâ ſemper, ſed ſæpius pœnitentiâ contentus eſſe: officiis & adminiſtrationibus potiùs non peccaturos præponere, quàm damnare, cùm peccaſſent. Frumenti & tributorum auctionem æqualitate munerum mollire, circumciſis, quæ in quæſtum reperta, ipſo tributo graviùs tolerabantur: namque per ludibrium adſidere clauſis horreis, & emere ultro frumenta, ac vendere pretio cogebantur: devortia itinerum & longinquitas regionum indicebatur, ut civitates a proximis hibernis in remota & avia deferrent; donec, quod omnibus in promptu erat, paucis lucroſum fieret.

XX. HÆC primo ſtatim anno comprimendo, egregiam famam paci circumdedit; quæ vel incuriâ, vel tolerantiâ priorum, haud minùs quàm bellum timebatur. Sed ubi æſtas advenit, contracto exercitu, multus in agmine, laudare modeſtiam, disjectos coercere: loca caſtris ipſe capere, æſtuaria ac ſilvas ipſe præ-

tentare : & nihil interim apud hoſtes quietum pati, quominus ſubitis excurſibus popularetur : atque ubi ſatis terruerat, parcendo rurſus inritamenta pacis oſtentare. Quibus rebus multæ civitates, quæ in illum diem ex æquo egerant, datis obſidibus, iram poſuere, & præſidiis caſtelliſque circumdatæ, tantâ ratione curâque, ut nulla antè Britanniæ nova pars inlaceſſita tranſierit.

XXI. SEQUENS hiems ſaluberrimis conſiliis abſumpta; namque ut homines diſperſi ac rudes, eòque bello faciles, quieti & otio per voluptates adſueſcerent; hortari privatim, adjuvare publicè, ut templa, fora, domus exſtruerent, laudando promptos, & caſtigando ſegnes: ita honoris æmulatio pro neceſſitate erat. Jam verò principum filios liberalibus artibus erudire, & ingenia Britannorum ſtudiis Gallorum anteferre, ut qui modò linguam Romanam abnuebant, eloquentiam concupiſcerent : inde etiam habitûs noſtri honor, & frequens toga : paullatimque diſceſſum ad delinimenta vitiorum, porticus, & balnea, & conviviorum elegantiam : idque apud imperitos « humanitas » vocabatur, cùm pars ſervitutis eſſet.

XXII. TERTIUS expeditionum annus novas gentes aperuit, vaſtatis uſque ad Taum (æſtuario nomen eſt) nationibus: quâ formidine territi hoſtes, quamquam conflictatum ſævis tempeſtatibus exercitum, laceſſere non auſi: ponendiſque inſuper caſtellis ſpatium fuit. Adnotabant periti, non alium ducem opportunitates locorum ſapientiùs legiſſe: nullum ab Agricolâ poſitum caſtellum aut vi hoſtium expugnatum, aut pactione ac fugâ deſertum. Crebræ eruptiones: nam adversùs moras obſidionis, annuis copiis firmabantur: ita intrepida ibi hiems, & ſibi quiſque præſidio, irritis hoſtibus, eòque deſperantibus, quia ſoliti plerumque damna æſtatis hibernis eventibus penſare, tum æſtate atque hieme juxtà pellebantur. Nec Agricola umquam per alios geſta avidus intercepit: ſeu centurio, ſeu præfectus, incorruptum facti teſtem habebat. Apud quoſdam acerbior in conviciis narrabatur: ut erat bonis comis, ita adversùs malos injucundus: ceterùm ex iracundiâ nihil ſupererat: ſecretum & ſilentium ejus non timeres: honeſtius putabat offendere, quàm odiſſe.

XXIII. QUARTA æſtas obtinendis, quæ percurrerat, inſumpta: ac ſi virtus

exercituum & Romani nominis gloria pateretur, inventus in ipsâ Britanniâ terminus. Nam Clota & Bodotria, diverſi maris æſtibus per immenſum revectæ, anguſto terrarum ſpatio dirimuntur: quod tum præſidiis firmabatur: atque omnis propior ſinus tenebatur, ſummotis velut in aliam inſulam hoſtibus.

XXIV. Quinto expeditionum anno, nave primâ tranſgreſſus, ignotas ad id tempus gentes crebris ſimul ac proſperis prœliis domuit: eamque partem Britanniæ, quæ Hiberniam aſpicit, copiis inſtruxit, in ſpem magis, quàm ob formidinem: ſiquidem Hibernia, medio inter Britanniam atque Hiſpaniam ſita, & Gallico quoque mari opportuna, valentiſſimam imperii partem magnis invicem uſibus miſcuerit. Spatium ejus, ſi Britanniæ comparetur, anguſtius, noſtri maris inſulas ſuperat. Solum cælumque, & ingenia cultuſque hominum haud multùm a Britanniâ differunt: meliùs aditus portuſque per commercia & negotiatores cogniti. Agricola expulſum ſeditione domeſticâ unum ex regulis gentis exceperat, ac ſpecie amicitiæ in occaſionem retinebat. Sæpe ex eo audivi, legione unâ & modicis auxiliis debellari obtinerique

Hiberniam poſſe. Idque etiam adverſus Britanniam profuturum, ſi Romana ubique arma, & velut e conſpectu libertas tolleretur.

XXV. CETERUM æſtate, quâ ſextum officii annum inchoabat, amplexus civitates trans Bodotriam ſitas, quia motus univerſarum ultrà gentium, & infeſta hoſtili exercitu itinera timebantur, portus claſſe exploravit: quæ ab Agricolâ primùm adſumpta in partem virium, ſequebatur egregiâ ſpecie, cùm ſimul terrâ, ſimul mari bellum impelleretur, ac ſæpe iiſdem caſtris pedes, equeſque, & nauticus miles, mixti copiis & lætitiâ, ſua quiſque facta, ſuos caſus attollerent: ac modò « ſilvarum & montium profunda », modò « tempeſtatum ac fluctuum adverſa », hinc « terra & hoſtis », hinc « auctus Oceanus » militari jactantiâ compararentur. « Britannos » quoque, ut ex captivis audiebatur, « viſa claſſis obſtupefaciebat, tamquam, » aperto maris ſui ſecreto, ultimum victis » perfugium clauderetur ». Ad manus & arma converſi Caledoniam incolentes populi, paratu magno, majore famâ, uti mos eſt de ignotis, « oppugnaſſe ultro », caſtella adorti, metum, ut provocantes, addiderant: « regrediendumque citra » Bodotriam,

»Bodotriam., & excedendum potiùs, »quàm pellerentur», ignavi ſpecie prudentium admonebant: cùm interim cognoſcit, « hoſtes pluribus agminibus in»rupturos». Ac ne ſuperante numero, & peritiâ locorum circumiretur, diviſo & ipſe in tres partes exercitu inceſſit.

XXVI. Quod ubi cognitum hoſti; mutato repentè conſilio, univerſi nonam legionem, ut maximè invalidam, nocte adgreſſi, inter ſomnum ac trepidationem cæſis vigilibus, inrupere. Jamque in ipſis caſtris pugnabant, cùm Agricola, iter hoſtium ab exploratoribus edoctus, & veſtigiis inſecutus, velociſſimos equitum peditumque adſultare tergis pugnantium jubet, mox ab univerſis adjici clamorem: & propinquâ luce fulſere ſigna: ita ancipiti malo territi Britanni: & Romanis redit animus; ac ſecuri pro ſalute, de gloriâ certabant: ultro quinetiam erupere: & fuit atrox in ipſis portarum anguſtiis prœlium, donec pulſi hoſtes; utroque exercitu certante, his, ut tuliſſe opem, illis, ne eguiſſe auxilio viderentur: quòd niſi paludes & ſilvæ fugientes texiſſent, debellatum illâ victoriâ foret.

XXVII. Cujus conſtantiâ ac famâ ferox exercitus, « nihil virtuti ſuæ invium;

»penetrandam Caledoniam, inveniendumque tandem Britanniæ terminum, »continuo prœliorum curſu», fremebant: atque illi modò cauti ac ſapientes, prompti poſt eventum ac magniloqui erant: iniquiſſima hæc bellorum conditio eſt: proſpera omnes ſibi vindicant, adverſa uni imputantur. At Britanni non virtute, ſed occaſione & arte ducis rati, nihil ex arrogantiâ remittere, quominus juventutem armarent, conjuges ac liberos in loca tuta transferrent, cœtibus ac ſacrificiis conſpirationem civitatum ſancirent: atque ita inritatis utrimque animis diſceſſum.

XXVIII. Eadem æſtate cohors Uſipiorum, per Germanias conſcripta, & in Britanniam tranſmiſſa, magnum ac memorabile facinus auſa eſt. Occiſo centurione ac militibus, qui ad tradendam diſciplinam immixti manipulis, exemplum & rectores habebantur, tres liburnicas, adactis per vim gubernatoribus, aſcendêre: & uno remigrante, ſuſpectis duobus eòque interfectis, nondum vulgato rumore, ut miraculum provehebantur: mox hàc atque illà rapti, & cum pleriſque Britannorum, ſua defenſantium, prœlio congreſſi, ac ſæpe victores,

aliquando pulſi, eò ad extremum inopiæ venêre, ut infirmiſſimos ſuorum, mox ſorte ductos veſcerentur: atque ita circumvecti Britanniam, amiſſis per inſcitiam regendi navibus, pro prædonibus habiti, primùm a Suevis, mox a Friſiis intercepti ſunt: ac fuere, quos per commercia venumdatos, & in noſtram uſque ripam mutatione ementium adductos, indicium tanti casûs inluſtravit. Initio æſtatis Agricola, domeſtico vulnere ictus, anno antè natum filium amiſit. Quem caſum neque, ut plerique fortium virorum, ambitiosè, neque per lamenta rurſus ac mærorem muliebriter tulit: & in luctu bellum inter remedia erat.

XXIX. IGITUR præmiſsâ claſſe, quæ pluribus locis prædata, magnum & incertum terrorem faceret, expedito exercitu, cui ex Britannis fortiſſimos, & longâ pace exploratos addiderat, ad montem Grampium pervenit quem jam hoſtes inſederant. Nam Britanni, nihil fracti pugnæ prioris eventu, & ultionem aut ſervitium exſpectantes, tandemque docti, commune periculum concordiâ propulſandum, legationibus & fœderibus omnium civitatum vires exciverant. Jamque ſuper triginta millia armatorum aſpiciebantur,

& adhuc adfluebat omnis juventus, & quibus cruda ac viridis ſenectus, clari bello, ac ſua quiſque decora geſtantes: cùm inter plures duces virtute & genere præſtans, nomine Calgacus, apud contractam multitudinem, prœlium poſcentem, in hunc modum locutus fertur.

XXX. « QUOTIENS cauſas belli & » neceſſitatem noſtram intueor, magnus » mihi animus eſt, hodiernum diem, » conſenſumque veſtrum, initium liber» tatis totius Britanniæ fore. Nam & uni» verſi ſervitutis expertes, & nullæ ultrà » terræ, ac ne mare quidem ſecurum, » imminente nobis claſſe Romanâ: ita » prœlium atque arma, quæ fortibus ho» neſta, eadem etiam ignavis tutiſſima » ſunt. Priores pugnæ, quibus adversùs » Romanos variâ fortunâ certatum eſt, » ſpem ac ſubſidium in noſtris manibus » habebant: quia nobiliſſimi totius Bri» tanniæ, eóque in ipſis penetralibus ſiti, » nec ſervientium litora aſpicientes, oculos » quoque a contactu dominationis invio» latos habebamus, Nos, terrarum ac li» bertatis extremos, receſſus ipſe ac ſinus » famæ in hunc diem defendit: nunc ter» minus Britanniæ patet: atque omne » ignotum pro magnifico eſt. Sed nulla

» jam ultrà gens, nihil niſi fluctus & ſaxa, » & infeſtiores Romani: quorum ſuperbiam fruſtra per obſequium & modeſtiam effugeris: raptores orbis, poſtquam » cuncta vaſtantibus defuere terræ, & » mare ſcrutantur: ſi locuples hoſtis eſt, » avari: ſi pauper, ambitioſi: quos non » Oriens, non Occidens, ſatiaverit: ſoli » omnium, opes atque inopiam pari af» fectu concupiſcunt: auferre, trucidare, » rapere falſis nominibus, *imperium*; » atque ubi ſolitudinem faciunt, *pacem* » appellant ».

XXXI. « LIBEROS cuique ac propin» quos ſuos natura cariſſimos eſſe voluit: » hi per delectus, alibi ſervituti, aufe» runtur: conjuges ſororeſque etſi hoſtilem » libidinem effugiant, nomine *amicorum* » atque *hoſpitum* polluuntur. Bona fortu» naſque in tributum egerunt; in annonam » frumentum: corpora ipſa ac manus, » ſilvis ac paludibus emuniendis, inter » verbera ac contumelias, conterunt. Nata » ſervituti mancipia ſemel veneunt, atque » ultro a dominis aluntur: Britannia ſer» vitutem ſuam quotidie emit, quotidie » paſcit. Ac ſicut in familiâ recentiſſimus » quiſque ſervorum & conſervis ludibrio » eſt: ſic in hoc orbis terrarum vetere

» famulatu, novi nos & viles in excidium
» petimur. Neque enim arva nobis, aut
» metalla, aut portus ſunt, quibus exer-
» cendis reſervemur. Virtus porro ac fe-
» rocia ſubjectorum ingrata imperantibus:
» & longinquitas ac ſecretum ipſum, quò
» tutius, eò ſuſpectius. Ita ſublatâ ſpe
» veniæ, tandem ſumite animum, tam
» quibus ſalus, quàm quibus gloria cariſ-
» ſima eſt. Trinobantes, feminâ duce,
» exurere coloniam, expugnare caſtra,
» ac, niſi felicitas in ſocordiam vertiſſet,
» exuere jugum potuere: nos integri, &
» indomiti, & libertatem non in præſen-
» tiâ laturi, primo ſtatim congreſſu non
» oſtendamus quos ſibi Caledonia viros
» ſepoſuerit »?

XXXII. « An eamdem Romanis in
» bello virtutem, quam in pace laſciviam
» adeſſe creditis? Noſtris illi diſſenſionibus
» ac diſcordiis clari, vitia hoſtium in glo-
» riam exercitûs ſui vertunt: quem con-
» tractum ex diverſiſſimis gentibus, ut
» ſecundæ res tenent, ita adverſæ diſſol-
» vent: niſi ſi Gallos, & Germanos, &
» (pudet dictu) Britannorum pleroſque,
» licèt dominationi alienæ ſanguinem
» commodent, diutiùs tamen hoſtes quàm
» ſervos, fide & affectu teneri putatis;

» metus & terror eſt, infirma vincula » caritatis: quæ ubi removeris, qui timere » deſierint, odiſſe incipient. Omnia vic» toriæ incitamenta pro nobis ſunt: nullæ » Romanos conjuges accendunt: nulli » parentes fugam exprobraturi ſunt: aut » nulla pleriſque patria, aut alia eſt: paucos » numero, circùm trepidos ignorantiâ, » cælum ipſum, ac mare, & ſilvas, ignota » omnia circumſpectantes, clauſos quo» dammodo ac vinctos dii nobis tradide» runt. Ne terreat vanus aſpectus, & auri » fulgor atque argenti, quod neque tegit, » neque vulnerat. In ipsâ hoſtium acie » inveniemus noſtras manus: agnoſcent » Britanni ſuam cauſam: recordabuntur » Galli priorem libertatem: deſerent illos » ceteri Germani, tamquam nuper Uſipii » reliquerunt. Nec quidquam ultrà for» midinis: vacua caſtella, ſenum coloniæ, » inter malè parentes & injuſtè imperan» tes, ægra municipia & diſcordantia: » hìc dux, hìc exercitus: ibi tributa & » metalla, & ceteræ ſervientium pœnæ, » quas in æternum proferre, aut ſtatim » ulciſci, in hoc campo eſt. Proinde ituri » in aciem, & majores veſtros, & poſteros » cogitate ».

XXXIII. EXCEPERE orationem alacres,

& barbari moris cantu, & fremitu, clamoribuſque diſſonis. Jamque agmina, & armorum fulgores, audentiſſimi cujuſque procurſu: ſimul inſtruebantur acies: cùm Agricola, quamquam lætum & vix munimentis coercitum militem accendendum adhuc ratus, ita diſſeruit: « Octavus » annus eſt, commilitones, ex quo virtute » & auſpiciis imperii Romani, fide atque » operâ veſtrâ Britanniam viciſtis: tot ex» peditionibus, tot prœliis, ſeu fortitudine » adversùs hoſtes, ſeu patientiâ ac labore » pæne adversùs ipſam rerum naturam » opus fuit, neque me militum, neque » vos ducis pænituit. Ergo egreſſi, ego » veterum legatorum, vos priorum exer» cituum terminos, finem Britanniæ, non » famâ, nec rumore, ſed caſtris & armis » tenemus. Inventa Britannia, & ſubacta. » Equidem ſæpe in agmine, cùm vos pa» ludes, monteſve, & flumina fatigarent, » fortiſſimi cujuſque voces audiebam, » quando dabitur hoſtis, quando acies? » Veniunt e latebris ſuis extruſi: & vota » virtuſque in aperto, omniaque prona » victoribus, atque eadem victis adverſa. » Nam ut ſuperaſſe tantum itineris, ſilvas » evaſiſſe, tranſiſſe æſtuaria, pulchrum ac » decorum in frontem; ita fugientibus

» periculoſiſſima, quæ hodie proſperrima » ſunt. Neque enim nobis aut locorum » eadem notitia, aut commeatuum eadem » abundantia: ſed manus, & arma, & » in his omnia. Quod ad me attinet, » jam pridem mihi decretum eſt, neque » exercitûs, neque ducis terga tuta eſſe. » Proinde & honeſta mors turpi vitâ po- » tior; & incolumitas ac decus, eodem » loco ſita ſunt: nec inglorium fuerit, » in ipſo terrarum ac naturæ fine ceci- » diſſe ».

XXXIV. « Si novæ gentes atque ignota » acies conſtitiſſet; aliorum exercituum » exemplis vos hortarer: nunc veſtra de- » cora recenſete, veſtros oculos interro- » gate. Ii ſunt, quos proximo anno, unam » legionem furto noctis adgreſſos, clamore » debellaſtis: ii ceterorum Britannorum » fugaciſſimi: ideoque tamdiu ſuperſtites. » Quomodo ſilvas ſaltuſque penetranti- » bus, fortiſſimum quodque animal contrà » ruere, pavida & inertia ipſo agminis » ſono pelluntur; ſic acerrimi Britanno- » rum jam pridem ceciderunt: reliquus » eſt numerus ignavorum & metuentium: » quos quòd tandem inveniſtis, non reſ- » titerunt, ſed deprehenſi ſunt noviſſimi: » res & extremo metu corpora defixere in

»his veſtigiis, in quibus pulchram &
»ſpectabilem victoriam ederetis. Tranſigite cum expeditionibus, imponite
»quinquaginta annis magnum diem, adprobate reipublicæ numquam exercitui
»imputari potuiſſe, aut moras belli, aut
»cauſas rebellandi».

XXXV. Et adloquente adhuc Agricolâ militum ardor eminebat, & finem orationis ingens alacritas conſecuta eſt, ſtatimque ad arma diſcurſum. Inſtinctos ruenteſque ita diſpoſuit, ut peditum auxilia, quæ octo millia erant, mediam aciem firmarent: equitum tria millia, cornibus adfunderentur: legiones pro vallo ſtetere, ingens victoriæ decus citra Romanum ſanguinem bellanti, & auxilium, ſi pellerentur. Britannorum acies in ſpeciem ſimul ac terrorem editioribus locis conſtiterat, ita ut primum agmen æquo, ceteri per acclive jugum connexi velut inſurgerent: media campi covinarius & eques ſtrepitu ac diſcurſu complebat. Tum Agricola, ſuperante hoſtium multitudine, veritus, ne ſimul in frontem, ſimul & latera ſuorum pugnaretur, diductis ordinibus, quamquam porrectior acies futura erat, & « arceſſendas » plerique « legiones » admonebant, promptior in ſpem, &

firmus adverſis, dimiſſo equo pedes ante vexilla conſtitit.

XXXVI. Ac primo congreſſu eminus certabatur: ſimul conſtantiâ, ſimul arte Britanni, ingentibus gladiis, & brevibus cetris, miſſilia noſtrorum vitare, vel excutere, atque ipſi magnam vim telorum ſuperfundere: donec Agricola tres Batavorum cohortes, ac Tungrorum duas cohortatus eſt, ut rem ad mucrones ac manus adducerent: quod & ipſis vetuſtate militiæ exercitatum, & hoſtibus inhabile parva ſcuta & enormes gladios gerentibus: nam Britannorum gladii ſine mucrone complexum armorum, & in arcto pugnam non tolerabant. Igitur, ut Batavi miſcere ictus, ferire umbonibus, ora fœdare, & tractis, qui in æquo obſtiterant, erigere in colles aciem cœpere; ceteræ cohortes, æmulatione & impetu commiſtæ, proximos quoſque cædere: ac plerique ſemineces, aut integri, feſtinatione victoriæ relinquebantur. Interim equitum turmæ fugêre, covinarii peditum ſe prœlio miſcuere: & quamquam recentem terrorem intulerant, denſis tamen hoſtium agminibus, & inæqualibus locis hærebant: miniméque equeſtris ea pugnæ facies erat, cùm ægre diu ſtantes, ſimul

equorum corporibus impellerentur, ac ſæpe vagi currus, exterriti ſine rectoribus equi, ut quemque formido tulerat, tranſverſos, aut obvios incurſabant.

XXXVII. Et Britanni, qui adhuc pugnæ expertes ſumma collium inſederant, & paucitatem noſtrorum vacui ſpernebant, degredi paullatim, & circumire terga vincentium cœperant: ni idipſum veritus Agricola quatuor equitum alas, ad ſubita belli retentas, venientibus oppoſuiſſet, quantòque ferociùs accurrerant, tantò acriùs pulſos in fugam disjeciſſet. Ita conſilium Britannorum in ipſos verſum: tranſvectæque præcepto ducis a fronte pugnantium alæ, averſam hoſtium aciem invaſere. Tum verò patentibus locis grande & atrox ſpectaculum: ſequi, vulnerare, capere, atque eoſdem, oblatis aliis, trucidare. Jam hoſtium, prout cuique ingenium erat, catervæ armatorum paucioribus terga præſtare, quidam inermes ultro ruere, ac ſe morti offerre. Paſſim arma, & corpora, & laceri artus, & cruenta humus: & aliquando etiam victis ira virtuſque: poſtquam ſilvis appropinquarunt, collecti, primos ſequentium, incautos & locorum ignaros, circumveniebant. Quod ni frequens ubique

Agricola, validas & expeditas cohortes indaginis modo, & ſicubi arctiora erant, partem equitum, dimiſſis equis, ſimul rariores ſilvas equitem perſultare juſſiſſet, acceptum aliquod vulnus per nimiam fiduciam foret. Ceterùm, ubi compoſitos firmis ordinibus ſequi rurſus vidêre, in fugam verſi, non agminibus, ut priùs, nec alius alium reſpectantes, rari, & vitabundi invicem, longinqua atque avia petiere: finis ſequendi nox & ſatietas fuit: cæſa hoſtium ad decem millia: noſtrorum trecenti ſexaginta cecidere: in quîs Aulus Atticus, præfectus cohortis, juvenili ardore & ferociâ equi hoſtibus illatus.

XXXVIII. Et nox quidem gaudio prædâque læta victoribus: Britanni palantes, mixtoque virorum mulierumque ploratu, trahere vulneratos, vocare integros, deſerere domos, ac per iram ultro incendere: eligere latebras, & ſtatim relinquere: miſcere invicem conſilia aliqua, dein ſeparare: aliquando frangi aſpectu pignorum ſuorum, ſæpius concitari: ſatiſque conſtabat ſæviſſe quoſdam in conjuges ac liberos, tamquam miſererentur. Proximus dies faciem victoriæ latiùs aperuit: vaſtum ubique ſilentium, ſecreti colles, fumantia procul tecta,

nemo exploratoribus obvius: quibus in omnem partem dimiſſis, ubi incerta fugæ veſtigia, neque uſquam conglobari hoſtes compertum, & exactâ jam æſtate ſpargi bellum nequibat, in fines Horeſtorum exercitum deducit. Ibi acceptis obſidibus, præfecto claſſis « circumvehi Britanniam » præcepit: datæ ad id vires, & præceſſerat terror: ipſe peditem atque equites lento itinere, quò novarum gentium animi ipsâ tranſitûs morâ terrerentur, in hibernis locavit. Et ſimul claſſis ſecundâ tempeſtate ac famâ Trutulenſem portum tenuit, unde proximo latere Britanniæ lecto omnis redierat.

XXXIX. HUNC rerum curſum, quamquam nullâ verborum jactantiâ epiſtolis Agricolæ auctum, ut Domitiano moris erat, fronte lætus, pectore anxius excepit. Inerat conſcientia, deriſui fuiſſe nuper falſum e Germaniâ triumphum, emptis per commercia, quorum habitus & crines in captivorum ſpeciem formarentur: at nunc veram magnamque victoriam, tot millibus hoſtium cæſis, ingenti famâ celebrari. Id ſibi maximè formidoloſum, privati hominis nomen ſupra Principis attolli: fruſtra ſtudia fori, & civilium artium decus in ſilentium acta, ſi mili-

tarem gloriam alius occuparet: & cetera utcumque faciliùs diſſimulari, ducis boni Imperatoriam virtutem eſſe. Talibus curis exercitus, quodque ſævæ cogitationis indicium erat, ſecreto ſuo ſatiatus, optimum in præſentiâ ſtatuit, reponere odium, donec impetus famæ & favor exercitûs langueſceret: nam etiam tum Agricola Britanniam obtinebat.

XL. Igitur « triumphalia ornamenta, » & illuſtris ſtatuæ honorem, & quidquid » pro triumpho datur », multo verborum honore cumulata, decerni in ſenatu jubet, addique inſuper opinionem, Syriam provinciam Agricolæ deſtinari, vacuam tum morte Atilii Rufi conſularis, & majoribus reſervatam. Credidere plerique libertum ex ſecretioribus miniſteriis miſſum ad Agricolam, codicillos, quibus ei Syria dabatur, tuliſſe, cum præcepto, ut, ſi in Britanniâ foret, traderentur: eumque libertum in ipſo freto Oceani obvium Agricolæ, ne appellato quidem eo, ad Domitianum remeaſſe: ſive verum iſtud, ſive ex ingenio Principis fictum ac compoſitum eſt. Tradiderat interim Agricola ſucceſſori ſuo provinciam quietam tutamque. Ac ne notabilis celebritate & frequentiâ occurrentium introitus eſſet,

vitato amicorum officio, noctu in Urbem, noctu in palatium, ita ut præceptum erat, venit: exceptuſque brevi oſculo, & nullo ſermone, turbæ ſervientium immixtus eſt. Ceterùm ut militare nomen, grave inter otioſos, aliis virtutibus temperaret, tranquillitatem atque otium penitus auxit, cultu modicus, ſermone facilis, uno aut altero amicorum comitatus: adeò ut plerique, quibus magnos viros per ambitionem æſtimare mos eſt, viſo aſpectoque Agricolâ, quærerent famam, pauci interpretarentur.

XLI. CREBRO per eos dies apud Domitianum abſens accuſatus, abſens abſolutus eſt: cauſa periculi non crimen ullum, aut querela læſi cujuſquam, ſed infenſus virtutibus Princeps, & gloria viri, ac peſſimum inimicorum genus, laudantes. Et ea inſecuta ſunt reipublicæ tempora, quæ ſileri Agricolam non ſinerent: tot exercitus in Mœſiâ Daciâque, & Germaniâ Pannoniâque, temeritate aut per ignaviam ducum amiſſi: tot militares viri cum tot cohortibus expugnati & capti: nec jam de limite imperii & ripâ, ſed de hibernis legionum & poſſeſſione dubitatum. Ita cùm damna damnis continuarentur, atque omnis annus

funeribus & cladibus inſigniretur, poſcebatur ore vulgi dux Agricola: comparantibus cunctis vigorem, conſtantiam, & expertum bellis animum, cum inertiâ & formidine eorum. Quibus ſermonibus ſatis conſtat Domitiani quoque aures verberatas, dum optimus quiſque libertorum amore & fide, peſſimi malignitate & livore, pronum deterioribus Principem exſtimulabant. Sic Agricola ſimul ſuis virtutibus, ſimul vitiis aliorum, in ipſam gloriam præceps agebatur.

XLII. Aderat jam annus, quo proconſulatum Aſiæ & Africæ ſortiretur, & occiſo Civicâ nuper, nec Agricolæ conſilium deerat, nec Domitiano exemplum. Acceſſere quidam, cogitationum Principis periti, qui, « iturus ne eſſet in provin-»ciam », ultro Agricolam interrogarent: ac primò occultiùs « quietem & otium » laudare, mox « operam ſuam in adpro-»bandâ excuſatione » offerre: poſtremò non jam obſcuri, ſuadentes ſimul terrenteſque, pertraxere ad Domitianum: qui paratus ſimulatione, in arrogantiam compoſitus, & audiit preces excuſantis, &, cùm adnuiſſet, agi ſibi gratias paſſus eſt: nec erubuit beneficii invidiâ: ſalarium tamen, proconſulari ſolitum offerri, &

quibuſdam a ſeipſo conceſſum, Agricolæ non dedit: ſive offenſus, non petitum, ſive ex conſcientiâ, ne quod vetuerat, videretur emiſſe. Proprium humani ingenii eſt, odiſſe, quem læſeris: Domitiani verò natura præceps in iram, & quò obſcurior, eò irrevocabilior, moderatione tamen prudentiâque Agricolæ leniebatur: quia non contumaciâ, neque inani jactatione libertatis, famam fatumque provocabat. Sciant, quibus moris eſt illicita mirari, poſſe etiam ſub malis Principibus magnos viros eſſe: obſequiumque ac modeſtiam, ſi induſtria ac vigor adſint, eò laudis excedere, quò plerique per abrupta, ſed in nullum reipublicæ uſum, ambitiosâ morte inclaruerunt.

XLIII. Finis vitæ ejus nobis luctuoſus, amicis triſtis, extraneis etiam ignotiſque non ſine curâ fuit. Vulgus quoque, & hic aliud agens populus, & ventitavere ad domum, & per fora, & circulos locuti ſunt: nec quiſquam, auditâ morte Agricolæ, aut lætatus eſt, aut ſtatim oblitus eſt. Augebat miſerationem conſtans rumor, « veneno interceptum ». Nobis nihil comperti adfirmare auſim: ceterùm per omnem valetudinem ejus, crebriùs, quàm ex more principatûs per nuntios

viſentis, & libertorum primi, & medicorum intimi venêre: ſive cura illud, ſive inquiſitio erat. Supremo quidem die, momenta deficientis per diſpoſitos curſores nuntiata conſtabat, nullo credente, ſic accelerari, quæ triſtis audiret. Speciem tamen doloris animo vultuque præ ſe tulit, ſecurus jam odii, & qui faciliùs diſſimularet gaudium, quàm metum. Satis conſtabat, lecto teſtamento Agricolæ, quo cohæredem optimæ uxori & piiſſimæ filiæ Domitianum ſcripſit, lætatum eum, velut honore judicioque: tam cæca & corrupta mens aſſiduis adulationibus erat, ut neſciret a bono patre non ſcribi heredem, niſi malum Principem.

XLIV. Natus erat Agricola, Caio Cæſare, tertiùm conſule, Idibus Juniis: exceſſit ſexto & quinquageſimo anno, decimo Kalendas Septembres, Collegâ Priſcoque conſulibus. Quòd ſi habitum quoque ejus poſteri noſcere velint, decentior quàm ſublimior fuit: nihil metûs in vultu: gratia oris ſupererat: bonum virum facilè crederes, magnum libenter. Et ipſe quidem, quamquam medio in ſpatio integræ ætatis ereptus, quantùm ad gloriam, longiſſimum ævum peregit.

Quippe & vera bona, quæ in virtutibus ſita ſunt, impleverat; & conſularibus ac triumphalibus ornamentis prædito, quid aliud adſtruere fortuna poterat? Opibus nimiis non gaudebat; ſpecioſæ contigerant: filiâ atque uxore ſuperſtitibus, poteſt videri etiam beatus, incolumi dignitate, florente famâ, ſalvis adfinitatibus & amicitiis, futura effugiſſe. Nam ſicuti durare in hac beatiſſimi ſæculi luce, ac Principem Trajanum videre, quod augurio votiſque apud noſtras aures ominabatur: ita feſtinatæ mortis grande ſolatium tulit, evaſiſſe poſtremum illud tempus, quo Domitianus non jam per intervalla ac ſpiramenta temporum, ſed continuo, & velut uno ictu, rempublicam exhauſit.

XLV. NON vidit Agricola obſeſſam curiam, & clauſum armis ſenatum, & eâdem ſtrage tot conſularium cædes, tot nobiliſſimarum feminarum exſilia & fugas. Unâ adhuc victoriâ Carus Metius cenſebatur, & intra Albanam arcem ſententia Meſſalini ſtrepebat, & Maſſa Bebius jam tum reus erat. Mox noſtræ duxere Helvidium in carcerem manus: nos Maurici, Ruſticique viſus, nos innocenti ſanguine Senecio perfudit. Nero tamen ſubtraxit oculos, juſſitque ſcelera, non

ſpectavit : præcipua ſub Domitiano miſeriarum pars erat, videre & aſpici : cùm ſuſpiria noſtra ſubſcriberentur : cùm denotandis tot hominum palloribus ſufficeret ſævus ille vultus & rubor, quo ſe contra pudorem muniebat. Tu verò felix, Agricola, non vitæ tantùm claritate, ſed etiam opportunitate mortis : ut perhibent, qui interfuerunt noviſſimis ſermonibus tuis, conſtans & libens fatum excepiſti, tamquam pro virili portione innocentiam Principi donares. Sed mihi filiæque, præter acerbitatem parentis erepti, auget mæſtitiam, quòd adſidere valetudini, fovere deficientem, ſatiari vultu, complexu, non contigit : excepiſſemus certè mandata voceſque, quas penitus animo figeremus. Noſter hic dolor, noſtrum vulnus : nobis tam longæ abſentiæ conditione ante quadriennium amiſſus es. Omnia ſine dubio, optime parentum, adſidente amantiſſimâ uxore, ſuperfuere honori tuo : paucioribus tamen lacrimis compoſitus es, & noviſſimâ in luce deſideravere aliquid oculi tui.

XLVI. SI quis piorum manibus locus ; ſi, ut ſapientibus placet, non cum corpore exſtinguuntur magnæ animæ : placidè quieſcas, noſque, domum tuam, ab

infirmo deſiderio, & muliebribus lamentis, ad contemplationem virtutum tuarum voces, quas neque lugeri, neque plangi fas eſt: admiratione te potiùs, temporalibus laudibus, &, ſi natura ſuppeditet, *ſimilitudine decoremus*. Is verus honos, ea conjunctiſſimi cujuſque pietas. Id filiæ quoque uxorique præceperim, ſic patris, ſic mariti memoriam venerari, ut omnia facta dictaque ejus ſecum revolvant, famamque ac figuram animi magis, quàm corporis, complectantur: non quia intercedendum putem imaginibus, quæ marmore, aut ære finguntur: ſed ut vultus hominum, ita ſimulacra vultûs imbecilla ac mortalia ſunt, forma mentis æterna: quam tenere & exprimere non per alienam materiam & artem, ſed tuis ipſe moribus poſſis. Quidquid ex Agricolâ amavimus, quidquid mirati ſumus, manet, manſurumque eſt in animis hominum, in æternitate temporum, famâ rerum. Nam multos veterum, velut inglorios & ignobiles, oblivio obruet, Agricola, poſteritati narratus & traditus, ſuperſtes erit.

BREVIARIUM
DIALOGI
DE ORATORIBUS,
ET SUPPLEMENTI.

I. P*RÆFATIO*, *ſcribendique dialogi occaſio*. II. *Perſonæ*, *Curiatius Maternus*, *M. Aper*, *Julius Secundus*. III. *Maternum poetam a poeticis ſtudiis avocare ſtudet Secundus*. IV. *Excuſat ſe Maternus*. V. *Inſtat Aper; & contendit utilitate*, *voluptate*, *dignitate*, *famâ oratoriam artem arti poeticæ anteponendam*. VIII. *Quod Marcelli Eprii & Criſpi Vibii exemplis & opibus confirmat*. IX. *Contrà poeticæ inanem & infructuoſam laudem eſſe*. X. *Hortatur ergo Maternum ut ab auditoriis & theatris ad forum*

cauſaſque ſe convertat. XI. *Maternus poetas defendit.* XII. *Iis pura, innocentia, divina ſunt ſtudia : magna fama.* XIII. *Specioſæ opes : felix contubernium. Inquieta verò & anxia oratorum vita.* XIV. *Hæc tractantibus, intervenit Vipſtanius Meſſala. Is antiquorum admirator, recentium contemptor, Aprum a novorum rhetorum more ad antiquorum oratorum formam trahere nititur.* XV. *Inde de antiquis & recentibus diſputatio.* XVI. *In antiquorum venerationem conſpirant Meſſala, Secundus, & Maternus. Aper antiquos inſectatur, & ſæculi ſui partes tuetur.* XVII. *Incertum enim eſſe & obſcurum antiquorum nomen.* XVIII. *Plures quoque eloquentiæ ſpecies. Malignitate humanâ, vetera in laude, præſentia in faſtidio eſſe.* XIX. *Caſſium Seve-*

rum

rum, quem antiquitatis terminum conſtituunt, non inſcitiâ, ſed judicio & intellectu ad novum dicendi genus ſe tranſtuliſſe. XX. *Multa veteris eloquentiæ vitia. Recentem eſſe lætiorem & pulchriorem.* XXI. *De Calvo, Cœlio, C. Cæſare, Bruto, eorum Ciceroniſque carminibus, de Aſinio & Corvino judicia.* XXII. *Ciceronis laudes & vitia.* XXIII. *Summam eloquentiæ artem eſſe, antiquorum egregia quæque imitari, & a recentibus feliciter reperta miſcere.* XXIV. *Maternus Meſſalam hortatur non ad laudationem antiquorum, quos fama ſua ſatis laudat, ſed ut cauſas, cur in tantum ab eorum eloquentiâ præſens ætas receſſerit, aperiat.* XXV. *Meſſala quædam tamen de antiquorum nomine, & judicia de Calvo, Aſinio, Cæſare, Cœlio, Bruto,*

Cicerone, retractat. XXVI. *C. Gracchum, L. Craſſum laudat. Mæcenatem verò, Gallionem & Caſſium Severum reprehendit.* XXVII. *Meſſalam longiùs vagantem ad propoſitum retrahit Maternus.* XXVIII. *Cauſas ergo cur eloquentia ceteræque artes a vetere gloriâ deſciverint adfert Meſſala, deſidiam juventutis, negligentiam parentum, inſcientiam præcipientium, & oblivionem moris antiqui.* XXXIII. *Hæc cùm evolveret Meſſala, eum reſtitantem impellit Maternus, ut proſequatur, &, quomodo veteres ingenia alerent, doceat,* XXXIV. *Meſſala veteris juvenum inſtitutionis artes explicat.* XXXV. *Recentioris vitia retegit.* At in hac parte mutilus eſt Meſſalæ ſermo. Periit integra Julii Secundi oratio. In Materno deſunt quoque initia. Quæ deſiderantur ſupplere juvat,

ut facilius ſit hujuſce dialogi ſenſum adſequi, ejuſque utilitates percipere. 1. *Retectis pravæ inſtitutionis vitiis, Meſſala juvenum inſcitiam, cùm ad veros judices ventum eſt, explodit, eoſque, ſine ullâ publici privatique juris experientiâ, exili tantùm elegantiâ turgidâve granditate ridiculos ſceniciſque præceptorum ſuorum artibus inſtructos prodire oſtendit.* 2. *Hiſtrionicâ hac inſtitutione perditam eſſe eloquentiam concludit.* 3. *Maternum & Secundum hortatur ut altiores alias, ſi quæ ſint, cauſas aperiant.* 4. *Julius Secundus non tam novas corruptæ eloquentiæ cauſas expromit, quàm a Meſſalâ allatas explicat, earumque originem demonſtrat.* 5. *Mutatâ nempe republicâ, mutata ſunt ingenia; & ſub Principibus non eloquentia, ſed ingenii fama, curæ fuit.*

In Annæo Senecâ cœpit illa ingenii prurigo. 6. Ejus exemplo & fortunâ fuit incitata. 7. Neque priſcis Veſpaſiani virtutibus repreſſa. Immo in dies audacior forum irrupit. 8. Suaſque in laudes ſubſellia conduxit, duce Largio Licinio. 9. Feſſam tantis propudiis eloquentiam ceſſaſſe ait Julius Secundus; Maternumque iis deterritum Muſas eſſe ſectatum. 10. Fatetur Maternus ſe irrepentibus in forum vitiis fuiſſe commotum; trahente tamen naturâ, ad Muſarum caſtra transfugiſſe. 11. Mox ut motam quæſtionem dirimat, eloquentiæ diſſertique generis dicendi vices atque ingenia expendit: Rhetoribus indulget. Quintilianum laudat. 12. Nec miratur eloquentiam deſiiſſe, quæ Ciceroni ſuperſtes eſſe non valuit. 13. Neque Principum arbitriis erat accomodata. Nuſquam

enim eloquentiam eſſe, niſi ubi ſit libertas. 14. *Inde tantam eloquentiæ vim fuiſſe in Demoſthene.* Cetera habet Tacitus. XXXVI. *Ipſâ temporum perturbatione & licentiâ, cùm vigeret reſpublica, eloquentiam olim valuiſſe.* XXXVII. *Iis temporibus neminem magnam potentiam ſine eloquentiâ fuiſſe conſecutum.* XXXVIII. *Cn. Pompeium eloquentiæ nocuiſſe, cùm eam adſtrinxit, frenoſque ei impoſuit.* XXXIX. *Immo ipſis oratorum pænulis fractam eam fuiſſe & dejectam, quòd pompâ plauſuque indigeat.* XL. *Probitate quoque & modeſtiâ eam elanguiſſe, cùm naturâ ſit contumax; temeraria & arrogans.* XLI. *Pro varietate ergo temporum variam fuiſſe eloquentiam; ſuaſque eſſe quibuſvis temporibus laudes & utilitates.* XLII. *Dialogi concluſio.*

Habitus eſt hic dialogus.

A. U. C.	J. C.		
DCCCXXVIII.	75.	Coſſ.	FLAVIO VESPASIANO Aug. VI, TITO VESPASIANO Cæſare IV.

C. CORNELII
TACITI
DIALOGUS
DE ORATORIBUS.

ACCESSIT SUPPLEMENTUM,

Auctore GABRIELE BROTIER.

SÆPE ex me requiris, Juſte Fabi, cur, cùm priora ſæcula tot eminentium oratorum ingeniis gloriâque effloruerint, noſtra potiſſimùm ætas deſerta, & laude eloquentiæ orbata, vix nomen ipſum oratoris retineat: neque enim ita appellamus niſi antiquos: horum autem temporum diſerti, cauſidici, & advocati,

& patroni, & quidvis potiùs, quàm oratores vocantur. Cui percunctationi tuæ reſpondere, & tam magnæ quæſtionis pondus excipere, ut aut de ingeniis noſtris malè exiſtimandum ſit, ſi idem adſequi non poſſumus, aut de judiciis, ſi nolumus, vix hercule auderem, ſi mea ſententia proferenda, ac non diſertiſſimorum, ut noſtris temporibus, hominum ſermo repetendus eſſet, quos eamdem hanc quæſtionem pertractantes, juvenis admodum audivi. Ita non ingenio, ſed memoriâ ac recordatione opus eſt, ut quæ a præſtantiſſimis viris & excogitata ſubtiliter & dicta graviter accepi, cùm ſinguli diverſas, vel eaſdem, ſed probabiles cauſas adferrent, dum formam ſui quiſque & animi, & ingenii redderet, iiſdem nunc numeris, iiſdemque rationibus perſequar, ſervato ordine diſputationis: neque enim defuit, qui diverſam quoque partem ſuſciperet, ac multùm vexatâ & irrisâ vetuſtate, noſtrorum temporum eloquentiam antiquorum ingeniis anteferret.

II. NAM poſtero die, quàm *Curiatius Maternus* Catonem recitaverat, cùm offendiſſe potentium animos diceretur, tamquam in eo tragœdiæ argumento ſui

oblitus, tantùm Catonem cogitaſſet, eâque de re per Urbem frequens ſermo haberetur, venerunt ad eum *M. Aper*, & *Julius Secundus*, celeberrima tum ingenia fori noſtri: quos ego in judiciis non utroſque modò ſtudioſè audiebam, ſed domi quoque & in publico adſectabar, mirâ ſtudiorum cupiditate, & quodam ardore juvenili, ut fabulas quoque eorum, & diſputationes, & arcana ſemotæ dictionis penitus exciperem: quamvis malignè plerique opinarentur, nec Secundo promptum eſſe ſermonem, & Aprum ingenio potiùs & vi naturæ, quàm inſtitutione & literis famam eloquentiæ conſecutum. Nam & Secundo purus, & preſſus, &, in quantum ſatis erat, profluens ſermo non defuit: & Aper communi eruditione imbutus, contemnebat potiùs literas quàm neſciebat, tamquam majorem induſtriæ & laboris gloriam habiturus, ſi ingenium ejus nullis alienarum artium adminiculis inniti videretur. Igitur ut intravimus cubiculum Materni, ſedentem ipſum, & quem pridie recitaverat, librum intra manus habentem, deprehendimus.

III. TUM *Secundus*: Nil ne te, inquit, Materne, fabulæ malignorum terrent,

quominus offenſas Catonis tui ames? An ideo librum iſtum apprehendiſti, ut diligentiùs retractares, & ſublatis, ſi quæ pravam interpretandi materiam dederunt, emitteres Catonem, non quidem meliorem, ſed tamen ſecuriorem? Tum *ille*, Leges tu quidem ſi volueris, & agnoſces, quæ audiſti: quòd ſi qua omiſit Cato, ſequenti recitatione Thyeſtes dicet. Hanc enim tragœdiam diſpoſui jam, & intra me ipſe formavi. Atque ideo maturare libri hujus editionem feſtino, ut dimiſsâ priore curâ, novæ cogitationi toto pectore incumbam. Adeò te tragœdiæ iſtæ non ſatiant, inquit *Aper*, quominus, omiſſis orationum & cauſarum ſtudiis, omne tempus modò circa Medeam, ecce nunc circa Thyeſten, conſumas? cùm tot amicorum cauſæ, tot coloniarum & municipiorum clientelæ in forum vocent, quibus vix ſufficeres, etiam ſi non novum tibi ipſe negotium importaſſes, Domitium, & Catonem: id eſt, noſtras quoque hiſtorias, & Romana nomina, Græcorum fabulis aggregares.

IV. ET *Maternus*, Perturbarer hac tuâ ſeveritate, niſi frequens & aſſidua nobis contentio jam propè in conſuetudinem vertiſſet. Nam nec tu agitare & inſequi

poetas intermittis, & ego, cui deſidiam advocationum objicis, quotidianum hoc patrocinium defendendæ adversùs te poeticæ exerceo. Quò lætor magis, oblatum nobis judicem, qui me vel in futurum vetet verſus facere, vel, quod jampridem opto, ſuâ quoque auctoritate compellat, ut omiſſis forenſium cauſarum anguſtiis, in quibus ſatis mihi ſuperque ſudatum eſt, ſanctiorem iſtam & anguſtiorem eloquentiam colam.

V. EGO verò, inquit *Secundus*, antequam me judicem Aper recuſet, faciam, quod probi & modeſti judices ſolent, ut in his cognitionibus ſe excuſent, in quibus manifeſtum eſt, alteram apud eos partem gratiâ prævalere. Quis enim neſcit, neminem mihi conjunctiorem eſſe & uſu amicitiæ, & adſiduitate contubernii, quàm Saleium Baſſum, cùm optimum virum, tum abſolutiſſimum poetam? porro ſi poetica accuſatur, non alium video reum locupletiorem. Securus ſit, inquit *Aper*, & Saleius Baſſus, & quiſquis alius ſtudium poeticæ & carminum gloriam fovet, cùm cauſas agere non poſſit. Ego enim, quatenus arbitrum litis hujus inveni, non patiar, Maternum ſocietate plurium defendi: ſed & ipſum

ſolum apud vos arguam, quòd natus ad eloquentiam virilem & oratoriam, quâ parare ſimul & tueri amicitias, adſciſcere nationes, complecti provincias poſſit, amittit ſtudium, quo non aliud in civitate noſtrâ vel ad utilitatem fructuoſius, vel ad dignitatem amplius, vel ad Urbis famam pulchrius, vel ad totius imperii atque omnium gentium notitiam illuſtrius excogitari poteſt. Nam ſi ad utilitatem vitæ omnia conſilia factaque noſtra dirigenda ſunt, quid erit tutius, quàm eam exercere artem, quâ ſemper armatus præſidium amicis, opem alienis, ſalutem periclitantibus, invidis verò & inimicis metum & terrorem ultro feras, ipſe ſecurus, & velut quâdam perpetuâ potentiâ ac poteſtate munitus? cujus vis & utilitas, rebus proſpere fluentibus, aliorum præſidio & tutelâ intelligitur: ſin proprium periculum increpuit, non hercule lorica, aut gladius in acie firmius munimentum, quàm reo & periclitanti eloquentia, præſidium ſimul & telum, quo propugnare pariter, & inceſſere, vel in judicio, ſive in ſenatu, ſive apud Principem poſſis. Quid aliud infeſtis patribus nuper Eprius Marcellus, quàm eloquentiam ſuam oppoſuit? qui accinctus & minax, diſertam

quidem, ſed inexercitatam, & ejuſmodi certaminum rudem Helvidii ſapientiam eluſit. Plura de utilitate non dico, cui parti minimè contradicturum Maternum meum arbitrer.

VI. AD voluptatem oratoriæ eloquentiæ tranſeo, cujus jucunditas, non uno aliquo momento, ſed omnibus propè diebus, & propè omnibus horis contingit. Quid enim dulcius libero & ingenuo animo, & ad voluptates honeſtas nato, quàm videre plenam ſemper & frequentem domum ſuam concurſu ſplendidiſſimorum hominum? idque ſcire, non pecuniæ, non orbitati, neque officii alicujus adminiſtrationi, ſed ſibi ipſi dari? illos quinimmo orbos, & locupletes, & potentes venire plerumque ad juvenem, & pauperem, ut aut ſua, aut amicorum diſcrimina commendent. Ullane tanta ingentium opum ac magnæ potentiæ voluptas, quàm ſpectare homines veteres, & ſenes, & totius Urbis gratiâ ſubnixos, in ſummâ omnium rerum abundantiâ confitentes, id quod optimum ſit, ſe non habere? Jam verò, qui togatorum comitatus, & egreſſus! quæ in publico ſpecies! quæ in judiciis veneratio! quod gaudium conſurgendi adſiſtendique inter

tacentes, in unum converſos: coire populum, & circumfundi coram, & accipere affectum quemcumque orator induerit! Vulgata dicentium gaudia, & imperitorum quoque oculis expoſita, percenſeo. Illa ſecretiora, & tantùm ipſis orantibus nota, majora ſunt. Sive accuratam meditatamque adfert orationem; eſt quoddam ſicut ipſius dictionis, ita gaudii pondus & conſtantia: ſive novam & recentem curam non ſine aliquâ trepidatione animi adtulerit, ipſa ſollicitudo commendat eventum, & lenocinatur voluptati. Sed extemporalis audaciæ, atque ipſius temeritatis vel præcipua jucunditas eſt. Nam in ingenio quoque, ſicut in agro, quamquam alia diu ſerantur atque elaborentur, gratiora tamen, quæ ſuâ ſponte naſcuntur.

VII. Equidem ut de me ipſe fatear, non eum diem lætiorem egi, quo mihi latus clavus oblatus eſt, vel quo homo novus, & in civitate minimè favorabili natus, quæſturam, aut tribunatum, aut præturam accepi: quàm eos, quibus mihi, pro mediocritate hujus quantulæcumque in dicendo facultatis, aut reum proſpere defendere, aut apud centumviros cauſam aliquam feliciter orare, aut apud Princi-

pem ipſos illos libertos & procuratores Principum tueri & defendere datur. Tum mihi ſupra tribunatus, & præturas, & conſulatus aſcendere videor, tum habere, quod in ſe, non in alio, oritur, nec codicillis datur, nec cum gratiâ venit. Quæ fama & laus cujuſvis artis cum oratorum gloriâ comparanda eſt, qui non illuſtres in Urbe ſolùm apud negotioſos & rebus intentos, ſed etiam apud juvenes & adoleſcentes, quibus modò recta & indoles eſt, & bona ſpes ſuî? Quorum nomina priùs parentes liberis ſuis ingerunt? quos ſæpius vulgus imperitum, & tunicatus hic populus tranſeuntes nomine vocat, & digito demonſtrat? Advenæ quoque & peregrini, jam in municipiis & coloniis ſuis auditos, cùm primùm Urbem attigerunt, requirunt, ac vultus agnoſcere concupiſcunt.

VIII. Ausim contendere, Marcellum hunc Eprium, de quo modò locutus ſum, & Criſpum Vibium (libentiùs enim novis & recentibus, quàm remotis & obliteratis exemplis utor) non minùs eſſe in extremis partibus terrarum, quàm Capuæ, aut Vercellis, ubi nati dicuntur: nec hoc illi alterive ter millies ſeſtertium præſtat, quamquam ad has ipſas opes poſſunt

videri eloquentiæ beneficio veniſſe, ſed ipſa eloquentia, cujus numen & cæleſtis vis multa quidem omnibus ſæculis exempla edidit, ad quantam uſque fortunam homines ingenii viribus pervenerint. Sed hæc, ut ſuprà dixi, proxima, & quæ non auditu cognoſcenda, ſed oculis ſpectanda haberemus. Nam quò ſordidiùs & abjectiùs nati ſunt, quóque notabilior paupertas & anguſtia rerum naſcentes eos circumſteterunt, eò clariora, & ad demonſtrandam oratoriæ eloquentiæ utilitatem illuſtriora exempla ſunt: quòd ſine commendatione natalium, ſine ſubſtantiâ facultatum, neuter moribus egregius, alter habitu quoque corporis contemptus, per multos jam annos potentiſſimi ſunt civitatis, ac, donec libuit, principes fori, nunc principes in Cæſaris amicitiâ agunt feruntque cuncta, atque ab ipſo Principe cum quâdam reverentiâ diliguntur. Quia Veſpaſianus, venerabilis ſenex, & patientiſſimus veri, bene intelligit, ceteros quidem amicos ſuos niti iis, quæ ab ipſo acceperint, quæque ipſi accumulare, & in alios congerere promptum eſt: Marcellum autem & Criſpum, attuliſſe ad amicitiam ſuam, quod non a Principe acceperint, nec accipi poſſit. Minimum

inter tot ac tanta locum obtinent imagines, ac tituli, & ſtatuæ, quæ neque ipſa tamen negliguntur: tam hercule, quàm divitiæ, & opes, quas faciliùs invenies, qui vituperet, quàm qui faſtidiat. His igitur & honoribus, & ornamentis, & facultatibus, refertas domos eorum videmus, qui ſe ab ineunte adoleſcentiâ cauſis forenſibus & oratorio ſtudio dederunt.

IX. NAM carmina & verſus, quibus totam vitam Maternus inſumere optat (inde enim omnis fluxit oratio) neque dignitatem ullam auctoribus ſuis conciliant, neque utilitates alunt: voluptatem autem brevem, laudem inanem & infructuoſam conſequuntur. Licèt hæc ipſa, & quæ deinde dicturus ſum, aures tuæ, o Materne, reſpuant, cui bono eſt, ſi apud te Agamemnon, aut Jaſon diſertè loquitur? quis ideo domum defenſus, & tibi obligatus redit? Quis Saleium noſtrum, egregium poetam, vel, ſi hoc honorificentius eſt, præclariſſimum vatem deducit, aut ſalutat, aut proſequitur? Nempe, ſi amicus ejus, ſi propinquus, ſi denique ipſe in aliquod negotium inciderit, ad hunc Secundum recurret, aut ad te, Materne, non, quia poeta es,

neque ut pro eo verſus facias: hi enim Baſſo domi naſcuntur, pulchri quidem & jucundi: quorum tamen hic exitus eſt, ut, cùm toto anno, per omnes dies, magnâ noctium parte, unum librum extudit & elucubravit, rogare ultro & ambire cogatur, ut ſint, qui dignentur audire: & ne id quidem gratis: nam & domum mutuatur, & auditorium exſtruit, & ſubſellia conducit, & libellos diſpergit: & ut beatiſſimus recitationem ejus eventus proſequatur, omnis illa laus intra unum aut alterum diem, velut in herbâ vel flore præcepta, ad nullam certam & ſolidam pervenit frugem: nec aut amicitiam inde refert, aut clientelam, aut manſurum in animo cujuſquam beneficium, ſed clamorem vagum, & voces inanes, & gaudium volucre. Laudavimus nuper, ut miram & eximiam Veſpaſiani liberalitatem, quòd quingenta ſeſtertia Baſſo donaſſet. Pulchrum id quidem, indulgentiam Principis ingenio mereri: quantò tamen pulchrius, ſi ita res familiaris exigat, ſe ipſum colere, ſuum ingenium propitiare, ſuam experiri liberalitatem? Adjice quòd poetis, ſi modò dignum aliquid elaborare & efficere velint, relinquenda converſatio amicorum,

& jucunditas Urbis, deſerenda cetera officia, utque ipſi dicunt, *in nemora & lucos*, id eſt, in ſolitudinem recedendum eſt.

X. NE opinio quidem & fama, cui ſoli ſerviunt, & quod unum eſſe pretium omnis ſui laboris fatentur, æquè poetas quàm oratores ſequitur: quoniam mediocres poetas nemo novit, bonos pauci. Quando enim rariſſimarum recitationum fama in totam Urbem penetrat? nedum ut per tot provincias innoteſcat. Quotus quiſque, cùm ex Hiſpaniâ, vel Aſiâ, ne quid de Gallis noſtris loquamur, in Urbem venit, Saleium Baſſum requirit? atque adeò ſi quis requirit, & ſemel vidit, tranſit & contentus eſt; ut ſi picturam aliquam, vel ſtatuam vidiſſet. Neque hunc meum ſermonem ſic accipi volo, tamquam eos, quibus natura ſua oratorium ingenium denegavit, deterream a carminibus, ſi modò in hac ſtudiorum parte oblectare otium, & nomen inſerere poſſunt famæ: ego verò omnem eloquentiam omneſque ejus partes ſacras & venerabiles puto: nec ſolùm cothurnum veſtrum, aut heroici carminis ſonum, ſed lyricorum quoque jucunditatem, & elegorum laſcivias, & iamborum amari-

tudinem, & epigrammatum luſus, & quamcumque aliam ſpeciem eloquentiæ habeat, anteponendam ceteris aliarum artium ſtudiis credo: ſed tecum mihi, Materne, res eſt, quòd, cùm natura tua in ipſam arcem eloquentiæ ferat, errare mavis, & ſumma adeptus, in levioribus ſubſiſtis. Ut ſi in Græciâ natus eſſes, ubi ludicras quoque artes exercere honeſtum eſt, ac tibi Nicoſtrati robur ac vires dii dediſſent, non paterer immanes illos ad pugnam datos lacertos, levitate jaculi aut jactu diſci vaneſcere: ſic nunc te ab auditoriis & theatris, in forum & ad cauſas & ad vera prœlia voco: cùm præſertim ne ad id quidem conſurgere poſſis, quod pleriſque patrocinatur, tamquam minus obnoxium ſit offendere poetarum, quàm oratorum ſtudium. Efferveſcit enim vis pulcherrimæ naturæ tuæ, nec pro amico aliquo, ſed quod periculoſius eſt, pro Catone offendis: nec excuſatur offenſa neceſſitudine officii, aut fide advocationis, aut fortuitæ & ſubitæ dictionis impetu: meditatus videris elegiſſe perſonam notabilem, & cum auctoritate dicturam. Sentio quid reſponderi poſſit: hinc ingentes ex his aſſenſus, hinc in ipſis auditoriis præcipuè laudari, & mox omnium

ſermonibus ferri. Tolle igitur quietis & ſecuritatis excuſationem, cùm tibi ſumas adverſarium ſuperiorem: nobis ſatis ſit privatas & noſtri ſæculi controverſias tueri, in quibus expreſſis ſi quando neceſſe ſit pro periclitante amico potentiorum aures offendere, & probata ſit fides, & libertas excuſata.

XI. Quæ cùm dixiſſet Aper acriùs, ut ſolebat, & intento ore: remiſſus & ſubridens *Maternus*, Paravi, inquit, me, non minùs diu accuſare oratores, quàm Aper laudat. Fore enim arbitrabar ut a laudatione eorum digreſſus detrectaret poetas, atque carminum ſtudium proſterneret: arte quâdam mitigavit, concedendo his, qui cauſas agere non poſſent, ut verſus facerent. Ego autem ſicut in cauſis agendis efficere aliquid & eniti fortaſſe poſſum, ita recitatione tragœdiarum ingredi famam auſpicatus ſum, tum quidem, cùm in Nerone improbam, & ſtudiorum quoque ſacra profanantem Vatinii potentiam fregi: & hodie ſi quid in nobis notitiæ ac nominis eſt, magis arbitror carminum, quàm orationum gloriâ partum: ac jam me ſejungere a forenſi labore conſtitui, nec comitatus iſtos, & egreſſus, aut frequentiam ſalutationum

concupiſco: non magis quàm æra, & imagines, quæ etiam, me nolente, in domum meam inruperunt. Nam ſtatum hucuſque ac ſecuritatem meliùs innocentiâ tueor, quàm eloquentiâ: nec vereor, ne mihi umquam verba in ſenatu, niſi pro alterius diſcrimine, facienda ſint.

XII. Nemora verò, & luci, & ſecretum ipſum, quod Aper increpabat, tantam mihi afferunt voluptatem, ut inter præcipuos carminum fructus numerem, quòd nec in ſtrepitu, nec ſedente ante oſtium litigatore, nec inter ſordes ac lacrimas reorum componuntur, ſed ſecedit animus in loca pura atque innocentia, fruiturque ſedibus ſacris. Hæc eloquentiæ primordia, hæc penetralia: hoc primùm habitu cultuque commoda mortalibus, in illa caſta, & nullis contacta vitiis, pectora influxit: ſic oracula loquebantur. Nam lucroſæ hujus, & ſanguinantis eloquentiæ uſus, recens, & malis moribus natus, atque, ut tu dicebas, Aper, in locum teli repertus. Ceterùm felix illud, &, ut more noſtro loquar, aureum ſæculum, & oratorum & criminum inops, poetis & vatibus abundabat, qui benefacta canerent, non qui malè admiſſa defenderent. Nec ullis aut gloria major,

aut auguſtior honor: primùm apud deos, quorum proferre reſponſa, & intereſſe epulis ferebantur: deinde apud illos diis genitos ſacroſque reges, inter quos neminem cauſidicorum, ſed Orphea ac Linum, ac ſi introſpicere altiùs velis, ipſum Apollinem accepimus: vel, ſi hæc fabuloſa nimis & compoſita videntur, illud certè mihi concedis, Aper, non minorem honorem Homero, quàm Demoſtheni, apud poſteros: nec anguſtioribus terminis famam Euripidis, aut Sophoclis, quàm Lyſiæ, aut Hyperidis includi: plures hodie reperies, qui Ciceronis gloriam, quàm qui Virgilii detrectent. Nec ullus Aſinii aut Meſſalæ liber tam illuſtris eſt, quàm Medea Ovidii, aut Varii Thyeſtes.

XIII. Ac ne fortunam quidem vatum, & illud felix contubernium, comparare timuerim cum inquietâ & anxiâ oratorum vitâ: licèt illos certamina & pericula ſua ad conſulatus evexerint: malo ſecurum & ſecretum Virgilii ſeceſſum, in quo tamen neque apud divum Auguſtum gratiâ caruit, neque apud populum Romanum notitiâ. Teſtes Auguſti epiſtolæ, teſtis ipſe populus, qui auditis in theatro ver-

ſibus Virgilii, ſurrexit univerſus, & fortè præſentem ſpectantemque Virgilium veneratus eſt, ſic quaſi Auguſtum. Ne noſtris quidem temporibus, Secundus Pomponius Afro Domitio, vel dignitate vitæ, vel perpetuitate famæ, ceſſerit. Nam Criſpus & Marcellus, ad quorum exempla me vocas, quid habent in hac præſenti fortunâ concupiſcendum? quòd timent? an quòd timentur? quòd cùm quotidie aliquid rogentur, hi, quibus præſtant, indignantur? quòd alligati cum adulatione, nec imperantibus umquam ſatis ſervi videntur, nec nobis ſatis liberi? Quæ hæc ſumma eorum potentia eſt? tantum poſſe liberti ſolent. Me verò dulces, ut Virgilius ait, Muſæ, remotum a ſollicitudinibus, & curis, & neceſſitate quotidie aliquid contra animum faciendi, in illa ſacra illoſque fontes ferant: nec inſanum ultrà & lubricum forum, famamque pallentem, trepidus experiar: non me fremitus ſalutantium, nec anhelans libertus excitet: nec incertus futuri, teſtamentum pro pignore ſcribam: nec plus habeam, quàm quod poſſim, cui velim, relinquere, quandocumque fatalis & meus dies veniet: ſtatuarque tumulo non

mæſtus

mæſtus & atrox, ſed hilaris & coronatus: & pro memoriâ mei, nec conſulat quiſquam, nec roget.

XIV. Vix dum finierat Maternus, concitatus & velut inſtinctus, cùm *Vipſtanius Meſſala* cubiculum ejus ingreſſus eſt, ſuſpicatuſque ex ipsâ intentione ſingulorum, altiorem inter eos eſſe ſermonem: Num parum tempeſtivus, inquit, intervêni, ſecretum conſilium & cauſæ alicujus meditationem tractantibus? Minimè, minimè, inquit *Secundus*; atque adeò vellem maturiùs interveniſſes: delectaſſet enim te & Apri noſtri accuratiſſimus ſermo, cùm Maternum, ut omne ingenium ac ſtudium ſuum ad cauſas agendas converteret, exhortatus eſt, & Materni pro carminibus ſuis læta, utque poetas defendi decebat, audentior, & poetarum quàm oratorum ſimilior oratio. *Me* verò, inquit, & ſermo ipſe infinitâ voluptate adfeciſſet, atque id ipſum delectat, quòd vos viri optimi & temporum noſtrorum oratores, non forenſibus tantùm negotiis, & declamatorio ſtudio ingenia veſtra exercetis, ſed ejuſmodi etiam diſputationes adjungitis, quæ & ingenium alunt, & eruditionis & literarum jucundiſſimum oblectamentum, cùm vobis qui illa diſputatis,

adferunt, tum etiam his, ad quorum aures pervenerint. Itaque hercule non minùs probari video in te, Secunde, quòd Julii Aſiatici vitam componendo, ſpem hominibus feciſti plurium ejuſmodi librorum, quàm in Apro, quòd nondum a ſcholaſticis controverſiis receſſit; & otium ſuum mavult novorum rhetorum more, quàm veterum oratorum, conſumere.

XV. TUM *Aper*, Non deſinis, Meſſala, vetera tantùm & antiqua mirari, noſtrorum autem temporum ſtudia inridere atque contemnere. Nam hunc tuum ſermonem ſæpe excepi, cùm oblitus & tuæ, & fratris tui eloquentiæ, neminem hoc tempore oratorem eſſe contenderes. Atque ideò credo audaciùs, quòd maligni in iis opinionem non verebaris, cùm eam gloriam, quam tibi alii concedunt, ipſe tibi denegares. Neque illius, *inquit*, ſermonis mei pænitentiam ago, neque aut Secundum, aut Maternum, aut teipſum, Aper, (quamquam interdum in contrarium diſputes) aliter ſentire credo. Ac velim impetratum ab aliquo veſtrûm, ut cauſas hujus infinitæ differentiæ ſcrutetur ac reddat, quas mecum ipſe plerumque conquiro: & quod quibuſdam ſolutio eſt,

mihi auget quæſtionem, quia video etiam Graiis accidiſſe, ut longiùs abſit Æſchine & Demoſthene Sacerdos iſte Nicetes, & ſi quis alius Epheſum vel Mitylenas concentis ſcholaſticorum clamoribus quatit, quàm Afer, aut Africanus, aut vos ipſi a Cicerone, aut Aſinio receſſiſtis.

XVI. MAGNAM, inquit *Secundus*, & dignam tractatu quæſtionem moviſti: ſed quis eam juſtiùs explicaverit, quàm tu, ad cujus ſummam eruditionem & præſtantiſſimum ingenium cura quoque & meditatio acceſſit? Et *Meſſala*, Aperiam, inquit, cogitationes meas, ſi illud a vobis antè impetravero, ut vos quoque ſermonem hunc noſtrum adjuvetis. Pro duobus inquit *Maternus*, promitto: nam & ego & Secùndus exſequemur partes, quas intellexerimus te non tam omiſiſſe quàm nobis reliquiſſe. Aprum enim ſolere diſſentire, & tu paullo antè dixiſti, & ipſe ſatis manifeſtus eſt jamdudum in contrarium accingi, nec æquo animo perferre hanc noſtram pro antiquorum laude concordiam. Non enim, inquit *Aper*, inauditum & indefenſum ſæculum noſtrum patiar hac veſtrâ conſpiratione damnari. Sed hoc primum interrogabo, quos vocetis antiquos, quam oratorum ætatem

ſignificatione iſtâ determinetis? Ego enim cùm audio antiquos, quoſdam veteres & olim natos intelligo; ac mihi verſantur ante oculos Ulyſſes & Neſtor, quorum ætas mille fere & trecentis annis ſæculum noſtrum antecedit: vos autem Demoſthenem & Hyperidem profertis, quos ſatis conſtat Philippi & Alexandri temporibus floruiſſe: ita tamen ut utrique ſuperſtites eſſent. Ex quo apparet, non multò plures quàm CCCC annos intereſſe inter noſtram & Demoſthenis ætatem: quod ſpatium temporis, ſi ad infirmitatem corporum noſtrorum referas, fortaſſe longum videatur: ſi ad naturam ſæculorum & reſpectum immenſi hujus ævi, perquàm breve, & in proximo eſt. Nam ſi, ut Cicero in Hortenſio ſcribit, « is » eſt magnus & verus annus, quo eadem » poſitio cæli ſiderumque, quæ cùm » maximè eſt, rurſum exiſtet, iſque annus » horum, quos nos vocamus, annorum » XII M DCCCCLIV complectitur »; incipit Demoſthenes veſter, quem vos veterem & antiquum fingitis, non ſolùm eodem anno quo nos, ſed fere eodem menſe exſtitiſſe.

XVII. SED tranſeo ad Latinos oratores, in quibus non Menenium, ut puto,

Agrippam, qui poteſt videri antiquus, noſtrorum temporum diſertis anteponere ſoletis: ſed Ciceronem, & Cæſarem, & Cœlium, & Calvum, & Brutum, & Aſinium, & Meſſalam: quos quidem cur antiquis temporibus potiùs adſcribatis, quàm noſtris, non video: nam ut de Cicerone ipſo loquar, Hirtio nempe & Pansâ conſulibus, ut Tiro libertus ejus ſcripſit, ſeptimo Idus Decembris occiſus eſt, quo anno divus Auguſtus in locum Panſæ & Hirtii ſe & Q. Pedium conſules ſuffecit: ſtatue ſex & quinquaginta annos, quibus mox divus Auguſtus rempublicam rexit: adjice Tiberii tres & viginti, & prope quadriennium Caii, ac bis quaternoſdenos Claudii & Neronis annos, atque ipſum Galbæ, & Othonis, & Vitellii unum annum, ac ſextam jam felicis hujus principatûs ſtationem, quâ Veſpaſianus rempublicam fovet, centum & viginti anni ab interitu Ciceronis in hunc diem colliguntur, unius hominis ætas. Nam ipſe ego in Britanniâ vidi ſenem, qui ſe fateretur ei pugnæ interfuiſſe, quâ Cæſarem inferentem arma Britanniæ, arcere litoribus, & pellere adgreſſi ſunt. Ita ſi eum, qui armatus C. Cæſari reſtitit, vel captivitas, vel voluntas, vel fatum

aliquod in Urbem pertraxiſſet, idem Cæſarem ipſum & Ciceronem audire potuit, & noſtris quoque actionibus intereſſe. Proximo quidem congiario ipſi vidiſtis pleroſque ſenes, qui ſe a divo quoque Auguſto ſemel atque iterum accepiſſe congiarium narrabant: ex quo colligi poteſt, & Corvinum ab illis & Aſinium audiri potuiſſe. Nam Corvinus in medium uſque Auguſti principatum, Aſinius pæne ad extremum duravit. Nec dividatis ſæculum, & antiquos ac veteres vocetis oratores, quos eorumdem hominum aures agnoſcere ac velut conjungere & copulare potuerunt.

XVIII. Hæc ideo prædixi, ut ſi qua; ex horum oratorum famâ gloriâque, laus temporibus adquiritur, eamdem docerem in medio ſitam, & propiorem nobis, quàm Ser. Galbæ, C. Carboni, quoſque alios antiquos meritò vocaremus. Sunt enim horridi, & impoliti, & rudes, & informes, & quos utinam nullâ parte imitatus eſſet Calvus veſter, aut Cœlius, aut ipſe Cicero? Agere enim fortiùs jam & audentiùs volo, ſi illud antè prædixero, mutari cum temporibus formas quoque & genera dicendi. Sic Catoni ſeni comparatus C. Gracchus, plenior & uberior;

ſic Graccho politior & ornatior Craſſus; ſic utroque diſtinctior, & urbanior, & altior Cicero; Cicerone mitior Corvinus, & dulcior, & in verbis magis elaboratus. Nec quæro, quis diſertiſſimus: hoc interim probaſſe contentus ſum, non eſſe unum eloquentiæ vultum, ſed in illis quoque, quos vocatis antiquos, plures ſpecies deprehendi; nec ſtatim deterius eſſe, quod diverſum eſt: vitio autem malignitatis humanæ vetera ſemper in laude, præſentia in faſtidio eſſe. Num dubitamus inventos, qui pro Catone Appium Cæcum magis mirarentur? Satis conſtat ne Ciceroni quidem obtrectatores defuiſſe, quibus inflatus, & tumens, nec ſatis preſſus, ſed ſupra modum exſultans, & ſuperfluens, & parum Atticus videretur. Legiſtis utique & Calvi & Bruti ad Ciceronem miſſas epiſtolas: ex quibus facile eſt deprehendere, Calvum quidem Ciceroni viſum exſanguem & attritum, Brutum autem otioſum atque disjunctum. Rurſumque Ciceronem a Calvo quidem malè audiviſſe, tamquam ſolutum & enervem: a Bruto autem, ut ipſius verbis utar, tamquam fractum atque elumbem. Si me interroges, omnes mihi videntur verum dixiſſe. Sed mox ad ſingulos ve-

niam, nunc mihi cum univerſis negotium eſt.

XIX. NAM quatenus antiquorum admiratores hunc velut terminum antiquitatis conſtituere ſolent, quem uſque ad Caſſium Severum faciunt, quem primum adfirmant flexiſſe ab illâ vetere, atque directâ dicendi viâ: non infirmitate ingenii, nec inſcitiâ literarum, tranſtuliſſe ſe ad id dicendi genus contendo, ſed judicio & intellectu. Vidit namque, ut paullo antè dicebam, cum conditione temporum ac diverſitate aurium formam quoque ac ſpeciem orationis eſſe mutandam. Facilè perferebat prior iſte populus, ut imperitus & rudis, imperitiſſimarum orationum ſpatia: atque id ipſum laudi dabatur, ſi dicendo quis diem eximeret. Ita verò longa principiorum præparatio, & narrationis altè repetita ſeries, & multarum diviſionum oſtentatio, & mille argumentorum gradus, & quidquid aliud aridiſſimis Hermagoræ & Apollodori libris præcipitur, in honore erat: quòd ſi quis odoratus philoſophiam, atque ex eâ locum aliquem orationi ſuæ insereret, in cælum laudibus ferebatur. Nec mirum: erant enim hæc nova & incognita: & ipſorum quoque oratorum pauciſſimi præ-

cepta rhetorum, aut philoſophorum placita, cognoverant. At hercule pervulgatis jam omnibus, cùm vix in cortinâ quiſquam adſiſtat, qui elementis ſtudiorum & ſi non inſtructus, at certè imbutus ſit, novis & exquiſitis eloquentiæ itineribus opus eſt, per quæ orator faſtidium aurium effugiat, utique apud eos judices, qui vi, aut poteſtate, non jure & legibus cognoſcunt, & nec accipiunt tempora, ſed conſtituunt, nec exſpectandum habent oratorem, dum illi libeat de ipſo negotio dicere, ſed ſæpe ultro admonent, atque aliò tranſgredientem revocant, & feſtinare ſe teſtantur.

XX. QUIS nunc feret oratorem de infirmitate valetudinis ſuæ præfantem? qualia ſunt fere principia Corvini. Quis quinque in Verrem libros exſpectabit? Quis de exceptione & formulâ perpetietur illa immenſa volumina, quæ pro M. Tullio, aut A. Cæcinâ legimus? Præcurrit hoc tempore judex dicentem, & niſi aut curſu argumentorum, aut colore ſententiarum, aut nitore & cultu deſcriptionum invitatus & corruptus eſt, averſatur dicentem. Vulgus quoque adſiſtentium, & adfluens & vagus auditor, adſuevit jam exigere lætitiam, & pulchritudinem

orationis; nec magis perfert in judiciis triſtem & impexam antiquitatem, quàm ſi quis in ſcenâ, Roſcii, aut Turpionis Ambivii exprimere geſtus velit. Jam verò juvenes, & in ipsâ ſtudiorum incude poſiti, qui profectûs ſui causâ oratores ſectantur, non ſolùm audire, ſed etiam referre domum aliquid illuſtre & dignum memoriâ volunt. Traduntque invicem, ac ſæpe in colonias ac provincias ſuas ſcribunt, ſive in ſuis aliquis argutâ & brevi ſententiâ effulſit, ſive locus exquiſito & poetico cultu enituit. Exigitur enim jam ab oratore etiam poeticus decor, non Accii aut Pacuvii veterno inquinatus, ſed ex Horatii, & Virgilii, & Lucani ſacrario prolatus. Horum igitur auribus & judiciis obtemperans noſtrorum oratorum ætas, pulchrior & ornatior exſtitit. Neque ideo minùs efficaces ſunt orationes noſtræ, quia ad aures judicantium cum voluptate perveniunt. Quid enim ſi infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi cæmento, & informibus tegulis exſtruuntur, ſed marmore nitent & auro radiantur?

XXI. Equidem fatebor vobis ſimpliciter, me in quibuſdam antiquorum vix riſum, in quibuſdam autem vix ſomnum

tenere, nec unum de populo Canuti aut Aride Furnio & Toranio, quique alios in eodem valetudinario hæc oſſa & hanc maciem probant. Ipſe mihi Calvus, cùm unum & viginti, ut puto, libros reliquerit, vix in unâ aut alterâ oratiunculâ ſatisfacit: nec diſſentire ceteros ab hoc meo judicio video: quotus enim quiſque Calvi in Aſitium, aut in Druſum legit? at hercule in hominum ſtudioſorum manibus verſantur accuſationes, quæ in Vatinium inſcribuntur, ac præcipuè ſecunda ex his oratio: eſt enim verbis ornata, & ſententiis auribus judicum accommodata: ut ſcias ipſum quoque Calvum intellexiſſe quid melius eſſet, nec voluntatem quin ſublimiùs & cultiùs diceret, ſed ingenium ac vires defuiſſe. Quid? ex Cœlianis orationibus? nempe hæ placent, ſi non univerſæ, at partes earum, in quibus nitorem & altitudinem horum temporum agnoſcimus. Sordes autem verborum, & hians compoſitio, & inconditi ſenſus redolent antiquitatem: nec quemquam adeò àntiquarium puto, ut Cœlium ex eâ parte laudet, quâ antiquus eſt. Concedamus ſanè C. Cæſari, ut propter magnitudinem cogitationum & occupationes rerum, minus in eloquentiâ

effecerit, quàm divinum ejus ingenium poſtulabat: tam hercule, quàm Brutum philoſophiæ ſuæ relinquamus. Nam in orationibus minorem eſſe famâ ſuâ, etiam admiratores ejus fatentur: niſi fortè quiſquam aut Cæſaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Dejotaro rege, ceteroſque ejuſdem lentitudinis ac teporis libros legit, niſi qui & carmina eorumdem miratur: fecerunt enim & carmina, & in bibliothecas retulerunt, non meliùs quàm Cicero, at feliciùs, quia illos feciſſe pauciores ſciunt. Aſinius quoque, quamquam propioribus temporibus natus ſit, videtur mihi inter Menenios & Appios ſtuduiſſe. Pacuvium certè, & Accium, non ſolùm tragœdiis, ſed etiam orationibus ſuis expreſſit: adeò durus & ſiccus eſt. Oratio autem, ſicut corpus hominis, ea demum pulchra eſt, in quâ non eminent venæ, nec oſſa numerantur, ſed temperatus ac bonus ſanguis implet membra, & exſurgit toris, ipſoſque nervos rubor tegit & decor commendat. Nolo Corvinum inſequi, quia non per ipſum ſtetit, quominus lætitiam nitoremque noſtrorum temporum exprimeret: viderimus, inquam judicio ejus vis aut animi, aut ingenii ſuffecerit.

XXII. AD Ciceronem venio, cui eadem pugna cum æqualibus ſuis fuit, quæ mihi vobiſcum eſt. Illi enim antiquos mirabantur, ipſe ſuorum temporum eloquentiam anteponebat: nec ullâ re magis ejuſdem ætatis oratores præcurrit, quàm judicio. Primus enim excoluit orationem, primus & verbis delectum adhibuit, & compoſitioni artem: locos quoque lætiores attentavit, & quaſdam ſententias invenit; utique in his orationibus, quas ſenior jam & juxta finem vitæ compoſuit, id eſt, poſtquam magis profecerat, uſuque & experimentis didicerat, quod optimum dicendi genus eſt. Nam priores ejus orationes non carent vitiis antiquitatis: lentus eſt in principiis, longus in narrationibus, otioſus circa exceſſus, tardè commovetur, rarò incaleſcit: pauci ſenſus aptè & cum quodam lumine terminantur: nihil excerpere, nihil referre poſſis: & velut in rudi ædificio, firmus ſanè paries & duraturus, ſed non ſatis expolitus & ſplendens. Ego autem oratorem, ſicut locupletem ac laudatum patrem familiæ, non eo tantùm volo tecto tegi, quod imbrem ac ventum arceat, ſed etiam quod viſum & oculos delectet: non eâ ſolùm inſtrui ſupellectile, quæ neceſſariis uſibus ſufficiat, ſed

ſit in apparatu ejus & aurum, & gemmæ; ut ſumere in manus, & aſpicere ſæpius liceat: quædam verò procul arceantur, ut jam obliterata & olentia: nullum ſit verbum velut rubigine infectum, nulli ſenſus tardâ & inerti ſtructurâ, in morem Annalium, componantur: fugiat fœdam & inſulſam ſcurrilitatem, variet compoſitionem, nec omnes clauſulas uno & eodem modo terminet.

XXIII. Nolo irridere *rotam fortunæ*, & *jus Verrinum*, & illud tertio quoque ſenſu in omnibus orationibus pro ſententiâ poſitum, *eſſe videatur*. Nam & hoc invitus retuli, & plura omiſi, quæ tamen ſola mirantur atque exprimunt hi, qui ſe antiquos oratores vocant: neminem nominabo, genus hominum ſignaſſe contentus: ſed vobis utique verſantur ante oculos, qui Lucilium pro Horatio, & Lucretium pro Virgilio legunt: quibus eloquentia tui Aufidii Baſſi, aut Servilii Noniani, ex comparatione Siſennæ aut Varronis ſordet: qui rhetorum noſtrorum commentarios faſtidiunt, oderunt, Calvi mirantur: quos more priſco apud judicem fabulantes, non auditores ſequuntur, non populus audit, vix denique litigator perpetitur: adeò mæſti & inculti, illam

ipſam quam jactant ſanitatem, non firmitate, ſed jejunio, conſequuntur. Porrò ne in corpore quidem valetudinem medici probant, quæ animi anxietate contingit, parum eſt ægrum non eſſe, fortem, & lætum, & alacrem volo: propè abeſt ab infirmitate, in quo ſola ſanitas laudatur. Vos verò, diſertiſſimi, ut poteſtis, ut facitis, illuſtrate ſæculum noſtrum pulcherrimo genere dicendi. Nam & te, Meſſala, video lætiſſima quæque antiquorum imitantem: & vos, Materne ac Secunde, ita gravitati ſenſuum nitorem & cultum verborum miſcetis; ea electio inventionis, is ordo rerum, & quotiens cauſa poſcit, ubertas; ea, quotiens permittitur, brevitas, is compoſitionis decor, ea ſententiarum planitas eſt, ſic exprimitis affectus, ſic libertatem temperatis, ut etiam ſi noſtra judicia malignitas & invidia tardaverit, verum de vobis dicturi ſint poſteri noſtri.

XXIV. QUÆ cùm Aper dixiſſet, Agnoſcitis ne, inquit *Maternus*, vim & ardorem Apri noſtri? quo impetu ſæculum noſtrum defendit! quàm copioſè ac variè vexavit antiquos! quanto non ſolùm ingenio ac ſpiritu, ſed etiam eruditione & arte, ab ipſis mutuatus eſt, per quæ mox

ipſos inceſſeret! Tuum tamen, Meſſala, promiſſum immutaſſe non debes: neque enim defenſores antiquorum exigimus, nec quemquam noſtrorum, quamquam modò laudati ſumus, his, quos inſectatus eſt Aper, comparamus: ac ne ipſe quidem ita ſentit, ſed more veteri, & a veſtris philoſophis ſæpe celebrato, ſumpſit ſibi contradicendi partes. Exprome nobis, non laudationem antiquorum, ſatis enim illos fama ſua laudat, ſed cauſas, cur in tantum ab eloquentiâ eorum receſſerimus; cùm præſertim centum & viginti annos ab interitu Ciceronis in hunc diem effici ratio temporum collegerit.

XXV. TUM *Meſſala*: Sequar a te præſcriptam formam, Materne: neque enim diu contradicendum eſt Apro, qui primùm, ut opinor, nominis controverſiam movit, tamquam parum propriè antiqui vocarentur, quos ſatis conſtat ante centum annos fuiſſe. Mihi autem de vocabulo pugna non eſt, ſive illos antiquos, ſive majores, ſive quo alio mavult nomine, appellet: dummodo in confeſſo ſit, eminentiorem illorum temporum eloquentiam fuiſſe. Ne illi quidem parti ſermonis ejus repugno, ſi quominus fatetur, plures formas dicendi

etiam iiſdem ſæculis, nedum diverſis, exſtitiſſe. Sed quomodo inter Atticos oratores primæ Demoſtheni tribuuntur, proximum autem locum Æſchines, & Hyperides, & Lyſias, & Lycurgus obtinent, omnium autem conſenſu hæc oratorum ætas maximè probatur: ſic apud nos Cicero quidem ceteros eorumdem temporum diſertos anteceſſit: Calvus autem, & Aſinius, & Cæſar, & Cœlius, & Brutus, ſuo jure, & prioribus, & ſequentibus anteponuntur: nec refert, quòd inter ſe ſpecie differant, cùm genere conſentiant. Adſtrictior Calvus, numeroſior Aſinius, ſplendidior Cæſar, amarior Cœlius, gravior Brutus, vehementior, & plenior, & valentior Cicero; omnes tamen eamdem ſanitatem eloquentiæ ferunt: ut ſi omnium pariter libros in manus ſumpſeris, ſcias, quamvis in diverſis ingeniis, eſſe quamdam judicii ac voluntatis ſimilitudinem & cognationem. Nam quòd invicem ſe obtrectaverunt, & ſunt aliqua epiſtolis eorum inſerta, ex quibus mutua malignitas detegitur, non eſt oratorum vitium, ſed hominum. Nam & Calvum, & Aſinium, & ipſum Ciceronem credo ſolitos & invidere, & livere, & ceteris humanæ infirmitatis vitiis adfici: ſolùm

inter hos arbitror Brutum, non malignitate, nec invidiâ, ſed ſimpliciter, & ingenuè, judicium animi ſui detexiſſe: an invideret Ciceroni, qui mihi videtur ne Cæſari quidem invidiſſe? Quod ad Ser. Galbam & C. Lælium attinet, & ſi quos alios antiquorum agitare non deſiſtit, non exigit defenſorem, cùm fatear quædam eloquentiæ eorum, ut naſcenti adhuc, nec ſatis adultæ, defuiſſe.

XXVI. CETERUM ſi, omiſſo optimo illo, & perfectiſſimo genere eloquentiæ, eligenda ſit forma dicendi, malim hercule C. Gracchi impetum, aut L. Craſſi maturitatem, quàm calamiſtros Mæcenatis, aut tinnitus Gallionis: adeò melius eſt oratorem vel hirtâ togâ induere, quàm fucatis & meretriciis veſtibus inſignire. Neque enim oratorius iſte, immo, hercule, ne virilis quidem cultus eſt, quo plerique temporum noſtrorum actores ita utuntur, ut laſciviâ verborum, & levitate ſententiarum, & licentiâ compoſitionis, hiſtrionales modos exprimant: quodque vix auditu fas eſſe debeat, laudis, & gloriæ, & ingenii loco plerique jactant, cantari ſaltarique commentarios ſuos. Unde oritur illa fœda & præpoſtera, ſed tamen frequens quibuſdam exclа-

matio, ut oratores noſtri tenerè dicere, hiſtriones diſertè ſaltare dicantur. Equidem non negaverim Caſſium Severum, quem ſolum Aper noſter nominare auſus eſt, ſi his comparetur, qui poſtea fuerunt, poſſe oratorem vocari, quamquam in magnâ parte librorum ſuorum plus vis habeat, quàm ſanguinis. Primus enim, contempto ordine rerum, omiſsâ modeſtiâ, ac pudore verborum, ipſis etiam, quibus utitur, armis incompoſitus, & ſtudio feriendi plerumque detectus, non pugnat, ſed rixatur. Ceterùm, ut dixi, ſequentibus comparatus, & varietate eruditionis, & lepore urbanitatis, & ipſarum virium robore, multùm ceteros ſuperat: quorum neminem Aper nominare, & velut in aciem educere ſuſtinuit. Ego autem exſpectabam, ut incuſato Aſinio, & Cœlio, & Calvo, aliud novum agmen produceret, plureſque, vel certè totidem nominaret, ex quibus alium Ciceroni, alium Cæſari, ſingulis demum ſingulos opponeremus. Nunc detrectaſſe nominatim antiquos oratores contentus, neminem ſequentium laudare auſus eſt, niſi in publicum & in commune. Veritus, credo, ne multos offenderet, ſi paucos excerpſiſſet: quotus enim quiſque ſcho-

laſticorum non hac ſuâ perſuaſione fruitur, ut ſe ante Ciceronem numeret, ſed planè poſt Gabinianum?

XXVII. At ego non verebor nominare ſingulos, quò faciliùs, propoſitis exemplis, appareat, quibus gradibus fracta ſit & deminuta eloquentia. Appropera, inquit *Maternus*, & potiùs exſolve promiſſum: neque enim hoc colligi deſideramus, diſertiores eſſe antiquos, quod apud me equidem in confeſſo eſt, ſed cauſas exquirimus, quas te ſolitum tractare, paullo antè, planè mitiore eloquentiâ, & temporum noſtrorum, miratus, antequam te Aper offenderet majores tuos laceſſendo. Non ſum, *inquit*, offenſus Aprinâ diſputatione; nec vos offendi decebit: ſi quid fortè aures veſtras perſtringet; cùm ſciatis hanc eſſe ejuſmodi ſermonum legem, judicium animi, citra damnum affectûs, proferre. Perge, inquit *Maternus*, & cùm de antiquis loquaris, utere antiquâ libertate, a quâ vel magis degeneravimus, quàm ab eloquentiâ.

XXVIII. Et *Meſſala*, non reconditas, Materne, cauſas requiris, nec aut tibi ipſi, aut huic Secundo, vel huic Apro ignotas, etiamſi mihi partes adſignatis

proferendi in medium, quæ omnes ſentimus. Quis enim ignorat & eloquentiam, & ceteras artes, deſciviſſe ab iſtâ vetere gloriâ, non inopiâ hominum, ſed deſidiâ juventutis, & negligentiâ parentum, & inſcientiâ præcipientium, & oblivione moris antiqui? quæ mala primùm in Urbe nata, mox per Italiam fuſa, jam in provincias manant: quamquam noſtra nobis notiora ſunt. Ego de Urbe, & his propriis ac vernaculis vitiis loquar, quæ natos ſtatim excipiunt, & per ſingulos ætatis gradus cumulantur; ſi priùs de ſeveritate ac diſciplinâ majorum circa educandos formandoſque liberos pauca prædixero. Jam primùm, ſuus cuique filius, ex caſtâ parente natus, non in cellâ emptæ nutricis, ſed gremio ac ſinu matris educabatur, cujus præcipua laus erat, tueri domum, & inſervire liberis. Eligebatur autem aliqua major natu propinqua, cujus probatis ſpectatiſque moribus omnis ejuſdem familiæ ſoboles committeretur, coram quâ neque dicere fas erat, quod turpe dictu, neque facere, quod inhoneſtum factu videretur. Ac non ſtudia modò curaſque, ſed remiſſiones etiam luſuſque puerorum, ſanctitate quâdam ac verecundiâ temperabat,

Sic Corneliam Gracchorum, ſic Aureliam Cæſaris, ſic Atiam Auguſti matrem præfuiſſe educationibus, ac produxiſſe principes liberos accepimus: quæ diſciplina ac ſeveritas eò pertinebat, ut ſincera, & integra, & nullis pravitatibus detorta, uniuſcujuſque natura toto ſtatim pectore arriperet artes honeſtas, & ſive ad rem militarem, ſive ad juris ſcientiam, ſive ad eloquentiæ ſtudium inclinaſſet, id ſolum ageret, id univerſum hauriret.

XXIX. At nunc natus infans delegatur Græculæ alicui ancillæ, cui adjungitur unus aut alter ex omnibus ſervis, plerumque viliſſimus, nec cuiquam ſerio miniſterio accommodatus. Horum fabulis & erroribus teneri ſtatim & rudes animi imbuuntur. Nec quiſquam in totâ domo penſi habet, quid coram infante domino, aut dicat, aut faciat: quando etiam ipſi parentes nec probitati, neque modeſtiæ, parvulos adſuefaciunt, ſed laſciviæ & libertati; per quæ paullatim impudentia irrepit, & ſui alienique contemptus. Jam verò propria & peculiaria hujus Urbis vitia pæne in utero matris concipi mihi videntur, hiſtrionalis favor, & gladiatorum equorumque ſtudia: quibus occupatus & obſeſſus animus quantulum loci

bonis artibus relinquit? quotum quemque inveneris, qui domi quidquam aliud loquatur? quos alios adoleſcentulorum ſermones excipimus, ſi quando auditoria intravimus? Ne præceptores quidem ullas crebriores cum auditoribus ſuis fabulas habent; colligunt enim diſcipulos non ſeveritate diſciplinæ, nec ingenii experimento, ſed ambitione ſalutantium, & illecebris adulationis, Tranſeo prima diſcentium elementa, in quibus & ipſis parum elaboratur: nec in auctoribus cognoſcendis, nec in evolvendâ antiquitate, nec in notitiâ vel rerum, vel hominum, vel temporum, ſatis operæ inſumitur: ſed expetuntur, quos rhetoras vocant: quorum profeſſio quando primùm in hanc Urbem introducta ſit, quamque nullam apud majores noſtros auctoritatem habuerit, ſtatim docuero.

XXX. Referam neceſſe eſt animum ad eam diſciplinam, quâ uſos eſſe eos oratores accepimus, quorum infinitus labor, & quotidiana meditatio, & in omni genere ſtudiorum exercitationes, ipſorum etiam continentur libris. Notus eſt nobis utique Ciceronis liber, qui Brutus inſcribitur, in cujus extremâ parte, (nam prior commemorationem veterum

oratorum habet) ſua initia, ſuos gradus; ſuæ eloquentiæ velut quamdam educationem refert: ſe apud Q. Mucium jus civile didiciſſe; apud Philonem Academicum, apud Diodotum Stoicum omnes philoſophiæ partes penitus hauſiſſe: neque his doctoribus contentum, quorum ei copia in Urbe contigerat, Achaiam quoque & Aſiam peragraſſe, ut omnem omnium artium varietatem complecteretur. Itaque hercule in libris Ciceronis deprehendere licet, non geometriæ, non muſicæ, non grammaticæ, non denique ullius ingenuæ artis ſcientiam ei defuiſſe. Ille dialecticæ ſubtilitatem, ille moralis partis utilitatem, ille rerum motus cauſaſque cognovit: ita enim eſt, optimi viri, ita ex multâ eruditione, ex pluribus artibus, & omnium rerum ſcientiâ, exundat & exuberat illa admirabilis eloquentia: neque oratoris vis & facultas, ſicut ceterarum rerum, anguſtis & brevibus terminis cluditur: ſed is eſt orator, qui de omni quæſtione pulchre, & ornatè, & ad perſuadendum aptè dicere, pro dignitate rerum, ad utilitatem temporum, cum voluptate audientium poſſit.

XXXI. HÆC ſibi illi veteres perſuadebant; ad hæc efficienda intelligebant

opus

opus eſſe, non ut rhetorum ſcholis declamarent, nec ut fictis, nec ullo modo ad veritatem accedentibus, controverſiis linguam modò & vocem exercerent, ſed ut his artibus pectus implerent, in quibus de bonis ac malis, de honeſto ac turpi, de juſto & injuſto diſputatur. Hæc enim eſt oratori ſubjecta ad dicendum materia. Nam in judiciis fere de æquitate, in deliberationibus de honeſtate dicimus, ita ut plerumque hæc ipſa invicem miſceantur: de quibus copiosè, & variè, & ornatè nemo dicere poteſt, niſi qui cognovit naturam humanam, & vim virtutum, pravitatemque vitiorum, & intellectum eorum, quæ nec in virtutibus, neque in vitiis numerantur. Ex his fontibus etiam illa profluunt, ut faciliùs iram judicis vel inſtiget, vel leniat, qui ſcit quid ira; promptiùs ad miſerationem impellat, qui ſcit quid ſit miſericordia, & quibus animi motibus concitetur. In his artibus exercitationibuſque verſatus orator, ſive apud infeſtos, ſive apud cupidos, ſivè apud invidentes, ſive apud triſtes, ſivè apud timentes dicendum habuerit, tenebit habenas animorum: & prout cujuſque natura poſtulabit, adhibebit manum, & temperabit orationem, parato omni

inſtrumento, & ad omnem uſum repoſito. Sunt apud quos adſtrictum, & collectum, & ſingula ſtatim argumenta concludens dicendi genus, plus fidei meretur; apud hos dediſſe operam dialecticæ proficiet. Alios fuſa, & æqualis, & ex communibus ducta ſenſibus oratio, magis delectat: ad hos permovendos mutuabimur a Peripateticis aptos, & in omnem diſputationem paratos jam locos. Dabunt Academici pugnacitatem, Plato altitudinem, Xenophon jucunditatem: ne Epicuri quidem & Metrodori honeſtas quaſdam exclamationes adſumere, hiſque, prout res poſcet, uti, alienum erit oratori: neque enim ſapientem informamus, neque Stoicorum civitatem, ſed eum, qui non quaſdam artes audire, ſed omnes liberaliter debet. Ideoque & juris civilis ſcientiam veteres oratores comprehendebant, & grammaticâ, muſicâ, & geometriâ imbuebantur. Incidunt enim cauſæ plurimæ quidem, ac pæne omnes, quibus juris notitia deſideratur: pleræque autem, in quibus hæ quoque ſcientiæ requiruntur.

XXXII. NEC quiſquam reſpondeat ſufficere ut ad tempus ſimplex quiddam & uniforme doceamur. Primùm enim

aliter utimur propriis, aliter commodatis: longéque intereſſe manifeſtum eſt, poſſideat quis quæ profert, an mutuetur. Deinde ipſa multarum artium ſcientia etiam aliud agentes nos ornat, atque ubi minimè credas, eminet & excellit. Idque non doctus modò & prudens auditor, ſed etiam populus intelligit: ac ſtatim ita laude proſequitur, ut legitimè ſtuduiſſe, ut per omnes eloquentiæ numeros iſſe, ut denique oratorem etiam fateatur: quem non poſſe aliter exſiſtere, nec exſtitiſſe umquam confirmo, niſi eum, qui, tamquam in aciem omnibus armis inſtructus, ſic in forum omnibus artibus armatus exierit: quod adeò negligitur ab horum temporum diſertis, ut in actionibus eorum fex quoque quotidiani ſermonis, fœda ac pudenda vitia deprehendantur, ut ignorent leges, non teneant ſenatuſconſulta, jus civitatis ultro derideant: ſapientiæ verò ſtudium & præcepta prudentium penitus reformident, in pauciſſimos ſenſus & anguſtas ſententias detrudant eloquentiam, velut expulſam regno ſuo: ut quæ olim omnium artium domina pulcherrimo comitatu pectora implebat, nunc circumciſa & amputata, ſine apparatu, ſine honore, pæne dixerim ſine ingenuitate, quaſi una

ex ſordidiſſimis artificiis, diſcatur. Ego hanc primam & præcipuam cauſam arbitror, cur tantum ab eloquentiâ antiquorum oratorum receſſerimus. Si teſtes deſiderantur, quos potiores nominabo, quàm apud Græcos Demoſthenem? quem ſtudioſiſſimum Platonis auditorem fuiſſe memoriæ proditum eſt. Et Cicero, his, ut opinor, refert verbis, *quidquid in eloquentiâ effecerit, id ſe non rhetorum, ſed Academiæ ſpatiis conſecutum.* Sunt aliæ cauſæ magnæ & graves, quas a vobis aperiri æquum eſt, quoniam quidem ego jam meum munus explevi, &, quod mihi in conſuetudine eſt, ſatis multos offendi: qui ſi fortè hoc audirent, certum habeo dicturos, me, dum juris & philoſophiæ ſcientiam, tamquam oratori neceſſariam, laudo, ineptiis meis plauſiſſe.

XXXIII. ET *Maternus*, mihi quidem, inquit, ſuſceptum a te munus adeò peregiſſe nondum videris, ut inchoaſſe tantùm, & velut veſtigia ac lineamenta quædam oſtendiſſe videaris. Nam quibus inſtrui veteres oratores ſoliti ſint, dixiſti, differentiamque noſtræ deſidiæ & inſcientiæ adversùs acerrima & fecundiſſima eorum ſtudia demonſtraſti: cetera exſpecto, ut, quemadmodum ex te didici quid aut

illi ſcirent, aut nos neſciamus, ita hoc quoque cognoſcam, quibus exercitationibus juvenes, jam & forum ingreſſi, confirmare & alere ingenia ſua ſoliti ſint: neque enim arte & ſcientiâ, ſed longè magis facultate eloquentiam contineri, nec tu, puto, abnues, & hi ſignificare vultu videntur. Deinde cùm Aper quoque & Secundus idem annuiſſent, *Meſſala*, quaſi rurſus incipiens: Quoniam initia & ſemina veteris eloquentiæ ſatis demonſtraſſe videor, docendo quibus artibus antiqui oratores inſtitui erudirique ſoliti ſint, perſequar nunc exercitationes eorum, quamquam ipſis artibus ineſt exercitatio, nec quiſquam percipere tot reconditas, aut tam varias res poteſt, niſi ut ſcientiæ meditatio, meditationi facultas, facultati vis eloquentiæ accedat: per quæ colligitur eamdem eſſe rationem, & percipiendi, quæ proferas, & proferendi, quæ perceperis: ſed ſi cui obſcuriora hæc videntur, iſque ſcientiam ab exercitatione ſeparat, id certè concedet, inſtructum & plenum his artibus animum, longè paratiorem ad eas exercitationes venturum, quæ propriæ circa oratoriam videntur.

XXXIV. ERGO apud majores noſtros

juvenis ille, qui foro & eloquentiæ parabatur, imbutus jam domeſticâ diſciplinâ, refertus honeſtis ſtudiis, deducebatur a patre, vel a propinquis, ad eum oratorem, qui principem in civitate locum obtinebat: hunc ſectari, hunc proſequi, hujus omnibus dictionibus intereſſe, ſive in judiciis, ſive in concionibus adſueſcebat, ita ut altercationes quoque excipere, & jurgiis intereſſe, utque ſic dixerim, pugnare in prœlio diſceret: magnus ex hoc uſus, multum conſtantiæ, plurimum judicii juvenibus ſtatim contingebat, in mediâ luce ſtudentibus, atque inter ipſa diſcrimina, ubi nemo impunè ſtultè aliquid, aut contrariè dicit, quominus & judex reſpuat, & adverſarius exprobret, ipſi denique advocati aſpernentur. Igitur verâ ſtatim & incorruptâ eloquentiâ imbuebantur: & quamquam unum ſequerentur, tamen omnes ejuſdem ætatis patronos in plurimis & cauſis & judiciis cognoſcebant: habebantque ipſius populi diverſiſſimarum aurium copiam, ex quâ facilè deprehenderent quid in quoque vel probaretur, vel diſpliceret. Ita nec præceptor deerat optimus quidem, & electiſſimus, qui faciem eloquentiæ, non imaginem præſtaret: nec adverſarii &

æmuli, ferro, non rudibus dimicantes: ſed auditorium ſemper plenum, ſemper novum, ex invidis & faventibus, ut nec bene dicta diſſimularentur. Scitis enim magnam illam & duraturam eloquentiæ famam non minùs in diverſis ſubſelliis parari, quàm ſuis: quinimmo conſtantiùs ſurgere ibi, fideliùs corroborari. Atque hercule ſub ejuſmodi præceptoribus juvenis ille, de quo loquimur, oratorum diſcipulus, fori auditor, ſectator judiciorum, eruditus & adſuefactus alienis experimentis, cui, quotidie audienti, notæ leges, non novi judicum vultus, frequens in oculis conſuetudo concionum, ſæpe cognitæ populi aures, ſive accuſationem ſuſceperat, ſive defenſionem, ſolus ſtatim & unus cuicumque cauſæ par erat. Nonodecimo ætatis anno L. Craſſus C. Carbonem, uno & viceſimo Cæſar Dolabellam, altero & viceſimo Aſinius Pollio C. Catonem, non multò ætate antecedens Calvus Vatinium, iis orationibus inſecuti ſunt, quas hodieque cum admiratione legimus.

XXXV. At nunc adoleſcentuli noſtri deducuntur in ſcenas ſcholaſticorum, qui rhetores vocantur: quos paullo ante Ciceronis tempora exſtitiſſe, nec placuiſſe

majoribus noſtris, ex eo manifeſtum eſt, quòd, L. Craſſo & Domitio cenſoribus, cludere, ut ait Cicero, ludum impudentiæ juſſi ſunt. Sed, ut dicere inſtitueram, deducuntur in ſcholas, quibus, non facilè dixerim, utrumne locus ipſe, an condiſcipuli, an genus ſtudiorum plus mali ingeniis adferant. Nam in loco nihil reverentiæ, ſed in quem nemo niſi æquè imperitus intrat. In condiſcipulis nihil profectûs, cùm pueri inter pueros, & adoleſcentuli inter adoleſcentulos, pari ſecuritate & dicant, & audiantur. Ipſæ verò exercitationes magnâ ex parte contrariæ. Nempe enim duo genera materiarum apud rhetores tractantur, ſuaſoriæ, & controverſiæ. Ex iis ſuaſoriæ quidem, etſi tamquam planè leviores & minus prudentiæ exigentes, pueris delegantur; controverſiæ robuſtioribus adſignantur, quales per fidem, & quàm incredibiliter compoſitæ! Sequitur autem ut materiæ, abhorrenti a veritate, declamatio quoque adhibeatur. Sic fit ut tyrannicidarum præmia, aut vitiatarum electiones, aut peſtilentiæ remedia, aut inceſta matrum, aut quidquid in ſcholâ quotidie agitur, in foro vel raro, vel numquam, ingentibus verbis perſequantur: cùm ad veros

Judices ventum eſt, [juvenes, puerilibus inſtitutis ſine ullâ privati publicique juris experientiâ per plures annos innutriti, nihil afferunt quod fori dignitatem deceat; aut clientium alat utilitates. At vitia, quæ umbratici doctores iis infudere, irreverenter & temere explicant. Hinc, ſi præceptorem audaciâ turgidum fuerint nacti, hos videas altâ cervice, torvis oculis, plenis buccis, ſuperboque totius corporis habitu declamationum portenta cum inani verborum fragore crepantes. Contrà ſi iis fuerit doctor ex illo mellitorum hominum grege, qui fucatæ artis lenociniis ingenii famam aucupantur, criſpantes cernas adoleſcentulos, qui renidenti vultu, fractâ pronuntiatione, geſtu ſupplici verba ſuſpendant, ſententias intricent, argutias agglomerent, ſeque ad omnes ſcenicas artes vertant, quibus fucum faciant, atque ſuî admirationem moveant.

2. Histrionica hac inſtitutione eloquentiam perdidimus, quæ non venalibus præceptis, ſed egregiâ naturâ in libertatem pronâ & ad quoſvis motus paratâ, bonâ mente recti verique ſtudiosâ, magnis exemplis, plurimâ legum ſcientiâ, fervidâ civium patriæque caritate, longâ ac ſeverâ cùm cogitandi, tum ſcribendi

ac dicendi exercitatione formatur & perficitur. Hæc dum apud nos viguere, floruit ſimul eloquentia. Ubi ſeneſcere cœpere, paullatim quoque eloquentia relanguit; adventitiiſque vitiis obruta, jacet conſepulta, nec umquam, (utinam me mea fallat opinio) reſurget. Conſtat enim ætatum artiumque omnium experientiâ a modicis & rudibus initiis ad ſummum perfectumque evectas fuiſſe bonas hominum mentes: ab illo autem perfectionis apice ſi ſemel exciderint, humanarum virium humanæve ſortis non eſſe, unde deſcenſum eſt regredi.

3. MESSALA, cùm hæc acri intentione dixiſſet, ad Maternum & Secundum converſus, veſtrum eſt, inquit, altiores illas rerum vices, aut ſi qua alia eſt cauſa cur ab eloquentiâ deflexerimus, evolvere. Tibi enim, Materne, pro poetico tuo jure, credita deûm arcana. Te, Secunde, quidquid in foro reconditum docuere longa experientia ingenſque gloria. Tum ſubridens *Maternus*, a te, Meſſala, impoſitas, a nobis ſuſceptas partes exſequemur. At, licèt me deûm interpretem dixeris, prior tamen Secundus ſententiam ſuam aperiat. In his enim, quas tractamus, quæſtionibus explicandis, plus valet uſus

& meditatio, quam vel divinus numinum afflatus.

4. OBSEQUAR, inquit *Secundus*; idque tantò libentiùs præſtitero, quòd Meſſalæ ſententiam potiùs ſum confirmaturus, quam novam meamque inducturus. Semper enim exiſtimavi, ut pictores a pictoribus, poetas a poetis, ſic oratores ab oratoribus eſſe inſtituendos; multúmque vitii eſſe in ſcholis rhetorum, qui ſe doctores eloquentiæ profitentur, quam numquam novere, aut ſi novere, numquam diſcipulis ſunt tradituri, cùm ſcholarum tædiis vel decora præceptorum ingenia deterantur, diſcipulorum obruantur. Lentiùs tamen mutata fuiſſet veteris eloquentiæ forma, ſi ſola ingruiſſent ſcholarum vitia. At ubi ſupervenere peſſima exempla, juvenum licentia, populariſque aſſentatio, tum eloquentia præcipiti caſu in exitiabilem irreparabilemque ruinam prolapſa eſt; noſque ad eas, quibus nunc coarctamur, diſerti ſermonis anguſtias fuimus detruſi. Quàm autem peſſimis exemplis id fuerit factum ipſi vidiſtis.

5. ILLORUM enim temporum meminiſtis, quibus hæc civitas famæ, quam armis literiſque paraverat, pertæſa, intentatas iniit vias, ut non majorum, ſed

ſuis, laudibus celebraretur. Reipublicæ libertas in Principum dominationem ceſſerat, eorumque artibus cavebatur, ut faſtiditâ externâ vetereque gloriâ toti ad domeſticas novaſque delicias converteremur. Dum in hæc otia reſolvimur, & ſuum quiſque ingenium miris modis contorquet, quibus ignotos ad gloriam aditus aperiat, omnes vicit infelix L. Annæi Senecæ facilitas. Abſit a me inhoneſta hæc malignitas, ut veras viri laudes deteram. Egregia in eo ſapientiæ ſtudia, nec fractum malorum Principum odiis animum ipſe ſuſpexi ſemperque ſuſpiciam. At neque veritas patitur ut, quam perniciem eloquentiæ intulerit, diſſimulem.

6. CETERUM naturâ fortunâque paratus fuit Seneca, ut eam literis mutationem inveheret. Copioſum enim illi erat ingenium, molle, amœnum, eruditio multiplex, majorque commendatio ex ſapientiæ ſtudiis, quæ numquam plus laudis obtinent, quàm cùm mores periere. Uſus & ſæculi ſui auribus, dicendi genus attemperavit facile, breve, ſermoni proximum, verbis circumciſum, ſententiis frequens, & jugi vitiorum inſectatione ad admirationem compoſitum. Mirum ut placuit nova hæc orationis ſpecies,

in quâ cuivis obvia ſemperque expedita ingenii ac virtutis oſtentatio. Forum Senecæ laudibus ſtatim perſonuit. Incenſa ad imitandum omnium ſtudia. Super hæc adfuit fortuna, quæ eum aulæ deliciis, fortè & libidinibus, immiſcuit. Subſecuta mox Caii Cæſaris invidia, deinde pericula, quibus æquè inclaruit. Noviſſimum tandem ac maximum celebritatis adjumentum Nero Princeps diſcipulus, poſt interfector, ingenii famæ pondus & ſplendorem addidere. Tum puduit eloquentiæ, quæ apud animos novitatis furore circumactos non modò nihil priſtinæ dignitatis retinebat, ſed cujus etiam ars cultuſque in ludibria verterant. Favebat adhuc temporum ratio, quibus virtus erat pavida, ſceleri nihil illicitum. Utrique contraria eloquentia, quæ huic lentior, illi invalidior videbatur. Juvit ergò in hac temporum acerbitate verbis parcere, præcipitare ſenſus, momento exitium inferre aut avertere, &, ſi eſſet pereundum, inſigni dicto noteſcere. His dulcibus Senecæ vitiis tantiſque fortunæ varietatibus victa eſt eloquentia, & diſerti ſermonis invecta neceſſitas.

7. Mutatis tamen poſtea temporibus, cùm vigilantiſſimus Veſpaſiánus,

priſcæ virtutis quâ ſeſe Romana res in ſummum laudis faſtigium olim extulit obſervantiſſimus, publicam tranquillitatem ſimul & libertatem reſtituit, ſtudiis addidit decus & emolumentum, illuxit ſpes emendari poſſe fori ingenia. Conſpirabat non modò voluntas Principis, qui optima quæque laudibus & præmiis promovebat: aderant quoque ejus filiorum exempla, dum literarum monumentis generis ſui nobilitatem, partamque bellis gloriam amplificant. At præter quàm quòd vitiata ſemel ingenia, plerumque ſunt inemendabilia, quominus emendarentur obſtitit juvenilis licentia & popularis favor. Vobis enim compertum eſt quàm audacter, poſt proſtratam forenſem eloquentiam, eruperit juvenum licentia. Nihil modeſti, nihil antiqui moris fuit reliquum. Antè ne nobiliſſimis quidem adoleſcentibus locus erat, niſi aliquo conſulari producente, qui eos oſtenderet foro, adſignaret famæ. Ubi autem exarſit licentia, refractis pudoris & reverentiæ clauſtris, omnia omnibus patuere. Juvenes ſine fautore, ſine commendatore, ſolâ ſuâ audaciâ confiſi, non inducuntur, ſed irrumpunt. Non eos moratur loci majeſtas, legum ſanctitas, officii dignitas:

ne eos quidem movet novitatis & tenuitatis ſuæ conſcientia. Quantò quis obſcurior, tantò eſt arrogantior.

8. In hac mali ſummâ unicum ſupererat ſubſidium, famæ periculum. Leve illud & extremum præſidium infregit Largius Licinius. Is enim, ne fama foret in ancipiti, primus auditores corrogavit, pretio implevit ſubſellia, ingenti coronâ ſe accinxit, infinitos clamores conduxit. Quos cùm audiiſſet Domitius Afer, forenſe artificium periiſſe exclamavit. Perire quidem cœperat, nunc verò propè funditus exſtinctum & everſum eſt. Nam ſi paucos exceperis, quos excelſa mens a liberalibus honeſtiſque ſtudiis nondum retraxit, ceteros omnes ſequuntur auditores, actoribus ſimiles, conducti & redempti mancipes. Convenitur in mediâ baſilicâ, ubi tam palam ſportulæ, quàm in triclinio dantur. Ex judicio in judicium pari mercede tranſitur. Græcâ quidem Latinâque linguâ tantam fœditatem notavimus; &, ob novam infamiam, novis excogitatis nominibus, σοφοκλεῖς illos & *laudicenos* irriſimus. Quibus tamen jocularibus dicteriis vitium non ſuſtulimus; ſed, quod vulgò contingit, celebritatem fiduciamque ei addidimus.

9. INDE creſcit in dies indignitas; nec tantùm ingenui, ſed & ſervi, vix pueritiam egreſſi, ad laudandum trahuntur: nec intelligentes, aut intelligentibus ſimiles, ſed ne audientes quidem, maximè ſi quis imperitiſſimus, ideoque laudum avidiſſimus juvenis ad dicendum acceſſerit, baſilicas implent clamoribus, aut potiùs ululatibus. Neque enim alio vocabulo poteſt exprimi theatris quoque indecora laudatio. Quæ cùm reputo fori noſtri propudia, haud miror, Materne, te jam dudum receptui ceciniſſe, &, cùm perierit forenſis gloria, te Muſis totum te addixiſſe. Id unum oro, quoniam noſtræ diſputationi, de cauſis corruptæ apud nos eloquentiæ finem impoſiturus es, addas velim utrum tibi ſit meliorum temporum ſpes, & quæ poſſit eſſe emendationis ratio doceas.

10. FATEOR, inquit *Maternus*, me irrepentibus in forum vitiis haud mediocriter fuiſſe commotum. Magis adhuc me offendebat; quòd in dies invaleſceret ferox ſcelus, pudendum cùm defenderetur, exitiabile ſi impugnaretur. Nondum tamen a forenſi ſtudio fuiſſem retractus, ni imperioſior natura me Muſis devoviſſet. Certum enim ac deliberatum mihi erat,

quod in foro nobiliſſimum & incorruptum ſupererat ſequi, veterum oratorum exempla non eâdem eloquentiæ vi, quam noſtra non ferunt tempora, ſed pari conſtantiâ æmulari, pro virili parte adversùs imminentia mala me accingere, & civium fortunas, dignitatem, ſalutem tueri. At, ut modò dixi, naturæ aliò trahenti parere juſſus, ad tranquilliora & ſecuriora Muſarum caſtra transfugi. Animo tamen hæret ſemper fori amor & cura.

II. SÆPE etiam, cùm meditabundus ſoluſque obambulo, in forenſes revolvor cogitationes, mecumque reputo veteris eloquentiæ caſum, diſerti noſtri ſermonis originem, utriuſque cauſas & utilitates. Quid hac ſuper re mihi viſum explicabo, non contradicendi ſtudio, neque ut ſenſus meos perſuadeam; ſed ut in hac diſputatione partes meas impleam, noſtriſque vel diſcordibus ſententiis magis eluceſcat veritas. Ignoſcat itaque Aper, ſi hujus temporis ingenia majorum ingeniis non anteferam, licèt noſtra minimè deprimam. Ne ſuccenſeat Meſſala, quem tu quoque, Secunde, adſectatus es. Vitia, quæ acerrimè, ut integerrimos decebat viros, exagitaſtis, ego pariter odi. Vos tamen rhetoribus haud ita infenſos voluiſſem,

non quòd eos renovandæ eloquentiæ habiles exiſtimem, ſed quòd multos noverim morum integritate, ſeveritate diſciplinæ, literarum cultu formandæ juventuti utiliſſimos. Hos etiam inter unus eminere cœpit, qui quantùm hac in re conſequi valet humana induſtria, tantum præſtabit. Illum prior ætas laudaſſet, mirabitur poſtera. At ne tibi, Secunde, vana ſpes illudat: neque hujus, neque aliûs cujuſvis artificio reviviſcet eloquentia, quam, cùm nondum pullulaſſent noſtræ ætatis vitia, rerum & temporum neceſſitate amiſimus.

12. Nihil enim hîc conſtans & æternum: omnia mutationi obnoxia. Atque ut corporibus valetudinis, ita quoque ingeniis fatale eſt ſummum claritatis incrementum. Ubi primùm creſcere non poſſunt, ſtatim decreſcunt, & ſemper in deterius vergunt. Ea eſt humanarum rerum ſuprema lex, cui omnis ætas, gentes omnes, quæ ſuî memoriam reliquere, ante nos paruerunt. Inſuper viget egregia quidem, dura tamen, naturæ neceſſitas, numquam magis quàm in literis potens. Una enim & ſimplex unicum tantummodò patitur exemplar, ad quod, ſi ſemel emicuit, accedere arduum eſt,

quod ſuperare velle vanum eſt & abſurdum. Ineluctabile illud fatum ne vincere quidem potuit ipſa Græcia, fecundiſſima ingeniorum parens. Unicus illi Homerus, unicus Plato, unicus Demoſthenes. Pari lege premimur; nec vereor ſuperba futuræ ætatis judicia: ut apud nos unicus eſt Virgilius, unicus quoque erit Cicero. Per ſeptingentos ferme annos de hac exemplaris gloriâ oratoribus noſtris certare licuit. Poſtquam intonuit ſublime & eloquentiſſimum Ciceronis os, deſiit certamen. Occupatâ eloquentiæ gloriâ, nova laus per diſertum dicendi genus fuit quærenda, quod ipſa invexiſſet mutata reipublicæ forma.

13. TEMPORIBUS enim & fortunæ ſemper attemperata eſt oratio. Apud agreſtes feroſque homines, pauca ſunt verba, dura, ac vix juncta, quæ neceſſitati tantùm ſufficiant. Contrà iis, qui Principum arbitriis reguntur, regnorumque tranquillitati & opibus inſuevere, elegans copioſuſque ſermo, ad aſſentationem compoſitus, qui otio & luxui abundè ſuppetat. Gentibus autem, quæ communi ſocietatis legumque vinculo continentur, at primævum libertatis jus retinuere, quod ſinguli vel capitis periculo defendere

teneantur ; & a nemine ſine ſcelere vio-lari valeat, prompta, acris ; vivida pugnaxque oratio. Et ſi fortè interna oriantur diſſidia, aut ſi externa vis ſervitium minitans ingruat, ſtatim in eloquentiæ fulmina erumpunt, quibus aut turbida ingenia ſeditionum flammas exſuſcitent, aut egregii cives publicos hoſtes arceant, & commune libertatis bonum tueantur, eloquentiâ ſuâ haud minùs, quàm armis, terribiles.

14. INDE liberas apud gentes nobilitata tot oratorum nomina. Inde oratorum ſummus, Demoſthenes, ad ſummum eloquentiæ gloriæque faſtigium evectus eſt. Vidit patriam, deliciis diffluentem, opibus corrumpi facilem, nec jam ſervitium paventem. Vidit patriæ inhiantem regem, victoriis nobilem, exercitibus formidandum, auri copiâ ſuperbum, dolo, virtute potentem, omnia auſurum, dum modò inviſam ſibi libertatem exſcinderet. Unus Demoſthenes, ſolâque ſuâ eloquentiâ armatus, adversùs domeſticos externoſque hoſtes ſtat interritus: patriam a veterno revocat, & novo libertatis amore ſuccendit: Philippum eludit, artes ejus retegit, ei conflat odia. Quantis opus fuit eloquentiæ fulguribus, ut animos per-

ſtringeret? Quantâ orationis vi, ut parata tot machinamenta ſubverteret? Quot illi ſubeunda pericula! At iis valeſcebat diſcriminibus. Patriæ caritate, ſervitii odio, libertatis æſtu inſtinctus, certâque immortalitatis ſpe, quam jam præſentiſcebat, animatus, nihil valebat niſi excelſum, niſi ſublime, ſine ullo privatæ utilitatis ſtudio, ob patriam tantùm & publicam rem cogitare, nihil humile, nihil abjectum eloqui poterat.

XXXVI. Magna eloquentia, ſicut flamma, materiâ alitur, & motibus excitatur, & urendo clareſcit. Eadem ratio in noſtrâ quoque civitate antiquorum eloquentiam provexit. Nam etſi horum quoque temporum oratores ea conſecuti ſunt, quæ, compoſitâ, & quietâ, & beatâ republicâ, tribui fas erat: tamen iſtâ perturbatione ac licentiâ plura ſibi adſequi videbantur, cùm, mixtis omnibus, & moderatore uno carentibus, tantum quiſque orator ſaperet, quantum erranti populo perſuaderi poterat. Hinc leges aſſiduæ & populare nomen, hinc conciones magiſtratuum pæne pernoctantium in roſtris, hinc accuſationes potentium reorum, & adſignatæ etiam domibus inimicitiæ, hinc procerum factiones, &

aſſidua ſenatûs adversùs plebem certamina : quæ ſingula etſi diſtrahebant rempublicam, exercebant tamen illorum temporum eloquentiam, & magnis cumulare præmiis videbantur : quia quantò quiſque plus dicendo poterat, tantò faciliùs honores adſequebatur; tantò magis, in ipſis honoribus, collegas ſuos anteibat; tantò plus apud principes gratiæ, plus auctoritatis apud patres, plus notitiæ ac nominis apud plebem parabat : hi clientelis etiam exterarum nationum redundabant : hos ituri in provincias magiſtratus reverebantur, hos reverſi colebant : hos & præturæ & conſulatus vocare ultro videbantur : hi ne privati quidem ſine poteſtate erant, cùm & populum, & ſenatum conſilio & auctoritate regerent : quinimmo ſibi ipſi perſuaſerant, neminem ſine eloquentiâ aut adſequi poſſe in civitate, aut tueri conſpicuum & eminentem locum : nec mirum, cùm etiam inviti ad populum producerentur : cùm parum eſſet in ſenatu breviter cenſere, niſi qui ingenio & eloquentiâ ſententiam ſuam tueretur : cùm in aliquam invidiam aut crimen vocati, ſuâ voce reſpondendum haberent, cùm teſtimonia quoque in publicis non abſentes, nec per tabellam

ſtare, ſed coram & præſentes dicere cogerentur. Ita ad ſumma eloquentiæ præmia magna etiam neceſſitas accedebat, & commoda. Diſertum haberi, pulchrum & glorioſum: ſed contrà mutum & elinguem videri, deforme habebatur. Ergo non minùs rubore, quàm præmiis ſtimulabantur: ne clientelarum loco potiùs, quàm patronorum numerarentur: ne traditæ a majoribus neceſſitudines ad alios tranſirent: ne tamquam inertes, & non ſuffecturi honoribus, aut non impetrarent, aut impetratos malè tuerentur.

XXXVII. Nescio an venerint in manus veſtras hæc vetera, quæ & in antiquorum bibliothecis adhuc manent, & cùm maximè a Muciano contrahuntur; ac jam undecim, ut opinor, Actorum libris, & tribus Epiſtolarum compoſita, & edita ſunt. Ex his intelligi poteſt Cn. Pompeium & Marcum Craſſum non viribus modò & armis, ſed ingenio quoque & oratione valuiſſe: Lentulos, & Metellos, & Lucullos, & Curiones, & ceteram procerum manum, multum in his ſtudiis operæ curæque poſuiſſe: nec quemquam illis temporibus magnam potentiam, ſine eloquentiâ, conſecutum. His accedebat ſplendor rerum, & magnitudo cauſarum,

quæ & ipſa plurimum eloquentiæ præſtant. Nam multum intereſt, utrumne de furto, aut formulâ, & interdicto dicendum habeas, an de ambitu comitiorum, expilatis ſociis, & civibus trucidatis: quæ mala ſicut non accidere melius eſt, iſque optimus civitatis ſtatus habendus eſt, quo nihil tale patimur: ita cùm acciderent, ingentem eloquentiæ materiam ſubminiſtrabant. Creſcit enim cum amplitudine rerum vis ingenii, nec quiſquam claram & illuſtrem orationem efficere poteſt, niſi qui cauſam parem invenit. Non, opinor, Demoſthenem orationes illuſtrant, quas adversùs tutores ſuos compoſuit: nec Ciceronem, magnum oratorem P. Quintius defenſus aut Licinius Archias faciunt: Catilina, & Milo, & Verres, & Antonius, hanc illi famam circumdederunt: non, quia tanti fuit reipublicæ malos ferre cives, ut uberem ad dicendum materiam oratores haberent: ſed, ut ſubinde admoneo, quæſtionis meminerimus, ſciamuſque nos de eâ re loqui, quæ faciliùs turbidis & inquietis temporibus exſtitit. Quis ignorat utilius ac melius eſſe frui pace, quàm bello vexari? Plures tamen bonos prœliatores bella, quàm pax ferunt. Similis eloquentiæ conditio. Nam quò

ſæpius

ſæpius ſteterit tamquam in acie, quòque plures & intulerit ictus, & exceperit, quò major adverſarius, eò acrior, qui pugnas ſibi aſperas deſumpſerit, tantò altior, & excelſior; & illis nobilitatus criminibus, in ore hominum agit, quorum ea natura eſt, ut ſecura velint.

XXXVIII. Transeo ad formam & conſuetudinem veterum judiciorum: quæ etſi nunc aptior eſt veritati, eloquentiam tamen illud forum magis exercebat, in quo nemo intra pauciſſimas horas perorare cogebatur, & liberæ comperendinationes erant, & modum dicendi ſibi quiſque ſumebat, & numerus neque dierum neque patronorum finiebatur. Primus hujuſmodi ſpatia, tertio conſulatu, Cn. Pompeius adſtrinxit, impoſuitque veluti frenos eloquentiæ, ita tamen, ut omnia in foro, omnia legibus, omnia apud prætores gererentur: apud quos quantò majora negotia olim exerceri ſolita ſint, quod majus argumentum eſt, quàm quòd cauſæ centumvirales, quæ nunc primum obtinent locum, adeò ſplendore aliorum judiciorum obruebantur, ut neque Ciceronis, neque Cæſaris, neque Bruti, neque Cœlii, neque Calvi, non denique ullius magni oratoris liber

apud centumviros dictus legatur, exceptis orationibus Aſinii, quæ *pro heredibus Urbiniæ* inſcribuntur, ab ipſo tamen Pollione mediis divi Auguſti temporibus habitæ, poſtquam longa temporum quies, & continuum populi otium, & aſſidua ſenatûs tranquillitas, & maximi Principis diſciplina, ipſam quoque eloquentiam, ſicut omnia alia, pacaverat?

XXXIX. PARVUM & ridiculum fortaſſe videbitur, quod dicturus ſum, dicam tamen, vel ideo, ut rideatur. Quantum humilitatis putamus eloquentiæ attuliſſe penulas iſtas, quibus adſtricti & velut incluſi cum judicibus fabulamur? quantum virium detraxiſſe orationi auditoria & tabularia credimus, in quibus jam fere plurimæ cauſæ explicantur? Nam quomodo nobiles equos curſus & ſpatia probant; ſic eſt aliquis oratorum campus, per quem niſi liberi & ſoluti ferantur, debilitatur ac frangitur eloquentia. Ipſam quinimmo curam & diligentis ſtyli anxietatem contrariam experimur: quia ſæpe interrogat judex; quando incipias: & ex interrogatione ejus incipiendum eſt. Frequenter probationibus & teſtibus, ſilentium patronus indicit: unus inter hæc dicenti ac alter adſiſtit, & res velut in

ſolitudine agitur. Oratori autem clamore plauſuque opus eſt, & velut quodam theatro: qualia quotidie antiquis oratoribus contingebant: cùm tot pariter ac tam nobiles forum coarctarent: cùm clientelæ quoque, & tribus, municipiorum etiam legationes, ac pars Italiæ periclitantibus adſiſteret: cùm in pleriſque judiciis crederet populus Romanus ſuâ intereſſe quid judicaretur. Satis conſtat C. Cornelium, & M. Scaurum, & T. Milonem, & L. Beſtiam, & P. Vatinium, concurſu totius civitatis & accuſatos & defenſos: ut frigidiſſimos quoque oratores, ipſa certantis populi ſtudia, excitare & incendere potuerint. Itaque hercule ejuſmodi libri exſtant, ut ipſi quoque, qui egerunt, non aliis magis orationibus cenſeantur.

XL. JAM verò conciones aſſiduæ, & datum jus potentiſſimum quemque vexandi, atque ipſa inimicitiarum gloria, cùm ſe plurimi diſertorum, ne a P. quidem Scipione, aut Sullâ, aut Cn. Pompeio abſtinerent, & ad inceſſendos principes viros, ut eſt natura invidiæ, populi etiam hiſtriones auribus uterentur, quantum ardorem ingeniis, quas oratoribus faces admovebant! Non de otiosâ & quietâ re loquimur, & quæ probitate & modeſtiâ

gaudeat : ſed eſt magna illa & notabilis eloquentia, alumna licentiæ, quam ſtulti libertatem vocabant, comes ſeditionum, effrenati populi incitamentum, ſine obſequio, ſine ſervitute, contumax, temeraria, arrogans, quæ in bene conſtitutis civitatibus non oritur. Quem enim oratorem Lacedæmonium, quem Cretenſem accepimus? quarum civitatum ſeveriſſima diſciplina, & ſeveriſſimæ leges traduntur. Ne Macedonum quidem, ac Perſarum, aut ullius gentis, quæ certo imperio contenta fuerit, eloquentiam novimus. Rhodii quidam, plurimi Athenienſes oratores exſtiterunt, apud quos omnia populus, omnia imperiti, omnia, ut ſic dixerim, omnes poterant. Noſtra quoque civitas, donec erravit, donec ſe partibus, & diſſenſionibus, & diſcordiis confecit, donec nulla fuit in foro pax, nulla in ſenatu concordia, nulla in judiciis moderatio, nulla ſuperiorum reverentia, nullus magiſtratuum modus, tulit ſine dubio valentiorem eloquentiam, ſicuti indomitus ager habet quaſdam herbas lætiores. Sed nec tanti reipublicæ Gracchorum eloquentia fuit, ut pateretur & leges: nec bonæ formam eloquentiæ Cicero tali exitu penſavit.

XLI. Sic quoque, quod ſupereſt ex antiquis oratoribus, forum, non emendatæ, nec uſquam ad votum compoſitæ, civitatis argumentum eſt. Quis enim nos advocat, niſi aut nocens, aut miſer? quod municipium in civitatem noſtram venit, niſi quod aut vicinus populus, aut domeſtica diſcordia agitat? quam provinciam tuemur, niſi ſpoliatam vexatamque? Atqui melius fuiſſet non queri, quàm vindicari. Quòd ſi inveniretur aliqua civitas, in quâ nemo peccaret, ſupervacuus eſſet inter innocentes orator, ſicut inter ſanos medicus. Quomodo tamen minimum usûs minimumque profectûs ars medentis habet in his gentibus, quæ firmiſſimâ valetudine ac ſaluberrimis corporibus utuntur: ſic minor oratorum obſcuriorque gloria eſt inter bonos mores, & in obſequium regentis paratos. Quid enim opus eſt longis in ſenatu ſententiis, cùm optimi citò conſentiant? Quid multis apud populum concionibus, cùm de republicâ non imperiti & multi deliberent, ſed ſapientiſſimus & unus? Quid voluntariis accuſationibus, cùm tam raò & tam parcè peccetur? Quid invidioſis & excedentibus modum defenſionibus, cùm clementia cognoſcentis obviàm pericli-

tantibus eat? Credite, optimi, &, in quantum opus eſt, diſertiſſimi viri, ſi aut vos prioribus ſæculis, aut iſti, quos miramur, his nati eſſent, ac deus aliquis vitas veſtras, veſtra tempora repentè mutaſſet; nec vobis ſumma illa laus & gloria in eloquentiâ, neque illis modus & temperamentum defuiſſet. Nunc quoniam nemo eodem tempore adſequi poteſt magnam famam & magnam quietem, bono ſæculi ſui quiſque, citra obtrectationem alterius, utatur.

XLII. FINIERAT Maternus. Tum *Meſſala*: erant quibus contradicerem, erant de quibus plura dici vellem, niſi jam dies eſſet exactus. Fiet, inquit *Maternus*, poſtea arbitratu tuo, & ſi qua tibi obſcura in hoc meo ſermone viſa ſunt, de his rurſus conferemus. Ac ſimul adſurgens, & Aprum complexus, Ego, *inquit*, te poetis; *Meſſala*, antiquariis, criminabimur. At ego vos rhetoribus & ſcholaſticis, *inquit*. Cùm adriſiſſent, diſceſſimus.

NOTÆ

IN LIBRUM

C. CORN. TACITI

DE MORIBUS GERMANORUM,

VITAM AGRICOLÆ,

DIALOGUM DE ORATORIBUS,

ET

IN SUPPLEMENTUM DIALOGI.

NOTÆ

IN LIBRUM

C. CORN. TACITI

DE MORIBUS

GERMANORUM.

LIBRUM C. Cornelii Taciti de ſitu, moribus, & populis Germaniæ, meditandum potiùs, quàm legendum, paulo fuſiùs ſum expoſiturus, quòd in eo juris noſtri politici fontes lateant. Verè enim dixit Cl. de Monteſquieu, *Eſprit des Loix*, XXX, 19. *Il eſt impoſſible d'entrer un peu avant dans notre droit politique, ſi l'on ne connoît parfaitement les loix & les mœurs des peuples Germains.* Brevis quidem eſt libellus, ſed alto Taciti ingenio & immenſâ rerum copiâ plenus; quem paucis, ſed egregiè, laudavit idem Cl. de Monteſquieu, loc.

cit. cap. 2. *Tacite fait un ouvrage exprès ſur les mœurs des Germains : il eſt court, cet ouvrage ; mais c'eſt l'ouvrage de Tacite, qui abrégeoit tout, parce qu'il voyoit tout.*

Cap. I. *Germania omnis.* Germania, de quâ nunc agitur, eſt Tranſrhenana. Ad Occaſum Rheno, ad Meridiem Danubio, ad Orientem Viſtulâ, Sarmatiâ Daciâque, ad Septemtrionem Oceano terminatur. Occidentem versùs prætenduntur Galli, versùs Meridiem Ræti & Pannonii, versùs Orientem Sarmatæ & Daci; cetera versùs Septemtrionem âmbit Oceanus, latos ſinus, *les Golfes de Bothnie & de Finlande*, complectens.

Gallis. Galliâ Belgicâ, quæ ſuperiorem inferioremque Germaniam cis Rhenum continebat.

Rætiſque. Malè vulgò *Rætiis.* Hæc de populis, non de regionibus ſunt intelligenda. Vide priorem Taciti editionem, Tom. IV, pag. 173. Ræti latiſſimè patebant, eaſque regiones occupabant, quas nunc dicimus, *le pays des Griſons, partie de la Suabe & de la Baviere.*

Aut montibus. Montibus Sarmaticis, nunc *les Montagnes de Hongrie*; &, ubi non erant montes, mutuo metu bellicoſorum populorum.

Immenſa ſpatia. Incompertâ Romanis hac terrarum parte, Scandinaviam, *la Scandinavie*, & Eningiam, *la Finlande*, inſulas eſſe falsò exiſtimabant, ut opportuniùs dicetur infrà cap. 44.

Nuper cognitis. Verè *nuper cognitis.* Locum hunc egregiè illuſtrat Plautii Æliani monumentum, quod edidi in priore Taciti editione, Tom. III, pag. 512. Ibi memoratur Plautius, proprætor Mœſiæ, qui *plura quàm centum millia ex numero Tranſdanubianorum ad præſtanda tributa cum conjugibus ac liberis & principibus aut regibus ſuis tranſduxit ; motum Orientem Sarmatarum*

compreſſit; ignotos antè aut infenſos populo Romano reges ſigna Romana adoraturos in ripam quam tuebatur perduxit; regibus Baſtarnarum & Rhoxolanorum filios, regibus *Dacorum fratres captos aut hoſtibus ereptos remiſit; ab* aliquibus *eorum obſides accepit, per quæ pacem provinciæ & confirmavit & protulit.* Adde Domitiani bella, quibus fortè reges aliquot innotuere.

Ræticarum Alpium. Nunc *les montagnes des Griſons.* Mons verò, cujus e vertice Rhenus oritur, hodie dicitur *Vogelberg.* Vide Cl. Marſili, *Danubius Pannonico-Myſicus*, Tom. 6, tabul. 4. Quomodo Rhenus in Oceanum effundatur dictum eſt ſuprà Annal. II, 6.

Montis Abnobæ. Mons ille Germanis nunc dicitur *Schwartz-wald*, Gallis *la Forêt noire.* Hìc, diu ignoratam, Danubii originem feliciter detexit illuſtr. Comes Marſili, anno 1702. Vide eruditum ejus opus, jam laudatum, Tom. VI, pag. 4. Danubii origo a *Doneſchingen* perperam antea ducebatur. Agathemerus II, 4, ait Danubium a ſuis fontibus ad Vindobonam, *Vienne*, dici; Iſtrum verò a Vindobonâ ad Pontum Euxinum appellari. At Plinius IV, 12, ſect. 24, *unde primùm Illyricum alluit* Iſtrum vocari ſcribit.

In Ponticum mare. Nunc *la Mer noire.* Rem hactenus inauditam prodidit literis Conſtantinopoli ſcriptis anno 1713 unus e Miſſionnariis Societatis Jeſu: ſcilicet fluenta Danubii per mare Ponticum ad Mediterraneum uſque, proprio colore diſtincta, ita devolvi, ut naves ex Ægeo mari, *l'Archipel*, in Propontidem, *la Mer de Marmora*, niſi adverſo fluminis impetu, ſeſe pleno alveo exonerantis, transfretare non poſſint. Hoc nos docuit Cl. Homannus *Danubii Tabulâ noviſſimâ.* Quædam tamen, haud abſimilia, jam prodiderat Plin. IV, 12, ſect. 24, *ſingula*, inquit, Iſtri *ora tanta*

ſunt, ut prodatur in quadraginta millia paſſuum longitudinis vinci mare, dulcemque intelligi hauſtum.

Cap. II. *Indigenas.* Indigenæ, & quaſi e terrâ prognati, veteribus ſcriptoribus dicti ſunt populi omnes, quorum origo eos latebat. Noſtram ſuperioremque ætatem meliora docuit major eruditionis copia, facilior frequentiorque peregrinationum uſus, ac maximè linguarum notitia. Iis ſubſidiis aperta mundi commercia. Eruditis omnibus jam compertum Scythicam eſſe Germanorum originem. Ipſaque *Germania* Scythiæ *contermina*, Plin. VIII, 15.

Adventibus & hoſpitiis. Aliter & verè ipſe Tacitus infrà cap. 28 & 43, Gallos, Gothinos, & Oſos, advenas atque hoſpites memorat. His tamen adventibus & hoſpitiis minimè mixtos fuiſſe Germanos, cenſent eruditi Germani: vim imperii penes eos ſemper fuiſſe: alienigenas verò precariò tantùm, & ut vulgò loquimur *par droit d'aubaine*, habitaſſe.

Nec terra olim. Immo primùm terrâ, deinde claſſibus, ſed ſerò, & cùm artes adoleviſſent, mutatæ hominum ſedes.

Adverſus Oceanus. Bene quidem. Nec antiquitus tantùm, ſed, vigente etiam imperio Romano, adverſus Oceanus raris navibus adibatur, ob exiguam rei nauticæ ſcientiam. Druſus, pater Claudii Imperatoris, *Oceanum Septemtrionalem primus Romanorum ducum navigavit*, Sueton. in Claud. cap. 1. Quantum autem diſcriminis, violentiâ Oceani, adierit Germanicus, vidimus ſuprà Annal. II, 23.

Germaniam peteret. Nondum ſatis valida ratio. Rudes barbarique homines tutas potiùs, quàm lætas, ſedes quæſiere. Inde loca horrida, quæ vix

habitari poſſe crederemus, a nonnullis antehabita. Fateor, gratiſſimæ ſunt Aſiæ, Africæ, Italiæque ſedes. At neque ſtatim florentes fuere, ſed lentè, vigentibus imperiis, & adulto luxu. Præterea nec illæta Germania, nec ſuis caret commodis: immo viris virtutique aptiſſima. Adde non ſtatim relictas ſedes lætiſſimas, ut triſtiores occuparentur: ſed, ut in Germaniâ, de quâ nunc agitur, immorer, Aſia, hominibus fœta, primùm in Scythiam effuſa: Scythia in conterminam Germaniam: ac ſi quid deceſſit voluptati, accrevit humanitati, ut toto hoc libro demonſtrabitur.

Carminibus antiquis. Omnibus retro ſæculis; & apud barbaras omnes gentes, ut ex Americæ populis nobis adhuc compertum, idem fuit carminum uſus, eadem utilitas. Carolus Magnus, teſte Eginhardo, in ejus vitâ, cap. 29, *barbara & antiquiſſima carmina, quibus veterum regum actus & bella canebantur, ſcripſit, memoriæque mandavit.*

Tuiſtonem. Utrùm Tuiſtonis nomine lateat Dei, rerum omnium conditoris, memoria; Mannuſque referat vel Adam, ejuſque tres filios Cain, Abel & Seth, vel Noe & ejus liberos, Sem, Cham & Japhet: an Tuiſto, ut ſenſit Cl. Leibnitius, ſit ipſe Teut, aut Teutates, Gallorum Hiſpanorumque cultu & famâ celeberrimus, id eſt rex heroſve Celto-Scytha, qui magnam Aſiæ & Europæ partem armis occupaverit, hominumque mores formaverit, variis agitatur diſputationibus, quas non eſt inſtituti noſtri fuſiùs perſequi.

Quidam autem. Duas inter illas ſententias mediam protulit, & quinque gentium capita recenſet Plinius IV, 14. *Germanorum genera quinque. Vindili, quorum pars Burgundiones, Varini, Carini, Guttones. Alterum genus Ingævones, quorum pars Cimbri, Teutoni, ac Chaucorum*

gentes. Proximi autem Rheno, Iſtævones, quorum pars Cimbri mediterranei. Hermiones, quorum Suevi, Hermunduri, Catti, Cheruſci. Quinta pars Peucini, Baſternæ, ſuprà dictis contermini Dacis. De ſingulis hiſce populis opportuniùs ſuis locis dicetur.

Gambrivios. Eos unus Tacitus, & hoc tantùm loco, memorat. Nempe Marſorum & Gambriviorum diu nomina periere.

Vandalios. Iidem ſunt, quos Plinius ſuprà cit. *Vindilos* appellat. Vandalii, ſeu Vandali, Galliam, Hiſpaniam, Africam, Italiam terruere; at tandem in Africâ exciſi ſunt. Unum ſupereſt Suevorum nomen.

Vera & antiqua. Marſi, Gambrivii, Suevi, Vandalii ſunt vera & antiqua nomina. Contrà vero Ingævones, Hermiones, Iſtævones, fabuloſa, nec tam populorum, quàm locorum ſitûſque vocabula. Nempe Ingævones ſunt juxta eruditos Germanos *die Innvohner*, id eſt, versùs mare interius habitantes; Gallicè *les habitants du fond:* Iſtævones, *die Veſtvohner*, versùs occidentem habitantes, *les habitants de l'Occident.* Hermiones, *die Herrumvohner*, in medio habitantes, *les habitants du milieu.* Unde fortè nec Hermiones, nec Herminones, ſed Hermivones, ſunt dicendi.

Germaniæ vocabulum recens. Primò fuere tantùm nomina populorum; poſtea fuere & virtutis cognomina: ſic dicti ſunt Germani, id eſt viri bellicoſi, ut mox explicabitur. Ab illo cognomine, terra ipſa appellata eſt Germania. Quod Germaniæ vocabulum recens, & nuper additum. Germanorum autem nomen jam pridem auditum, ut conſtat ex Faſtis Capitolinis, apud Cl. Piraneſi, *Lapides Capitolini*, pag. 42, M. CLAVDIVS. M. F. M. N. MARCELLVS. AN. DXXXI. COS. DE. GALLEIS.

INSVBRIBVS. ET. GERMAN. K. MART. ISQVE. SPOLIA. OPIMA. RETTVLIT. DVCE. HOSTIVM. VIRDVMARO. AD. CLASTIDIVM. INTERFECTO. Galli Inſubres, eorumque ſocii, mercedeve conducti, Germani, cæſi ſunt ad Claſtidium, nunc *Chiaſtezzo, dans le Milanez*, anno Urbis conditæ DXXXI, juxta Faſtos Capitolinos, ante Chriſtum 222.

Gallos expulerint. Inde cùm de Belgis quæreret Julius Cæſar, Bell. Gall. II, 4, *reperiebat pleroſque Belgas eſſe ortos a Germanis, Rhenumque antiquitus tranſductos propter loci fertilitatem ibi conſediſſe: Galloſque, qui ea loca incolerent, expuliſſe.*

Nunc Tungri, tunc Germani. Rem egregiè illuſtrat Julius Cæſar Bell. Gall. loc. cit. docetque primos, qui Rhenum tranſgreſſi ſunt, fuiſſe *Condruſos, Eburones, Cæreſos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur.* Germanus, id eſt *Wehr mann*, armorum vir, *homme d'armes, homme de guerre.* Vetus enim & frequens *W* in G mutatio. Primò nomen hoc fuit nationis victricis Ciſrhenanæ, non verò totius gentis Tranſrhenanæ: ſed paulatim evaluit; & Tranſrhenani omnes nomen, quod victor ob metum incutiendum repererat, ipſi uſurpavere, reputantes idem nominis ob bellicæ gloriæ claritudinem ſibi deberi. Tungrorum olim magnum fuit nomen; exſtatque adhuc veteris gloriæ memoria in eâ locorum amplitudine, quam dicimus, *l'ancien diocèſe de Tongres.* Obſervandum autem eſt eumdem eſſe Tungrorum locum, quem Franci, duce Pharamundo, primùm occupavere, quem poſtea Clodoveus Magnus armis recepit. Et hæc ſunt Francici noſtri regni incunabula.

Et Herculem. Nulla exſtitit bellicoſa gens, quæ Herculem, id eſt virum, ſtupendâ vi gran-

dibuſque factis inſignem, non habuerit; eoque non ſuperbierit. Sunt quoque eruditi viri, qui exiſtiment coloniarum duces ab Aſiâ profectos, ut diverſas Europæ regiones occuparent, vulgò vocitatos fuiſſe Hercules.

Virorum fortium. Sic ſuprà Annal. II, 88, de Arminio dictum, *caniturque adhuc barbaras apud gentes.*

CAP. III. *Barditum vocant.* Sunt qui *barritum* mallent: at *barrire* elephantorum eſt, quos ne noverant quidem Germani. *Bardire* verò cervorum eſt, quos ſæpiſſimè audiebant continuòque venabantur tum Germani, tum Galli, apud quos celeberrimus fuit barditus. Inde vates, qui hoc modulo utebantur, dicti ſunt bardi. De quibus egregiè Lucanus I, 447.

Vos quoque, qui fortes animas, belloque peremptos
Laudibus in longum vates dimittitis ævum,
Plurima ſecuri fudiſtis carmina bardi.

Canadenſibus quoque populis ſua ſunt carmina, *des chanſons de guerre*, cuique genti, cuique etiam familiæ propria. Vide P. de Charlevoix, *Journal hiſtorique d'un voyage de l'Amérique*, Lettre XIV, pag. 217.

Fabuloſo errore. Bene quidem. Hac tamen fabulâ, multi, ut laudem ſcientiæ quærerent, populorum origines hiſtoriarumque initia corrupere.

Aſciburgiumque. Aſciburgium, nunc *Asbourg*, *dans le comté de Meurs.*

Incolitur. Ibi erant hiberna alæ, ut vidimus ſuprà Hiſt. IV, 33. Ibi Cluverii ætate reperta antiquitatis Romanæ rudera.

Græcis literis inſcriptos. Neque ita mirum; cùm a Græcis ad Gallos, Germanoſque literæ

devenerint. Quâ de re plura dixi in priore Taciti editione Tom. IV, pag. 176.

Idem omnibus. Pariter Juvenalis Satyr. XIII, 164.

Cærula quis ſtupuit Germani lumina? flavam
Cæſariem, & madido torquentem cornua cirro?
Nempe quod hæc illis natura eſt omnibus una.

Rutilæ comæ. Inde Seneca, de irâ, III, 26. *Iniquus autem eſt, qui commune vitium ſingulis objecit. Non eſt Æthiopis inter ſuos inſignitus color: nec rufus crinis, & coactus in nodum apud Germanos: utrumque decet.* Rutilatos arte crines vidimus ſuprà in Supplemento Annal. VIII, 38.

Magna corpora. Sic Annal. I, 64 Germanorum *procera membra;* & Hiſt. V, 18, *immenſa corpora.* Videtur Germanorum plurimos tunc ſaltem ſex pedibus altos fuiſſe. Eâ proceritate adhuc valebant ætate Sidonii Appollinaris. Inde, inter victores Germanos poſitus, excuſat, quòd ſenipedes verſus non ſcribat. Libr. XII, carm. 12, verſ. 10.

Spernit ſenipedem ſtylum Thalia,
Ex quo ſeptipedes videt patronos.

Fortè & ipſe ſenipes, id eſt, quinque pedibus, & ſex circiter unciis, ut Gallicè loquimur, *de cinq pieds près de ſix pouces.* Pes enim Romanus æquat ferme pedis Gallici uncias undecim. Contrà verò Germani ſeptipedes erant, id eſt, alti pedes ſex & uncias fere quinque, *ſix pieds près de cinq pouces.* Sidonius, VIII, Epiſt. 9, memorat adhuc Burgundiones ſeptipedes. Ob hanc Germanorum proceritatem, Varro I *Hebdomadum* dixiſſe videtur ſummum adoleſcendi humani corporis ſeptem pedes. *Cuncto mortalium generi minorem in dies fieri* menſuram obſervat Plinius VII, 16. Quod

non ita certum eſt. Superiore enim & hoc noſtro ſæculo vidimus homines, qui erant ſeptem, octo etiam, & ampliùs pedes alti.

CAP. V. *Noricum ac Pannoniam. La Baviere, l'Autriche.*

Impatiens. Tunc enim acriora, longioraque erant frigora, cùm terra ſilvis horreret. Sic apud Canadenſes populos, in Americâ, cælum ſolumque miteſcere cœperunt, cùm immenſa ſilvarum ſpatia incenſa ſunt. Adde Germanos ne frugiferas quidem arbores coluiſſe, ſolaſque ſegetes terræ imperaſſe, ut dicetur infrà cap. 26.

Plerumque improcera. Id jam obſervatum ſuprà Annal. IV, 72. At cur magna hominum corpora, pecorum improcera? Cauſa, ni fallor, quòd homines validis exercitiis, vitâ liberrimâ, & omnibus curis vacuâ, copioſis pinguibuſque cibis, largo potu in magnitudinem excreſcerent. Contrà pecora pluviis, frigore, gelu diu rigida minuerentur; ſine eâ frontis gloriâ, quæ adeò vividè emicat in iis omnibus locis, ubi ſerenum ſudumque eſt cælum. Mutato poſtea Germaniæ cultu, mutata quoque pecorum forma, & fuere proceriora. Pecora autem ſunt oves, capræ, boves, jumenta, &c. Armenta maximè boves. Vide Digeſt. libr. XXXII, de legatis & fideicommiſſis 3, leg. 81, & libr. L, Tit. 16, de verborum ſignificatione, leg. 89.

Nec tamen adfirmaverim. Meritò quidem. Nam ipſe Tacitus, cùm poſtea Annales ſcriberet, prodit Annal. XI, 20. Curtium Rufum in agro Mattiaco recluſiſſe ſpecus, *quærendis venis argenti*, tenuemque fuiſſe fructum. Nunc verò compertum inter cetera metalla nonnullas auri argentique fodinas in Germaniâ reperiri. Rariores ſunt auri fodinæ; exſtant tamen, & in quibus non fulvum

modò, ſed album quoque aurum invenitur. Vide Balbinum, *Miſcellanea Hiſtorica regni Bohemiæ*, Tom. I, pag. 37, 40 & ſeqq.

Non in alia vilitate. Id eſt, pari vilitate; ſeu æquè vilia, & iiſdem uſibus, ac quæ humo finguntur.

Serratos, Bigatoſque. Interiores Germani ſimpliciter agebant, &, ut mos barbaris omnibus, permutatione utebantur. Rheni autem & Danubii ripis proximi, ob uſum commerciorum, aurum & argentum in pretio habebant: formas quaſdam Romanæ pecuniæ agnoſcebant, atque eligebant. Pecuniam probabant veterem & diu notam, ſerratos maximè & bigatos denarios. Quâ in re ſe cautiſſimos præbebant, more barbarorum, qui falli ſe ſemper opinantur. Nam invaleſcentibus apud Romanos vitiis, corrupta fuerat moneta. *Livius Druſus in tribunatu plebis octavam partem æris argento miſcuit*, Plin. XXXIII, 3. *Miſcuit denario triumvir Antonius ferrum. Miſcentur æra falſæ monetæ: alii e pondere ſubtrahunt... igitur ars facta denarios probare*, Plin. XXXIII, 9. Germani, ne his faudibus deciperentur, pecuniam probabant veterem & diu notam; eligebant maximè denarios ſerratos, id eſt quorum margines in modum ſerræ erant inciſi: ſic enim apparebat ſincerine nummi & ſolido argento, an adulterini, intus ferro æreve pleni, & extrà argenti bracteâ obtecti, quales olim multos vidi in Muſeo Collegii Ludovici Magni. Eligebant quoque bigatos denarios. Eorum nominis originem docet Plinius, XXXIII, 3. *Nota argenti fuere bigæ atque quadrigæ: & inde bigati quadrigatique dicti*. Bigati autem erant optimo argento, & Imperatorum denariis ponderoſiores. Ideo a barbaris eligebantur. Hic eſt hujuſce loci ſenſus, quem mirum in modum vexabant interpretes, rati *ſerratos* dici

nummos, quibus ſerræ forma erat impreſſa, quales numquam extitere in Romanâ pecunia; aut ſerrâ, coronâve, cinctos, ne arroderentur diminuerenturve, quòd Gallicè dicimus *le cordon*, cujus uſum non novere Romani. Serratorum, bigatorum, quadrigatorumque nummorum magna copia fuit in Muſeo Collegii Ludovici Magni.

Quam aurum ſequuntur. Sic quoque Romani, &, ut puto, primùm eâdem, quâ barbari, ratione: deinde uſu & conſuetudine. Plinius XXXIII, 3, ſect. 15. *Equidem miror populum Romanum victis gentibus in tributo ſemper argentum imperitaſſe, non aurum: ſicut Carthagini cum Hannibale victæ argenti pondo annua in quinquaginta annos, nihil auri.*

Cap. VI. *Supereſt.* Abundabat quidem ferrum in terræ viſceribus; at, ut inde extraheretur, & igne molliretur, barbaris neque patientia, neque induſtria, neque neceſſitas. Potior eorum virtus, ſemperque obvia. Præterea utebantur lapideis armis, quorum copia maxima in Germanorum ſepulcris reperitur, ut videre eſt apud eruditum Eccardum, *de Rebus Franciæ Orientalis*, Tom. I, pag. 892, ubi eorum imagines exhibet.

Majoribus lanceis. Ob ferri penuriam, ac fortè etiam ob difficilem uſum, raró utebantur majoribus lanceis. Inde in Annalium Hiſtoriarumque libris, ubi tot prœlia Germanorum vidimus, numquam majores lanceæ, ſed prælongæ haſtæ, quibus ſanè infixa erat framea, memorantur.

Frameas gerunt. Frameas dictas fuiſſe a cuſpide, quæ *pfriem*, vel *priem* appellatur, obſervat Dithmarus. Germanica autem regis Childerici framea in ejus tumulo reperta eſt. Imaginem vide apud eruditum Chifletium, *Anaſtaſis Childerici, Francorum regis*, pag. 218. Poſtea cùm ferrum

abundaret, Germani gladiis præcipuè uſi ſunt: at variandis equorum gyris fuere ſemper inhabiles. Quibus de rebus ſi plura volueris, vide priorem Taciti editionem, Tom. IV, pag. 177.

Pugnent. Quibus tamen, quòd enormes eſſent, impediebantur, ſi inter ſilvas virgultave eſſet pugnandum, ut vidimus ſuprà Annal. II, 14. Alioquin haſtæ illæ ingentes ad vulnera facienda, quamvis procul, aptiſſimæ. Vide Annal. I, 64.

Miſſilia. Licèt valde mutata ſit pugnandi ratio, manent tamen nobis veterum Germanorum arma. Ut iis, ita nobis ſunt duo gladiorum genera: alii acuti, *l'épée;* alii ſine acumine, *le ſabre:* majores lanceæ, *la halebarde:* haſtæ, ſeu frameæ, *la longue pique:* miſſilia, *la hache d'armes.* Sic & Canadenſibus populis ſuum eſt miſſile, *le caſſe-tête.* Præterea reperiuntur in veterum Germanorum ſepulcris globuli lapidei perforati, quos ſanè, alligatis funibus, ejaculabantur. Eorum imagines vide apud eruditum Eccardum, *de Rebus Franciæ Orientalis.* Tom. I, pag. 892.

Sagulo. De ſago infrà cap. 17. Cùm pugnabant, *majore ſuî parte nudi* erant, teſte Cæſare apud Dion. XXXVIII, pag. 89. Γυμνοὶ τὸ πλεῖστον εἰσί.

Scuta tantum. Scuta Germanorum *immenſa*, id eſt magnitudine corporis, ſuprà Annal. II, 14, lectiſſimis coloribus fucata. Hæc prima virtutis, deinde nobilitatis, inſignia; inde, labentibus ſæculis, Heradicæ artis, quam dicimus *les Armoiries*, *le Blaſon*, origo. Privatorum ſcuta coloribus tantùm diſtincta, principes ad decus, & ad tutamentum, (nam difficiliùs penetrabantur) animalium effigies ſcutis addebant.

Paucis loricæ. Vide ſuprà Annal. II, 14. Cimbrorum habitum paulo aliter deſcribit Plutarchus in Mario, pag. 420. *Galeas*, inquit, *gerebant, quæ erant in belluarum rictus aliaſque inuſitatas*

figuras formatæ, & alatis criſtis, ut altiores viderentur, faſtigiatæ. Loricis ferreis erant ornati; candidis micabant ſcutis. Singulis erat telum bipenne; &, pede collato, ingentibus gravibuſque utebantur gladiis. At hæc arma in itinere fuere comparata, ut obſervat eruditus Eccardus, *de Origine Germanorum*, pag. 78. Inde Holſatici tumuli ejus temporis, parum æris, ferrum nullum habent. In iis reperiuntur acumina haſtarum lapidea, & gladiorum loco cunei, quos vulgus *lapides ceraunios* appellat.

Caſſis aut Galea. Iſidorus XVIII, 14. *Caſſis de laminâ eſt: galea de corio.* Igitur ferrea fuit caſſis, coriacea galea.

In morem noſtrum. Optimumque Romanorum morem, quem verſibus, cedro dignis, expreſſit Virgilius, Georgic. III, 182.

Primus equi labor eſt, animos atque arma videre
Bellantum, lituoſque pati; tractuque gementem
Ferre rotam, & ſtabulo frænos audire ſonantes:
Tum magis atque magis blandis gaudere magiſtri
Laudibus, & plauſæ ſonitum cervicis amare:
Atque hæc jam primo depulſus ab ubere matris
Audeat, inque vicem det mollibus ora capiſtris
Invalidus, & jamque tremens, & jam inſcius ævi.
At, tribus exactis, ubi quarta acceſſerit æſtas,
Carpere mox gyrum incipiat, gradibuſque ſonare
Compoſitis, ſinuetque alterna volumina crurum,
Sitque laboranti ſimilis: tum curſibus auras
Tum vocet, ac per aperta volans, ceu liber habenis,
Æquora, vix ſummâ veſtigia ponat arenâ.

Quomodo autem milites Romani equos inſilire, deſilire docerentur tradit Vegetius I, 18; ſed pro more ſuo jejunè.

Mixti præliantur. Quem prœliandi morem

egregiè deſcribit Julius Cæſar Bell. Gall. I, 48. *Genus hoc erat pugnæ, quo ſe Germani exercuerant. Equitum millia erant ſex: totidem numero pedites velociſſimi ac fortiſſimi, quos ex omni copiâ ſinguli ſingulos, ſuæ ſalutis causâ, delegerant. Cùm his in prœliis verſabantur, ad hos ſe equites recipiebant; hi, ſi quid erat durius, concurrebant. Si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant, circumſiſtebant; ſi quò erat longiùs progrediendum, aut celeriùs recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut jubis equorum ſublevati, curſum æquarent.*

Centeni ex ſingulis pagis. Ut hæc intelligantur, obſervandum Germanos diviſos fuiſſe in populos, populos in pagos, pagos in vicos. Germani appellavere pagos ſuos *Gowen.* Sic adhuc Helvetii in pagos, Gallicè *en Cantons*, dividuntur. Vici autem dicebantur *Hunderte.* Inde originem ſumpſere Anglorum Hundredæ. Centeni ex ſingulis pagis legebantur: & quod primò numerus fuit, jam nomen & honor eſt. Nempe, auctore erudito Dithmaro, vocabantur *die hunderte*, ſeu centeni: nobis, *les Centeniers.* Plures a magnis populis fuiſſe lectos videtur ex Julio Cæſare, Bell. Gall. IV, 1. *Suevorum gens eſt longè maxima, & bellicoſiſſima Germanorum omnium. Ii centum pagos habere dicuntur; ex quibus quotannis ſingula millia armatorum, bellandi causâ, ſuis ex finibus educunt. Reliqui domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio, neque uſus belli intermittitur.* Armati legebantur heribanno, ſeu exercitûs edicto. Inde apud nos adhuc manet vox *Arriereban.*

Per cuneos. Vegetius III, 19. *Cuneus dicitur multitudo peditum, quæ juncta cum acie primò anguſtior, deinde latior procedit, & adverſariorum ordines rumpit: quia a pluribus in unum locum tela mittuntur. Quam rem milites nominant caput*

porcinum. Acies, ſic compoſita, trianguli pyramidiſve ſpeciem referebat, cujus pars anguſtior hoſtem versùs dirigebatur. Cùm plures gentes in eodem exercitu eſſent, ſingulæ propriis cuneis componebantur, ut vidimus ſuprà Hiſt. IV, 16. De cuneo, quem Gallicè dicimus *le coin*, vel *l'ordre roſtral*, vide Cl. de Sigrais, *Mémoires de l'Académie Royale des Inſcriptions*, Tom. XXV, pag. 440 & ſeqq.

Cedere loco. Exemplum vide ſuprà Annal. II, 11.

Referunt. Sanè ut eos patriis ſepulcris conderent.

Præcipuum flagitium. Id quoque immeritò objicere, ſumma erat injuria. Inde in lege Salicâ Tit. XXXIII, 5. *Si quis homo ingenuus alio improperaverit, quòd ſcutum ſuum jactaſſet, & fugâ lapſus fuiſſet, & non potuerit adprobare*. MALB. AVSTRAPO, DC *den. qui faciunt ſol. XV*, Gallicæ monetæ libras 196, *culpabilis judicetur*. Cùm ad explicandum illuſtrandumque hunc Taciti librum ſæpe laudanda ſit lex Salica, ſatis ſit hìc præmonuiſſe apud Romanos ſemper citari legem materiamque legis; ſic legem ambitûs, majeſtatis, peculatûs, repetundarum dici: haud aliter apud Germanos citari judicium & materiam judicii. Itaque MALB. ſeu malbergium, idem eſt ac judicium. *Auſtrappen* ſignificat fugere. MALB. AVSTRAPO eſt *judicium de fugitivis*. Vide eruditum Eccardum in Notis ad Legem Salicam.

Cap. VII. *Duces ex virtute*. Reges, regno; duces bello præerant. Ex his Germanorum ducibus originem apud Gallos habuiſſe Majores domûs, *les Maires du Palais*, meritò ſenſit Cl. de Vertot, *Mémoires de l'Académie des Inſcriptions*, Tom. 2, pag. 627. Vide & Cl. de Monteſquieu, *Eſprit des Loix*, XXXI, 4. Si reges virtute æquè, ac

ac nobilitate præſtabant, imperatoriam illam dignitatem obtinebant. Plures autem reges duceſve vulgò in bella conveniebant: tum præſtantior imperabat, & communem in bello obtinebat magiſtratum, qui nullus erat in pace. Inde Julius Cæſar Bell. Gal. VI, 22. *In pace nullus eſt communis magiſtratus.* Impoſitus autem ſcuto, & ſuſtinentium humeris vibratus, dux eligebatur; ut dictum eſt ſuprà Hiſt. IV, 15. Apud bellicoſam gentem idem regibus factitatum, ut videre eſt apud Gregorium Turonenſem II, 40. *Plaudentes tam parmis, quàm vocibus, eum*, Clodovechum, *clypeo evectum ſuper ſe regem conſtituunt.* Apertiùs autem Vitiges, Gothorum rex, apud Caſſiodorum, *Variarum*, libr. X, Ep. 31. *Indicamus parentes noſtros Gothos inter procinctuales gladios, more majorum, ſcuto ſuppoſito, regalem nobis contuliſſe, præſtante Deo, dignitatem. Ut honorem arma darent, cui bella opinionem pepererant. Non enim in cubilibus anguſtis, ſed in campis latè patentibus electum me eſſe noveritis: nec inter blandientium delicata colloquia, ſed, tubis concrèpantibus, ſum quæſitus; ut tali fremitu concitatus deſiderio virtutis ingenitæ regem ſibi martium Geticus* (ſeu *Gothicus*) *populus inveniret.*

Infinita, aut libera. Inde Ambiorix, Eburonum gentis Germanicæ, rex, profitebatur *ſua eſſe ejuſmodi imperia, ut non minus haberet in ſe juris multitudo, quàm ipſe in multitudinem*, Jul. Cæſar, Bell. Gall. V, 27. Si Germanorum Canadenſiumque principum poteſtatem conferas, eamdem omnino reperies. Vide P. de Charlevoix, loc. cit. *Lettre* XVIII, pag. 268.

Niſi ſacerdotibus permiſſum. Ita ut tamen vitæ neciſque poteſtas maneret penes magiſtratum, de quo Jul. Cæſar, Bell. Gall. VI, 23. *Cùm bellum civitas aut illatum defendit, aut infert, magiſ-*

tratus qui ei bello præſint, ut vitæ neciſque habeant poteſtatem, deliguntur. Pœna ſacerdotibus commiſſa, ut imperantibus minus foret invidiæ, punientibus plus reverentiæ.

Effigies & ſigna quædam. Effigies ferarum, ut vidimus ſuprà Hiſt. IV, 22, quas inſigne religionis & tutelam habebant, ut dicetur infrà cap. 45. Signa quoque, hoſtibus capta, quæ, in lucis, diis patriis ſuſpendebantur. Vide Annal. I, 59. Ut Germani, ſic & Canadenſes populi deos ſuos, quos vocant *Manitous* in bellum prœliumque ferunt. Vide P. de Charlevoix, *Journal Hiſtorique d'un voyage de l'Amérique*, Lettres XIV & XV, pag. 223 & 236.

In proximo pignora. Talem exercitûs ordinem vidimus ſuprà Hiſt. IV, 18. Ita & apud Britannos in Annal. XIV, 54. Vide quoque Julium Cæſarem, *Bell. Gall.* I, 51.

Exigere plagâs. Et expoſtulare, ſi ignavi illæſique rediſſent, aut indecora vulnera accepiſſent.

CAP. VIII. *Objectu pectorum.* Non modò feminæ objiciebant pectora, ne mariti filiive fugerent, ſed & ipſæ, deſperatis rebus, pugnabant. Hanc feminarum ferociam expertus eſt Marius, ut notabitur infrà cap. 37, & cùm M. Aurelius Marcomannos, Quados, ceteroſque ſocios Germanos viciſſet, *inter cadavera barbarorum, corpora mulierum armata reperta ſunt.* Ἐν μέντοι τοῖς νεκροῖς τῶν βαρβάρων, καὶ γυναικῶν σώματα ὡπλισμένα εὑρέθη. Dio LXXI, pag. 802.

Captivitate. Sic in acie Arioviſti feminæ, paſſis crinibus, & flentes, orabant ſuos milites, ne ſe in ſervitutem Romanis traderent. Cæſar. Bell. Gall. I, 51.

Feminarum ſuarum nomine. Quàm ſuâ ipſorum cauſâ, ut mox dicetur.

Imperantur. Huc fortè ſpectant, quæ habet Suetonius in Aug. cap. 21. *A quibuſdam novum genus obſidum feminas exigere* tentavit : *quòd negligere marium pignora ſentiebat.*

Nec aut conſilia earum. Eadem de Celtarum feminis vide apud Plutarchum, *de Virtutibus mulierum.* Tom. II, pag. 246. Par quoque Canadenſium feminarum auctoritas. Vide P. de Charlevoix, loc. cit. *Lettre* XIII, pag. 208 ; & *Lettre* XVIII, pag. 269.

Reſponſa negligunt. Suffragatur Julius Cæſar, Bell. Gall. I, 50. *Cùm ex captivis quæreret Cæſar, quam ob rem Arioviſtus prælio non decertaret ? hanc reperiebat cauſam, quòd apud Germanos ea conſuetudo eſſet, ut matres familias eorum ſortibus & vaticinationibus declararent, utrum prælio committi ex uſu eſſet, nec ne : eas ita dicere, non eſſe fas Germanos ſuperare, ſi ante novam lunam contendiſſent.* Quâ autem crudelitate apud Cimbros vaticinarentur illæ feminæ, docet Strabo VII, pag. 294.

Veledam. De quâ vide ſuprà Hiſt. IV, *61* & *65*.

Numinis loco habitam. Sed poſtea captivam. Adeò incerta vel fatidicarum ſors ! De eâ Statius, Silv. I, 4, verſ. 90.

Non vacat Arctoas acies, Rhenumque rebellem,
Captivæque preces Veledæ, & (quæ maxima nuper
Gloria) depoſitam Dacis pereuntibus urbem
Pandere.

Cùm Rutilius Gallicus Veledam cepiſſet, fortè Romam ducta eſt; indeque Tacitus dixit: *Vidimus ſub divo Veſpaſiano Veledam.*

Compluris. Antiquè pro *complures.*

Deas. Nempe cùm viveret Aurinia, nondum invaluerat ſuperſtitio, quæ eas fecit deas. Inde Tacitus Hiſt. IV, *61*. *Vetere apud Germanos*

more, quo pleraſque feminarum fatidicas, & augeſcente ſuperſtitione, arbitrentur deas. Plura vide apud eruditum Keyſlerum, *Antiquitates Septentrionales*, in Diſſertat. de Mulieribus Fatidicis pag. 456 & ſeqq. Effigiem feminæ fatidicæ apud Gothos exhibet Columna Theodoſiana, quam vide in Cl. Banduri *Imperio Orientali*. Poſtea verò tam immodicè feminas illas fecere deas, ut inter monumenta Germanica paſſim occurrant aræ Inſcriptioneſque poſitæ MATRIBVS vel MATRONIS SVEBIS, ſeu Suevis, TREVERIS, AVFANIS &c. Unicum tantùm exemplum proferam e Grutero, pag. xc, n. 10.

IN H. D. D
DIS. DEAB. Q. OMNIB.
MATRIBVS. VAP
THIABVS. ET GENIO.
LOCI. SACRVM. C
TAVRICIVS. B-F. COS. PRO SE
ET. SVIS. V. S. L. M.
POSVIT. ET. DEDI

Id eſt: *In honorem divinæ domûs, diis, deabuſque omnibus, matribus Vapthiabus & Genio loci ſacrum Caius Tauricius, beneficiarius conſulis, pro ſe & ſuis votum ſolvèns lubens meritò poſuit & dedit*, &c.

CAP. IX. *Deorum.* A Tacito diſſentire videtur Julius Cæſar, Bell. Gall. VII, 21. *Deorum numero eos ſolos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus apertè juvantur, Solem & Vulcanum & Lunam: reliquos ne famâ quidem acceperunt.*

Diſtingue tempora, & ſumma erit Cæſarem inter ac Tacitum conſenſio. Cæſaris ætate ſuos, & barbaris fere omnibus familiares, deos habuere Germani Solem, Lunam & Vulcanum, id eſt ignem, quem ſive e ſilice elicerent, ſive velociſſimo duorum lignorum affrictu, ut Canadenſibus barbaris adhuc mos eſt, excitarent, ſive calidas aquas, quæ in regione occurrunt, ſpectarent, ſive inter tonitrua ſtridentem audirent, admirari pariter ac venerari cœpere. Poſtea Gallorum & Romanorum contactu, Mercurium, Herculem, Martem accepere. Eorum cultus ætate Taciti vigebat. Cùm per Germaniam iter facerem plurima Neptuni monumenta reperi: alia aliorum deorum occurrunt. Scilicet, labentibus annis, Neptunus, ceteraque deorum caterva, in Germaniam venêre.

Mercurium. Eadem ſane fuit apud Germanos, quæ apud Gallos, Mercurii cultûs cauſa. De Gallis Julius Cæſar. Bell. Gall. VI, 17. *Deum maximè Mercurium colunt; hujus ſunt plurima ſimulacra: hunc omnium inventorem artium ferunt; hunc viarum atque itinerum ducem; hunc ad quæſtus pecuniæ mercaturaſque habere vim maximam arbitrantur.* Inde cùm olim in civitate Aquenſi, nunc *Baden*, celebrarentur commercia, atque hàc iter eſſet in Helvetios, præcipua ibi fuit Mercurii veneratio in monte lucoque prope *Baden.* Quem locum cùm adiſſem, ut ibi Mercurii monumentum inſpicerem, reperi veterem lapidem, quem votivum fuiſſe puto, cui rudis imago Mercurii inſculpta; undequaque longéque disjecti ingentes lapides jacebant: aras fuiſſe, & antiquiſſimæ religionis, cùm humanæ hoſtiæ litarentur, monumenta, arbitror. Hæc cùm cernerem, animum ſubibat Lucanus III, 399.

Lucus erat, longo numquam violatus ab ævo.

. . . .

. . . .

Hìc barbara ritu
Sacra deûm, ſtructæ diris feralibus aræ,
Omniſque humanis luſtrata cruoribus arbos.

Humanis quoque hoſtiis. Inde Lucanus I, 444.

Et quibus immitis placatur ſanguine diro
Teutates, horrenſque feris altaribus Heſus

Teutates eſt Mercurius; Heſus, Mars.

Conceſſis animalibus. Herculi quoque & Marti humanis hoſtiis litatum fuiſſe crediderim. De Marte conſtat, ſaltem flagrantibus bellis. Sic enim Annal. XIII, 57. *Victores diverſam aciem Marti ac Mercurio ſacravere, quo voto equi, viri, cuncta victa occidioni dantur.* Procopius quoque, Bell. Goth. libr. II, homines Marti mactatos memorat. At ut Germani Scythicâ ſunt origine, ita quoque multum Scythicæ religionis retinuere. Hæc igitur, ſi lubet, confer cum iis quæ de Scythis habet Herodotus IV, 59 & ſeqq. pag. 240 & 241.

Iſidi ſacrificat. Aſiam Europamque pervagata eſt religio Ægyptiaca. Repertæ in Germaniâ Inſcriptiones non modo ISIDI, ſed & I. O. M. SARAPIDI. Multa alia Ægyptiacorum ſacrorum apud Germanos monumenta exhibet eruditus Schoepflinus, *Alſatia Illuſtrata*, Tom. I, p. 499. Cultum autem Iſidis in liburnam figuratæ illuſtrat Cl. Muratori, *Theſaur. Inſcript.* Tom. I, p. XXV. Ibi videre eſt deam CLATRAM, quæ eadem eſt ac dea Iſis. Dextrâ ſiſtrum & ſerpentem tenet; ſiniſtrâ, menſuram Nili creſcentis: ſupra caput calathum gerit: retro eſt liburna. Cùm Germani deos in humani oris ſpeciem non adſimularent, Iſidem,

figuratam in liburnam, venerati ſunt Suevi. Ipſos autem, qui Albim, Danubiumque accolerent, a mercatoribus Romaniſve edoctos, Iſidem, navigantium deam, coluiſſe minime mirum eſt. Sacrum illud pervulgatum, ac maximè agebatur menſe Martio, cùm renovaretur navigatio. Inde in Kalendario vetere. III Nonas Martii. ISIDIS NAVIGIUM. Vegetius V, 9, memorat hunc *natalem, ut ita dicam, navigationis, qui ſolemni certamine, publicoque ſpectaculo multarum gentium celebratur*. Qui plura volet de cultu Iſidis apud Suevos, adeat Cl. de Fontenu, qui duas hoc de argumento diſſertationes edidit, *Mémoires de l'Académie Royale des Inſcriptions*, Tom. V, pag. 63 & ſeqq.

Advectam religionem. Ut Romani in veteribus ſuis nummis æreis, qui exſtant plurimi, Saturni adventum puppi teſtati ſunt, ſic aliæ gentes ad ſe advectas religiones liburnâ in nummis ſuis expreſſâ ſæpe declaravere.

Arbitrantur. Poſtea non arbitrati ſunt; templaque & ſtatuas deis ſuis poſuere. In nummo Poſtumi, quem publicavit eruditus Sirmondus in notis ad Apollinarem Sidonium VIII, 11, videre eſt templum, in cujus veſtibulo ſtat Hercules, cum epigraphe HERC. DEVSONIENSI. Id eſt *Herculi Deuſonienſi*, qui Deuſone, trans Rhenum, colebatur. Immo *templum Tanfanæ* memoratur ſuprà Annal. I, 51. Vide infrà cap. 44, templum Suionum.

Lucos ac nemora. Silvam Herculi ſacram vidimus ſuprà Annal. II, 12; lucum Baduhennæ, Annal. IV, 73; nemus ſacrum, Hiſt. IV, 14. Silvas, religione vacuas, voluptatique redditas gratulatur Claudianus, de laudibus Stiliconis I, 228.

Ut procul Hercyniæ per vaſta ſilentia ſilvæ
Venari tutò liceat, lucoſque vetuſtâ
Relligione truces, & robora numinis inſtar
Barbarici, noſtræ feriant impune ſecures.

Secretum illud. De quo Seneca Ep. 41. *Si tibi occurrit vetuſtis arboribus, & ſolitam altitudinem egreſſis, frequens lucus, & conſpectum cæli denſitate ramorum aliorum alios protegentium ſubmovens; illa proceritas ſilvæ, & ſecretum loci, & admiratio umbræ, in aperto tam denſæ atque continuæ, fidem tibi numinis facit.* Breviter Plinius XII, 1. *Lucos atque in iis ſilentia ipſa adoramus.*

CAP. X. *Obſervant.* Id barbaris omnibus familiare; quibus, quò minor prudentia, eò major ſuperſtitio.

Virgam. Præſagas quoque virgas apud Scythas memorat Herodotus IV, 67, pag. 242, apud Alanos Ammianus Marcellinus XXXI, 2. Germanorum divinationem illuſtrat Rugianorum uſus, de quo Saxo Grammaticus, Hiſtoriæ Danicæ libr. XIV, pag. 288, Rugiani, Balthici maris accolæ, *tribus ligni particulis, parte alterâ albis, alterâ nigris, in gremium ſortium loco conjectis, candidis proſpera, furvis adverſa ſignabant.* Sortem illam & ſurculos, quos *tenos* vocabant, memorat lex Friſionum, Tit. XIV, leg. 1. Alia adhuc & antiquiſſima hujus divinationis veſtigia vide apud Ezechielem XXI, 21 & Oſee. IV, 13.

Conſuletur. Meliùs, *ſi publicè conſultatur*, ut volebat Muretus.

Paterfamiliæ. Etiam matresfamilias conſultaviſſe patet ex loco Cæſaris Bell. Gall. I, 50, quem attuli ſuprà cap. 8.

Avium. Inde in Concilio Leptinenſi, nunc *Leſtines*, anno J. C. 743, celebrato, in indiculo ſuperſtitionum, quæ prohibentur, agitur *de auguriis vel avium, vel equorum, vel boum ſtercoribus, vel ſternutatione.* Hartzeim, *Concilia Germaniæ*, Tom. I, pag. 51.

Proprium gentis. Proprium quoque Perſarum, qui, teſte Herodoto III, num. 85 & 86, Darium, hinnitu equi regem declaratum ſalutarunt. Memorat quoque libr. I, num. 189, in exercitu Cyri equos ſacros & candidos. Fugatum Xerxem anteibant equi ſacri & ſacer currus, ἵπποι οἱ ἱροὶ, καὶ τὸ ἅρμα τὸ ἱρὸν, Herodot. VII, num. 55. Cauſam religionis docet Juſtinus I, 10. *Nam & ſolem Perſæ unum deum eſſe credunt, & equos eidem ſacratos ferunt.* Rugianorum quoque ſacerdos auſpicia ex equo candido ſumebat, ut videre eſt apud Saxonem Grammaticum, loc. cit.

Iiſdem nemoribus. Sacris nemoribus ac lucis.

Committunt. Inde ſingularia certamina, *les duels*, ferociæ ac ſuperſtitionis monumenta, diu tamen tamquam Dei judicium habita. Quâ de re multa habet Cl. de Monteſquieu, *Eſprit des Loix*, XXVIII, 17.

CAP. XI. *Pertractentur.* Inſignem hunc locum & in arte politicâ ſummum tractat Cl. de Monteſquieu, *Eſprit des Loix*, VI, 11. Tale libertatis & auctoritatis temperamentum Germanicis in ſilvis fuiſſe repertum miratur; & Anglos inde hauſiſſe politicam imperii ſui formam docet. Illam a Tacito expreſſam laudatamque jam vidimus ſuprà Annal. IV, 33.

Inchoatur Luna. De novâ lunâ vide Julium Cæſarem Bell. Gall. I, 50, laudatum ſuprà cap. 8.

Credunt. Adeò antiqua & apud omnes populos pervulgata lunaris poteſtatis fama, quæ ne in hac

quidem literarum luce penitus ex hominum animis exolevit! Quàm inſanæ vires lunæ tribuerentur, vide apud Plinium II, 99.

Noctium computant. Hoc primævæ antiquitatis monumentum, Nec a diebus, ſed a noctibus cœpta tempora, Geneſ. I, 5. Galli, ut ceteri barbari, id obliti, *ſe omnes a Dite patre prognatos prædicant, idque a Druidibus proditum dicunt. Ob eam cauſam ſpatia omnis temporis non numero dierum, ſed noctium finiunt, & dies natales, & menſium & annorum initia ſic obſervant, ut noctem dies ſubſequatur.* Jul. Cæſar, Bell. Gall. VI, 18. Antiquitatis memoria exſtat in veteri ſermone Gallico *anuict*, pro hac nocte, ſeu hodie, ut Sirmondo, Pithœo, aliiſque probatum. Inde & vetus formula, *comparoir dedans lès nuicts.*

Sic condicunt. Cùm tempus, quo quid faciendum conſtituunt; quo in jus veniendum condicunt; non tot dies, ſed tot noctes conſtituunt condicuntve. Sic in Lege Salicâ Tit. XLVIII *inter decem noctes.* Tit. L. *in noctes XL.* & alibi paſſim *noctes* pro *dies* uſurpantur,

Ut turbæ placuit. Meliùs, *ut turba placuit.* Id est, ſatis numeroſa viſa eſt. Sic quoque volebat Gronovius.

Conſidunt armati. Medioque in campo. Horum adhuc conciliorum manent veſtigia immenſis lapidibus conſpicua. Vide Cl. Mallet, *Introduction à l'Hiſtoire de Dannemarck.* pag. 102 & ſeqq. Huc quoque referendum videtur Britannicum *Stone-Henge*, quod adhuc exſtat prope oppidum *Ambersbury*, in *Wiltshire*: de quo vide *Camden's Britannia, by Gibſon*, pag. 95. In iis verò conciliis videmus originem noſtrorum conciliorum, quæ ſub Merovingiis noſtris regibus dicta ſunt *les champs de Mars;* ſub Carlovingiis, *les champs*

de Mai ; deinde *les Cours plénieres de Noel & de Pâque ;* ac demum *les Etats généraux.*

Facundia eſt. Magna eſt apud barbaros eloquentiæ vis. Inde de Canadenſibus populis P. Creuxius, *Hiſtoria Canadenſis*, pag. 69. *Quibus eſt dicendi vis a naturâ conceſſa, dominantur nimirum, præſuntque ceteris, pluribus, paucioribuſve, ut cujuſque major minorve eſt eloquentia.*

Frameas concutiunt. Hoc armorum ſono Civilis orationem approbatam vidimus ſuprà Hiſt. IV, 15.

CAP. XII. *Proditores.* Sic Taſſilo, dux Bajoariæ, *la Baviere*, proditionis reus, a Francis, Bajoariis, Langobardis, Saxonibus, & reliquis in concilio præſentibus, capite damnatus eſt. Sed Caroli Magni clementiâ, acciſis crinibus & veſte monaſticâ indutus, in monaſterium truſus eſt. Vide eruditum Eccardum, *De Rebus Franciæ Orientalis*, Tom. I, pag. 725.

Arboribus ſuſpendunt. Ut ibi vitam finirent. Unde ſi deponerentur, gravis erat pœna. Sic enim lex Salica, Tit. LXIX, Leg. 1. *Si quis hominem vivum de furcâ tollere præſumpſerit, & fugâ lapſus fuerit, ille qui eum tulerit, aut vitam pro ipſo amittat, aut* VIII M *den. qui faciunt ſolidos* CC, Gallicæ monetæ libras 2,620, *culpabilis judicetur.* Ne mortuum quidem deponere licebat. Ibid. Leg. 4. *Si quis ſine conſenſu judicis, de ramo, ubi incrocatur, deponere præſumpſerit,* M CC *denar. qui faciunt ſolidos* XXX, Gallicæ monetæ libras 393, *culpabilis judicetur.* Ita autem ſuſpenſos diu vixiſſe patet ex Riculfo clerico, de quo Gregorius Turonenſis V, 50.

Ignavos & imbelles. Vidimus ſuprà cap. 6, infrà quoque videbimus cap. 14 & 31, ignavos & imbelles vixiſſe, ſed ſqualidos & probroſos, ut tales homines decet. Qui ſunt ergo ignavi

illi & imbelles, quorum flagitium capitale eſt? Exiſtimaverim eos eſſe, qui, dato militiæ nomine, ad bellum non proficiſcerentur. Vide Julium Cæſarem, Bell. Gall. VI, 22. Poſtea edixit Imperator Hlotharius in lege Longobardorum, libr. III, Tit. XIII, Leg. 1. *Quicumque liber homo a Comite ſuo fuerit admonitus, aut miniſtris ejus, ad patriam defendendam, & ire neglexerit, & exercitus ſupervenerit ad iſtius regni vaſtationem, vel ad contrarietatem fidelium noſtrorum, capitali ſubjaceat ſententiæ.* Illud crimen adhuc ſummum eſt apud Canadenſes barbaros. Vide P. de Charlevoix, *Journal Hiſtorique d'un voyage dans l'Amérique*, Lettre XIV, pag. 217. Porro cùm proditorum, transfugarum, ignavorum & imbellium odioſiſſima eſſent ſcelera flagitiave, inde, ſi immeritò objicerentur, atrocia erant convicia. Huc ſpectat Lex Salica, Tit. XXXIII, *de Conviciis*, Leg. 3. *Si quis alterum concacatum aut vulpeculam vocaverit*, CXX *den. qui faciunt ſol.* III, Gallicæ monetæ libras 39, *culpabilis judicetur*; Leg. 4. *Si quis alterum leporem clamaverit*, CCXL *den. qui faciunt ſolid.* VI, Gallicæ monetæ libras 78, *culpabilis judicetur.*

Corpore infames. Flagitium illud apud Germanos adeò fuit pudendum, ut vel ejus nomen viro objeciſſe graviſſimè plecteretur. In lege Salicâ, Tit. XXXIII, *de Conviciis*, Leg. 1. *Si quis alterum cinnitum vocaret*, MALB. QVINTVO, DC *den. qui faciunt ſol.* XV, Gallicæ monetæ libras 196, *culpabilis judicetur.* Erravit Cl. de Monteſquieu, *Eſprit des Loix*, XXX. 19, qui hæc ad torpore infames, *les poltrons*, retulit. Sed hac de re plura dixi in priore Taciti editione, Tom. IV, pag. 180.

Flagitia abſcondi. Egregiè dictum. Flagitia enim vel pœnâ diſcuntur. Publicâ autem famâ

creſcit horror ſcelerum. Turpia ſunt flagitia, iniqua ſcelera. Inde Livius XXXIX, 16. *Minus tamen eſſet, ſi flagitiis tantùm effeminati forent (ipſorum magnâ ex parte dedecus erat) a facinoribus manus, mentem fraudibus abſtinuiſſent.* In lege Burgundionum Tit. XXXIV, leg. 1. *Si qua mulier maritum ſuum, cui legitimè juncta eſt, dimiſerit, necetur in luto.*

Levioribus delictis. Ne ita levia tamen delicta credideris. Iis enim annumerantur homicidia, adulteria, furta, aliaque id genus plurima, ut conſtat ex Germanorum legibus ipſoque Tacito infrà cap. 21. Verùm ut cognoſcantur quænam eſſent illæ delictorum pœnæ, proponenda ſunt exempla, quibus Germanorum noſtræque antiquitates illuſtrantur.

De pœnis apud Germanos.

IN pœnis attendebant Germani ad damna; ad acerbitatem injuriarum, ad dignitatem perſonarum. Inde in Lege Salicâ, Tit. III, *de Furtis animalium*, Leg. 1. *Si quis vitulum lactentem furaverit*, MALB. PEDERO, *aut* FREODO, CXX *den. qui faciunt ſolid.* III, Gallicæ monetæ libras 39, *culpabilis judicetur, excepto capitale & delaturâ:* Gallicè *le capital & les frais de juſtice.*

Leg. 9. *Si quis taurum furaverit, qui de tribus villis communes vaccas tenuerit* (tres enim villæ, aut vici communem taurum pulcherrimumque alebant) *hoc. eſt tres-bellio*, MALB. CHAMITHEUTO AI DCCC *den. qui faciunt ſolid.* XLV, Gallicæ monetæ libras 589, *culpabilis judicetur, excepto capitale & delaturâ.*

Leg. 10. *Si quis taurum regis furaverit*, MAL.

CHAMUTEVO M. M. DC. Gallicæ monetæ libras 890, *excepto capitale & delaturâ.*

Apud venatorem populum pecorumque altorem magna in canibus utilitas. Inde Lex Salica, Tit. VI, *de Furtis canum*, Leg. 1. *Si quis canem ſeguſium* (un chien de chaſſe) *magiſtro ſuo furaverit*, MALB. LEODASDI, DC *den. qui faciunt ſolid.* XV, Gallicæ monetæ libras 196, *culpabilis judicetur, excepto capitale & delaturâ.*

Leg. 2. *Si quis ſeguſium magiſtrum canem* (un chien dreſſé) *furaverit*, MALB. TROVVIDOVVANNO TUENE CHUENE, M DCCC *den. qui faciunt ſolid.* XLV, Gallicæ monetæ libras 589, *culpabilis judicetur, excèpto capitale & delaturâ.*

In ſummâ quoque artium ruditate magna cultellorum pretia. Ideo lex Salica, Tit. LXXIII, *de Cultello ſexxaudro*, id eſt *cultro alterius*, ut explicat eruditus Eccardus, Leg. 1. *Si quis alteri cultellum furaverit, & ei fuerit adprobatum, ipſum in loco reſtituat, & inſuper* DC *den. qui faciunt ſol.* XV, Gallicæ monetæ libras 196, *culpabilis judicetur.*

Apud Saxones fuit ſanè equis gratia plurima, quoniam ad eos ſervandos a Germanicâ humanitate deſcivere, atrociterque ſtatuerunt, ut videre eſt in Lege Saxonum, Tit. IV, *de Furtis*, Leg. 1. *Qui caballum furaverit, capite puniatur.* Id tantò magis ſingulare, quòd in eâdem lege, Tit. II, *de occiſionibus*, ſi nobilis, litus, ſervuſve occiſus, pecuniâ componitur.

Illata vis majoribus pœnis ſubjacebat. Sic lex Salica, Tit. XII, *de Furtis ingenuorum vel effracturis*, Leg. 1. *Si quis verò ingenuus de foris caſâ quod valent duo denarii furaverit*, MALB. LEUDARDI, DC *den. qui faciunt ſolid.* XV, Gallicæ monetæ libras 196, *culpabilis judicetur, excepto capitale & delaturâ.*

Leg. 3. *Si verò ingenuus de intus caſâ furaverit, aut fregerit quod valent duo denar.* MALB. ANTIDIO, M DCCC, *qui faciunt ſol.* XLV, Gallicæ monetæ libras 589, *culpabilis judicetur, excepto capitale & delaturâ.*

Leg. 5. *Si verò ingenuus clavem effregerit, aut adulteraverit, & ſic domum ingreſſus fuerit, & per furtum aliquid tulerit,* MALB. ANTIDIO, M DCCC *den. qui faciunt ſol.* XLV, Gallicæ monetæ libras 589, *culpabilis judicetur, excepto capitale & delaturâ.*

Leg. 6. *Si verò effregerit, & nihil tulerit, & fugiens evadit, propter effracturam tantùm* M CC *denar. qui faciunt ſol.* XXX, Gallicæ monetæ libras 393, *culpabilis judicetur, excepto capitale & delaturâ.*

Tentatum quoque crimen puniebatur, Lex Salica, Tit. XX, *de Vulneribus*, Leg. 1. *Si quis alterum voluerit occidere, & colpus*, Gallicè *le coup*, *præterſallierit*, MALB. *ſeu* LANDOVEVAS, MMD *den. qui faciunt ſol.* LXII, *& dimidium*, Gallicæ monetæ libras 818, *culpabilis judicetur.*

Ceterum ex gravitate vulnerum major minorve pœna, teſte Lege Salicâ, ibid. Leg. 3. *Si quis hominem plagaverit, & ſanguis ad terram cadit, & ei fuerit adprobatum,* MALB. CHARFRIDO, DC *den. qui faciunt ſolid.* XV, Gallicæ monetæ libras 196, *culpabilis judicetur.*

Leg. 4. *Si quis hominem in capite plagaverit, & exinde oſſa exierint,* MALB. CHARFRIDO, M CC *den. qui faciunt ſolid.* XXX, *culpabilis judicetur.*

Leg. 5. *Si quis hominem ita plagaverit, ut cerebrum appareat, & tria oſſa deſuper cerebro exierint,* MALB. AUDE AFENUS, M DCCC *den. qui faciunt ſolid.* XLV, Gallicæ monetæ libras 589, *culpabilis judicetur.* Expreſſior adhuc hac in re

Lex Saxonum, Tit. I, *de Vulneribus*, & Tit. XXII, *de Dolg*, ubi ſingulis ferme ictibus pœna pretiumque. Vide quoque Legem Ripuariorum, Tit. V, *de Debilitatibus*. Homicidii autem pretium habet Lex Salica, Tit. XLIV, *de Homicidiis ingenuorum*, Leg. 1. *Si quis ingenuus Franco aut barbarum, aut hominem, qui Salicâ legê vivit, occiderit*, MALB. LEVDI VIIIM *den. qui faciunt ſol.* CC, Gallicæ monetæ libras 2620, *culpabilis judicetur*.

Si quis autem hoc ſcelus occuleret, gravior erat pœna. Unde Lex Salica, ibid. Leg. 2. *Si verò eum in puteum aut ſub aquam miſerit*, MALB. VVATH LEUDI XXIIII M *denar. qui faciunt ſolid.* DC, Gallicæ monetæ libras 7860, *culpabilis judicetur*. & Leg. 5, ubi de homine nobili agitur. *Si verò eum de hallis aut de ramâ*, Gallicè *de halliers & de branchage*, *ſuperoperuerit*, *ſimiliter* LXXII M *den. qui faciunt ſolid.* MDCCC, Gallicæ monetæ libras 23,580, *culpabilis judicetur*.

Immo in his pœnis fuit populorum diſtinctio. Et Romana gens, tam diu domina gentium habita, deterrimæ conditionis facta eſt; ut patet ex Lege Ripuariorum, Tit. VII, *de Homicidio ingenuorum*. Leg. 1. *Si quis ingenuus hominem ingenuum Ripuarium interfecerit, ducentis ſolidis culpabilis judicetur*. & Tit. XXXVI, *de Diverſis interfectionibus*. Leg. 1. *Si quis Ripuarius advenam Francum interfecerit, ducentis ſolidis culpabilis judicetur*. Leg. 2. *Si quis Ripuarius advenam Burgundionem interfecerit, centum ſexaginta ſolidis culpabilis judicetur*. Leg. 3. *Si quis Ripuarius advenam Romanum interfecerit, centum ſolidis multetur*. Leg. 4. *Si quis Ripuarius advenam Alamannum, ſeu Freſionem, vel Bajuvarium, aut Saxonem interfecerit, centum ſexaginta ſolidis culpabilis judicetur*. Pluribus abſtineo,

ne infinitus ſim. Si quis autem Germanorum mores penitus cognoſcere voluerit, eorum leges evolvat penituſque introſpiciat.

Pecorumque numero. Eæ tunc ſolæ opes, ut dictum ſuprà cap. 5. Poſtea acceſſit argenti aurique copia. Inde in lege Salicâ pœnæ omnes pecuniariæ ſunt. Manſit tamen pecorum uſus, ut patet ex lege Saxonum, Tit. XVIII. *Solidus eſt duplex: unus habet duos tremiſſes, id eſt, bos* XII *menſium, vel ovis cum agno: alter ſolidus tres tremiſſes, id eſt, bos* XVI *menſium. Majori ſolido aliæ compoſitiones, minori homicidia componuntur.* Ibidem, apud Weſtfalaios & Angrarios & Oſtfalaios *ſolidus eſt, ſecalis ſceffila* XXX, *ordei* XL, *avenæ* LX... *quadrimis* (meliùs *quadrimus*) *bos, duo ſolidi: duo boves, quibus arari poteſt, quinque ſolidi: bos bonus tres ſolidi: vacca cum vitulo, ſolidi duo & ſemis.* Solidus autem Saxonicus duorum tremiſſium valebat Gallicæ monetæ libras ferme 9. Solidus trium tremiſſium valebat eaſdem libras 13. Multa quoque & hac de re curioſa habent leges Ripuariorum, Tit. XXXVI, *de Diverſis interfectionibus*, Leg. 11. *Si quis weregeldum* (id eſt multam, ſeu compoſitionem) *ſolvere debet, bovem cornutum videntem & ſanum pro duobus ſolidis tribuat, vaccam cornutam videntem & ſanam pro uno ſolido tribuat, equum videntem & ſanum pro ſex ſolidis tribuat, equam videntem & ſanam pro tribus ſolidis tribuat, ſpatam cum ſcogilo* (id eſt gladium enſemve cum vaginâ) *pro ſeptem ſolidis tribuat, ſpatam abſque ſcogilo pro tribus ſolidis tribuat, bruniam bonam* (id eſt loricam bonam) *pro duodecim ſolidis tribuat, helmum cum directo* (id eſt caſſem galeamve cum apice) *pro ſex ſolidis tribuat, bainbergas bonas* (id eſt feminalia bona, Gallicè *des cuiſſarts*) *pro ſex ſolidis tribuat, ſcutum cum*

lanceâ pro duobus ſolidis tribuat, *acceptorem non domitum* (id eſt accipitrem juvenem nec venationi exercitatum) *pro tribus ſolidis tribuat*, *commorſum gruarium* (id eſt accipitrem, qui mordet gruem, ſeu qui in venatione gruum eſt exercitatus ; inde adhuc nobis Gallicè *les grueries*) *pro ſex ſolidis tribuat* ; *acceptorem mutatum* (id eſt, accipitrem qui plumas mutavit, Gallicè *après la mue*) *pro duodecim ſolidis tribuat*. Leg. 12. *Quòd ſi cum argento ſolvere contigerit*, *ſolido duodecim denarios*, *ſicut antiquitus eſt conſtitutum*. Solidus ille Ripuariorum valebat Gallicæ monetæ libras ferme 4. Nihil hoc loco præſtantius, ut Germanorum mores opeſque æſtimentur.

Pars multæ. Multa illa paſſim in lege Salicâ appellatur *fredum*, id eſt *pax*, quòd ſolveretur regi vel civitati, quaſi tutoribus firmatoribuſque pacis ac ſecuritatis publicæ. Hac de re egregiè diſſeruit Cl. de Monteſquieu, *Eſprit des Loix*, XXX, 20. At idem Cl. Scriptor, loc. cit. cap. 19, opinatur Germanos adhuc fuiſſe in ſtatu naturæ tempore Taciti. Cui vix aſſentiar. Ubi enim reges, ubi civitates, ubi freda, ſeu multæ, quæ regi, vel civitati, ubi Widrigilda, id eſt, certæ compoſitiones, quæ ipſi qui vindicatur, vel propinquis ejus exſolvantur, ibi deſiit ſtatus naturæ, ibi vigent legum imperia.

Et Principes. Paucis explicanda civilis Germanorum οἰκονομία. Erant diviſi in *populos*. Alii regnabantur, ibi *reges* : aliis placuit civitas, quæ prima eſt reipublicæ forma, ibi *principes*. *Reges* regno, *principes* civitati præerant. Tum in regnis, tum in civitatibus rem militarem regebant *duces*. *Populi* autem dividebantur in *pagos*. Sic Semnones centum pagis habitabantur, ut dicetur infrà cap. 39. Helvionum gens quingentis pagis incolebat, Plin. IV, 13. Singulis *pagis* unus erat princeps ;

aut potiùs comes, qui jura reddebat. *Pagi*, ut notatum eſt ſuprà cap. 6, pag. 191, ſubdividebantur in *Vicos*, ſeu Hundredas, quæ centenæ centuriæve dicebantur, quod centum villas continerent. In unoquoque vico unus erat ex plebe comes, aut potiùs centenus, qui & centenarius appellatus eſt. Coram centeno centenariove minores cauſæ dirimebantur. Coram comite cauſæ omnes tam majores, quàm minores, cognoſcebantur ac judicabantur. Inde in lege Alamannorum, Tit. XXXVI, leg. 1. *Conventus ſecundùm antiquam conſuetudinem fiat in omni centenâ coram comite, aut ſuo Miſſo, & coram centenario ipſum placitum fiat.* Et in Capitularibus Caroli Magni & Ludovici Imperatoris, III, 79. *Ut pullus homo in placito centenarii neque ad mortem, neque ad libertatem ſuam amittendam, vel ad res reddendas, vel mancipia judicetur; ſed iſta in præſentiâ comitis, vel Miſſorum noſtrorùm, judicentur.* Penes illos comites & centenarios conſilium erat & auctoritas, ut patet. Centeni autem a Tacito dicti ſunt *Comites* ex uſu Romanorum, apud quos honorum nomina erant Cæſar, Legatus Cæſaris, & comites legati. Vide Digeſt. libr. I, Tit. 22, *de Officio Adſeſſorum*, leg. 4. Tempora autem conventuum placitorumque Gallicè, *les plaids*, ita determinat lex Alamannorum, Tit. XXXVI, leg. 2. *Ipſum placitum fiat de ſabbato in ſabbatum, aut quali die comes, aut centenarius voluerit, a ſeptem in ſeptem noctes, quando pax parva eſt in provinciâ: quando autem melior eſt, poſt XIIII noctes fiat conventus in omni centenâ, ſicut ſuperiùs diximus.* Sub dio, loco paulo editiore, ulmo, quercu, aliâve densâ arbore obumbrante, conventus celebrabantur.

CAP. XIII. *Armati agunt.* Ipſique judices ar-

mati. Inde in Lege Salicâ, Tit. XLVII, leg. 11 *In ipſo Mallo*, id eſt, placito, ſeu conventu judiciali, *ſcutum habere debent.* Morem illum retinuere populi omnes Germanicæ originis. Apud eos decoris & urbanitatis eſt in publicum non prodire, niſi gladio accinctos. Contrà verò Romani tantùm in bello armati.

Juvenem ornant. Hæc Equeſtris nobilitatis, *la Chevalerie*, avorum noſtrorum memoriâ celebratiſſimæ initia. Filii regum a regibus exteris arma accepiſſe videntur. Inde cum Audoin, Gepidorum victor, a Langobardis incitaretur, ut cum filio ſuo Alboin, victoriæ participe, pranderet, id negavit: *ſcitis enim*, inquit, *non eſſe apud nos conſuetudinem, ut regis filius cum patre prandeat, niſi priùs a rege gentis exteræ arma ſuſcipiat.* Warnefridus, *de Geſtis Langobardorum*, I, 23.

Toga. Ut toga, de quâ dictum Annal. XII, 41, Romanæ juventæ primus honos, ſic ſcutum frameaque prima Germanicæ juventutis decora. Quæ aſſecuti videntur duodecimo aut quintodecimo ætatis anno. Interim nullis educationis deliciis fracti, ut videbimus infrà cap. 20, ad bellicam virtutem adoleſcebant, ſeque civitatibus approbabant. Inde Seneca Ep. XXXVI. *Si in Germaniâ natus eſſet, protinus puer tenerum haſtile libraret.* Idem Seneca, de Irâ, I, 11. *Germanis quid eſt animoſius? quid ad incurſum acrius? quid armorum cupidius? quibus innaſcuntur innutriunturque: quorum unica illis cura eſt, in alia negligentibus. Quid induratius ad omnem patientiam? ut quibus magnâ ex parte non tegumenta corporum proviſa ſunt; non ſuffugia adversùs perpetuum cæli rigorem.* Plura vide infrà cap. 24.

Domus pars. A ſervis non diſcreti. Vide infrà cap. 19.

Principis dignationem. Principis dignitatem;

Sic apud Livium, II, 16. *Appius inter Patres lectus, haud ita multò pòſt in principum dignationem pervenit.* Id eſt, inter principes cives Romanos habitus eſt, ut rectè explicat Pichena.

Inter comites. Comites illos, *Compagnons*, rectè vertit Cl. de Monteſquieu; & ad hujus ævi mores appoſitè. Germanis, *Geſell*, *compagnon d'armes.* Tanta verò apud Germanos illorum comitum fuit exiſtimatio, ut ſi occiderentur læderenturve, triplo major, quàm pro ceteris ingenuis hominibus ſolvenda eſſet compoſitio, ut videbimus infrà ad cap. 21, ubi de homicidiorum pretio dicemus.

Hæc dignitas, hæ vires. Hunc locum caputque ſequens ferme integrum mirâ brevitate & elegantiâ vertit Cl. de Monteſquieu, *Eſprit des Loix*, XXX, 3. Illuſtri exemplo Gallicam linguam latinæ Cornelianæque brevitati non eſſe imparem.

Cap. XIV. *Profligant.* Pæne conficiunt. De verbo *profligare* dictum ſuprà Hiſt. II, 4. Diu apud nos viguit hæc comitum dignitas, hæc fama. Reſurgat in ephebeo militari, *l'Ecole militaire!*

Superſtitem principi ſuo. Indè cùm Chonodomarus, Alamannorum rex, a Romanis fuiſſet captus, *comites ejus ducenti numero, & tres amici junctiſſimi, flagitium arbitrati poſt regem vivere, vel pro rege non mori, ſi ita tulerit caſus, tradidere ſe vinciendos.* Ammian. Marcellin. XVI, 13.

Exigunt enim. Inde originem juris clientelaris, *l'origine du Vaſſelage*, non immeritò repetit Cl. de Monteſquieu, *Eſprit des Loix*, XXX, 3. Tunc quidem bellator princeps, bellatrici nobilitati equum, frameam, cibos dabat. Deinde, ortâ cupiditate, data pecunia, demum prædia, quæ primùm beneficia tantùm fuere, poſtea he-

reditaria: tunc dicta ſunt *les Fiefs*. Unde leges, quæ maximè nunc vigent, *les Loix féodales*.

Frameam. De quâ ſuprà cap. 6.

Exſpectare annum. Ut colligantur fruges.

Vocare hoſtes. Id eſt provocare. Sic Virgilius, Georg. IV, 76.

Magniſque vocant clamoribus hoſtem.

Nempe provocant, ut explicat Servius.

CAP. XV. *Non multum venatibus*. Lipſius, Erneſtus, Menage, aliique multi eruditi viri, delctam volunt particulam *non*. Certè rectè omitteretur. Idem tamen ſenſus, ſeu retinetur, ſeu omittitur. Plus enim temporis per otium tranſigunt, quàm venatibus. Paucis menſibus venantur: reliquum anni ſomno ciboque datum. Hæc adhuc Canadenſium populorum vita. Oratoriè magis, quàm verè, Jul. Cæſar, Bell. Gall. VI, 21, Germanorum *vita omnis in venationibus & in ſtudiis rei militaris conſiſtit.*

Ipſi hebent. Egregiè dictum. Nec in Canadenſium ſilvis aliter vivitur. Id graphicè expreſſit P. Creuxius, *Hiſtoria Canadenſis*, pag. 65. *Si iter venationemque exceperis, humi ſedent, aut in latus alterum incumbunt: ſtare ipſis pro carnificinâ: crura illico intumeſcere cauſantur.* Cauſam hujus inertiæ jam ſuprà attulerat idem ſcriptor, pag. 57. *Extra venationem bellaque, quidquid laborum ærumnarumque vitam quotidianam exercitam habet, totum fere id in miſeras feminas viri rejiciunt, tamquam contra decorum ſit quidquam a ſe hujuſcemodi miniſteriorum attingi.*

Mirâ diverſitate. Immo naturæ omnino conſonâ. Apud barbaros extrema ſunt omnia: pax, bellum; motus, inertia; amor, odium. Nihil moderati. Cauſa eſt, quòd impetu magis, quàm ratione, regantur.

Ultro ac viritim. Hæc tributorum primordia. At tunc collationes fiebant ſponte ultroque ac ſine ullâ neceſſitate. Fiſcorum initia vidimus ſuprà cap. 12, cùm *pars multæ regi, vel civitati*, exſolveretur. Vectigalium uſus, docuere Romani, qui ea a Germanis exigebant. Vide ſuprà Hiſt. IV, 65.

Vel armentorum. Sic poſtea, cùm vigerent tributa, juſſi ſunt Saxones regibus noſtris Clothario I & Pipino annuum tributum quingentos boves vaccaſve ſolvere. Vide eruditum Eccardum, *de Rebus Franciæ Orientalis*, Tom. I, pag. 84 & 480.

Vel frugum. Atque etiam multò pòſt tributa melle, frugibus, & alio quolibet terræ proventu ſoluta ſunt. Vide eruditum Eccardum, ibid. p. 392.

Neceſſitatibus. Ad ſumptus belli, aliaſque neceſſitates; atque in primis ad publicorum conviviorum impenſas. Inde præter *Steora*, ſeu tributa annua, *Oſterſtuopha*, ſeu Paſchalia pocula, cùm publicus conventus *le champ de Mars*, poſtea *le champ de Mai*, eſſet proximus, regibus noſtris perſolvebantur. *Eccardus*, ibid. Diu viguit ille uſus. Apud majores noſtros, cùm eorum filii ad equeſtrem nobilitatem evehebantur, *étoient faits Chevaliers*, ſubditi populi munera offerebant. Novis noſtris regibus munera adhuc offerimus, eaque dicimus, *le joyeux avénement;* quæ pro ſuâ humanitate & liberalitate remiſit beneficentiſſimus rex LUDOVICUS XVI, ut jam dixi ſuprà Tom. V, pag. 399.

Phaleræ, torqueſque. Hæc militaria dona, virtutiſque bellicæ inſignia; de quibus plura vide in priore Taciti editione Tom. I, pag. 353; & Tom. III, pag. 412. Erant & phaleræ, quibus ornabantur equi. Vide Sidonium Apollinarem Epiſt. IV, 20.

Docuimus. Peſſimo quidem inſtituto, & quod in Romani imperii ruinam ceſſit. Germani enim, teſte Herodiano libr. VI, pag. 139, pecuniæ ſunt avidi, & ſemper auro pacem Romanis cauponabantur. Τούτῳ γὰρ (χρημάτων) μάλιστα Γερμανοὶ πείθονται, φιλάργυροί τε ὄντες καὶ τὴν εἰρήνην ἀεὶ πρὸς Ῥωμαίους χρυσίου καπηλεύοντες.

Cap. XVI. *Urbes habitari.* Diuque manſit hic uſus. Nam ne unius quidem urbis memoria apud Ammianum Marcellinum, qui bella Romanorum in Germaniâ deſcripſit. Itaque non urbium, ſed vicorum ſunt nomina, quæ habet Ptolemæus II, 11. Germanis ne fuere quidem oppida, licèt aliter ſcripſerit Julius Cæſar. Vide Cluverium, *Germania Antiq.* I, 13, pag. 104.

Spatio circumdat. Illud ſpatium, domui circumjectum, & ſepibus cinctum, fuit celebratiſſima illa terra Salica, quæ erat virilis, non muliebris, ſexûs hereditas. Sed hac de re plura vide infrà ad cap. 20, ubi de ſucceſſionis legibus apud Germanos agetur. Vide & Cl. de Monteſquieu, *Eſprit des Loix*, XVIII, 22.

Adverſus caſus ignis. Et pace quidem, magiſque adhuc bello, metuendos. *Ferventes* enim *fuſili ex argillâ glandes fundis, & fervefacta jacula in caſas*, quæ ſtramentis erant tectæ, jacere noverant, ut accipimus ex Julio Cæſare, *Bell. Gall.* V, 42. Canadenſes populi, Germanis incautiores, caſas parum ſeparant; ideoque incendiis ſæpe obnoxii.

Materia. Lignis informibus utebantur.

Illinunt terra. Terram illam ſanè e ſuis montibus effodiebant. Forte etiam e Britanniâ advectam uſurpabant. Anno 1647, in inſulâ *Walcheren*, in Zelandiâ, reperta ſunt plurima monumenta deæ Nehalenniæ poſita. Inter votivas Inſcriptiones una

ſtna exſtat : OB MERCES RITE CONSERVATAS M. SECVND. SILVANVS NEGOTTOR (id eſt *negotiator*) CRETARIVS BRITANNICIANVS V. S. L. M. Id eſt *votum ſolvit lubens meritò.*

Subterraneos ſpecus. Sic quoque de Sarmatis Mela II, 1. *Ob ſæva hiemis admodum aſſiduæ, demerſis in humum ſedibus, ſpecus aut ſuffoſſa habitant.* Kircherus, ætate ſuâ, cùm Germania per quadraginta fere annos bellis conflagravit, vidit Germanos quamplurimos, qui ſe cum pecoribus, armentis, ceteriſque facultatibus in altiſſimorum montium antra reciperent. De his aliiſque ſubterraneis ſpecubus multa & curioſa habet Kircherus, *Mundus Subterraneus*, VIII, 3, pag. 100.

CAP. XVII. *Sagum.* Pallium quoddam quadrum fuit ſagum, dictus quoque *rheno* : haud abſimilis Hungarico Polonove pallio, *le manteau de Houſſard.* Jul. Cæſar, Bell. Gall. VI, 21. *Pellibus, aut parvis rhenonum tegumentis utuntur ; magnâ corporis parte nudâ.* Et Iſidorus XIX, 23, *Rhenones, ſunt velamina humerorum & pectoris uſque ad umbilicum, atque intortis villis adeò hiſpida, ut imbres reſpuant.* Mela III, 3. *Viri ſagis velantur, aut libris arborum, quamvis ſævâ hieme.* Hæc fortè pauperum tegumenta. Si de Germanorum veſtibus plura volueris, adi eruditum Pelloutier ; *Hiſtoire des Celtes*, II, 6.

Spina conſertum. Sic Virgilius Æneid. III, 593.

Conſertum tegmen ſpinis.

Cetera intecti. Viri mulieresque ita intecti. Vide Julium Cæſarem, Bell. Gall. VI, 21.

Juxta focum atque ignem. Et ſanè inter fumi vortices. Sic vivunt Canadenſes populi. Ingentes ignes in ſtramineis eorum caſis ardent. Supernè

quidem imminet magnum foramen, quod nocte adversùs imbrium niviſque caſus claudunt. Tanta verò fumi nubes, ut, ni longa eſſet adſuetudo, & in terrâ ubi levior eſt aer, recubarent, penitus ſuffocarentur.

Parthi. Fluitantem hanc Sarmatarum ac Parthorum veſtem nummi plurimi exprimunt. Sarmatarum laxitatem imitati ſunt Ciſrhenani Vangiones ac Batavi. Lucanus I, 430.

Et qui te laxis imitantur, Sarmata, braccis
Vangiones, Batavique truces.

Stricta. Quam exprimit Apollinaris Sidonius, Carm. V, verſ. 244.

Strictiùs aſſutæ veſtes procera coercent
Membra virûm: patet his altato tegmine poples.

Idem Sidonius Epiſt. IV, 20, comites Sigiſmeris deſcribit: *Quorum pedes, perone ſetoſo, talos aduſque vinciebantur. Genua, crura, ſuræque ſine tegmine. Præter hoc veſtis alta, ſtricta, verſicolor, vix appropinquans exertis poplitibus. Manicæ ſola brachiorum principia velantes. Viridantia ſaga limbis marginata puniceis, penduli ex humero gladii, balteis ſuper currentibus, ſtrinxerant clauſa bullatis latera rhenonibus.*

Negligenter. Rheni ac Danubii ripæ proximi negligenter, ac ſine delectu, ferarum pelles geſtabant, quòd commerciorum facilitate aliæ veſtes, alii cultus placerent. Ulteriores verò, Oceani ac Baltici maris accolæ, quibus nullus per commercia cultus, exquiſitiùs pellibus utebantur.

Eligunt feras. Quibus molliora, nitidioraque velamina.

Spargunt maculis. Varietate colorum lætantur omnes barbari. Inde Germani pelles ſuas maculis ſpargebant, & e diverſarum belluarum pellibus

diverſas lacinias adſuebant, ut major eſſet varietas. Nos quoque, licèt elegantiùs, nivea murium Ponticorum vellera, *les Hermines*, nigris agnorum maculis ſpargimus.

Oceanus exterior, atque ignotum mare. Oceanus Septemtrionalis ac mare pigrum, *la mer glaciale*, de quo dicetur infrà cap. 45. Sic adhuc Septemtrionales populi, *les Groenlandois*, *les Eskimaux*, barbaræ veterum Germanorum reliquiæ, rangiferorum, ſpinacum, *les rennes*, *les chiens de mer*, pellibus veſtiuntur.

Lineis amictibus. Idem teſtatur Plinius XIX, 1, *Vela texunt... & Tranſrhenani hoſtes: nec pulchriorem aliam veſtem eorum feminæ novere.*

Purpura. Haud ſanè exquiſitâ illâ purpurâ, quâ fulgebant proceres Romani; ſed aliâ vulgari, de quâ Plinius XVI, 18, *Item vaccinia... Galliæ etiam purpuræ tingendæ cauſâ ad ſervitiorum veſtes.*

Ac lacertos. Lacerti, pars brachiorum humeris proxima.

CAP. XVIII. *Matrimonia.* Germanorum pudicitiam, ſeveritatemque matrimoniorum teſtantur veteres omnes leges. Unum tantum aut alterum exemplum e Lege Salicâ ſeligam. Lex Salic. Tit. XIV, *de Ingenuis hominibus*, *qui mulieres ingenuas rapiunt.* Leg. 8. *Si quis puellam ſponſatam tulerit, & ſibi in conjugium ſociaverit*, MALB. ANASTHEO, *MMD. den. qui faciunt ſol.* LXII *cum dimidio*, Gallicæ monetæ libras 818, *culpabilis judicetur.* Leg. 9. *Sponſo autem ejus* DC *den. qui faciunt ſol.* XV, Gallicæ monetæ libras 196, *culpabilis judicetur.* Leg. 10. *Si quis puellam ſponſatam, druthe ducente ad maritum* (id eſt, ſponsâ maritum adeunte) *& eam in viâ aliquis adſalierit, & cum ipſâ violenter*

mœchatus fuerit, MALB. CHANGICALDO, VIIIM *den. qui faciunt ſolid.* CC, Gallicæ monetæ libras 2,620, *culpabilis judicetur.* Leg. 12. *Si quis ſororem, aut fratris filiam, aut certè alterius gradûs conſobrinam, aut fratris uxorem, aut avunculi, ſceleratis nuptiis ſibi junxerit, huic pœnæ ſubjaceat, ut a tali conſortio ſeparetur; atque etiam ſi filios habuerint, non habeantur legitimi heredes, ſed infamiâ ſunt notati.* Leg. 13. *Si quis ingenuam feminam aut puellam, contubernio facto, ſeu in itinere, aut quolibet loco adſalierit, & vim illi inferre præſumpſerit, tam unus quàm plurimi. qui in ipſâ violentiâ fuerint admixti*, CC *ſolid.* Gallicæ monetæ libras 2,620, *unuſquiſque ipſorum culpabilis judicetur. Et ſi adhuc de illo contubernio remanſerint, qui ſcelus iſtud non admiſiſſe noſcuntur, & tamen ibidem fuerint, eorum quilibet pro ipſis* XLV *ſol.* Gallicæ monetæ libras 589, *culpabilis judicetur.* Vide & Tit. XXIII, *de Manu mulierum non ſtringendâ.*

Magis laudaveris. Quantò pars illa morum apud Germanos fuit laudabilior, tantò apud Romanos, teſte Juvenali, Satyr. VI, pejor, & in dies corruptior. Unde Salvianus, *de Gubernatione Dei*, libr. VII. *Eſſe inter Gothos non licet ſcortatorem Gothum: ſoli inter eos, præjudicio nationis ac nominis, permittuntur impuri eſſe Romani... Impudicitiam nos diligimus, Gothi execrantur: puritatem nos fugimus, illi amant: fornicatio apud illos crimen atque diſcrimen eſt, apud nos decus... Omne impuritatis ſcelus, omnis impudicitiæ turpitudo a Romanis admittitur, & a barbaris vindicatur.* Ibidem Vandalorum pudicitiam laudat.

Prope ſoli barbarorum. Inter Canadenſes populos eadem temperantia apud Hurones reperta,

P. de Charlevoix, *Journal Hiſtorique d'un voyage dans l'Amérique*, *Lettre* XIX, pag. 283.

Ob nobilitatem. Sic Arioviſto duæ fuere uxores, Jul. Cæſar, Bell. Gall. I, 53. Aliis plures. Tantóque diutiùs duravit hæc licentia, quòd in eâ erat & opulentiæ argumentum, & nobilitatis inſigne. Vide Cl. de Monteſquieu, *Eſprit des Loix*, XVIII, 25.

Non uxor marito. Manet adhuc apud nos priſci usûs memoria in uxorum dote, *le douaire*; illumque illuſtrant veteres Formulæ, quæ ſcriptæ ſunt, cùm opes humanitaſque creviſſent. Sic autem Formula XIV, de Donatione in ſponsâ factâ. *Lex & conſuetudo expoſcit, ut quicquid inter ſponſum & ſponſam de futuris nuptiis fuerit diffinitum vel largitum, aut ex conſenſu parentum, aut ipſi ſi ſui juris ſunt, ſcripturarum ſolennitate firmetur. Idcirco ego in Dei nomine ille N. dum multorum habetur percognitum, quòd ego te illa N. unà cum conſenſu parentum, vel amicorum noſtrorum, tuâ ſpontaneâ voluntate ſponſavi, mihi placuit ut aliquid de rebus meis per hunc titulum libelli dotis ante dies nuptiarum tibi confirmare deberem. Quod ita & feci. Ergo dono tibi donatumque eſſe volo locellum, rem proprietatis meæ, nuncupantem illum N. ſitum in pago illo N. cum terris, ædificiis, accolabus, mancipiis, libertis, vineis, ſilvis, pratis, paſcuis, aquis, aquarumve decurſibus, mobilibus & immobilibus, cum omni ſuprà poſito ſuiſque adjacentiis tam de alode, quàm & de comparato, ſeu de qualibet adtracto, totum & ad integrum, ſicut a me præſenti tempore videtur eſſe poſſeſſum; & in fabricaturas aurum tantum, argentum tantum, veſtimenta. Hæc omnia ſuperiùs jam dicta per hunc titulum libelli dotis diebus nuptiarum tibi ſum impleturus, vel traditurus, ita ut, dum ad-*

vixeris, ſecundum legis ordinem teneas atque poſſideas, noſtriſque qui ex nobis procreati fuerint filiis vel filiabus derelinquas. Si quis verò, ſi ego ipſe, aut ulla quiſlibet perſona fuerit, qui contra hanc donationem aliquid agere vel calumniam generare præſumpſerit, illud quod repetit non vindicet, & inſuper contrà cui litem intulerit ſolidos centum componat. Et hæc donatio meis vel bonorum hominum manibus roborata cum ſtipulatione ſubnixa firma permaneat. Immo & apud Germanos emebantur uxores, ut patet ex Lege Saxonum, Tit. VI, *de Conjugiis*, Leg. 1. *Uxorem ducturus* CCC *ſolidos*, Gallicæ monetæ lib. 3,930, *det parentibus ejus: ſi autem ſine voluntate parentum, puellâ tamen conſentiente, ducta fuerit, bis trecentos ſolidos*, Gallicè monetæ libras 7,860, *parentibus ejus componat. Si verò nec parentes, nec puella conſenſerunt, id eſt, ſi per vim rapta eſt, parentibus ejus trecentos ſolidos, puellæ* CCXL, Gallicæ monetæ libras 3,144, *componat, eamque parentibus reſtituat.* Plura vide, ſi volueris, in Lege Burgundionum, Tit. LXVI, & Tit. LXIX, *de Wittemon*, id eſt, *de Dote*. Vide quoque Legem Salicam, Tit. XLVII, & Legem Ripuariorum, Tit. XXXVII. Quâ autem pompâ uxorem peterent, intelligi poteſt ex epiſtolâ Sidonii Apollinaris, IV, 20. *Sidonius Donitio ſuo ſalutem. Tu cui frequenter arma, & armatum, & armatos inſpicere jucundum eſt, quam voluptatem putamus mente conciperes, ſi Sigiſmerem, regium juvenem, ritu atque cultu gentilicio ornatum, ut pote ſponſum, ſeu petitorem, prætorium ſoceri expetere vidiſſes! Illum equus quidem phaleris comptus, immo equi radiantibus gemmis onuſti antecedebant, vel etiam ſubſequebantur: cùm tamen hoc magis ibi decorum conſpiciebatur, quòd præcurſoribus ſuis, ſive pediſequis, pedes*

& ipſe medius inceſſit, flammeus cocco, rutilus auro, lacteus ſerico. Tum cultu tanto, coma rubore cuti concolor. Regulorum quoque ſociorumque comitantum forma & in pace terribilis: quorum pedes primi, perone ſetoſo, talos aduſque vinciebantur. Genua, crura, ſuræque ſine tegmine. Præter hoc veſtis alta, ſtricta, verſicolor, vix appropinquans exertis poplitibus. Manicæ ſola brachiorum principia velantes. Viridantia ſaga limbis marginata puniceis, penduli ex humero gladii balteis ſuper currentibus ſtrinxerant clauſa bullatis latera rhenonibus. Eo quo comebantur ornatu muniebantur, lanceis uncatis, ſecuribuſque miſſibilibus dextræ refertæ, clypeis lævam partem adumbrantibus, quorum lux in orbibus nivea, fulva in umbonibus, ita cenſum prodebat, ut ſtudium. Cuncta prorſus hujuſmodi, ut in actione thalamorum, non appareret minor Martis pompa, quàm Veneris.

Munera. Alia ſunt Canadenſium munera, & viliora; ſed quibus uxores quoque laborum admoneantur. P. de Charlevoix, ibid. pag. 286.

Conjugales deos. Hæc arcana ſacra in Neronis nuptiis vidimus ſuprà Annal. XV, 37.

Liberis inviolata. Bene quidem; & ſic in lege Saxonum, Tit. VII, *de Dote. Oſtfalai & Angrarii volunt, ſi femina filios genuerit, habeat dotem, quam in nuptiis accepit, quamdiu vivit, filiiſque dimittat.*

Cap. XIX. *Septa pudicitia.* Sic ferme Livius III, 44. *Poſtquam omnia pudore ſepta animadverterat.*

Spectaculorum inlecebris. Seneca, Epiſt. VII. *Nihil verò eſt tam damnoſum bonis moribus, quàm in aliquo ſpectaculo deſidere. Tunc enim per voluptatem faciliùs vitia ſurrepunt. Quid me exiſti-*

mas dicere? avarior redeo, ambitioſior, luxurioſior.

Literarum ſecreta. Literas quidem noverant; ut patet ex Marobodui & Adgandeſtrii epiſtolis, Annal. II, 63 & 88. At amatoria & furtiva literarum ſecreta viri pariter ac feminæ ignorabant. Præterea rariſſimus fuit literarum uſus apud rudem bellicoſamque gentem. Ea ruſticitas diu obtinuit. Inde, ut annalibus noſtris compertum, non modo plebs, ſed & nobiles viri, & militari gloriâ præſtantiſſimi, ut illuſtriſſimus *du Gueſclin*, aliique plurimi, nec ſcribere, ne legere quidem noverant.

Maritis permiſſa. Atque ita quidem lex Wiſigothorum, libr. III, Tit. IV, *de Adulteriis*, leg. 3. *Si cujuſlibet uxor adulterium fecerit, & deprehenſa non fuerit, ante judicem competentibus & indiciis maritus accuſet. Quod ſi mulieris adulterium manifeſtè patuerit, adulter & adultera ſecundùm ſuperioris legis ordinem ipſi tradantur: ut quod de eis facere voluerit, in ejus proprio conſiſtat arbitrio.* Leg. 4. *Si adulterum cum adulterâ maritus vel ſponſus occiderit, pro homicidâ non teneatur.* Lex autem Burgundionum, Tit. LXVIII, leg. 1. *Si adulterantes inventi fuerint, & vir ille occidatur & femina.* Leg. 2. *Nam hoc obſervandum eſt, ut aut utrumque occidat: aut ſi unum occiderit, pretium ipſius ſolvat; ſub eâ traditione pretii, quæ eſt prioribus legibus conſtituta.*

Acciſis crinibus. Apud Germanos multum decus in crinibus. Ideo acciſi crines ob ſcelus, pœna; ſine crimine, injuria fuit. Vide Legem Salicam, Tit. XXVIII, *de Homicidiis parvulorum*, leg. 2 & 3, & legem Burgundionum, in additamento primo, Tit. V. *De his, qui mulieribus corruptis crines in curte ſuâ capulaverint.* Id eſt, *amputaverint.*

Verbere agit. Apud Saxones ipſæ feminæ erant violatæ pudicitiæ vindices, teſte S. Bonifacio. Archiepiſcopo Moguntino, in Epiſtolâ ad Ethelbaldum, Anglorum regem. *In antiquâ Saxoniâ*, nunc *la Weſtphalie, ſi virgo paternam domum cum adulterio commaculaverit, vel ſi mulier maritata, fracto fœdere matrimonii, adulterium perpetraverit, aliquando cogunt eam propriâ manû per laqueum ſuſpenſam vitam finire, & ſuper buſtum illius incenſæ & concrematæ corruptorem ejus ſuſpendunt: aliquando congregato exercitu femineo, flagellatam eam mulieres per pagos circumquaque ducunt; virgis cædentes & veſtimenta ei abſcindentes juxta cingulum & cultellis ſuis totum corpus ejus ſecantes & pungentes, minutis vulneribus cruentatam & laceratam de villâ in villam mittunt, & occurrunt ſemper novæ flagellatrices, zelo pudicitiæ adductæ, uſque dum eam aut mortuam, aut vix vivam derelinquant; ut ceteræ timorem adulterandi & luxuriandi habeant.* Vide Michaelem Alfordum, *Annales Eccleſiæ Anglo-Saxonicæ*, Tom. II, pag. 569, & Eccardum, *de rebus Franciæ Orientalis*, Tom. I, pag. 472.

Publicatæ enim. Veriùs, *publicatæ etiam*; ut id ad innuptas pertineat.

Sæculum vocatur. Primum vitiis pudor eſt & infamia; mox gliſcunt audaciâ: demum mores fiunt; tum, profligatâ pudicitiâ, vivere, ſæculum vocatur.

Eæ civitates. Tales videntur fuiſſe Cimbrorum civitates, ut conjicere licet ex Valerio Maximo VI, 1, num. 3. Extern. *Teutonum conjuges Marium victorem orarunt, ut ab eo virginibus Veſtalibus dono mitterentur, affirmantes æquè ſe, atque illas virilis concubitûs expertes futuras, eâque re non impetratâ, laqueis ſibi, nocte proximâ,*

ſpiritum eripuerunt. Vide jam dicta ſuprà cap. 8, not. 6.

Virgines nubunt. Contrà verò apud Romanos in immenſam licentiam trahebantur leges. Quod de Theleſinâ adulterâ queritur Martialis VI, 7.

Julia lex populis ex quo, Fauſtine, renata eſt.
Atque intrare domos juſſa pudicitia eſt,
Aut minus, aut certè non plus triceſima lux eſt,
Et nubit decimo jam Theleſina viro.
Quæ nubit toties, non nubit; adultera lege eſt.
Offendor mœchâ ſimpliciore minus.

De eodem argumento multa paſſim occurrunt, maximè apud Martialem & Juvenalem.

Tamquam matrimonium. Sic, vel exſtincto marito, ſuperſtes manebat matrimonii fides, pro quâ apud nonnullas gentes erat moriendum. Unde S. Bonifacius, in Epiſt. cit. *Winedi, quod fœdiſſimum & deterrimum genus hominum, tam magno zelo matrimonium mutuo amore obſervant, ut mulier viro proprio mortuo, vivere recuſet: & laudabilis mulier inter illos eſſe judicatur, quæ propriâ manu ſibi mortem attulit, ut in unâ ſtrue pariter ardeat cum viro ſuo.* De Herulis idem habet Procopius, Bell. Gothic. libr. II. Canadenſes populi aliter ſuam in matrimonium obſervantiam teſtantur. Primo enim nuptiarum anno caſtè vivunt, & ſi qua mulier hoc temporis ſpatio gravida videtur, ab omnibus irridetur. Vide P. de Charlevoix, loc. cit. *Lettre* XIX, pag. 286. Sic matrimonium ipſi barbari coluere, ut omnem libidinis ſuſpicionem amotam vellent.

Finire. At nihil Romæ frequentius fuit, maximè apud divites feminas, quæ partûs diſcrimina horrebant. Unde Juvenalis, VI, 593.

Sed jacet aurato vix ulla puerpera lecto.
Tantum artes hujus, tantum medicamina poſſunt,
Quæ ſteriles facit, atque homines in ventre necandos
Conducit.

Contrà Germani, & liberorum ſaluti & multitudini, mirâ ſeveritate conſulebant; ut videre eſt in Lege Salicâ, Tit. XXVIII, *de Homicidiis parvulorum*, Leg. 1. *Si quis puerum infrà duodecim annorum, non tonſoratum occiſerit*, MALB. ASCHARA LEVDARDI. XXIIIIM *den. qui faciunt ſolid.* DC, Gallicæ monetæ libras 7,860, *culpabilis judicetur.* Leg. 4. *Si quis feminam ingenuam gravidam trabattit* (id eſt graviter percutit), *& ipſa femina fuerit mortua*, MALB. ANVANO LEVDINIA XXVIIIM *den. qui faciunt ſol.* DCC, Gallicæ monetæ libras 9,190, *culpabilis judicetur.* Leg. 5. *Si quis verò infantem in ventre matris ſuæ occiderit*, MALB. ANOVVADO, VIIIM *den. qui faciunt ſol.* CC, Gallicæ monetæ libras 2,620. Leg. 7. *Si quis feminam ingenuam, poſtquam infantes habere non poteſt, occiderit*, MALB. LEODINIA, VIIIM *denar. qui faciunt ſol.* CC, *culpabilis judicetur.* Leg. 8. *Si quis feminam ingenuam, poſtquam cæperit infantes habere, occiderit*, MALB. LEODINIA. XXIIIIM *den. qui faciunt ſolid.* DC, *culpabilis judicetur.* Leg. 9. *Si quis puellam ingenuam occiderit*, MALB. EX MALA LEVDI, VIIIM *den. qui faciunt ſol.* CC, *culpabilis judicetur.* Tantum liberis parentibuſque pretium! Ex hoc ſanè liberorum ſtudio profluxit apud Germanos *jus Hagenſtolziatûs*, quod adhuc viget in ſuperiore Palatinatu & ſuperiore circulo Rhenano, *le Haut-Palatinat & le Haut-Rhin. Hageſtoltzen* autem, Gallicè *les vieux Garçons*, dicuntur cælibes, quinquaginta annos nati. Qui ſi moriantur, eorum quidem bona feudalia alo-

dialiaque ad propinquos pertinent; at bona; eorum induſtriâ parta, in pœnam cælibis vitæ ærarium publicum ſibi vindicat. Vide Cl. Hubner, *Géographie univerſelle*, Tom. IV, pag. 471.

Quemquam ex agnatis. Adgnati dicuntur, qui *ſunt per patrem cognati ex eâdem familiâ.* Digeſt. libr. XXVI, Tit. 4, leg. 7, & libr. XXXVIII, Tit. 10, leg. 10, num. 2. Præterea apud Romanos, *adoptio non jus ſanguinis; ſed jus adgnationis adfert.* Digeſt. libr. I, Tit. 7, *de Adoptionibus*, leg. 23. Porro cùm apud Germanos vigeret adoptio, flagitium ſanè apud eos fuit non modò ex liberis, cognatis, ſed & ex adoptatis quemquam necare.

Boni mores valent. Haud aliter de Scythis Juſtinus II, 2. *Juſtitia, gentis ingeniis culta, non legibus.* Apud Germanos plus boni mores valebant, quàm apud Romanos bonæ leges, de quibus dictum ſuprà III, 25 & 26. Quàm audacter autem eæ leges ſpernerentur ſæpiſſimè queruntur Patres, ac maximè Minucius Felix, in Octavio, cap. 30. *Vos enim video procreatos filios nunc feris & avibus exponere, nunc adſtrangulatos miſero mortis genere elidere: ſunt quæ in ipſis viſceribus, medicaminibus epotis, originem futuri hominis extinguant, & parricidium faciant antequam pariant.* Adeò malum illud Romæ inoleverat, ut ipſe Plinius XXIX, 4, ſect. 37, atocium excuſet, *quoniam aliquarum fecunditas plena liberis tali veniâ indiget.* Meliùs Wiſigothi, in hanc corruptelam fortè contactu Romanorum tracti, id ſcelus ſeveriſſimis pœnis coercuere. Sic enim lex Wiſigothorum, libr. VI, Tit. 3, leg. 1. *Si quis mulieri prægnanti potionem ad avorſum aut pro necando infante dederit, occidatur: & mulier, quæ potionem ad avorſum facere quæſivit, ſi ancilla eſt,* CC *flagella ſuſcipiat; ſi*

ngenua, careat dignitate perſonæ, & cui juſſerimus ſervitura tradatur. Vide & ibid. legem 7.

Cap. XX. *Nudi ac ſordidi.* Ita quoque Mela, III, 3. *Maximo frigore nudi agunt antequam puberes, & longiſſima apud eos pueritia.* Vide & Senecam laudatum ſuprà cap. 13, not. 3. Apud Germanos autem, ut & apud Canadenſes exiſtimaverim pueros, a lacte depulſos, ſibi penitus fuiſſe permiſſos, ut, quales eos natura finxerat, adoleſcerent. De Canadenſibus vide P. de Charlevoix, loc. cit. *Lettre* XIX, pag. 288.

Uberibus alit. Hodieque apud Canadenſes populos ſua quemque mater per tres annos alit. Inde hi artus, validaque corpora. P. Charlevoix, loc. cit. *Lettre* XIX, pag. 288.

Ancillis ac nutricibus. Romana inſtitutio virtuſque periit, ubi primùm nati infantes Græculis ancillis nutricibuſque delegati. Vide ſuprà Dialog. de Orat. XXIX.

Inter eadem pecora. Hic mos barbaris. Vide ſuprà Annal. IV, 49.

Donec ætas. Illa ætas primùm videtur fuiſſe annus duodecimus. Tunc enim puer legibus obnoxius, ut patet ex Lege Salicâ, Tit. XXVIII, *de Homicidiis parvulorum*, Leg. 6. *Si quis puer infrà duodecim annorum aliquam culpam commiſerit, fredus ei non requiratur.* De fredo dictum ſuprà pag. 210. Deinde illa ætas fuit annus quintuſdecimus. Sic enim in Lege Ripuariorum, Tit. LXXXI. *Ut parvulus non reſpondeat ante quindecim annos*, Leg. unic. *Si quis homo Ripuarius defunctus fuerit, vel interfectus, & filium reliquerit, uſque ad quintumdecimum annum plenam nec cauſam proſequatur, nec in judicio interpellatus reſponſum reddat. Quindecimo autem anno aut ipſe reſpondeat aut defenſorem eligat.*

Similiter & filia. Nec aliter lex Burgundionum; Tit. LXXXVII, *de Minorum contractibus*, Leg. 1. *Minorum ætati ita credidimus conſulendum, ut ante XV. ætatis annos eis nec libertare*, (id eſt, libertate donare, *nec vendere, nec donare liceat.* Hæc ergo fuit majorum ætas, Gallicè *la majorité.* Poſtea ſerior fuit, cùm graviora fuere arma. Vide Cl. de Monteſquieu, *Eſprit des Loix*, XVIII, 26.

Virtus agnoſcat. Egregiè dictum. Nec aliter majorum annos militari virtute definivit Theodoricus, rex, apud Caſſiodorum, *Variarum*, Ep. I, 38. *Juvenes noſtri, qui ad exercitum probantur idonei, indignum eſt ut ad vitam ſuam diſponendam dicantur infirmi: & putentur domum ſuam non regere, qui creduntur bella poſſe tractare. Gothis ætatem legitimam virtus facit. Et qui valet hoſtem confodere, ab omni ſe jam debet vitio vindicare.*

Sera juvenum venus. Hæc illuſtrat Jul. Cæſar Bell. Gall. VI, 21. *Qui diutiſſimè impuberes permanſerant, maximam inter ſuos ferunt laudem; hoc ali ſtaturam, ali vires, nervoſque confirmari putant. Intra annum verò vigeſimum feminæ notitiam habuiſſe in turpiſſimis habent rebus.*

Pares validæque. Pares ætate, conditione, viribuſque miſcentur. Ubi enim inæqualis erat conditio multabantur. Lex Alamannorum, Tit. LVII, Leg. unic. *Si autem duæ ſorores abſque fratre relictæ poſt mortem patris fuerint, & ad ipſas hereditas paterna pertingat, & una nupſerit ſibi coæquali libero, alia autem nupſerit aut colono regis, aut colono Eccleſiæ: illa quæ illi libero nupſit ſibi coæquali, teneat terram patris earum. Res enim alias æqualiter dividant. Illa enim quæ illi colono nupſit, non intret in portionem terræ, quia ſibi coæquali non nupſit.* Aliter imminebat

pœna. In Lege Salicâ, Tit. XXIX, Leg. 5. *Si quis Francus alienam ancillam ſibi publicè junxerit, ipſe cum eâ in ſervitute permaneat.* In Lege Longobardorum, libr. II, Tit. 9, Leg. 2. *Si ſervus liberam mulierem aut puellam auſus fuerit ſibi conjugio ſociare, animæ ſuæ incurrat periculum: & illam, quæ ſervo fuerit conſentiens, habeant parentes poteſtatem occidendi, aut foris provinciam tranſvendendi, & de rebus ipſius mulieris, faciendi quod voluerint. Et ſi parentes ejus infra anni ſpatium hoc facere diſiulerint, tunc liceat gaſtaldio*, (id eſt, comiti) *regis, aut actori, aut ſculdaſio* (id eſt, judici), *ipſam in curtem*, (id eſt, in cortem) *regis ducere, & intra penſiles ancillas conſtituere.* Vide & Legem Friſionum, Tit. 6.

Sororum filiis. Inde in noſtrâ hiſtoriâ, Merovingiis regibus tanta in ſuas ſorores earumque liberos ſtudia, tanta pro iis ſuſcepta bella. Quod jam obſervatum Cl. de Monteſquieu, *Eſprit des Loix*, XVIII, 22.

Sui cuique liberi. Verè quidem. At apud bellicoſam gentem terra ſalica ad lanceam, ſeu ad filios, non verò ad fuſum, ſeu ad filias, pertinebat. Nec apud Germanos ullum erat teſtamentum. Iis ignota ars illa, quâ penes Romanos, hereditatis firmandæ ſervandæque ſpecie, plerumque hereditas pervertebatur, ſemper imminuebatur. Germanorum hereditas ad liberos tota tranſibat. Quibus tamen ſucceſſionum legibus docendum.

De ſucceſſionum legibus apud Germanos.

GERMANICARUM ſucceſſionum leges habet Lex Salica, Tit. LXII, *de Alodis*, Leg. 1. *Si quis mortuus fuerit, & filios non dimiſerit, ſi*

pater aut mater ſuperſtites fuerint, in ipſam hereditatem ſuccedant.

Leg. 2. *Si pater & mater non ſuperfuerint; & fratrem aut ſororem dimiſerit, in hereditatem ipſi ſuccedant.*

Leg. 3. *Si iſti non fuerint, tunc ſoror matris in hereditate ſuccedat.*

Leg. 4. *Si verò ſoror matris non fuerit, ſic ſoror patris in hereditate ſuccedat.*

Leg. 5. *Et poſtea ſic de illis generationibus; quicumque proximior fuerit, ipſi in hereditate ſuccedant, qui ex genere paterno veniunt.*

Leg. 6. **DE TERRA VERO SALICA IN MULIEREM NULLA PORTIO HEREDITATIS TRANSIT, SED HOC VIRILIS SEXUS ACQUIRIT, HOC EST, FILII IN IPSA HEREDITATE SUCCEDUNT. SED UBI INTER NEPOTES AUT PRONEPOTES, POST LONGUM TEMPUS, DE ALODE TERRAE CONTENTIO SUSCITATUR, NON PER STIRPES, SED PER CAPITA DIVIDANTUR.**

Ex his legibus, ſexta potiſſimùm inſignis eſt. Quæ ut intelligatur, advertendum in hac temporum antiquitate Germanos, utì obſervât eruditus Eccardus, habuiſſe domum, quam vocabant *Sal*; circa domum fuiſſe *Salbuck*, ſeu curtim, Gallicè *courtil*, ſpatiumve terræ, domui circumdatum, & ſepe cinctum. Spatium illud cum domo eſt *Seliland*, ſeu terra ſalica, quæ ad ſolos filios pertinebat: nec immeritò; cùm filiæ in aliam domum terramque ſalicam nuptiis tranſirent.

His præmonitis, nihil manet difficùltatis. Legem Salicam firmat tantùm & explicat Lex Ripuariorum, Tit. LVI, *de Alodibus*.

Leg. 1. *Si quis abſque liberis defunctus fuerit, ſi pater materque ſuperſtites fuerint, in hereditatem ſuccedant.*

Leg. 2. *Si pater materque non fuerint, frater & ſoror ſuccedant.*

Leg. 3. *Si autem nec eos habuerit, tunc ſoror matris patriſque ſuccedant. Et deinceps uſque ad quintum genuculum* (id eſt ad quintam generationem), *qui proximus fuerit, in hereditatem ſuccedat.* SED CUM VIRILIS SEXUS EXSTITERIT, FEMINA IN HEREDITATEM AVIATICAM NON SUCCEDAT.

Hereditas illa aviatica, aliis paterna, aliis alodium, aliis terra ſalica dicta eadem & una res eſt, quæ ad virilem ſexum, non ad muliebrem pertinebat. Plurimos adhuc Germanorum uſus edocet Lex Angliorum & Werinorum, Tit. 6, *de Alodibus.*

Leg. 1. HEREDITATEM DEFUNCTI FILIUS, NON FILIA SUSCIPIAT. SI FILIUM NON HABUIT QUI DEFUNCTUS EST, AD FILIAM PECUNIA ET MANCIPIA, TERRA VERO AD PROXIMUM PATERNAE GENERATIONIS CONSANGUINEUM PERTINEAT.

Leg. 2. *Si autem nec filiam habuit, ſoror ejus pecuniam & mancipia: terram proximus paternæ generationis accipiat.*

Leg. 3. *Si autem nec filium, nec filiam, neque ſororem habuit, ſed matrem tantùm ſuperſtitem reliquit, quod filia vel ſoror debuerunt, mater ſuſcipiat, id eſt pecuniam & mancipia.*

Leg. 4. *Quòd ſi nec filium, nec filiam, nec ſororem, aut matrem dimiſit ſuperſtites, proximus, qui fuerit paternæ generationis, heres ex toto ſuccedat, tam in pecuniâ atque mancipiis, quàm in terrâ.*

Leg. 5. *Ad quemcumque hereditas terræ pervenerit, ad illum veſtis bellica, id eſt lorica, &*

ultio proximi, & ſolutio leudis (id eſt compoſitionis, ſeu Weregildi) *debet pertinere.*

Leg. 6. *Mater moriens filio terram, mancipia, pecuniam dimittat, filiæ verò ſpolia colli, id eſt murenas, nuſcas* (ſeu fibulas), *monilia, inaures, veſtes, armillas, vel quidquid ornamenti proprii videbatur habuiſſe.*

Leg. 7. *Si nec filium, nec filiam habuerit; ſororem verò habuerit, ſorori pecuniam & mancipia, proximo verò paterni generis terram relinquat.*

Leg. 8. *Uſque ad quintam generationem paternæ generatio ſuccedat. Poſt quintam autem filia ex toto, ſive de patris ſive matris parte, in hereditatem ſuccedat, & tunc demum hereditas ad fuſum a lanceâ tranſeat.*

Veterem Germanorum uſum mutavere Burgundiones, ut patet ex eorum Lege, Tit. XIV, *de Succeſſionibus*, Leg. 1. *Inter Burgundiones id volumus cuſtodiri, ut ſi quis filium non reliquerit, in loco filii filia in patris matriſque hereditate ſuccedat.* Nec aliter Lex Saxonum, Tit. VII, *de Heredibus*, Leg. 1. *Pater aut mater defuncti filio non filiæ hereditatem relinquant.* Leg. 4. *Qui defunctus non filios, ſed filias reliquerit, ad eas omnis hereditas pertineat; tutela verò earum fratri vel proximo paterni generis deputetur.*

Nihil verò veteris moris manſit apud Wiſigothos, qui filiorum filiarumque jus commune fecere. Sic enim Lex Wiſigothorum, libr. IV, Tit. 2. *Ut ſorores cum fratribus æqualiter in fratrum hereditate ſuccedant*, Leg. 1. *Si pater vel mater inteſtati diſceſſerint, tunc ſorores cum fratribus in omni parentum facultate, abſque alio objectu, æquali diviſione ſuccedant.* Aliæ ſunt plurimæ eâdem de re eorum leges.

Apud nos verò, in regnatrice domo, viget & in immenſum aucta Lex Salica, egregium imperii decus, & ſecuritatis publicæ tutamentum.

Orbitatis pretia. Quæ erant Romæ maxima. Vide ſuprà Annal. III, 25.

CAP. XXI. *Suſcipere tam inimicitias.* Sic apud veteres populos conſultum ne impunitate gliſcerent injuriæ. Inde illi ultores ſanguinis, quos videre eſt etiam apud Moyſen, Num. XXXV, 19 & ſeqq. Legibus quoque Romanis ſtatutum, Cod. libr. VI, Tit. XXXV, *de his, quibus, ut indignis, hæreditates auferuntur,* leg. 1. *Heredes, quos necem teſtatoris inultam omiſiſſe conſtiterit, fructus integros cogantur reddere.*

Nec implacabiles. Apud bellatricem gentem & in cædes ultro ruentem, ſapientiſſimè proviſum, ut ira placabilis foret, & ipſa homicidia, non morte, ſed pretio, luerentur, totaque interfecti domus reciperet ſatisfactionem. Sic enim nemo infenſus, nemo ad ultionem intentus manet. At ne paupertate creſceret interfectoribus audacia, optimè adhuc conſultum primò, ut homicida quantum haberet ſolveret; deinde, ut de reliquo ſatisfacere teneretur tota interfectoris domus. Quâ certè re vix quidquam utilius in publica commoda excogitari potuit, cùm, quantò major eſt libertas, tantò periculoſiores ſint inimicitiæ. Quibus autem cærimoniis ſatisfaciendi neceſſitas in interfectoris domum tranſiret, docet Lex Salica, Tit. LXI, *de Chren crude.* Id eſt, *de vacuo,* Leg. 1. *Si quis hominem occiderit, & in totâ facultate non habuerit, unde totam legem impleat, duodecim juratores dabit, quod nec ſubtus terram, neque ſupra terram plus de facultate habeat, quàm donavit. Et poſtea debet*

in caſam ſuam intrare, & de quatuor angulis terræ pulverem in pugno colligere, & poſtea in duropello, id eſt caſæ limine, *ſtare, & intus caſam captare,* id eſt reſpicere, *debet, & ſic de ſiniſtrâ manu trans ſuas ſcapulas jactare ſuper proximiorem parentem. Quòd ſi jam pater, aut mater, ſeu frater pro ipſo ſolverunt, ſuper ſororem tunc matris, aut ſuper ejus filios debet illam terram jactare: quod ſi iſti non fuerunt, ſuper tres de generatione patris & matris, qui proximiores ſunt: & poſtea in camiſiâ diſcinctus, diſcalceatus, palo in manu ſupra ſepem ſalire, ut pro medietate quantum pro compoſitione deberet, aut quantum lex addicat, illi tres ſolvant de maternâ generatione: hoc & illi alii, qui de paternâ generatione veniunt facere debent.* Lege autem 2. *Si verò aliquis ex illis pauperior fuerit, & non habet unde ſolvat debitum, quicumque de illis plus alio habet exſolvat, & iterum ſuper illum Chrene chruda, ille qui eſt pauperior jactet, ut ille totam legem ſolvat. Quòd ſi hic etiam non habet, ut legem ſolvat, & totam legem componat, tunc illum, qui homicidium fecit, tollit, qui eum in fide ſuâ habet, & per quatuor Mallos præſentem faciat; & ſi eum per compoſitionem aut fidem nullus ſuorum tulerit, hoc eſt, eum redimat; aut pro eo perſolvit, tunc de vitâ componit.* Licèt autem in hac lege *Chren crude* plurimum eſſet utilitatis, nonnihil tamen erat vitii, quòd homicidarum furore, & legis ſeveritate, multæ ever-terentur familiæ. Unde legem illam poſtea abrogavit Childebertus rex, *Decret.* Leg. 15, *de Chrenecrudâ lex, quam paganorum tempore obſervabant, deinceps nunquam valeat, quia per ipſam cecidit multorum poteſtas.* Meliùs ergo a Canadenſibus proviſum, penes quos non interfectoris domus, ſed ipſe vicus ſatisfacit. Tunc

enim nulla ingruit ruina; reo autem plus pudoris. Vide P. de Charlevoix, *Journal hiſtorique d'un voyage de l'Amérique*, Lettre XVIII, pag. 274. Quæ forent apud Germanos homicidiorum pretia jam vidimus ſuprà pag. 207. Vide & infrà cap. 25.

Pecorum numero. Idem vidimus & illuſtravimus ſuprà cap. 12.

Hoſpitiis. Optimum inſtitutum, ut a noſtris moribus nunc alienum, ſic hodieque Canadenſibus barbaris familiare. Apud nos, invicem per commercia innexos, languet hoſpitalitas, viget apud barbaros latrociniis infames. Hujus diſcriminis cauſa in aperto. Scilicet commercia populos conjungunt; privatos dividunt, penes quos commerciorum uſu omnia fiunt venalia. Et quantò magis apud gentem aliquam fervent commercia, tantò magis ab hoſpitalitate abhorret. Contrà barbari commercia non norunt: latrocinia exercent, cùm indigent: hoſpitales ſunt, quòd in hanc liberalitatem natura propendet, ipſiſque expedit. Hæc pluribus ingenioſè explicat Cl. de Monteſquieu, *Eſprit des Loix*, XX, 2.

Effuſius indulget. Aurei primævique hominùm mores, quorum memoria apud barbaros ac maximè Canadenſes adhuc viget. Hac de re plura habet P. *Laſitau*, *Mœurs des Sauvages Américains*, Tom. II, pag. 88 & ſeqq.

Nefas habetur. Sic quoque Julius Cæſar, Bell. Gall. VI, 23. *Hoſpites violare, fas non putant: qui quâque de cauſâ ad eos venerunt, ab injuriâ prohibent, ſanctoſque habent: iis omnium domus patent, victuſque communicatur.* Mela III, 3. *Jus in viribus habent, adeò ut ne latrocinii quidem pudeat, tantùm hoſpitibus boni, miteſque ſupplicibus.* In lege Burgundionum, Tit. XXXVIII, leg. 1. *Quicumque hoſpiti venienti tectum aut focum negaverit, trium ſolidorum*, Gallicæ monetæ

librarum 39, *inlatione mulctetur.* At hoſpitium virtuti, non ſceleri, datum. Rectè enim lex Salica, Tit. XVII, *de Expoliationibus*, leg. 2. *Si quis hominem mortuum effodierit & expoliaverit*, MALB. THURNICALT, IIIIM. *qui faciunt ſolid.* C, Gallicæ monetæ libras 1310, *culpabilis judicetur.* Leg. 3. *Et poſtea parentes defuncti judicem rogare debent, ut inter homines non habitet auctor ſceleris; & qui ei hoſpitium dederit, antequam parentibus ſatisfaciat*, DC *den.* *qui faciunt ſolid.* XV, Gallicæ monetæ libras 196, *culpabilis judicetur.*

Cum defecere. Cùm defecere epulæ, vel cùm nihil epularum ſuperſit ei, qui hoſpitem receperat.

Nec data imputant. Nec acceptis obligantur. En barbarorum mores; en vita. Ipſis unum votum, una cogitatio, LIBERTAS.

Cap. XXII. *Sæpius calida.* Canadenſibus populis iiſque regionibus, quas gravius urit frigus, ſunt & hypocauſta, Gallicè *des étuves.*

Sua cuique menſa. Separatæ ſedes, ſua cuique menſa, id ex veteri populorum uſu, & cùm vorax erat hominum genus. Idem paſſim reperire eſt apud Homerum ceteroſque qui antiquos mores deſcripſere.

Procedunt armati. De hoc uſu jam dictum ſuprà cap. 13.

Cæde & vulneribus. Cruentam quoque & feralem Canadenſium ebrietatem exprimit P. de Charlevoix, loc. cit. *Lettre* VIII, pag. 142. Apud Germanos ſeverè coercitam hanc conviviorum feritatem reperimus in Lege Salicâ, Tit. XLVI. *De Homicidiis in convivio factis*, leg. 1. *Si in convivio, ubi quatuor aut quinque fuerint homines, unus ex ipſis interfectus fuerit, ille qui*

remanet (id eſt, *illi qui remanent*) *aut unum convictum reddant, aut omnes mortis illius compoſitionem collectent, quæ lex uſque ad ſeptem, qui fuerint in convivio illo, convenit obſervare.*

Conſultant. Talem conſultationem vide ſuprà Hiſt. IV, 14. Nec alii Canadenſibus populis mores. Vide P. de Charlevoix, loc. cit. *Lettre* XIV, pag. 217.

Poſtera die retractatur. Poſterâ die retractantur, id eſt rurſus perpenduntur heſterna conſilia. Sic ſalva eſt utriuſque temporis ratio: nam in utroque tempore ſua ineſt utilitas. Nempe deliberant, dum fingere neſciunt; conſtituunt, dum errare non poſſunt. Eadem omnino de Perſis narrat Herodotus I, pag. 63, & Suidas in οἴνῳ πιεῖν.

CAP. XXIII. *Potui humor.* Potum illum Cereviſiam, *la Biere*, vocamus. De quo Plinius XIV, 22. *Eſt & Occidentis populis ſua ebrietas fruge madidâ... Ægyptus quoque e fruge ſibi potus ſimiles excogitavit: nullâque in parte mundi ceſſat ebrietas: meros quippe hauriunt tales ſuccos, nec diluendo, ut vina mitigant. At Hercules illic tellus fruges parere videbatur. Heu, mira vitiorum ſolertia! inventum eſt quemadmodum aqua quoque inebriaret.*

Recens fera. Idem habet Mela III, 3. *Victu ita aſperi incultique ut crudâ etiam carne veſcantur, aut recenti, aut cùm rigentem in ipſis pecudum ferarumque coriis manibus pedibuſque ſubigendo renovarunt.* Panis uſu, carniſque coctæ, & dulcedine vini, in molliſſimo Italiæ tractu, mitigatam Cimbrorum feritatem ſcribit Florus, III, 3.

Lac concretum. Quod ne accipias de caſeo, licèt auctore Julio Cæſare, Bell. Gall. VI, 22, *major pars victûs eorum lacte, & caſeo, & carne*

conſiſtit. Plinius, qui Germanorum mores penitus noverat, accuratior. *Mirum, inquit, barbaras gentes, quæ lacte vivunt, ignorare aut ſpernere tot ſæculis caſei dotem, denſantes id alioquin in acorem jucundum & pingue butyrum: ſpuma id eſt lactis, concretiorque, quàm quod ſerum,* le petit lait, *vocatur. Non omittendum in eo olei vim eſſe, & barbaros omnes infanteſque noſtros ita ungi.* Plin. XI, 41. Lac ergo concretum, de quo Tacitus, butyrum eſt, Germanorum cibus & unguentum, ut videre eſt apud Apollinarem Sidonium, qui eorum habitum epulaſque allio & cepâ fetidas deſcribit, Carm. XII, 1.

Quid me, & ſi valeam, parare carmen
Feſcenninicolæ jubes Diones
Inter crinigeras ſitum catervas,
Et Germanica verba ſuſtinentem,
Laudantem tetrico ſubinde vultu,
Quod Burgundio cantat eſculentus,
Infundens acido comam butyro!
. . . .
Felicemque libet vocare naſum
Cui non allia ſordidæque cepæ
Ructant mane novo decem apparatus.

Sine apparatu, ſine blandimentis. Contrà Romæ tanta erat populatio morum, tanta luxuria, ut parum eſſet in gulas condi maria terraſque, niſi nova in dies excogitarentur gulæ irritamenta. *Coqui triumphorum pretiis* parabantur. *Nulluſque prope jam mortalis æſtimatur pluris, quàm qui peritiſſimè cenſum domini mergit,* Plin. IX, 17.

Si indulſeris ebrietati. Vitium illud barbarorum omnium commune, quod neque cruentis cædibus, neque mortibus præproperis emendatur.

Janus

Janus Taddæus ad hunc Taciti locum illuſtrandum ſcripſit libellum *de Germanorum veterum aviditate bibendi*, in quo non tam Germanos purgat, quàm ceteros populos accuſat.

Armis vincentur. Sic nefariè ſuggeſtâ *vitæ-aquâ*, ut loquuntur, tot perempta Canadenſium millia. Quod P. de Charlevoix, loc. cit. *Lettre* VIII, pag. 141, aliique multi queruntur.

CAP. XXIV. *Saltu jaciunt.* Quo de luſu Apollinaris Sidonius Carm. V, verſ. 246.

Excuſſiſſe citas vaſtum per inane bipennes,
Et plagæ præſciſſe locum, clypeoſque rotare;
Ludus & intortas præcedere ſaltibus haſtas,
Inque hoſtem veniſſe priùs. Puerilibus annis
Eſt belli maturus amor.

Aut mercedem. Immenſæ verò Romanorum in ludis impenſæ. Immania hiſtrionum pretia; & vel vigente republicâ, Roſcius *III* D annua, Gallicæ monetæ libras 97,265, *meritaſſe proditur*, Plin. VII, 39. Exceſſere hæc pretia, luxuriante ſub Principibus Româ.

Voluptas ſpectantium. Et ut civitatibus ſe adprobarent, ut vidimus ſuprà cap. 13.

Temeritate. De hac barbarorum pervicaciâ pervulgatum exemplum protulit D. Ambroſius, in Tobiam, cap. XI. *Ferunt Hunnorum populos*, Scythicam gentem ut & Germanos, *omnibus bellum inferre nationibus, fœneratoribus tamen, iis qui e ludo fœnerantur, eſſe ſubjectos, & cùm ſine legibus vivant, aleæ ſolius legibus obedire, in procinctu ludere, teſſeras ſimul & arma portare, & plures ſuis, quàm hoſtilibus ictibus interire. In victoriâ ſuâ captivos fieri, & ſpolia ſuorum perpeti, quæ pati ab hoſte non noverint. Ideo numquam belli ſtudia deponere, quòd victi aleæ ludo, cùm totius prædæ munus amiſerint, ludendi*

ſubſidia requirunt bellandi periculo. Frequenter autem tanto ardore rapi, ut cùm ea, quæ ſola magna æſtimant, arma victus tradiderit, ad unum aleæ jactum vitam ſuam poteſtati vel victoris, vel fœneratoris, addicat. Denique conſtat, quòd quidam, & Imperatori Romano cognitus, in fide pretium ſervitutis, quod ſibi tali ſorte ſuperatus intulerat, ſuppliciis imperatæ mortis exſolverit. Quo furore, ipſo quoque libertatis periculo, talis ſuis, *le jeu des oſſelets*, ludant Canadenſes populi memorant P. de Charlevoix, loc. cit. *Lettre* XVII, pag. 261, & P. Lafitau, *Mœurs des Sauvages Américains*, Tom. II, pag. 340.

Alligari ſe ac venire patitur. Non ita mirum eſt Germanos, ludi furore actos, voluntariam ſervitutem adiiſſe; cùm, multa poſt ſæcula, licèt religio acceſſiſſet, humanitaſque atque opes auxiſſent, homines ingenui & ſuæ mentis compotes, ſe ipſi venderent, & ſervituti manciparent. Quâ de re inter veteres Formulas, ſolemnis eſt Formula IX. Venditio de ſemetipſo: qualiter homo liber venumdetur. *Domino ſemper meo illo N. Ego ille N. Placuit mihi, ut ſtatum ingenuitatis meæ in veſtrum deberem obnoxiare ſervitium. Quod ita & feci. Unde accepi a te pretium, in quod mihi bene complacuit, ſolidos tantos; ita ut ab hodiernâ die quicquid de me ſervo tuo, ſicut de reliqua mancipia tua* (Barbarè dictum pro *de reliquis mancipiis tuis*) *facere volueris, a die præſente liberam habeas poteſtatem. Et quod fieri non credo, ſi fuerit ulla quiſlibet perſona qui contra hanc venditionem, quam ego meâ ſpontaneâ voluntate fieri rogavi, qui contra eam aliquid agere & calumniam generare conaverit, illud, quod repetit, non vindicet, & contrà cui litem intulerit, auri libra una, argenti pondo quinque coactus exſolvat; & hæc venditio firma*

permaneat. Duæ nempe ſunt res apud homines validiſſimæ, libido & neceſſitas. Ut libidini conſulerent, ſervitutem non reformidabant Germani. Sponte quoque illam adibant, ne inopi neceſſitati ſuccumberent.

Fidem vocant. Hæc eſt fides, quâ ſemper viguit ſemperque vigebit alea. Verè enim D. Ambroſius loc. cit. *Habet & alea ſuas leges, quas fori jura non ſolvant. Notatur (ſi credi poteſt) infamiâ, qui putaverit renitendum, & infamium ſententia gravius, quàm cenſura judicialis inurit opprobrium.* Hanc fidem retinemus; & inde nobis *les dettes d'honneur.*

CAP. XXV. *Per familiam miniſteriis.* Vidimus Annal. XIV, 43. Pedanium Secundum, qui in unâ domo ipsâque in Urbe quadringentos ſervos haberet. Diviſa inter eos miniſteria, aut potiùs miniſteriorum nomina, quæ paſſim occurrunt in veteribus Inſcriptionibus, ac maximè apud Cll. Piraneſi, Gori, ceteroſque qui ſepulcralia Romanorum monumenta illuſtravere. Hæc familia urbana. Alia erat in agris familia ruſtica: ibi nova miniſteria, nova nomina; in quibus plus quidem utilitatis, plurimum adhuc luxûs.

Ut colono. Colonum Gallicè dicimus, *un Fermier.* At in Germaniâ colonus erat ſervus.

Hactenus paret. Licèt ſervus apud Germanos ſuam ſedem habeat, ſuos penates regat, paret tamen domino, nec habet libertatem: hactenus ſervus eſt. Tales fuere apud nos ante quatuor ſæcula, quos ſervos, *les Serfs*, dicebamus. Poſtea Germani, Romanos imitati, ſervos habuere, deterioris conditionis; tunc penes eos manſit ſervorum nomen. Servi verò, ut ita dicam, coloni, dicti ſunt Lidi. Hoc ſervorum

diſcrimen patet ex Lege Salicâ, Tit. XXX, & ex Lege Friſionum, Tit. XV.

Uxor ac liberi. Ac proinde non indigebant ſervorum miniſteriis.

Impune. Non impunè inimicum occidebant, ſiquidem homicidium numero pecorum lueretur. Suum verò ſervum occidere impune erat. Sed ſi quis alienum ſervum occideret, tunc ſolvendum erat ſervi domino pretium. Inde in Lege Salicâ, Tit. XI, leg. 2. *Si quis alienum ſervum furaverit, aut occiderit, aut vendiderit, aut ingenuum dimiſerit, & ei fuerit adprobatum, MALB. THEU TEXACA, M CCCC den. qui faciunt ſol. XXXV,* Gallicæ monetæ libras 458, *culpabilis judicetur, excepto capitale & delaturâ. De ancillâ verò ſolidos XXX,* Gallicæ monetæ libras 393. Capitale verò Gallicè dicitur, *le capital, le prix de la choſe.* Delatura, *les frais de juſtice.*

Libertini. Servi, ſi manumitterentur, libertatem adipiſcebantur, & nuncupabantur liberti. Ordo illorum hominum, libertinorum dicebatur, non verò libertorum, ut rectè obſervat Cl. Erneſtus. Cùm invaluit pecuniæ uſus, ſervi manumittebantur, excuſſo ex eorum manu coram rege, vel civitate, denario. Unde homines iſti *denariati* appellati ſunt. Apud Germanos non multùm ſupra ſervos erant; & ſi ſine liberis mors eis obveniſſet, eorum hereditas ad fiſcum pertinebat, ut docet Lex Ripuariorum, Tit. LVII, leg. 4. *Si autem homo denariatus abſque liberis diſceſſerit, non alium niſi fiſcum noſtrum heredem relinquat.*

Quæ regnantur. Apud Germanorum gentes, quæ regnabantur, vitiis regum abutebantur liberti, ut ſibi potentiam ſtruerent. Quâ ſtructâ, ſuper ingenuos & ſuper nobiles aſcendebant. Quantò

enim humilius fuit hoc hominum genus, tantò eſt ſuperbius. Eamdem, aut potiùs, ob imperii magnitudinem, immenſam libertorum libidinem ſub Imperatoribus Claudio, Nerone, Galbâ vidimus. Vide & Cl. de Monteſquieu, *Eſprit des Loix*, XV, 19.

Ingenuos & ſuper nobiles. Hìc videmus quatuor conditionum diſcrimina nobiles nempe, ingenuos, libertinos, ſervos. Nobiles genere, dignitate, muneribus præcellebant. Ingenui origine ſtirpeque liberi, atque etiam, cùm poſtea exigebantur tributa, a tributis immunes. Vide Gregorium Turonenſem VII, 15. Libertini, qui, priùs ſervi, fuerant manumiſſi: nondum tamen erant ingenui, ſed libertini tantùm, & libertinitatis obſequiis devincti. Servi autem, licèt coloni, cùm non eſſent ſui juris, ſed alienæ poteſtatis, verè ſerviebant. Illa conditionum diverſitas ſæpe memoratur in veteribus Germanorum legibus. Eam quoque videre eſt apud Saxonem Grammaticum in legibus Frothonis, Danorum regis, quas egregiè explicavit Cl. Mallet, *Introduction à l'Hiſtoire de Danemarck*, pag. 111. Quomodo autem quis, non natus ingenuus in ingenuitatem aſſereretur docent veteres Formulæ, Formul. XII, de Ingenuitate. *Qui debitum ſibi nexum relaxat ſervitium, in futuro apud Dominum ſibi retribuere confidat. Igitur ego in Dei nomine ille N. pro remedio animæ meæ, vel æternâ retributione, ſervum juris mei nomine illum N. ingenuum eſſe præcipio, & in ſacroſanctâ Eccleſiâ beatiſſimi Sancti illius N. ſub præſentiâ ſacerdotum ibidem conſiſtentium ante cornu altaris ab omni vinculo ſervitutis eum abſolvo. Ita ut deinceps, tanquam ſi ab ingenuis parentibus fuiſſet natus vel procreatus, eat, pergat partem quam maluerit, & ſicut alii cives Romani vitam ducat ingenuam.*

Et ſi aliqua procreatio filiorum, vel filiarum, ex ipſo orta fuerit, ſimiliter vivat ingenua, & nulli heredum meorum, nec cuicumque aliæ perſonæ quicquam debeat ſervitutis, nec libertinitatis obſequium, niſi ſoli Deo, cui omnia ſubjecta ſunt; vel pro cujus amore ipſum devotus obtuli patrocinium & defenſionem cuicumque ſe elegerit in omnibus illius perfruatur arbitrio. Si quis verò quod futurum eſſe non credo, ſi fuerit aliquis ex heredibus meis, vel quiſlibet perſona, qui contra hanc ingenuitatem venire aut eam refragare præſumpſerit, illud quod repetit non vindicet, & inſuper contra cui litem intulerit, ſolidos LX *componat. Et præſens ingenuitas meis vel bonorum hominum manibus roborata cum ſtipulatione ſubnixa omnique tempore valeat inconvulſa.*

Nunc verò quanti ſingulas conditiones fecerint Germani, ex diverſis earum pretiis libet æſtimare.

De diverſis apud Germanos pretiis pro conditionum diverſitate.

Mirum ſanè eſt Cl. de Boulainvilliers alioſque, in antiquâ noſtrâ Hiſtoriâ non mediocriter exercitatos, eam, quam ſuprà poſuimus conditionum diverſitatem negaſſe, duaſque tantùm fuiſſe claſſes, nobilitatem & ſervitutem, pervicaciùs adſeveraſſe. Aliud certè docent veteres noſtri ſcriptores. Idem quoque manifeſtè adſtruunt veteres Germanorum leges.

Sic enim in lege Angliorum & Werinorum, Tit. I, *de Homicidiis*, Leg. 1. *Si quis Adalingum occiderit*, DC *ſol.* Gallicæ monetæ libras 7,860, *componat.* Leg. 2. *Qui liberum occiderit*, CC *ſol.* Gallicæ monetæ libras 2,620, *componat.*

Leg. 4. *Qui ſervum occiderit*, XXX *ſol.* Gallicæ monetæ libras 390, *componat.* Sic quoque Saxonibus fuere Edlingi, Frilingi & Laſſi, id eſt nobiles, ingenui, & ſerviles, ut videre eſt apud Lindenbrogium, in Gloſſario, pag. 1347. Idem patet ex lege Friſionum, Tit. XV.

Francis quoque fuere Antruſſiones, ſeu nobiles, Ingenui, Lidi, Servi. Inde in Lege Salicâ, Tit. LXXIV, *de Chreodiba.* Id eſt, *de cadaveris combuſtione*, Leg. 1. *Si quis hominem ingenuum ſeu in ſilvâ ſeu in quolibet loco occiderit, & ad celandum in igne combuſſerit*, XXIIII M *den. qui faciunt ſol.* DC, Gallicæ monetæ libras 7,860, *culpabilis judicetur.* Leg. 2. *Si quis antruſſionem vel feminam taliter interfecerit, aut celaverit, aut igne cremaverit*, LXIIM (Veriùs LXXIIM) *den. qui faciunt ſol.* MDCCC, Gallicæ monetæ lib. 23,580, *culpabilis judicetur.* Tit. XXXVIII, *de Homicidiis ſervorum, vel expoliationibus*, Leg. 5. *Si quis ſervum alienum mortuum expoliaverit per furtum, & ſpolia ipſa plus quàm* XL *denarios*, Gallicæ monetæ libras 13, *valeant, tulerit*, MALB. THEN FRIO MOSIDO, DC *den. qui faciunt ſol.* XV, Gallicæ monetæ libras 196, *culpabilis judicetur.* Leg. 6. *Si quis verò homo ingenuus Lidum alienum expoliaverit*, MALB. THEU MOSIDO, MCCCC *den. qui faciunt ſolid.* XXXV, Gallicæ monetæ libras 458, *culpabilis judicetur.*

Servorum verò nomina, quæ poſtea apud Germanos, ut & apud nos, in dignitatum titulos evaſere, ſimul & pretia habet Lex Salica, Tit. XI, *de Servis mancipiis furatis. Si quis Majorem*, le Grand-Maître, *Inferiorem*, le maître d'Hôtel, *Scantionem*, le Bouteillier ou l'Echanſon, *Mariſcallum*, le Maréchal, *Stratorem*, l'Ecuyer; *Fabrum ferrarium, Aurificem ſive Carpentarium*,

Vinitorem, vel Porcarium, vel Miniſterialem furaverit, aut occiderit, vel vendiderit, valentem ſol. XXV, Gallicæ monetæ libras 327, *MALB. THEUCA TEXARA M* CCCC *den. qui faciunt ſol. XXXV*, Gallicæ monetæ libras 458, *culpabilis judicetur, excepto capitale & delaturá*. Hæc ſint ſatis de conditionum diverſitate apud Germanos. Vide & Cl. de Monteſquieu, *Eſprit des Loix*, XXX, 25, & Cl. Gautier de Sibert, *Mémoires de l'Académie Royale des Inſcriptions*, Tom. XXXVII, pag. 541 & ſeqq.

Impares Libertini. Apud ceteros populos, qui in Germaniâ non regnabantur, libertini erant infra ingenuos ac nobiles; quod certiſſimum libertatis argumentum.

CAP. XXVI. *Fenus agitare*. Contrà *vetus Urbi fenebre malum, & ſeditionum diſcordiarumque creberrima cauſa*; ut vidimus ſuprà Annal. VI, 16.

Per vices occupantur. Potiùs *per vicos occupantur*: id enim innuit rerum ſeries: ita quoque placitum Grotio, Conringio, Menagio, aliiſque eruditis viris. De hoc Germanorum uſu multa habet Julius Cæſar, Bell. Gall. VI, 21. *Agriculturæ non ſtudent, majorque pars victûs eorum lacte, & caſeo, & carne conſiſtit; neque quiſquam agri modum certum aut fines proprios habet, ſed magiſtratus ac principes in annos ſingulos gentibus cognationibuſque hominum, qui unà coierunt, quantum eis & quo loco viſum eſt attribuunt agri, atque anno pòſt alio tranſire cogunt. Ejus rei multas afferunt cauſas: ne aſſiduâ conſuetudine capti ſtudium belli gerendi agriculturâ commutent: ne latos fines parare ſtudeant, potentioreſque humiliores poſſeſſionibus expellant: ne accuratiùs, ad frigora atque æſtus vitandos,*

ædificent: ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, quâ ex re factiones diſſenſioneſque naſcuntur: ut animi æquitate plebem contineant, cùm ſuas quiſque opes cum potentiſſimis æquari videat.

Supereſt ager. Talem agrum Gallicè dicimus, *une terre en jachere.*

Prata ſeparent. Fecundiora enim ſunt prata, ſi ſeparentur, quàm ſi pateant, ac ſint promiſcua.

Bona ignorantur. Cùm pomaria non conſererent Germani, meſſibus contenti, fructiferum autumnum ignorabant. Nunc quidem omnes autumni fructus novit Germania: manet tamen veteris memoriæ monumentum: neque ullum adhuc nomen autumni proprium: communi vocabulo appellatur *Herbſt*, id eſt meſſis, quam unam noverant veteres Germani. Videtur autem primos mortalium duas tantùm anni tempeſtates, æſtatem & hiemem, obſervaſſe. Unde Moſes in Geneſi VIII, 22. *Æſtas & hiems, nox & dies.* Deinde tres, ac demum quatuor anni tempeſtates diſtinxere.

CAP. XXVII. *Nulla ambitio.* Contrà apud Romanos maxima. C. Cæcilius Claudius Iſidorus *funerari ſe juſſit* H-S XI, Gallicæ monetæ libris 213,984. Plinius XXXIII, 10. Hæc adhuc privati funera, & ante imperii luxum. At *periti rerum aſſeverant* Arabiam *non ferre tantum* odorum *annuo fetu, quantum Nero princeps noviſſimâ Poppææ ſuæ die concremaverit*, Plin. XII, 18.

Certis lignis. Quibus lignis ignotum. Divinare haud vacat.

Cumulant. Ut mos fuit apud Romanos, qui funebrem Orientis magnificentiam æmulati ſunt. Sic Cornelia in funeribus Pompeii Magni apud Lucanum IX, 175.

Collegit veſtes, miſerique inſignia Magni,

Armaque & impreſſas auro, quas geſſerat olim
Exuvias, pictaſque togas, velamina ſummo
Ter conſpecta Jovi, funeſtoque intulit igni.

Vide & apud Plutarchum in Syllâ, pag. 475, illata in Syllæ funere decem & ducenta fercula odorum, & grandia Syllæ ejuſque lictoris ſimulacra e thure & cinnamomo.

Equus adjicitur. Sic in ſepulcro Childerici, Francorum regis, reperta ejus arma, framea, gladius: inventum quoque equi ejus caput, & ſolea, fibulæ præterea phaleræque aureæ: quæ omnia vide apud eruditos Joan. Jac. Chiffletium, *Anaſtaſis Childerici regis*, pag. 96, 219 & ſeqq. ac Montfaucon, *les Monuments de la Monarchie Françoiſe*, Tom. I, pag. 10 & ſeqq. Pars magna adhuc exſtat Pariſiis in Cimelio Regio. Præter jam memorata corpuſque Childerici, reperta adhuc calvaria una, quæ fortè fuit ejus equiſonis. Sic enim de Scythis, Germanorum auctoribus, prodit Herodotus IV, 71.

Ceſpes erigit. Tumulum ceſpite exſtructum jam vidimus ſuprà Annal. I, 62. Maximos quoque e ceſpite tumulos regibus ſuis Scythas erexiſſe memorat Herodotus, loc. cit.

Operoſum honorem. Molium illarum rudera exſtant adhuc Romæ in Ceſtii, Auguſti, Hadriani monumentis, aliiſque plurimis, quæ paſſim & maximè in viâ Appiâ occurrunt.

Viris meminiſſe. Id quoque apud Canadenſes populos vulgatum: *Lacrimæ viros dedecent.* Et ad bellum profecturi, ſuos tantùm ita alloquuntur: *Sit noſtrî memoria.* Feminæ autem viros, liberos, per annum integrum lugent, eoſque hoc toto tempore continuis ejulatibus mane, veſpere, medio die, domi, foris vocant. Vide P. de Charlevoix, loc. cit. *Lettre* XXVI, pag. 376.

CAP. XXVIII. *Divus Julius tradit.* Jul. Cæſar Bell. Gall. VI, 24. *Fuit antea tempus, cùm Germanos Galli virtute ſuperarent, & ultro bella inferrent; ac, propter hominum multitudinem agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertiliſſima ſunt, Germaniæ loca circùm Hercyniam ſilvam, quam Eratoſtheni & quibuſdam Græcis famâ notam eſſe video, quam illi Orciniam appellant, Volcæ Tectoſages occuparunt, atque ibi conſederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis ſedibus ſe continet, ſummamque habet juſtitiæ & bellicæ laudis opinionem: nuncque in eâdem inopiâ, egeſtate, patientiâ, quâ Germani permanent; eodem victu & cultu corporis utuntur.*

Helvetii. Helvetii, *les Suiſſes*, latiùs olim, quàm nunc, Lugdunum versùs habitavere. Præterea in Germaniam ingreſſi, eam tenuere inter Rhenum Mœnumque amnes Hercyniamque ſilvam, *le Rhin*, *le Mein*, & *la forêt de Hartz*.

Ulteriora Boii. Boii, Gallica gens & Helvetiis contermina, ut patet ex Strabone IV, pag. 206, & Julio Cæſare, *Bell. Gall.* I, 29. Victi a Cæſare ſedem illam ab Æduis accepere, quam nunc dicimus *le Bourbonnois*. Antè in Germaniam profecti, & ultra Mœnum provecti, Hercyniam Silvam tenuere. Manet adhuc eorum nomen in Boiemi nomine, *la Bohême*. Quo tempore Helvetii Boiique Germaniam penetraverint, haud ita compertum. Id tamen videtur contigiſſe, cùm Tarquinius Priſcus Romæ regnaret. Tunc enim Ambigatus, rex Biturigum, *le Berry*, Sigoveſum, ſororis filium, in ſaltus Hercynios miſit, ut prægravante turbâ regnum exoneraret, Livius V, 33 & ſeqq. Alia fuit Boiorum in Italiam expeditio, ſed infelicior, Plin. III, 15. Vide quæ dixi ſuprà

Tom. I, pag. 367, cùm diſſererem *in veteres Gallorum glorias.*

Mutatis cultoribus. Auguſti temporibus, Boii e Boiemo a Marcomannis pulſi, in Noricum conceſſere; & eorum de nomine dicta eſt Bojoaria, nunc *la Baviere.*

Araviſci. Ptolemæo quoque, II, 16, memorati. Hungariæ inferioris partem, quam dicimus *le Palatinat de Pilis*, tenebant. A Plinio III, 25, dicti videntur *Eraviſci*, ſi valet eruditi Harduini conjectura.

Oſis. Litem dirimere videtur Tacitus infrà cap. 43; eoſque Pannonicâ linguâ, aut potiùs dialecto, & tributorum patientiâ coarguit non eſſe Germanos. Marcomannis Quadiſque ulteriores erant; partemque ſeptemtrionalem Tranſdanubianæ Hungariæ occupabant: fortè protenſi Sileſiam uſque, ubi *Oſſen, dans le Duché d'Oels*, locus ſalinis & arte vitrariâ nobilis. Oſos tamen Germanos eſſe contendit eruditus Pelloutier, *Hiſtoire des Celtes*, I, 15, pag. 184. Sed non ita probabiliter.

Treveri & Nervii. Treveri, *le Dioceſe de Treves.* Nervii, *le Cambreſis & le Hainau.*

Vangiones, Triboci, Nemetes. Vangiones, *le dioceſe de Worms:* Triboci, *le dioceſe de Strasbourg:* Nemetes, *le dioceſe de Spire.*

Ubii. Ubii, *le Dioceſe de Cologne.* Eos, Cattis exoſos, & in partes Romanorum pronos, e Germaniâ in Gallias tranſgreſſos, in fidem recepit Marcus Agrippa, anno Urbis conditæ DCCXVII, Strabo libr. IV, pag. 194. Apud eos nata Agrippina, mater Neronis, Claudii uxor, in eorum oppidum veteranos coloniamque deduci impetravit; cui nomen inditum ex vocabulo ipſius, ut vidimus ſuprà Annal. XII, 27.

Ut arcerent. Super ipſam Rheni ripam Ubios

collocavit Agrippa, ut Germanos arcerent, non ut ipſi cuſtodirentur, experimento fidei ſatis probati.

CAP. XXIX. *Batavi.* Batavi non modò inſulam Rheni amnis, *le Bétuve*, ſed aliquid ex ripâ, ubi aliquot Batavorum oppida, coluere. De his dictum ſuprà Hiſt. IV, 12, & Hiſt. V, 19.

Antiquæ ſocietatis. Unde Batavi dicti ſunt *fratres & amici populi Romani*, ut conſtat ex vetere lapide apud Gruterum, pag. 72, num. 9,

CIV. BATAVI

FRATRES. ET. AMICI. P. R.

Publicanus. De publicanis dictum ſuprà Annal. XIII, 50.

Oneribus & collationibus. Onera, collationes; *les corvées, les contributions.*

Reſervantur. Vide ſuprà Hiſt. IV, 12.

Mattiacorum gens. Mattiaci terras illas obtinuere, quas nunc dicimus *partie de la Wétéravie, de la Heſſe, d'Iſenbourg, de Fulde.* Ibi Mattium, *Marpurg*, de quo ſuprà Annal. I, 56, & Mattiaci fontes, nunc *Wis-baden*, *près de Mayence.* De Mattiaco agro dictum Annal. XI, 20.

Finibuſque. Variis Germaniæ populis ſui erant fines, quos ſolitudine defendebant. Id enim enixè curabant, *ut circa ipſos, quæ jacebant, vaſta* forent, Mela III, 3. Quod quoque teſtatur Julius Cæſar Bell. Gall. IV, 3, *Publicè maximam putant eſſe laudem, quàm latiſſimè a ſuis finibus vacare agros: hac re ſignificari magnum numerum civitatum ſuam vim ſuſtinere non potuiſſe. Itaque unâ ex parte a Suevis circiter millia paſſuum* DC (emendandum LX meritò monuere viri eruditi) *agri vacare dicuntur*; & VI, 23, *Civitatibus*

maxima laus eſt, quàm latiſſimas circum ſe vaſtatis finibus ſolitudines habere. Hoc proprium virtutis exiſtimant, expulſos agris finitimos cedere, neque quemquam prope ſe audere conſiſtere; ſimul hoc ſe fore tutiores arbitrantur, repentinæ incurſionis timore ſublato.

In ſua ripa. Uſque ad Rheni ripam diffuſi Mattiaci, maximè cùm Ubii cis Rhenum fuere tranſgreſſi.

Solo & cælo. Apud Batavos humidum cælum ſolumque; contrà apud Mattiacos ſiccum, unde Mattiaci acriùs animabantur, pro ſolitâ locorum animorumque cognatione.

Decumates agros. Decumates agri, nunc *la Suabe.* Cùm, ſub finem imperii Cæſaris Auguſti, Marcomanni, relictis ſuis ſedibus Rheno proximis, in Boiemum migraſſent, vacua eorum loca ex Gallis, Rauracis ſcilicet & Sequanis, leviſſimus quiſque occupavere. Agri illi Decumates inde dicti videntur, quòd incolæ, Germanorum incurſionibus obnoxii, ut in Romanorum fidem reciperentur, proventuum decimam ſolverint. Eos vallo munivit Hadrianus. Vallum Neoſtadio, *Neuſtat*, oppido ad Danubium haud procul Almoni, *Altmühl*, fluvii oſtiis ſito, ad fluvium Nicrum, *le Nekre*, versùs oppidum Wimpinam, *Wimpſen*, per ſexaginta leucarum Francicarum ſpatia continuatum. De Decumatibus agris, valloque, quod iis prætendebatur, plura vide apud eruditum Schoepflin, *Alſatia illuſtrata*, Tom. I, pag. 174, 241 & ſeqq.

Limite acto. Cùm Decumates agri in Romanorum fidem fuiſſent recepti, tunc ultra Rhenum actus eſt limes imperii, promotaque præſidia; & agri Decumates habiti ſunt tamquam ſinus imperii, & pars provinciæ, Germaniæ ſcilicet ſuperioris.

CAP. XXX. *Ultra hos Catti.* Ultra Decumates agros Catti, quorum ampliſſima ſedes inter Rhenum, Mœnum, Salamque fluvios & ſilvam Bacenim, *le Rhin, le Mein, le fleuve Sala, & partie de la forêt de Hartz au-delà du Wéſer;* ubi nunc *la Heſſe, la Turinge, partie du dioceſe de Paderborn, de l'Abbaye de Fulde & de la Franconie.* Obſervandum, quod eruditi viri ſæpe jam monuere, ea, quæ Julius Cæſar, Florus, Ptolemæus, de Suevis dixere, de Cattis eſſe intelligenda. Eruditus Leibnitius, *Scriptores Brunſvicenſes*, Tom. I, pag. 10, putat Cattos dictos eſſe a felibus, acerrimo animali quod ab aliis *Catte*, ab aliis *Heſſe* nuncupatur.

Saltus Hercynius. De ſilvâ Hercyniâ jam dictum ſuprà Annal. II, 45. Quæ verò hujus ſilvæ tunc fuerit facies ſcribit Plinius, Germaniæ oculatus teſtis, XVI, 2. *Hercyniæ ſilvæ roborum vaſtitas intacta ævis, & congenita mundo, propè immortali ſorte miracula excedit. Ut alia omittantur fide caritura, conſtat attolli colles occurſantium inter ſe radicum repercuſſu: aut ubi ſecuta tellus non ſit, arcus ad ramos uſque, & ipſos inter ſe rixantes, curvari portarum patentium modo, ut turmas equitum tranſmittant.*

Stricti artus. Artus nervis validi; unde Vegetius I, 6. *Sit ergo adoleſcens Martio operi deputandus, vigilantibus oculis, erectâ cervice, lato pectore, humeris muſculoſis, valentibus digitis, longioribus brachiis, ventre modicus, exilior cruribus, ſuris & pedibus non ſuperfluâ carne diſtentis, ſed nervorum duritiâ collectis.*

Diſponere diem. Diſponere diem ad prœlia: vallare noctem contra incurſus. Contrà ſolitum barbaris latitare diu, noctu adſultare, ut occultarentur inſidiæ, majorque ingrueret terror. Si per noctem nihil molirentur, tunc nullâ lege,

nullo ordine, ſomno ingluvieque oppreſſi jacebant.

Ratione diſciplinæ. Ratione uſuque diſciplinæ militaris acceptum.

In Duce. Optimè Florus II, 18, *Tanti exercitus, quanti Imperator.*

Ferramentis. Ferramentis ad opus, copiis ad victum, peditem onerabant.

Ad prœlium. Alios videas ire ad prœlium, unico impetu conficiendum; Cattos, ad bellum arte, diſciplinâ, tempore, adminiſtrandum. Prœlium, *le combat;* bellum, *la guerre.*

Fortuita pugna. Apud Cattos rari erant excurſus, rara quoque pugna fortuita.

Formidinem. Quò quis timidior, eò velocior. Qui cunctatur, conſtantior eſt.

CAP. XXXI. *Vertit.* Id eſt, verſum eſt. Sic Quintus Curtius IV, 6. *Ira deinde vertit in rabiem.*

Crinem barbamque. Sic privatâ audentiâ crinem barbamque ſummiſit Civilis, ut vidimus ſuprà Hiſt. IV, 61. Sic apud Paulum Warnefridum, Hiſt. Longobard. III, 7. *Sex millia Saxonum, qui bello ſuperfuerant, devoverunt ſe, neque barbam, neque capillos inciſuros, niſi ſe de hoſtibus Suevis ulciſcerentur.* Recentior memoria Gulielmi Lumeii ex comitibus a Marcâ, qui ſe obſtrinxit voto *non poſiturum ſe antè capillum, quàm Egmontii atque Hornani mortem ultus eſſet.* Strada, de Bello Belgico, libr. VII, pag. 344.

Pretia naſcendi. Egregiè dictum. In tot tantaſque miſerias mortale genus naſcitur, ut unicum naſcendi pretium ſit virtus. Singulare autem & atrox fuit apud Canadenſes populos illius Iroquæi, *Iroquois*, dictum, qui cùm patrem ſuum diverſo in exercitu offendiſſet, eum jugulaturus,

reſtituit, & ait: Vitam quam a te ſemel accepi, tibi hodie reddo. Noli aliàs occurrere. Nihil tibi jam debeo. Vide P. de Charlevoix, loc. cit. *Lettre* XXI, pag. 309.

Ferreum inſuper anulum. Servitutis, ut videtur, inſigne. Inſtitutum illud Cattorum multi poſtea, ſed amatoriè magis, quàm militariter, imitati ſunt. Sic anno 1414, Johannes, dux Borbonius, ut dominæ ſuæ gratificaretur, cum ſexdecim equitibus nobilibuſque vovit ſe & equites ſingulis diebus dominicis per duos annos ſiniſtrâ in tibiâ aureum anulum geſtaturos, nobiles argenteum, donec parem equitum nobiliumque, quibuſcum concertarent, numerum reperiſſent. Vide Cl. de Vertot, *Mémoires de l'Académie Royale des Inſcriptions*, Tom. II, pag. 595.

Canent inſignes. Multis jam cædibus inſignes canent, anulum ferreum geſtantes, torvoque habitu, ut ſe novarum ſemper cædium avidos probent.

Impares faciat. Ii ſunt Catti, qui quinquaginta & centum circiter pòſt annis cum Cheruſcorum cis Viſurgim, *le Wéſer*, reliquiis, cum Attuariis, Sicambris, Chamavis, Bructeris, Chaucis, Francicum fœdus iniere, victiſque Romanis, Gallias occupavere. Inde nobis nomen. Inde mores. Inde leges.

CAP. XXXII. *Certum jam alveo.* Ita latum profundumque, ut poſſit eſſe terminus, nec præſidiis cuſtodiiſve indigeat.

Uſipii ac Tencteri. Bellorum caſuumque ſocietate conjuncti, ſedibus ſuis ad Rhenum paulò infra Moguntiacum, *Mayence*, olim a Cattis pulſi fuerant. Menapiorum ſedes trans ciſque Rhenum occupavere, ut docet Jul. Cæſar Bell. Gall. IV, 1 & ſeqq. Adverſis adhuc caſibus con-

ſlictati, Sicambrorum ab Auguſto, Tiberii ductu, cis Rhenum tranſvectorum, agros obtinuere, nunc *les comtés de Berg*, *Mark*, *Lipp*, *Waldek*, *l'Evêché de Paderborn*.

Equi traduntur. Ut jam vidimus ſuprà cap. 18.

Cap. XXXIII. *Bructeri.* Olim habitavere inter Rhenum, Luppiam, *la Lippe*, Amiſiam, *l'Ems*, & Friſios *la Friſe*, ubi nunc *la Weſtphalie & Ower-Iſſel.* Bructeros a *Broeken* & *Bruchen*, ſeu paludibus, quæ ibi frequentes erant, dictos fuiſſe exiſtimat Cl. Alting, *Notit. German. Infer.* pag. 20. Multis adversùs Romanos prœliis & Civilis ſocietate nobilitati, ut ſæpe vidimus ſuprà in Annalium & Hiſtoriarum libris, ſuperbiere. Ideo vicinis nationibus exoſi, ſedibus ſuis pulſi ſunt, ac penitus exciſi.

Chamavos & Angrivarios. Antequam Bructerorum ſedes occuparent, Chamavi ad Amiſiam, *l'Ems*, poſiti, ubi nunc *Lingen & Oſnabrug*; Angrivarii ad Viſurgim, *le Wéſer*, ubi nunc *Minden & Schawenburg*. Antiquior fuit Chamavorum migratio ad Rhenum, ſi accurata ſunt quæ habet Tacitus Annal. XIII, 55. Vide quæ ibi notavimus. Angrivarii autem poſtea dicti ſunt Angrarii, parſque fuere Saxonum, & communem cum iis legem habuere. Vide Legem Saxonum, apud Lindenbrogium.

Penitus exciſis. Non ita exciſi ſunt, ut nullæ remanerent reliquiæ. Immo & inſignes fuere in fœdere Francico, uti diximus ſuprà. Memorantur quoque in Tabulâ Peutingerianâ. Sic & Claudianus, in Panegyric. de IV conſulatu Honorii, verſ. 450.

Venit accola ſilvæ
Bructerus Hercyniæ,

Nempe poſt cladem ſuam, pulſi ſuis ſedibus, inter Coloniam, *Cologne*, & Haſſiam, *la Heſſe*, habitavere, ut docet eruditus Eccardus, *de Rebus Franciæ Orientalis*, Tom. I, pag. 304.

Superbiæ odio. Regnabantur Bructeri. Inde illis ſuperbia & opes. Antequam a Germanis delerentur, eos terrore domuerat Veſtricius Spurinna, ideo triumphali ſtatuâ donatus. Plinius II, Ep. 7. *Spurinna Bructerum regem vi & armis induxit in regnum: oſtentatoque bello, ferociſſimam gentem (quod eſt pulcherrimum victoriæ genus) terrore perdomuit.*

Invidere. Nam dii ultro obtulere prœlii ſpectaculum, quo ſuper ſexaginta millia Germanorum, non armis teliſque Romanis, ſed quod magnificentius eſt, quaſi ſpectantium oblectationi oculiſque, ſuis ipſi armis ceciderunt. Ergo excidium illud contigit haud procul Foſsâ Druſianâ, de quâ dictum eſt Annal. II, 8. Ex hoc loco, præſidiiſque ad Rhenum poſitis, prœlium ſpectavere Romani. Idque Romæ narratum primo Trajani Principis anno.

Urgentibus. Laudat Lipſius e Mſ. *vergentibus.* Melius Illuſtr. Huetius e conjecturâ, *vigentibus.* Hæc enim cùm ſcriberet Tacitus, vigebat Imperium Romanum, Trajano Principe.

CAP. XXXIV. *Dulgibini & Chaſuari.* Habitavere prope fontem Luppiæ, *la Lippe*. Deinde in Chamavorum & Angrivariorum, qui Bructeros expulerant, ſedes tranſiere. Iidem videntur, qui Velleio Paterculo II, 105, dicti ſunt *Attuari*, & poſtea Attuariorum nomine fœdus Francicum iniere. Straboni VII, pag. 291, dicuntur *Chattuarii.*

Aliæque gentes. Nempe Anſibarii, & Tubantes, de quibus dictum ſuprà Annal. XIII, 55.

Anſibarios, vel Amſibarios, a viciniâ Amiſiæ, l'*Ems*, quem accolebant, nomen duxiſſe opinatur Cl. Alting, *Notit. German. Infer.* pag. 6. Idem, loc. cit. pag. 125, putat Tubantes a frequentibus locorum mutationibus vocatos fuiſſe *Tho Benten*, id eſt; catervas errantes, & incoluiſſe ubi nunc *Drente*, *dans l'Ower-Iſſel.* Inter has gentes, Ambrones, Ambri fluvii, *Emmeren*, accolas, numerat Illuſtr. de Furſtenberg, *Monumenta Paderbornenſia*, pag. 181.

Minoribuſque Friſiis. Friſii, *la Friſe.* Cis Flevum, nunc *le Zuyder-zée*, habitabant Friſii minores; trans Flevum, Friſii majores.

Immenſos inſuper lacus. Ibi jam Romanorum temporibus immenſi lacus. Quos majores adhuc fecere plurimæ maris inundationes, ac maximè ea quæ contigit anno 1530, quæ duos ac ſeptuaginta pagos tumulavit. Anno 1569, alia fuit & tetrior exundatio, quæ magnam litoralis Hollandiæ partem, totam fere Friſiam contexit, & vel in ſolâ Friſiâ viginti millia hominum hauſit.

Romanis claſſibus. Vide ſuprà Annal. I, 70; & II, 8.

Herculis columnas. Ubi terrarum termini, nec plus ultra, ibi maritimæ gentes finxere Herculis columnas. Quas quidem inquirere vanum eſt. Quæ tamen apud Friſios celebrabantur, fuere ſanè in Friſiorum finibus, minimè verò in Sueciâ promontorioque Cimmerio, ut vult eruditus Rudbeckius, *Atlantica*, pag. 251 & ſeqq.

Druſo Germanico. Tiberii Imperatoris fratre, patre Germanici; Friſiis tributum impoſuit, ut vidimus ſupra Annal. IV, 72, aliaque egregia in Germaniâ præſtitit. Plura vide ſuprà in Stemmate Cæſarum, Tom. II, pag. 428, num. 79.

CAP. XXXV. *Chaucorum gens.* Chauci ab

Amiſiâ, *l'Ems*, ad Albim, *l'Elbe*, litori maris prætendebantur: unde omnium, de quibus modò dictum eſt, gentium lateribus obtendebantur, quas inter & Cheruſcos ſinuabantur uſque in Cattos. Diſtinguebantur Chauci majores & minores. Majores Chauci, ſi fides Ptolemæo, inter Viſurgim, *le Wéſer*, & Albim; minores, inter Amiſiam, *l'Ems*, & Viſurgim. At ex Tacito Annal. XI, 19. Chauci majores videntur potiùs fuiſſe inter Amiſiam & Viſurgim. Minores inter Viſurgim & Albim. Cl. Alting, *Not. German. Infer.* pag. 41, exiſtimat ita appellatos Chaucos, quia *Kauken* dicuntur viri fide ac virtute inſignes: quod cum Taciti verbis conſentit. Alii volunt ſic nuncupatos fuiſſe a *Kauk*, ululâ, quæ feles, ſeu cattos, venatur: alii a *Kaiten*, gracculis, quorum magna eſt in his oris multitudo. Chaucorum, qui mare accolerent, loca moreſque egregiè deſcripſit Plinius XVI, 1, cùm gentes, quæ ſine arbore ullâ, ſine frutice viverent, memoraret. *Sunt verò in Septemtrione viſæ nobis gentes Chaucorum, qui majores minoreſque appellantur. Vaſto ibi meatu, bis dierum noctiumque ſingularum intervallis, effuſus in immenſum agitur Oceanus, æternam operiens rerum naturæ controverſiam, dubiamque terræ ſit, an parte in maris. Illic miſera gens tumulos obtinet altos, aut tribunalia ſtructa manibus ad experimenta altiſſimi æſtûs, caſis ita impoſitis: navigantibus ſimiles, cùm integant aquæ circumdata: naufragis verò, cùm receſſerint: fugienteſque cum mari piſces circa tuguria venantur. Non pecudem his habere, non lacte ali, ut finitimis, ne cum feris quidem dimicare contigit, omni procul abacto frutice. Ulvâ & paluſtri junco funes nectunt ad prætexenda piſcibus retia: captumque manibus lutum ventis magis, quàm ſole ſiccantes: terrâ*

cibos & rigentia Septemtrione viſcera ſua urunt: Potus non niſi ex imbre ſervato ſcrobibus in veſtibulo domûs. Et hæ gentes, ſi vincantur hodie a populo Romano, ſervire ſe dicunt. Ita eſt profectò: multis fortuna parcit in pœnam.

Omnibus arma. Inde poſtea poſita a Romanis præſidia, ad cohibendos Chaucos, quos Caycos dixit Lucanus I, 463.

Et vos crinigeros bellis arcere Caycos
Oppoſiti.

Vide & Claudianum, de laudibus Stiliconis I, 225.

CAP. XXXVI. *Cheruſci.* Tunc, infrà Chaucos, inter Viſurgim, *le Wéſer*, & Albim, *l'Elbe*, habitabant Cheruſci, ubi nunc *Lunebourg*, *Brunſwik*, *partie de la Marche de Brandebourg en deçà de l'Elbe.* Latiùs olim Auguſti principatu habitavere, atque etiam cis Viſurgim, ut patet ex Druſi expeditionibus apud Dionem LIV, pag. 544, & Velleium II, 105. Ni fortè, ut obſervat Cl. Dithmarus, quæ de Cheruſcis cis Viſurgim feruntur, intelligenda ſint de Dulgibinis, Cheruſcorum clientibus. Nam, teſte Strabone VII, pag. 291. Varum cecidere Cheruſci iiſque ſubditi populi. De Varianâ clade dictum ſatis Annal. I, 60. Egregia quoque Arminii, Cheruſcorum ducis, facinora vidimus libris Annalium I & II.

Et Foſi. Foſos eoſdem eſſe ac Saxones antiquos volunt Cluverius, Laccary aliique multi. At cum Foſi fuerint Cheruſcis contermini, verior eſt Cl. Leibnitii ſententia, Foſos incoluiſſe ad Fuſam amnem, qui apud Cellas Alleram fluvium, *l'Aller*, ſubit: eoſque fuiſſe velut appèndicem Cheruſcorum, ut hodie Brunſvicenſium Heildesheimenſes,

Heildesheim. Saxonum nomen Tacito recentius, nec innotuit ante Antonini Pii principatum, quo tempore Cherſoneſo Cimbricâ egreſſi inclaruere, & poſtea cum Anglis Britanniam occupavere.

CAP. XXXVII. *Eumdem Germaniæ ſitum.* Versùs Septemtrionem.

Cimbri tenent. Manet adhuc eorum nomen, & quas incoluere terras dicimus *la Cherſoneſe, ou la preſqu'iſle Cimbrique ;* ubi *le Jutland, Sleſwig, le Holſtein*. Cimbrorum gloriam varioſque caſus paucis, ſed accuratè, deſcripſit Cl. Mallet, *Introduction à l'Hiſtoire de Danemarck*, pag. 13 & ſeqq.

Parva nunc civitas. Parva quidem tunc erat civitas, migrationibus, inundationibus, bellis, cladibuſque exhauſta, ut videre eſt apud Florum III, 3. Sed poſtea revaluit. Et ex hac gentium vaginâ emerſere Franci, Saxones, Normanni, aliique plurimi populi, qui totam ferme Europam juris Germanici fecere.

Gloria ingens. Per Germaniam, Galliam, Hiſpaniam, Britanniam, Italiam, & ad Mœotin uſque, quò progreſſi, teſte Poſidonio apud Strabonem libr. VII, pag. 203, Cimmerium, aut Cimbricum, Boſphorum de ſuo nomine appellaverunt.

Utraque ripa. Utrâque Cherſoneſi Cimbricæ ripâ vulgò exponunt, nec malè. Exiſtimant tamen viri eruditi Cluverius & Dithmarus, cùm inde conſtet magni exercitûs fides, hæc caſtra ſpatiaque quærenda vel in Italiâ, circa fluvium Atheſin, *l'Adige*, vel in Galliâ Narbonenſi juxta Aquas Sextias, *Aix en Provence*, ubi Florus III, 3, Teutonos, a Mario cæſos, vallem & medium fluvium tenuiſſe memorat. De Cimbrorum immensâ multitudine vide Juſtinum XXXVIII, 5, & Plutarchum in Mario, pag. 411.

Molem manuſque gentis. Sic ſuprà Annal. I, 61: *Prima Vari caſtra, lato ambitu, & dimenſis principiis, trium legionum manus oſtentabant.*

Trajani conſulatum. Nerva Auguſtus IV, Trajanus II conſules fuere anno Urbis conditæ DCCCLI. Quo anno aureum hunc de moribus Germanorum librum ſcripſit Tacitus.

Non Samnis, non Pœni. Hac de re jam dictum ſuprà Annal. XI, 24, & XV, 13.

Admonuere. Optimè dictum. Admonuere belli & periculi. Hoc ſenſu admonere, *donner l'alarme*, dicimus. Nonnullis tamen placet, *admovêre*, ut eſt in Mſſ. Turic. id eſt, *admovêre exercitum.*

Regno Arſacis. Germanorum libertas acrior opibus regnoque Arſacidarum, ſeu Parthorum.

Acrior eſt Germanorum libertas. Egregia dignaque prudentiſſimo ſcriptore ſententia, nec nobis ſilenda. In eâ enim reconditum eſt magnum politicæ artis arcanum, Germanicæque gloriæ, quæ noſtra quoque eſt, fundamentum ac munimentum.

De Germanorum libertate, Romanorum æmulâ & victrice.

Non Samnitum artes, non Græcorum ingenia, non Pœnorum commercia, non Hiſpaniarum fortitudo, non Galliarum impetus, valida fuere adversùs Romanam dominandi ſcientiam præſidia: ceſſere, & in partem dominationis venere. Diutiùs reſtitit Parthorum potentia, terrarum longinquitate & immenſarum opum multitudine defenſa: ſed & ipſa paruit, ſuperbaſque cervices jugo Romano ſuppoſuit.

Acrior fuit Germanorum libertas. Romana vigebat reſpublica, cùm victricia Cimbrorum arma, fuſo

fuſo Papirio Carbone conſule, primùm audita ſunt anno Urbis conditæ DCXLI, ante Chriſtum 113. Inde, per quingentos & ampliùs annos, mutuis victoriis, mutuis cladibus certatum. At Germania, cùm vinceretur, ſemper interrita; cùm vinceret audacior. Et, dum libertatem ſuam pervicaciùs propugnat, eò tandem gloriæ venit anno Urbis conditæ MCLXIII, Jeſu Chriſti 410, ut Alaricus, Gothorum rex, Romam captam victor intraret, ejuſque opes potiretur, longè diſſimilis ignavo illi Domitiano, qui pudendo falſoque triumpho Germaniam captam erat gloriatus.

Manebat adhuc Cæſarum dignitas, olim verenda, nunc deſpicatiſſima: magis etiam ac magis in dies libidinibus ac diſſenſionibus fatiſcebat, cùm feralis tandem cœpit annus Urbis conditæ MCCXXIX, Jeſu Chriſti 476, quo Germania non jam armis belloque, ſed ſolo nominis ſui terrore victrix, Cæſarum nomen extinxit; eoſque Odoacer, Herulorum rex, non tam irâ ſuâ, quàm miſeratione dignos reputans, Auguſtulum, Cæſarum ſupremum, in Lucullanum Campaniæ caſtellum, nunc *le château de l'œuf à Naples*, relegavit. Sic imperio Romano vel ſuâ in ruinâ defuit illa claritas, quâ vulgò cadunt imperia; ultimuſque ejus Princeps vixit ſuæ dignitati ſuoque imperio ſuperſtes.

In hac fœditate ſordebat Italia, cùm tandem melioribus diuturnioribuſque auſpiciis, anno Jeſu Chriſti 800, imperium reſtituit Germanorum ſanguis Francorumque decus CAROLUS MAGNUS, PIUS FELIX AUGUSTUS. Tantæ gloriæ fundamenta poſuerat Clodoveus Magnus victor fortiſſimus.

Quibus autem virtutibus, quâ conſiliorum vi facta ſit tanta rerum mutatio juvat ex ipsâ victrice gente diſcere, quæ ſine verborum lenociniis ſuæ gloriæ cauſas & inſtrumenta nobiliter explicavit

in præfatione Legis Salicæ : illam ſub omnium oculis ſubjici tantò gratius eſſe debet, quantò rarius eſt præſtantiſſimum illud antiquitatis monumentum ab ipſis viris hiſtoriæ eruditioniſve curioſis legi aut inſpici. *Gens Francorum inclyta, auctore Deo condita, fortis in armis, firma pacis fœdere, profunda in conſilio, corpore nobilis & incolumis, candore & formâ egregia, audax, velox & aſpera, nuper ad Catholicam fidem converſa, immunis ab hæreſi. Dum adhuc teneretur barbarie, inſpirante Deo inquirens ſcientiæ clavem, juxta morem ſuarum qualitatum deſiderans juſtitiam, cuſtodiens pietatem, dictaverunt Salicam Legem proceres ipſius gentis, qui tunc temporis apud eamdem erant rectores. . . At ubi, Deo favente, Clodoveus comatus & pulcher, & inclytus rex Francorum primus, recepit Catholicum baptiſmum, quidquid minus in Pacto habebatur idoneum, per præcelſos reges Clodoveum, Childebertum & Hlotarium fuit lucidiùs emendatum, & procuratum Decretum hoc. Vivat, qui Francos diligit Chriſtus, eorum regnum cuſtodiat, & rectores de lumine ſuæ gratiæ repleat, exercitum protegat, fidei monumenta tribuat, pacis gaudia & felicitatem, tempora dominantium dominus Chriſtus Jeſus pietate conducat. Hæc eſt enim gens, quæ fortis dum eſſet & robore valida, Romanorum jugum duriſſimum de ſuis cervicibus excuſſit pugnando ; atque poſt agnitionem baptiſmi, ſanctorum Martyrum corpora, quæ Romani igne cremaverunt, vel ferro trucidaverunt, truncaverunt, aut beſtiis laceranda projecerunt, ſumptuosè auro & lapidibus pretioſis exornavit.*

Tacitus in aureo libello qui fuerint ætate ſuâ Germani, quàm formidanda eſſet eorum libertas prodidit. Quales fuerint poſt ejus ætatem, quantaque præſtiterint ex hac præfatione breviſſimè

intelligimus. Creſcat duretque in omnibus Germanicæ originis gentibus virtutis ac gloriæ perennitas.

Cædem Craſſi. De cæde Craſſi dictum ſuprà Annal. II, 2. Vide & Canonem Regum Parthorum, Tom. I, pag. 328.

Pacoro. Pacorus, Orodis Parthorum regis filius, a Ventidio, Romanorum legato, interfectus.

Infra Ventidium. Cùm P. Decidius Saxa, Syriæ legatus, a Parthis fuiſſet victus, Syriamque occupaſſet Pacorus, miſſus eſt P. Ventidius Baſſus, qui Parthos debellavit, Pacorum interfecit, remque Romanam penitus reſtituit. Vide Florum IV, 9. & Tacit. Hiſt. V, 9. Obſcuro quidem loco natus erat Ventidius, ἀνὴρ γενόμενος μὲν ἀφανής. Obſcuritatem ſuam militari gloriâ illuſtravit & nobilitavit. Primus, ſoluſque ante Trajanum, de Parthis triumphavit. Plutarch. in M. Anton. pag. 931.

At Germani Carbone. Anno Urbis conditæ DCXLI, *Cimbri, gens vaga, populabundi in Illyricum venerunt; ab iis Papirius Carbo conſul cum exercitu fuſus eſt.* Livius in Epitome LXIII. Ad Noreiam, Tauriſcorum urbem, prope Aquileiam, *Aquilée*, victus eſt Carbo, teſte Strabone, libr. V, pag. 214. Annis ſequentibus, Cimbri Teutonique Galliam depopulati ſunt, magnamque calamitatem intulere; at invictâ Gallorum conſtantiâ deterriti, alias terras petiere, ut videre eſt apud Jul. Cæſarem, Bell. Gall. VII, 77. Tum in Italiam venêre, legatoſque ad ſenatum miſerunt, qui agros, quibus conſiderent, poſtularent. Quod cùm negaſſet ſenatus, adversùm eos infeliciter pugnavit M. Junius Silanus conſul, anno Urbis conditæ DCXLV. Livius in Epitome LXV.

Et Caſſio. Is *L. Caſſius, conſul* anno Urbis

conditæ DCXLVII, *a Tigurinis Gallis, pago Helvetiorum*, nunc *les cantons de Zurich, Appenzell, Schaffhouſe*, &c. *qui a civitate ſeceſſerant, in finibus Allobrogum, cum exercitu cæſus eſt. Milites qui ex eâ clade ſuperaverunt, obſidibus datis, & dimidiâ rerum omnium parte, ut incolumes dimitterentur, cum hoſtibus pacti ſunt.* Livius in Epitome LXV. Immo Romanum exercitum ſub jugum a Tigurinis miſſum docet Jul. Cæſar, Bell. Gall. I, 12. *Hic pagus unus cùm domo exiſſet, patrum noſtrorum memoriâ L. Caſſium conſulem interfecerat, & ejus exercitum ſub jugum miſerat.*

Scauro Aurelio. M. Aurelius Scaurus, legatus conſulis (immo conſul anno Urbis conditæ DCXLVI) *a Cimbris, fuſo exercitu, captus eſt, & cùm, in conſilium ab iis evocatus, deterreret eos, ne Alpes tranſirent Italiam petituri, eò quòd diceret Romanos vinci non poſſe, a Boiorige, feroci juvene, occiſus eſt.* Livius in Epitome LXVII. Vide & Plutarchum in Mario pag. 419, & Velleium Paterculum II, 12.

Servilio Cæpione, Cn. quoque Manlio. Utramque cladem diſtinxit quoque Florus III, 3. *Nec primum impetum barbarorum Silanus, nec ſecundum Manlius, nec tertium Cæpio ſuſtinere potuerunt.* Utramque conjungit Livius in Epitome LXVII. *Ab iiſdem hoſtibus* (Cimbris) *Cn. Manlius, conſul, & Q. Servilius Cæpio, proconſul, victi prælio, caſtris quoque binis exuti ſunt.* Fuſiùs Paulus Oroſius V, 16. *Manlius conſul, & Q. Cæpio, proconſul, adversùs Cimbros & Teutones, & Tigurinos & Ambronas, Gallorum & Germanorum gentes, quæ tunc ut imperium Romanum exſtinguerent, conſpiraverant, miſſi provincias ſibi Rhodano*, le Rhône, *fluvio medio diviſerunt. Ubi dum inter ſe graviſſimè invidiâ & contentione diſceptant, cum magnâ ignominiâ & periculo Romani*

nominis victi ſunt. . . . Octoginta millia Romanorum, ſociorumque, eâdem tempeſtate trucidata, Antias ſcribit. Cùm Cæpio hujus cladis cauſa fuiſſet, *ſecundùm populi Romani juſſionem, Cæpionis, cujus temeritate clades accepta erat, damnati, bona publicata ſunt.* Dies, quo hæc clades contigit anno Urbis conditæ DCXLIX, inter nefaſtos relatus eſt, teſte Plutarcho in Lucullo, pag. 510. Uno antè anno Cæpio conſul, direptâ Toloſâ, nunc *Toulouſe*, abſtulerat *argenti pondo centum decem millia*, Gallicæ monetæ libras 7,189,875, *auri pondo quindecies decies centum millia.* At error eſt in auri numero. Immanis enim ſumma. Emendandum puto *auri pondo quindecim millia*, Gallicæ monetæ libras 14,175,000. Juſtin. XXXII, 3.

Populo Romano. Vigente republicâ.

Cæſari abſtulerunt. Cæſari Auguſto: quâ clade *adeo conſternatum* eum fuiſſe *ferunt, ut per continuos menſes barbâ capilloque ſummiſſo, caput interdum foribus illideret, vociferans: Quinctili Vare, legiones redde: diemque cladis quotannis mœſtum habuerit ac lugubrem*, Sueton. in Aug. XXIII. De hac Varianâ clade dictum ſatis Annal. I, 10 & 61.

C. Marius. Tot cladibus acceptis, *populus Romanus non alium repellendis tantis hoſtibus magis idoneum imperatorem, quàm Marium eſt ratus.* Nec falſa fuit ſpes publica. Quarto ſuo conſulatu, annò Urbis conditæ DCLII, Marius *trans Alpes circa Aquas Sextias, nunc* Aix en Provence, *cum Teutonis conflixit; amplius* CL *millibus hoſtium priore ac poſtero die trucidatis, genſque exciſa Teutonum*, Velleius Paterculus II, 12. Vide & Livium in Epitome LXVIII, qui ait *cæſa hoſtium ducenta millia, capta nonaginta.* Quinto autem ſuo conſulatu anno Urbis conditæ

DCLIII, Cimbros in Italiâ, tranſgreſſos Atheſim, *l'Adige*, in campo Raudio, ubi nunc *Rubio*, vicit, *cæſa aut capta amplius CM hominum*, Velleius Paterculus II, 12. At non impunè victor fuit Marius, ut conſtat ex immenſis belli apparatibus, quos vide apud Plutarchum in Mario. Nec adversùs Cimbros tantùm, ſed & adversùs eorum conjuges fuit pugnandum. Unde Florus III, 3. *Nec minor cum uxoribus eorum pugna, quàm cum ipſis fuit: cùm, objectis undique plauſtris atque carpentis, altæ deſuper, quaſi e turribus, lanceis contiſque pugnarent. Perinde ſpecioſa mors earum fuit, quàm pugna. Nam cùm, miſſâ ad Marium legatione, libertatem ac ſacerdotium* Veſtalium *non impetraſſent, (nec fas erat) ſuffocatis eliſiſque paſſim infantibus ſuis, aut mutuis concidêre vulneribus, aut vinculo e crinibus ſuis facto ab arboribus jugiſque pependerunt. Boiorix rex in acie dimicans impigre nec inultus occubuit.* Ob tantas victorias anno Urbis conditæ DCLII, juxta Faſtos Capitolinos, C. MARIVS. C. FILIVS. CONSVL. V. DE. TEVTONEIS. AMBRONIBVS. ET CIMBREIS triumphavit.

Divus Julius. Julius Cæſar Arioviſtum, Germanorum regem, prope *Dampierre dans la Franche Comté* vicit, fuſoſque Germanos ingenti ſtrage triginta millia quingentos paſſus uſque ad Rhenum inſecutus eſt, totumque hunc campum cadaveribus ac ſpoliis complevit anno U. C. DCXCVI. Jul. Cæſ. *Bell. Gall.* I, 33 & 52, & Plutarch. in Cæſare, pag. 675. Antè a Julio Cæſare multati fuerant Tigurini, qui olim L. Caſſium, ut ſuprà dictum eſt, interfecerant, Romanumque exercitum ſub jugum miſerant. Vide Jul. Cæſ. Bell. Gall. I, 12.

Druſus ac Nero & Germanicus. Nero Claudius Druſus, qui ob res in Germaniâ præclarè geſtas

ſibi ſuiſque Germanici cognomen meruit. Vide Stemma Cæſarum, num. 79. Neronis, id eſt, Tiberii, ab Auguſto in Germaniam miſſi, & Germanici operoſas victorias vidimus in libris Annalium I & II. Vide quoque Stemma Cæſarum, num. 68 & 81.

C. Cæſaris. Caii Caligulæ. Minas ejus in ludibrium verſas diximus in Supplemento Annalium VIII, 23.

Legionum hibernis. In bello Civilis, de quo dictum ſatis ſuprà Hiſt. IV & V.

Triumphati magis. A Domitiano, ut dicetur infrà in Vitâ Agricolæ cap. XXXIX.

Cap. XXXVIII. *De Suevis.* Suevi immenſum terrarum tractum inter Albim, *l'Elbe*, Viſtulam, *la Viſtule*, Oceanum, *la mer Baltique*, & Danubium, *le Danube*, obtinebant. Latiùs adhuc olim habitavere, & uſque ad Rhenum tenuere. Inde Strabo, Julius Cæſar, Florus, Ptolemæus aliique ad Suevos referunt, quæ ad Cattos pertinent.

Propriis adhuc nationibus. De quibus mox dicetur uſque ad caput XLV.

Obliquare crinem. Suevi crinem non ſpargebant, ut ſolent barbari, ſed obliquabant, & intortum in occipite nodo ſubſtringebant.

A ceteris Germanis. Ergo ceteri Germani non obliquabant crinem; eum tamen in nodum pluresque cirros cogebant. Unde Seneca de Irâ III, 26. *Crinis rufus & in nodum coactus apud Germanos.* Et Martialis, in ſpectaculorum libro, carm. 3, verſ. 9.

Crinibus in nodum tortis venêre Sicambri.

A ſervis ſeparantur. Apud Suevos, ut apud ceteros Germanos, tonſi videntur fuiſſe ſervi;

aut ſaltem ita fuere decurtati, ut obliquare crinem, nodoque ſubſtringere non potuerint.

Ornatiorem habent. Capillum, non retro & in occipite, ſed in ſolo vertice, religatum, principes ornatiorem habent.

Ut hoſtium oculis. Non ornantur ut ament amenturve, ſed ut hoſtium oculis terribiliores videantur, crinibus in hanc altitudinem terroremque comptis.

CAP. XXXIX. *Semnones.* Utramque Viadri, *l'Oder*, ripam, nunc *partie de la Poméranie*, *de la Marche de Brandebourg*, & *de la Luſace*, tenuere Semnones. Veterem Semnonum gloriam factis ſcriptiſque illuſtravit, magiſque ac magis in dies illuſtrat Fredericus III, Pruſſiæ rex, quem appellaſſe, laudaſſe eſt. Vide *Mémoires pour ſervir à l'Hiſtoire de la Maiſon de Brandebourg*, pag. 292.

Auguriis patrum. Ex imitatione Virgilianâ, aut ex veteri aliquo poetâ, verſus:

Auguriis patrum & priſcâ formidine ſacram.

Regnator omnium Deus. Hæc eſt prima hominum fides, REGNATOR OMNIUM DEUS, cui cetera ſubjecta ſunt atque parentia. Quò antiquiora ſunt & ſinceriora gentium monumenta, eò illuſtrior effulget divinitatis veneratio, maximè apud Scythas, quorum propago erant Germani. At a puro ſimplicique cultu ita degeneraverant Semnones, ut & ſecreto ſilvæ, de quo jam ſuprà cap. 9, & cæſo homine, barbarè ſupplicarent.

Centum pagis. Ne exiſtimes fuiſſe vicos, *des Villages*, ſed pagos, *des Cantons*. Vide quæ notata ſunt ſuprà cap. 6.

CAP. XL. *Langobardos.* Auguſti principatu

Langobardi cis Albim, inter *Lunebourg & Magdebourg*, habitavere. A Tiberio victi, & trans Albim pulſi, Strabo VII, pag. 290. Velleius Patercul. II, 106. Sueton. in Aug. XXI, loca illa tenuere, ubi nunc *Prignitz, Ruppin & partie de la moyenne Marche*. Poſtea regnum Langobardicum in Italiâ condiderunt, quod, capto rege Deſiderio, ſubactâque Italiâ, a Carolo Magno exciſum eſt anno Jeſu Chriſti 774. Exſtant adhuc leges Langobardorum apud Lindenbrogium. Burgundiones hìc omiſit Tacitus, quòd tunc ſanè parva fuerit eorum civitas. Poſtea cum Langobardis Decumates agros limitemque Romanum inſedere. Inde in Galliam erupere, eaſque terras occupavere, quas de eorum nomine adhuc dicimus *les Duché & Comté de Bourgogne*. Exſtant quoque Burgundionum leges, quas vide apud Lindenbrogium.

Reudigni. Ex Taciti deſcriptione Langobardis vicini fuere Reudigni; ergo ibi habitavere, ubi nunc *partie des Duchés de Mecklenbourg & de Lawenbourg*. Antea cis Albim habitavere, ubi eſt ſabuletum Luneburgicum, *les landes de Lunebourg*. Inde fortè nomen traxere, ut vult eruditus Eccardus, *de Rebus Franciæ Orientalis*, Tom. I, pag. 3.

Aviones. Fortè iidem ſunt, quos Mamertinus in Panegyrico Maximiani, cap. 5, *Chaibones* appellat: Langobardis & Reudignis quoque proximi, nunc *partie du Duché de Mecklenbourg*. Antè cis Albim ripas amnis Ilmenaviæ Luneburgici tenuere. Amnis ille ex eorum nomine incolis adhuc dicitur *Ava*, teſte erudito Eccardo, loc. cit.

Angli. Nunc *partie du Holſtein & de Sleſwick*. Ibi adhuc eſt regio *Angeln*, inter *Flensborg & Sleſwick*. Sæculo poſt Chriſtum natum quinto,

Angli, comitibus Saxonibus, in Britanniam immigravere, nomenque Angliæ dedere; quo uno facto perennitati ſuæ meliùs, quàm Suevi Cimbrique conſuluere.

Varini. Nunc *la partie Orientale du Mecklenbourg*, circa ripas amnis Varnæ, occupavere. Ibi adhuc oppidulum *Waren*, ad lacum *Muritz* ſitum. Exſtant leges veteres, quæ Anglis & Varinis communes fuere. Eas vide apud Lindenbrogium & Cl. Leibnitium, *Scriptores rerum Brunſvicenſium*, Tom. I, pag. 81.

Eudoſes. Ex Taciti deſcriptione, aliorumque populorum ſitu, patet Eudoſes fuiſſe, ubi nunc *Wiſmar & Roſtok*: Suardones ubi nunc *Stralſund, la Poméranie Suédoiſe, & partie de la Poméranie citérieure.* Nuithones, ubi nunc *partie de la Poméranie citérieure & de la Marche Uckerane.* Eos tamen multò latiùs habitaſſe exiſtimat eruditus Eccardus, loc. cit. Eudoſes enim ad Viadrum, *l'Oder*, Suardones ad Wartam, *la Warte*, Nuithones ad Netzam, *la Netze*, diffundit.

Herthum. Manet adhuc Germanis vetus nomen; terraque appellatur *Erde.* Multi pronuntiant *Erdt.* Quod nonnihil affinitatis habet cum Hebraicâ appellatione ארץ. Invaluit autem apud omnes ferme populos hæc ſuperſtitio, ut terram colerent. Apud ipſos Romanos, Sempronius, domitis Picentibus, *Tellurem deam promiſſâ æde placavit.* Florus I, 19.

In inſula. Inſula hæc multis videtur eſſe ea, quæ nunc dicitur *l'iſle de Rugen, dans la mer Baltique.* At, ut probabilius, alia eſt inſula, Albis oſtio proxima, quæ dicitur *l'iſle de Helgeland*, vel *Heiligeland*, id eſt, *l'iſle Sainte, près de l'embouchure de l'Elbe.* Id enim magis convenit cum veteribus Langobardorum, Reudingorum, Avionumque ſedibus.

Caſtum nemus. Nemus ſanctum & numquam violatum, Terræ deæ ſacrum. *Caſtum* inſititium eſſe, & a margine irrepſiſſe putat Cl. Erneſtus. Alii tentant, *ſacrum* vel *vaſtum* nemus. Fortè Tacitus nemus illud caſtum dixit, quaſi Terræ deæ ſacrum. Caſtum enim de Cibeles religionibus propriè dicebatur. Sic Tertullianus, *de Jejuniis*, cap. 16, *Caſto Iſidis & Cibeles eas* (noſtras xerophagias) *adæquas*.

Penetrali. Dicato nempe vehiculo.

Læti tunc dies. Olaus Rudbeckius, vir eruditus, ſed opinioſiſſimus, qui Germaniam omnem in ſuam Scandinaviam tranſtulit, contendit feſtum illud brumâ fuiſſe celebratum, manereque adhuc, & dici *Juliſred*, ſeu pacem Juliam, Rudbeck. *Atlantica*, I, 24. At feſtum illud *Juul*, non in Terræ, ſed in Solis, quem *Thor*, aut *Taranim*, dicebant, honorem agebatur. Seriùs menſeque Februario colebatur Terra; ut videre eſt apud Cl. Mallet, *Introduction à l'Hiſtoire de Dannemarck*, pag. 81 & ſeq.

Templo reddat. Templo, id eſt, ſacro nemori; ut meritò obſervat Cl. Erneſtus.

Numen ipſum. Vehiculum deæ, quam mortalium converſatione fœdatam opinantur.

Lacus haurit. In lacum detruſos, ne vana ſacra revelarent.

CAP. XLI. *Hermundurorum civitas.* Populos illos a virtute, *Heermanner*, & a Romanis Hermunduros dictos volunt. Inter Albim, *l'Elbe*, Salam, *la riviere de Sala*, & Boiemum, *la Bohême*, ubi nunc *Anhalt*, *Woigtland*, *la Saxe*, *partie de la Miſnie & de la Franconie*, habitavere. Deinde cùm Marcomanni, Boiis a Maroboduo pulſis, Boiemum occupaſſent, ipſi Marcomannorum ſedes ſedibus ſuis addidere, hucque

nomen Suevorum intulere, unde regionem hanc adhuc dicimus *la Suabe*.

Fida Romanis. Tunc fida; poſtea cum Marcomannis aliiſque Germanis adverſùs Romanos, M. Aurelii, qui eos vicit, principatu, conſpiravere. Vide Capitolin. in Marc. Aurel. XXII.

Colonia. Auguſta Vindelicorum, nunc *Ausbourg*, ſplendidiſſima colonia provinciæ Rætiæ, cujus tunc pars erat Vindelicia.

Sine cuſtode: Ob pacem & ſocietatem cum Romanis incuſtoditi erant tranſitus & ſine pretio. Vide ſuprà Hiſt. IV, 65.

Non concupiſcentibus. Has opes Romanorum atque delicias non concupiſcebant Hermunduri, ſuis contenti.

Albis oritur. Hìc errat graviter Tacitus, ſi fontem Egræ, *l'Eger*, qui in Hermunduris oritur, cum fonte Albis, *l'Elbe*, qui erat apud Marcomannos in Boiemo, *la Bohême*, confuderit. Inclytum quidem olim ac notum Albis flumen Druſi, Tiberii, Domitii victoriis; at, diu in hoc Germaniæ penetrali ſilentibus bellis, Romæ tantùm famâ audiebatur. Inde in ſignando Albis fonte Geographicas Romanorum tabulas minimè accuratas fuiſſe videtur. Fortè tamen Hermunduri, cùm in exercitu Marobodui militaſſent, ſedes accepere in eâ parte Boiemi, in quâ Albis oritur. Tunc nullus foret Taciti error, ut videre eſt apud eruditum Eccardum, *de Rebus Franciæ Orientalis*, Tom. I, pag. 7.

Tantum auditur. Olim, victricibus Romanorum armis, notum: nunc, præpotentibus Germanorum rebus, famâ tantùm auditur. Vide ſuprà Annal. IV, 44.

CAP. XLII. *Nariſci.* Inter Hermunduros & Marcomannos fuere Nariſci, ubi nunc *partie de*

la Baviere entre la Bohême & le Danube.

Marcomanni. Nunc *la Bohême.*

Et Quadi. Quadi, nunc *la Moravie, & partie de l'Autriche entre le Danube & la Moravie.* De Quadis, Valentiniani & Valentis ætate, Ammianus Marcellinus XXIX, 15. *Quadorum natio motu eſt excita repentino, parum nunc formidanda, ſed immenſum quantum antehac bellatrix & potens, ut indicant perpetrata.*

Boiis. Qui eas regiones olim tenuere, & Boiemo nomen indidere, ut dictum eſt ſuprà cap. 28. Marcomanni, antequam Boios pellerent, haud procul fontibus Danubii habitavere, ubi nunc *le Duché de Wirtemberg*; & quòd Germaniæ limitem incolerent, dictos fuiſſe *Marcmanner*, a voce *Marc*, quæ limitem ſignificat, rectè opinatur Cl. Dithmarus. Haud ita probabiliter Cl. Leibnitius vult Marcomannos Moraviam, *la Moravie*, nondum pulſis Boiis, incoluiſſe, & a Marcâ fluvio nomen duxiſſe.

Degenerant. Inde Marcomannorum, Nariſcorum, Quadorum aliorumque ſociorum graviſſimum adverſùs Romanos exarſit bellum, M. Aurelio Principe. Quantum in diſcrimen M. Aurelium Romanumque exercitum Quadi adduxerint, docet Dio LXXI, pag. 805 & ſeq.

Marobodui. De Maroboduo actum ſuprà Annal. II, 46 & 62.

Auctoritate Romana. Sic Vannium regem, a Romanis datum, vidimus ſuprà Annal. II, 63. & XII, 29. Furtium quoque, regem, Quadis poſtea dedit Antoninus Pius, ut teſtatur ejus nummus apud Cl. Spanhemium, *de Præſtantiâ & Uſu Numiſmatum*, Tom. II, pag. 582. ANTONINVS PIVS AVGVSTVS, capite laureato. In adverſâ parte, duo homines ſtantes. REX QVADIS DATVS. Furtium cùm ejeciſſent

Quadi, Ariogæſum regem ſibi conſtituêre, quem M. Aurelius, Ariogæſo infenſus, confirmare noluit. Vide Dionem LXXI, pag. 808. Tanta autem erat hac in re auctoritas Romana, ut *Quadi, amiſſo rege ſuo, non priùs ſe confirmaturos eum qui erat creatus*, dicerent, *quàm id noſtris placuiſſet Imperatoribus*. Capitolinus in M. Antonino cap. 14.

CAP. XLIII. *Marſigni*. Nunc *Glatz, Jagerndorf, & partie de la Siléſie.*

Gothini. Nunc *partie de la Siléſie & de la Hongrie*, infra Marſignos.

Oſi. Infra Gothinos Oſi, nunc *partie de la Hongrie juſqu'au Danube.*

Burii. Ultra Gothinos Burii, ad Carpatem montem & Viſtulæ fontes, *le mont Krapak & les ſources de la Viſtule.*

Cultuque. Quem vidimus ſuprà cap. 38. Prætèrea videtur Suevos ſermone, aut potiùs dialecto, a ceteris Germanis fuiſſe diſtinctos.

Ferrum effodiunt. In ferri fodinis, quas obtinebant Quadi, teſte Ptolemæo II, 11. Ὑπὸ δὲ τὸν Ὀρκύνιον δρυμὸν Κούαδοι· ὑφ' οὓς τὰ σιδηρωρυχεῖα, καὶ ἡ Λοῦνα ὕλη. *Sub ſilvâ Hercyniâ Quadi: ſub quibus ferri fodinæ, & Luna ſilvâ.*

Continuum montium jugum. Nunc *les montagnes entre la Moravie, la Hongrie, la Siléſie, la Bohême.*

Lygiorum. Lygii, nunc *partie de la Siléſie; de la nouvelle Marche, de la Pruſſe & de la Pologne en-deçà de la Viſtule.* Jam memorati ſunt ſuprà Annal. XII, 29.

Arios. Arii, Helvecones, Manimi, Elyſii, Naharvali habitavere inter Viadrum, *l'Oder*, & Viſtulam, *la Viſtule*, ubi nunc *partie de la Siléſie, du Brandebourg & de la Pologne.* Fortè

ab Ariis genus ducebat, Ariogæſus, Quadorum rex, de quo dictum ſuprà pag. 278. Ab Elyſiis Sileſiæ, *la Siléſie*, nomen ortum volunt. Helvecones prorſus diverſi ſunt ab Hillevionibus, de quibus dicetur infrà cap. 44, not. 1.

Caſtorem Pollucemque. Apud Romanos Caſtor & Pollux in tempeſtatibus invocabantur. Inde Seneca, Natural. Quæſtion. I, 1. *In magnâ tempeſtate apparent, quaſi ſtellæ velo inſidentes. Adjuvari ſe tunc periclitantes exiſtimant Pollucis & Caſtoris numine.*

Ea vis numini. In ſtellis, quas vulgò dicimus *les feux follets, le feu Saint-Elme*, Caſtorem & Pollucem venerabantur Romani; ut videre eſt apud Plinium II, 37. Numen quoque ſuum in his fatuis ignibus coluiſſe videntur Naharvali. Illud *Alcin* dixere, fortè a vocabulis *Alff*, *Alp*, quibus adhuc Genios montium appellant Septemtrionales populi, teſte erudito Keyſlero, in Antiquitatibus Celticis, pag. 500. Verùm cùm ſine ullis ſimulacris, ſine ullo peregrinæ ſuperſtitionis veſtigio, deos illos, ut fratres, ut juvenes venerarentur Naharvali, minimè crediderim eos fuiſſe Caſtorem & Pollucem, Græca Romanave numina. In iis potiùs agnoverim Canadenſium deos *Napinoukheth* & *Pepounoukheth*, quos inter ita diviſum orbis imperium, ut hic veris & æſtatis, ille hiemis ſit præſes. Alternis temporum vices regunt, & hominum fata moderantur. Vide Creuxium, *Hiſtoria Canadenſis*, pag. 81. Huc quoque referenda videntur Sarmatarum numina, *Lebus* & *Polebus*, quorum memoria adhuc manet in conviviis Polonicis. Diodorus Siculus IV, 56, pag. 180. Dioſcuros, ſeu Caſtorem & Pollucem, a Celtis, Oceani accolis, cultos memorat. Sed iſti populi ſunt a Naharvalis diverſi.

Tincta corpora. Id olim in uſu apud gentes

plurimas. Idem adhuc viget apud multos Americæ populos. Quidam etiam corporibus ſuis notas inſcribebant. Unde Plinius XXII, 1. *Formæ gratiâ ritûſque perpetui, in corporibus ſuis aliquas exterarum gentium uti herbis quibuſdam; adverto animum. Illinunt certè aliis aliæ faciem in populis Barbarorum feminæ, maręſque etiam apud Dacos & Sarmatas corpora ſua inſcribunt.* Tales corporum picturas, a Canadenſibus, ut truculentiores videantur, uſurpatas, exhibet P. Creuxius, *Hiſtoria Canadenſis*, pag. 70. Si de hoc uſu plura volueris, adi eruditum Pelloutier, *Hiſtoire des Celtes*, Tom. I, pag. 290 & ſeqq.

Gothones. Supra memoratos populos erant Gothones, ubi nunc *la Poméranie ultérieure*, *la nouvelle Marche, la partie Occidentale de la Pologne entre l'Oder & la Viſtule.* Diverſi ſunt a Gothis, de quibus mox dicemus, ſed fortè cum iis arma ſociavere.

Rugii. Protinus ab Oceano Baltico; *la mer Baltique*, erant Rugii, ubi nunc *Colberg*, *la Caſſubie*, *la Poméranie ultérieure*: ibi adhuc oppidum *Rugenwald*. In ipſo mari memoriam eorum retinet inſula *Rugen*.

Lemovii. Mare Balticum accolebant quoque Lemovii, ubi nunc *Stolpe*, *Lavenburg*, *Dantzig*. Lemoviorum ſedes poſtea occupaſſe videntur Heruli. Nulla enim deinde Lemoviorum memoria, frequens verò Herulorum, & per Europam & Aſiam gloria ingens: primi etiam Germanorum ſub Odoacro regnum in Italiâ condidere.

Suionum. Suiones, nunc *la Suede*, *les iſles de Dannemarck*, *Funen*, *Langland*, *Zéeland*, *Laland*, &c. E Suionibus Cimbriſque emerſere Normanni, qui latè terrorem circumtulere, & opimam Galliæ provinciam, de eorum nomine adhuc appellatam *la Normandie*, occupavere.

Majus adhuc & audentius Gothorum, Wiſigothorum, Oſtrogothorum nomen. Ii ſunt, qui imperium Romanum perdidere, & Romam tam diu invictam, & æternitatis ſpe vanam, cepere. Exſtant adhuc Wiſigothorum leges, ſed a ſolitâ Germanicarum legum ſimplicitate alienæ.

CAP. XLIV. *Ipſo in Oceano.* Romani, quibus nondum ſatis comperta erat hæc terrarum pars, hîc finxere *inſularum immenſa ſpatia*, ut vidimus ſuprà cap. 1. Unde & Plinius IV, 13, ait: *Codanus ſinus*, nunc *la mer Baltique*, *refertus inſulis, quarum clariſſima Scandinavia*, hodie *la Suede, la Norwege*, *eſt incompertæ magnitudinis, portionem tantùm ejus, quod ſit notum, Hillevionum gente quingentis incolente pagis; quæ alterum orbem terrarum eam appellat.* Hillevionum memoria adhuc manet in eâ Sueciæ parte, quæ dicitur *Halland.*

Claſſibus valent. Atque ita valuere, ut penes eos ſit gloria *juris nautici*, cujus leges undecimo poſt Chriſtum natum ſæculo primùm ſcriptæ ſunt in urbe *Wiſby*; quæ urbs princeps eſt inſulæ *Gothland.* Unde illa inſula meritò appellatur *Oculus maris Baltici.*

Forma navium. Quæ Suionum, eadem adhuc eſt Canadenſium navibus, *les canots*, forma. Utrimque prora paratam appulſui frontem agit. At Canadenſium naves ſine velis, & cum velis aguntur. Vide P. de Charlevoix, *Lettre* XII, pag. 192.

Velis miniſtrantur. Meliùs *miniſtrant.* Notum enim illud Virgilii,

Veliſque miniſtrant.

Nec aliter Lucanus III, 691.

Tela legunt dejecta mari, ratibuſque miniſtrant.

Opibus honos. Opulentiſſimum Suionum templum memorat Adamus Bremenſis, Hiſt. Eccl. cap. 233. *Nobiliſſimum illa gens templum habet, quod Ubſola, nunc Upſal, dicitur, non longe a Sictonâ civitate, nunc Sigtuna, & Bircâ, nunc Bioerkoe. In hoc templo, quod totum auro paratum eſt, ſtatuas trium deorum veneratur populus, ita ut potentiſſimus eorum Thor in medio ſolum habeat triclinium: hinc & inde locum poſſident Wodan & Fricco.* E ruderibus urbium Sictonæ & Bircæ exſurrexit urbs regni princeps, *Stockolm.* Nobile autem exemplum, ibi ſemper fuiſſe opes, ubi viguit nautica res.

Exceptionibus. Ibi ſuprema regum poteſtas: nullæ legum, nullæ libertatis exceptiones. Unde Cl. Spener, *Notitia Germaniæ antiquæ*, V, 7, pag. 177, rectè exiſtimat apud Suionas *regnum fuiſſe jure hereditario*, non verò datum populi electione. *Nam jus parendi precarium vix non ſemper regis ſequitur electionem.*

Servo. Ibi enim ſervi ſupra ingenuos, ſupra nobiles aſcendebant. Vide ſuprà cap. 25.

CAP. XLV. *Aliud mare.* Quod vulgò dicimus *la mer Glaciale.* Præter quàm quòd Borealis pars ſinûſque maris Suevici, *la partie Septentrionale de la mer Baltique & les Golfes de Finlande & de Bothnie*, quotannis frigore & glacie ita rigeant, ut ſine maximis difficultatibus, teſte erudito Rudbeckio, *Atlantica*, pag. 323, navibus adiri non poſſint; Suionibus, qui claſſibus valebant, compertum quoque fuit mare glaciale, quod, ultra gradum 81, æſtate vel hieme, nullas naves admittit. Vide eumdem Rudbeckium, loc. cit. pag. 359.

Hinc fides. Parum appoſitè ad aſtronomicas rationes. In his enim terrarum finibus extremus

cadentis Solis fulgor uſque in ortus, vel in ortum, edurat, non quòd ibi ſit naturæ terminus, ſed quòd terræ ibi protendantur ad gradum 72, ac proinde ultra circulum polarem Arcticum, ſub quo, vi Solaris curſûs, viginti quatuor horas luceſcit. Hac de re ſi plura volueris, vide eruditum Varenium, *Geographia generalis*, II, 25.

Emergentis. Meliùs *immergentis*, vel *ſe mergentis.* Ni fortè *emergentis* redundet: abeſt enim a Mſ. Turic. & editionibus veteribus.

Audiri. Ut ferrum candens, ſic Solem ſtridendo aquas ſubire opinabantur. Unde Juvenalis, Satyr. XIV, 280.

Audiet Herculeo ſtridentem gurgite Solem.

Idque vulgare apud poetas, cùm occaſum Solis deſcribunt.

Formaſque deorum. Meliùs *formaſque equorum*; ni fortè *formas deorum* accipias de Neptuno aliiſque marinis deis Solem excipientibus.

Tantum natura. Ita de Oceano Indico Quintus Curtius IX, 9, ait *ne naturam quidem longiùs poſſe procedere.* Nunc verò fama illa non eſt vera: ultra terras Suionibus habitatas cognitaſve, novæ innotuere terræ, *le Spitzberg*, *la Groenlande*, &c. necdum tota patet natura. Utinam auſpicatis tot gentium, nauticâ arte celeberrimarum, navigationibus aliquando pateat! Quì enim naturæ intima ſcrutabimur, ſi ne extima quidem cognoverimus?

Suevici maris. Nunc *la mer Baltique.*

Æſtiorum gentes. Nunc *le Royaume de Pruſſe*, *les duchés de Samogitie*, *de Curlande*, *le Palatinat de Livonie* & *l'Eſtonie*, in cujus nomine exſtat veteris nominis memoria. Vide inter Teſtimonia Veterum epiſtolam, quam de ſuccino & hoc Taciti loco ad Æſtios ſcripſit Theodoricus rex.

Suevorum. De quibus ſupra cap. 38.

Britannicæ propior. Quòd Æſtii, in extremis Germaniæ finibus poſiti, linguam Scythico-Celticam, quæ apud Britannos diu viguit, retinerent; ut rectè obſervat Cl. Dithmarus.

Matrem Deum. Quæ Frea, aut Fricco, dicebatur: numen Scythicæ originis, de quo dictum ſuprà cap. 40. Vide & Cl. Mallet, *Introduction à l'Hiſtoire de Dannemarck*, pag. 56 & ſeqq.

Formas aprorum. Manent adhuc hujus ſuperſtitionis multa veſtigia in Sueciâ, *la Suede.* Ruſtici, illo ipſo tempore quo ſacrum Freæ menſe Februario olim peragebatur, panem formâ verris, in multos ſuperſtitioſos uſus paratum componunt. Quod vide apud eruditum Eccardum, *de Rebus Franciæ Orientalis*, Tom. I, pag. 409.

Inter hoſtes præſtat. Tanta vanæ religionis fiducia.

Patientius. Quòd non, ut ceteri Germani, ita vagi belliſque dediti, ſed loci neceſſitate in iiſdem terris conſiſterent.

Soli omnium. Nunc verò & alii aliiſque in terris ſuccinum legunt: ſed ſemper vis maxima & optima in Æſtiorum litoribus.

Succinum. Quod Gallicè dicimus, *l'Ambre jaune.*

Gleſum. Sic adhuc vitrum, quòd pellucidum ſit, a Germanis *Glas* appellatur. Plinius autem XXXVIII, 3. *Certum eſt* ſuccinum *gigni in inſulis Septemtrionalis Oceani, & a Germanis appellari gleſſum: itaque & a noſtris unam inſularum ob id Gleſſariam appellatam*, Germanico *Cæſare ibi claſſibus rem gerente*, *Auſtraviam a barbaris dictam.* Ibi multa de ſuccino. Quæ inter, memorat Plinius maximum pondus glebæ ſuccini, Nerone Principe allatum, fuiſſe XIII librarum.

Jacebat. Adeò vile, ut Guttones, qui illud æſtuarium olim incolebant, *pro ligno ad ignem uterentur ſuccino, proximiſque Teutonis venderent*, Plin. XXXVII, 2.

Luxuria noſtra. Inde enim apud Romanos e ſuccino monilia, anuli, nummi, pocula, auctore Plinio loc. cit. Fuere & columnæ, de quibus Claudianus, de Rapt. Proſerpin. I, 154.

Atria cingit ebur, trabibus ſolidatur ahenis
Culmen, & in celſas ſurgunt electra columnas.

Tranſiit quoque in theatra ſuccinum, Nerone Principe. Vide Plinium, loc. cit. cap. 3.

Succum tamen arborum. Alii poſteà ſuccinum inter bituminum ſaliumque ſpecies annumeravere; quorum ſententiæ favere videbatur ſuccinum foſſile, in agris Pruſſicis paſſim obvium: repertum quoque in Saxoniâ prope oppidum *Schmideberg*, aliiſque in locis a mari diſſitis. Sunt tamen adhuc & plurimi, qui ſuccinum eſſe ſuccum arborum pinearum ac populearum volunt; quâ de re ingenioſas ac probabiles conjecturas nuper edidit Cl. Formey.

Interlucent. Araneas, formicas, apes, aliaque id genus, ſuccino clauſa, ut rectè explicat Tacitus, ſæpe vidimus. At circumferuntur quoque lacerti, aliaque majora animalia ſuccino implicita, non naturæ luſu, ſed circulatorum fraudibus, qui his monſtris pecunioſos & ignaros homines argento emungunt.

Orientis ſecretis. Bene accuratéque dictum, quia inter ſecreta habebantur colebanturque thura ac balſama. De thure Arabiæ vide Plinium XII, 14. De Judææ balſamo diximus ſuprà Hiſt. V, 6.

In adverſa litora. E proximo Suionum mari in adverſa Æſtiorum litora vi tempeſtatum ſuccinum propellebatur.

Olentem. Succinum attritu odorâque flammâ pinum redolet.

Sitonum gentes. Nunc *la Norwege*.

Cap. XLVI. *Germanis an Sarmatis*. Germania quidem Viſtulâ, *la Viſtule*, finiebatur; & ultra Viſtulam erat Sarmatia. Peucini tamen, Venedique & Fenni Germanicæ originis eſſe videbantur, quòd, licèt in Sarmatiâ poſiti, a Sarmatarum moribus deflecterent.

Peucini. Peucinos quoque Germaniæ adſcribit Plinius IV, 14, *Quinta* Germaniæ *pars Peucini, Baſternæ, ſuprà dictis contermini Dacis*. Ad Iſtri, *le Danube*, oſtia, & in ipſis etiam Iſtri oſtiis inſulam Peucen, nunc *Piczina*, habitabant Peucini, pars Baſtarnarum, ut patet ex Strabone VII, pag. 306.

Sede ac Domiciliis. Sedem domiciliaque figebant Peucini. Contrà Sarmatæ in plauſtro equoque vivebant.

Conubiis mixtis. Peucinorum proceres conubia miſcebant cum Sarmatis, & in Sarmatarum habitum moreſque fœdabantur.

Venedi. Venedi ultra Peucinos & Baſtarnas ad Suevicum uſque mare, *la mer Baltique*, protendebantur. Venedorum memoriam adhuc retinet Sinus Venedicus, nunc *le Golfe de Dantzig*. Manet quoque nomen in *Wenden*, quæ pars eſt Livoniæ. Cùm Germanorum gentes plurimæ in Italiam, Galliam, Hiſpaniam irrupiſſent, Venedi, dicti quoque Winedi, vacuas ſedes occupavere inter Viſtulam & Albim. Inde Danubium trajecere, Dalmatiam, Illyricum, Iſtriam, Carnos, Noricaſque Alpes tenuere. De eorum nomine pars Carniolæ adhuc dicitur *Windiſmarck*. Ob celebritatem nobilitatemque cognominati ſunt Slavi, latiſſiméque viget eorum lingua, *la langue*

Sclavonne, de quâ eruditè diſſeruit Cl. de Peyſſonnel, *Obſervations Hiſtoriques & Géographiques ſur les peuples barbares*, pag. VII & ſeqq.

Ex moribus. Ex moribus Sarmatarum.

In plauſtro equoque. Sic & hodie vivunt Sarmatarum reliquiæ, *les Tartares*, *les Nogaïs*.

Fennis. Eorum regio a Plinio IV, 13, dicitur, *Eningia.* Fortè meliùs legeretur *Feningia.* Hodie *la Finlande.* Fennorum feritatem paupertatemque deſcribit Warnefridus, de Geſtis Langobardorum I, 5. *Scritobini*, potiùs *Scritofinni*, ... *æſtatis tempore nivibus non carent, nec aliis, utpote feris ipſis ratione non diſpares, quàm crudis agreſtium animantium carnibus veſcuntur; de quorum etiam hirtis pellibus ſibi indumenta coaptant. Hi a ſaliendo, juxta linguam barbaram, etymologiam ducunt: ſaltibus enim utentes, arte quadam ligno incurvo, ad arcûs ſimilitudinem, feras adſequuntur.* In his ſaltibus, in incurvo arcuatoque ligno, agnoſcere eſt Canadenſes ſoleas, quas vulgò dicimus *les raquettes.* Earum deſcriptionem vide apud P. de Charlevoix, loc. cit. *Lettre* XIV, pag. 221.

Securi. Sic Seneca, Ep. XVII, commendat paupertatem, quâ *promittitur perpetua libertas, nullius, nec hominis, nec Dei timor.* De interritâ Canadenſium ſecuritate, cùm ſuprema vitæ inſtant, vide P. de Charlevoix, loc. cit. *Lettre* XXVI, pag. 372.

Ne voto quidem. Illis natura ſufficit. Inde nè voto quidem opus, *quia natura minimum petit*, Senec. loc. cit.

Hellusios & Oxionas. Ultra Fennos Helluſii & Oxiones, nunc *la Laponie.* Cùm in his frigidiſſimis regionibus homines horrerent hirſutis ferarum pellibus, dicti ſunt ora hominum, corpora artuſque ferarum gerere; communi errore, &

apud nos etiam in longinquarum peregrinationum narrationibus vulgato. Adde moris eſſe apud barbaros imitari ſonos ferarum, ut terreant & fallant. Vide P. de Charlevoix, *Hiſtoire & Deſcription générale de la nouvelle France*, Libr. I, pag. 16 & ſeqq.

In medium relinquam. Bene egregiéque factum. Fabulas enim prodidiſſet Tacitus, quales Mela, Plinius, aliique plurimi, etiam recentiores. Nunc verò aliquid de toto hoc libro ſummatim obſervare juvat. Compertum enim mihi videtur, & omnibus perſpectum erit, ut opinor, Tacitum nihil de Germanorum moribus ſcripſiſſe, quòd cum naturâ & veritate non conſentiat. Si enim, ut quibuſdam placuit, ingenio ſuo indulſiſſet Tacitus, ut Germanorum mores fingeret potiùs, quàm referret, Romanos carpendi cupidus; quomodo mores illi Germanorum cum Canadenſium moribus, qui vigent adhuc, nobiſque ſunt perſpectiſſimi, concordant? Quomodo mores illos Germanorum, in veteribus legibus, Salicâ, Ripuariorum, Burgundionum, Anglorum, Langobardorum, aliorumque, ſuperſtites deprehendimus? Quomodo, poſt tot tantaſque ſæculorum atque imperiorum vices, mores illos, illos uſus tamdiu retinuere, hodieque magnâ ex parte retinent immenſæ & diverſæ Germanorum, Francorum, Anglorum gentes? Quotquot vivimus, & annales noſtros, noſtras leges, noſtros uſus novimus, huic libro fidem facimus. Utinam faciamus ſemper, Germanicaſque virtutes, novis & majoribus in dies virtutibus, cumulemus! At in hoc libro mores Romanos, vel ſilens, paſſim carpit Tacitus. Verè quidem & bellè. Hoc eſt enim optimi cujuſque ſcriptoris officium, hæc cura, hæc laus, ad ætatis ſuæ mores, ſine adulatione, ſine offenſione, animum advertere, eoſque pro ſuis viribus ad meliora

meliora promovere. Nihil ultrà addidero. Si quis autem, quantum Germanici moris retinuerimus, voluerit paucis cognoſcere, elegantiſſimam legat diſſertationem, cui Cl. de Vertot titulum fecit: *Diſſertation dans laquelle on tâche de démêler la véritable origine des François, par un parallele de leurs mœurs avec celles des Germains.* Vide *Mémoires de l'Académie Royale des Inſcriptions*, Tom. II, pag. 567 & ſeqq.

NOTÆ
IN LIBRUM
C. CORN. TACITI
DE VITA
CN. JULII AGRICOLÆ.

In hac Cn. Julii Agricolæ vitâ abſolutiſſimum habemus decoræ perfectæque laudationis exemplar. Ad illud quantò magis acceſſerit, quicumque id ſcribendi genus ſuſcipit, tantò probatior erit & illuſtrior: quò magis autem ab eo receſſerit, tantò pluribus obruetur vitiis.

Cap. I. *Rutilio.* P. Rutilium Rufum, conſulem anno Urbis conditæ DCXLIX, Velleius Paterculus II, 13, appellat *virum non ſæculi ſui, ſed omnis ævi optimum.* In Tiberii Gracchi amicos ſævìit; ſed poſtea *in iis ipſis, quæ pro ſenatu moliebatur, ſenatum habuit adverſarium: & lege repetundarum* interrogatus, *maximo cum gemitu civitatis* damnatus eſt. Vide eumdem Velleium cap. 7.

Et Scauro. M. Æmilio Scauro, conſuli anno U. C. DCXXXIX, *ſapientis hominis & recti gravitas ſumma, & naturalis quædam inerat auctoritas*, teſte Cicerone de Claris Oratoribus, cap. 29. *Hujus & orationes ſunt, & tres ad Fuſidium libri*

ſcripti de vitâ ipſius actâ, ſanè utiles, quos nemo legit. At Cyri vitam & diſciplinam legunt, præclaram illam quidem, ſed neque tam rebus noſtris aptam, nec tamen Scauri laudibus anteponendam. Poſt conſulatum fuit princeps ſenatûs. At, quod virtutum tædio incertum an ingeniorum inconſtantiâ ſæpe contigit, vir ille optimus filium habuit luxu perditum, *cujus ædilitas maximè proſtravit mores civiles*, ideoque dicta Plinio XXXIII, 15, num. 7, *majus malum*, quàm proſcriptio tot millium a Syllâ, ejus vitrico, facta.

Tempora. Domitiani tempora.

Cap. II. *Legimus.* Immo viderat Tacitus, ut ipſe teſtatur infrà cap. 45. Sed edicta quoque, quibus damnati fuerant, ſcripta, quibus laudati, legerat. Præterea hæc non tam ad ſcriptorem, quàm ad lectores pertinent.

Aruleno Ruſtico. Locum hunc egregiè illuſtrat Dio LXVII, pag. 765. Τὸν γὰρ δὴ Ῥύστικον τὸν Ἀρυλῖνον ἀπέκτεινεν, ὅτι ἐφιλοσόφει, καὶ ὅτι τὸν Θρασέαν ἱερὸν ὠνόμαζε, καὶ Ἑρέννιον Σενεκίωνα, ὅτι τε οὐδεμίαν ἀρχὴν ἐν πολλῷ βίῳ μετὰ τὴν ταμείαν ᾐτήκει, καὶ ὅτι τοῦ Πρίσκου τοῦ Ἑλουϊδίου τὸν βίον συνέγραψεν. Domitianus *Ruſticum Arulenum interfecit propterea, quòd philoſopharetur, quódque Thraſeam virum ſanctiſſimum appellaſſet; itemque Herennium Senecionem, quòd cùm vixiſſet diutiſſimè poſt quæſturam, nullum magiſtratum petiviſſet, quódque Helvidii Priſci vitam conſcripſiſſet.* Haud ita accuratè Suetonius in Domit. X. *Junium Ruſticum, quòd Pæti Thraſeæ & Helvidii Priſci laudes edidiſſet, appellaſſetque eos ſanctiſſimos viros: cujus criminis occaſione, philoſophos omnes Urbe Italiâque ſubmovit.* Stoicus erat Arulenus Ruſticus; ideoque a M. Regulo contumelioſè appellatus *Stoicorum ſimia: Vitelliana*

cicatrice ſtigmoſus. Plin. I, Ep. 5. De Thraſeâ; quem Nero interfecit, dictum eſt Annal. XVI, 21 & ſeqq.

Comitio ac foro. Comitium erat in foro Romano, octavâque Urbis regione. Hìc olim crematos fuiſſe Numæ Pompilii libros, in arcâ lapideâ repertos, quòd plerique *diſſolvendarum religionum* erant, tradit Livius XL, 29.

Sapientiæ profeſſoribus. Philoſophis omnibus, quos *Urbe Italiâque ſubmovit* Domitianus, ut dictum eſt ſuprà.

CAP. III. *Beatiſſimi ſæculi.* Beatiſſimum quidem exortum eſt ſæculum, cùm poſt Domitiani tempora, ejuſque actis reſciſſis, anno Urbis conditæ DCCCXLIX imperare cœpit Nerva; cujus virtutes Trajanus, Hadrianus, & uterque Antoninus æmulati ſunt.

Nerva Cæſar. Cùm Nerva mortuus ſit anno U. C. DCCCLI, nec DIVVS hìc appelletur, patet vitam Agricolæ a Tacito ſcriptam fuiſſe anno U. C. DCCCL: immò ſub anni finem: jam enim adoptatus fuerat Trajanus; quod contigit, exeunte Octobri, aut ineunte Novembri. Vide Dionem LXVIII, pag. 770, & ad hunc locum notam eruditi Reimari.

Felicitatem imperii. Facilitatem imperii emendavit Beroaldus; non abſurdo ſenſu: probabilior tamen felicitas.

Nerva Trajanus. Ita appellatus eſt Trajanus, cùm a Nervâ fuiſſet adoptatus. In nummo aureo e Cimelio Regio, NERVA TRAIAN. CAES. GERM. NER. AVG. F. P. TR. P. COS. II. Id eſt, *Nerva Trajanus, Cæſar, Germanicus, Nervæ Auguſti filius, pontifex, tribuniciæ poteſtatis, conſul iterum,* caput Trajani laureatum. Ex adverſâ parte ADOPTIO.

Securitas publica. SECVRITAS PVBLICA, quæ & ore hominum ferebatur, & nummis inſcribebatur, olim ſpem tantùm ac votum exprimebat, nunc verò Nervâ Principe, adoptatoque Trajano, habet ipſius voti fiduciam ac robur.

Per quindecim annos. Quibus imperavit Domitianus.

Compoſuiſſe. Tunc enim non modò Hiſtoriarum Annaliumque libros, memoriam prioris ſervitutis, ſed & Nervæ Trajanique res, teſtimonium præſentium bonorum, ſcribere meditabatur Tacitus.

Cap. IV. *Forojulienſium.* Forojulienſium colonia, nunc *Fréjus*, in Galliâ Narbonenſi, de quâ Plinius III, 4. *Forum Julii Octavanorum colonia, quæ Pacenſis appellatur & Claſſica.*

Procuratorem Cæſarum. Procuratorum alii in provinciis publicas pecunias, alii tum publicas tum familiares Cæſarum pecunias curabant. Publicanorum autem ordine & officiis vulgò detinebantur equites Romani; quos inter habebantur nobiles, qui erant procuratores Cæſarum. Inde equeſtris illa nobilitas, quam Tacitus memorat. De procuratoribus & publicanis dictum ſuprà Annal. XII, 60. In minoribus quibuſdam provinciis, ut in Judæâ, procuratores juriſdictionem obtinebant. Quod omnibus compertum.

Julius Græcinus. Julius Græcinus, teſte Senecâ Ep. XXIX, *vir egregius.* Idem de Beneficiis II, 21, *Si exemplo magni animi opus eſt, utamur Græcini Julii, viri egregii, quem Caius Cæſar occidit ob hoc unum, quòd melior vir erat, quàm eſſe quemquam tyranno expediret.* Ejus volumina *de vineis* laudant Columella I, 1. & Plin. XIV, 2. XVI, 44. Nummum Buthrotiorum, nunc *Butrinto*, in Epiro, protulit Cl. Pellerin, *Recueil de Médailles de Peuples & de Villes*, Tom. I,

pag. 82, tabul. XII, num. 5, inſcriptum: L. GRAECINVS. QVIN. PER. id eſt, *Julius Græcinus, Quinquennalis perpetuus.* Incertum tamen utrum ad Julium Græcinum, Agricolæ patrem, pertineat.

Caii Cæſaris. Caii Caligulæ. Vide Supplementum Annal. VII, 23.

In hujus ſinu indulgentiâque. De hac optimâ inſtitutione vide infrà Dialog. de Orat. XXVIII.

Maſſiliam. Nunc *Marſeille.* De hac urbe a Phocæenſibus conditâ, unde Græca comitas, jam dictum ſuprà Annal. IV, 43. De ejus origine & laudibus plura vide apud Strabonem III, p. 124.

CAP. V. *Ex ſapientiâ modum.* Summæ & perfectæ ſapientiæ eſt, vel in ipſâ ſapientiâ retinere modum. Quantò meliora ſunt, quæ appetimus, tantò difficilior modus.

Suetonio Paullino. Suetonius Paullinus jam laudatus ſuprà Annal. XIV, 29 & 33.

Contubernio. Optimæ ſpei juvenes a ducibus in contubernium adſumpti; ſic ferme apud nos *les Aides de Camp.* Julius Cæſar *ſtipendia prima in Aſiâ fecit, Marci Thermi prætoris contubernio.* Sueton. in Jul. Cæſ. II.

Et commeatus. De his commeatibus, *des congés*, dictum ſuprà Hiſt. I, 46.

Titulum tribunatûs. Tribunatus militum, qui, ob ambientium multitudinem, nonnumquam ſemeſtris erat. Unde Plinius IV, Ep. 41. *Hunc, Calviſium, ergo rogo, ſemeſtri tribunatu ſplendidiorem & ſibi & avunculo ſuo facias.*

Incenſæ coloniæ. Trucidatos veteranos, incenſam coloniam Camulodunum, *Colcheſter*, vidimus ſuprà Annal. XIV, 31 & ſeqq.

Temporibus. Qualia tunc erant Neronis tempora.

CAP. VI. *Tantò major laus.* Iis maximè ſæculis, quibus profligati ſunt mores, & feminis quævis audere licet, in bonâ uxore tantò major laus, quantò in malâ plus culpæ eſt.

Quæſturæ. Quâ primus ad honores aditus. Vide ſuprà Annal. III, 29. Provinciarum præſidibus quæſtores & quæſtorum ſcribæ, ſorte lecti, ut difficiliùs, timidiúſque peccarent. Vide Plinium IV, Ep. 12.

Salvium Titianum. Fratrem Othonis Imperatoris, de quo ſæpe ſuprà Hiſt. I & II.

Sublatum. Antè ſuſceptum, ſublatumque e terrâ, in quâ nudâ nudi infantes Romani, recèns nati, deponebantur. Vide Plin. VII, in præfat. num. 1, & Suetonium in Aug. V.

Tribunatum plebis. Hujuſce magiſtratûs ſumma auctoritas, poteſtas ſacroſancta. Ideo tribunatûs annum quiete & otio tranſiit, ne Neronem offenderet. De dignitate tribuni plebis multa habet Plinius I, Ep. 23.

Juriſdictio obvenerat. Inter prætores eminebant prætor Urbanus & prætor peregrinus. Ille inter cives, hic inter peregrinos, vel peregrinos inter & cives jus dicebat: De eorum juriſdictione vide Livium XXIV, 44. Talis juriſdictio non obvenerat Agricolæ. Ex iis tantùm prætoribus fuit, qui quæſtionibus publicis præerant. Inde facile ei fuit ſilentium. Ludos tamen, quos edere ſolebant prætores, aliaque honoris inania modo rationis atque abundantiæ duxit, quantò a luxuriâ remotior, tantò famæ propior. Septem diebus ſolemnes ludos celebrabant prætores, tantâ autem luxuriâ, vel ipſo vergente imperio, ut immanis pecuniarum vis in hos ludos impenderetur. Vide Photium, Cod. LXXX, ex Olympiodoro. Ceterùm *honoris inania* rectè dixit Tacitus: vim enim magiſtratûs obtinebant Imperatores, ludos

& honoris inania prætoribus permittebant. Unde Boetius, Conſol. Philoſoph. III, proſ. 4, præturam meritò appellat, *inane nomen & ſenatorii cenſûs gravem ſarcinam.*

Quam Neronis. Agricola diligentiſſimâ conquiſitione fecit, ut dona, templis adempta, quæ adhuc ſupereſſent, templis reſtituerentur. Ita reſpublica unius Neronis, qui templa ſpoliaverat, eamque prædam in voluptatum, libidinum, luxuriæ uſûs verterat, ſacrilegium ſenſit. Vide ſuprà Annal. XV, 45.

Cap. VII. *Sequens annus.* Fuit annus Urbis conditæ DCCCXXII, Jeſu Chriſti 69.

Licenter vaga. Ut dictum eſt ſuprà Hiſt. II, 12 & 13.

Intemelios. Nunc *le comté de Vintimille.*

Nuntio affectati. Menſe Julio anni ſuprà dicti. Vide Hiſt. II, 79.

Licentiam uſurpante. Vide ſuprà Hiſt. IV, 2.

Delectus. Gallicè *levée de troupes.*

Viceſimæ legioni. Viceſima legio victrix in Britanniâ inter Cornavios commorabatur Devæ, nunc *Cheſter.* In Itinerario Antonini, pag. 469, DEVA LEG. XX. VICTRIX, id eſt, *legio viceſima victrix.* Ibi adhuc plurima ſuperſunt antiquitatis rudera. Vide eruditum Camden, *Britannia*, pag. 538.

Tardè ad Sacramentum. Cum Vitellianis victa, tardè ad ſacramentum parteſque Veſpaſiani tranſgreſſa eſt.

Deceſſor. Roſcius Cælius, de quo ſuprà Hiſt. I, 60.

Legatis quoque conſularibus. Non modò Trebellio Maximo & Vettio Bolano, legatis conſularibus, qui univerſis in Britanniâ legionibus præerant, nimia ac formidoloſa fuit: ſed nec

Roſcius Cælius, legatus prætorius hujuſce vice-ſimæ legionis, ad eam cohibendam potens. Itaque Agricola ſucceſſor ſimul & ultor electus eſt.

Formidoloſa erat. Superbiam ſanè ei indiderunt egregia ejus facta. De hac legione dictum ſuprà Tom. IV, pag. 435. In Britanniâ plurima manent ejus monumenta, quæ vide apud eruditos Camden, Gordon, Horſley, alioſque.

CAP. VIII. *Præerat tunc Britanniæ.* Ut hæc Hiſtoriæ pars illuſtretur, ſeriem Britanniæ præſidum hic proponi, & cum rebus, narratis ſuperiùs, componi haud erit inutile.

PRÆSIDES BRITANNIÆ

ab anno Urbis conditæ DCCXCVI, *Jeſu Chriſti* 43, *ad annum Urbis conditæ* DCCCXXXVIII, *Jeſu Chriſti* 85.

AVLVS PLAVTIVS, Vit. Agr. XIV. Supplement. Annal. IX, 50 & ſeqq. XI, 3.

OSTORIVS SCAPULA, Vit. Agr. XIV. Annal. XII, 31 & ſeqq. Supplement. Annal. XI, 3.

AVLVS DIDIVS GALLVS, Vit. Agr. XIV. Annal. XII, 40. XIV, 29.

Q. VERANIVS, Vit. Agr. XIV. Annal. XIV, 29.

SVETONIVS PAVLLINVS, Vit. Agr. XIV & ſeqq. Annal. XIV, 29 & ſeqq.

PETRONIVS TVRPILIANVS, Vit. Agr. XVI. Annal. XIV, 39.

TREBELLIVS MAXIMVS, Vit. Agr. XVI. Hiſt. I, 60 & ſeqq.

VETTIVS BOLANVS, Vit. Agr. XVI. Hiſt. II, 65.

PETILIVS CERIALIS, Vit. Agr. XVII.
IVLIVS FRONTINVS, Vit. Agr. XVII.
CNAEVS IVLIVS AGRICOLA, cujus nomen virtuteſque immortalitati ſcriptis ſuis tradidit Tacitus.

Ne increſceret. Hæc omiſſa vellet Cl. Erneſtus. In iis tamen ineſt quoque acumen. Nam Agricolæ ardorem compeſcuit, ne increſceret, & Bolano melior videretur.

Conſularem. Conſularem legatum. Antea Petilius Cerialis fuerat legatus legionis nonæ, ut vidimus ſuprà Annal. XIV, 32.

Spatium exemplorum. Hactenus in brevi tribunatu militum, in tribunatu plebis & præturâ, muneribus annuis quiete & otio tranſigendis, vix fuerat virtutibus locus, certè non fuit ſpatium exemplorum. At cùm Agricola per quadriennium legatus fuit legionis viceſimæ, habuit ſpatium depromendi virtutes ſuas in exemplum præſentis ætatis & pòſt futuræ, ut rectè explicat Illuſtr. Huetius.

CAP. IX. *Inter Patricios.* Ut ſuprà Annal. XI, 25.

Provinciæ Aquitaniæ. A Pyrenæis montibus ad Ligerim uſque, *depuis les Pyrénées juſqu'à la Loire*, protendebatur Aquitania.

Adminiſtratione. Agricola, rector Aquitaniæ, ſplendidæ fuit dignitatis, ob magnæ provinciæ adminiſtrationem, ac ſpem conſulatûs, cui a Veſpaſiano erat deſtinatus.

Secura & obtuſior. Quia paucis & perſpicuis legibus utitur, fori ambagibus minimè intricata.

Quamvis inter togatos. Quamvis Agricola e caſtris ad togatos, forique aſtutiarum peritos, veniſſet, naturali tamen ſuâ prudentiâ facilè juſtéque agebat. Fruſtra tentat eruditus Grotius,

quamvis inter ſagatos, vel *quamvis non inter togatos*. Nec ſatis appoſitè Illuſtr. Huetius interpretabatur, *Agricola naturali prudentiâ, quamvis ex uſu etiam & arte, ut pote etiam ſæpe diuque inter togatos verſatus, facilè juſtèque agebat.* Frequens toga etiam in provinciis, ut patet ex cap. 21. & ex Hiſt. II, 20. Cauſidici autem & patroni dicuntur togati infrà de Oratoribus cap. 6.

Ubi conventus. Conventus juridici, in quibus jus dicebatur. Sic, teſte Plinio III, 1, in Bæticâ erant *juridici conventus quatuor*, *Gaditanus*, *Cordubenſis*, *Aſtigitanus*, *Hiſpalenſis*, nunc *Cadiz*, *Cordoue*, *Ecija & Séville.*

Triſtitiam, & arrogantiam. Triſtitia, arrogantia, avaritia, quandoque vitia præſidibus judicibuſque ſolita. Triſtitiam affert moroſitas: arrogantiam poteſtas: avaritiam cupiditas, vel ipſa corrumpentium ars. Quæ adversùs vitia ſapientiſſimè cautum legibus Romanis, ut videre eſt in Digeſt. libr. I, Tit. 16, *de officio Proconſulis & legati.* Agricolam verò ita commendat Tacitus, ut ne ipſa quidem juſtitiæ ſpecies, quam a pictoribus adumbratam laudat Gellius XIV, 4, ſit pulchrior.

Facilitas auctoritatem. Id maximè cavebant leges Romanæ, ut patet ex Digeſt. lib. I, Tit. 18, *de officio Præſidis.* Leg. 19, *ex Calliſtrato. Obſervandum eſt jus reddenti, ut in adeundo quidem facilem ſe præbeat, ſed contemni non patiatur: unde mandatis adjicitur, ne præſides provinciarum in ulteriorem familiaritatem provinciales admittant: nam ex converſatione æquali contemptio dignitatis naſcitur. . . . Summatim ita jus reddi debet, ut auctoritatem dignitatis ingenio ſuo augeat.*

Atteri ſordidum. Vincere collegas, vicinarum nempe provinciarum rectores, inglorium, a

procuratoribus atteri ſordidum arbitrabatur.

Conſul. Anno Urbis conditæ DCCCXXX, Jeſu Chriſti 77, quo conſulatum iniere Veſpaſianus Auguſtus VIII & Titus Cæſar VI. Iis ſuffectos fuiſſe Kalendis Julii Domitianum Cæſarem VI & Cn. Julium Agricolam notat Cl. Muratori *Annali d'Italia.* Tom. I, pag. 291.

Pontificatus ſacerdotio. Adlectus eſt in collegium pontificum, cui præerat pontifex maximus.

CAP. X. *Multis ſcriptoribus.* Julio Cæſari, Livio, Straboni, Fabio Ruſtico, Pomponio Melæ, Plinio, &c.

In Occidentem Hiſpaniæ. Jul. Cæſar. Bell. Gall. V, 13. *Alterum* Britanniæ latus *vergit ad Hiſpaniam, atque occidentem Solem: quâ ex parte eſt Hibernia.*

Livius. Hæc tradebat Livius libro CV, qui periit. Vide Epitomen.

Fabius Ruſticus. Jam laudatus ſuprà Annal. XIV, 2.

Oblongæ ſcutulæ vel bipenni. Has figuras utcumque referet Britannia, ſi citra Caledoniam, *l'Ecoſſe*, eam inſpexeris. At in his figuris haud plus veritatis, quàm in Geographicis tabulis, quæ Belgium ſub formâ leonis exhibuere.

In cuneum tenuatur. Bene quidem. Pars altera Britanniæ, Scotia, in cuneum tenuatur, auſtrali Britanniæ parte anguſtior.

Adfirmavit. Id multò antè cognitum, ut conſtat ex antiquioribus ſcriptoribus: ſed cùm tunc primùm Romana claſſis Britanniam fuiſſet circumvecta, id adfirmatum. De hac navigatione dicetur fuſiùs infrà ad cap. 28.

Orcadas. Nunc *les iſles Orkney*, vel *les Orcades.* Inſulæ quidem illæ tunc certò penituſque cognitæ ſunt. Antè famâ ſaltem celebres fuere;

unde Mela III, 6, *Triginta ſunt Orcades anguſtis inter ſe diductæ ſpatiis.* Et Plinius IV, 16, *ſunt autem XL Orcades modicis inter ſe diſcretæ ſpatiis.* Claudii tempore pervulgata hæc fama, & ſolitâ adulatione ſtatim in victorias ceſſere. Inde Hieronymus, in Chronico, *Claudius de Britannis triumphavit, & Orcadas inſulas Romano adjecit imperio.*

Thule. Nunc *les iſles de Schetland*, ut rectè monuit eruditus Camden, *Britannia*, pag. 814. Tunc tamen Plinio cognita *ultima omnium inſularum, quæ memorantur, Thule*, nunc *l'Iſlande*; Plin. IV, 16. Procopius, Bell. Gothic. II, 15, aliam celebrat Thulen, nunc *la Norwege*, quam inter veteres plurimi inſulam eſſe credidere; & Norwegicæ Thules memoria fortè exſtat in Norwegicâ regione, quæ *Tele-mark* dicitur. Vide Cl. d'Anville, *Mémoires de l'Académie Royale des Inſcriptions*, Tom. XXXVII, pag. 436. *Mémoire ſur la Navigation de Pythéas à Thulé.*

Mare pigrum. Plinius IV, 16, *A Thule unius diei navigatione mare concretum, a nonnullis Cronium appellatur.* Vide jam dicta ſuprà in libro de Moribus Germanorum, cap. 45.

Latius dominari mare. Certè nuſquam latiùs, quàm in Oceano dominatur mare: nec quotidiano tot fluminum acceſſu creſcit, aut reſorbetur. Sic terris circumfuſum atque etiam interfuſum, jugis ac montibus, velut in ſuo, inſeritur.

CAP. XI. *Indigenæ.* De indigenis dictum ſuprà in libro de Moribus Germanorum cap. 2. Britannos interiores, quos *natos in inſulâ ipſâ memoriâ proditum* tradit Julius Cæſar Bell. Gall. V, 12, eſſe origine Germanos meritò adſeverat Tacitus.

Caledoniam habitantium. Caledonia, *l'Ecoſſe.* Ibi immenſæ ſilvæ: unde Plinius IV, 16, *Tri-*

betatur. At nec Britannia eſt terrarum extrema; nec ex ejus planicie, ſed ex Solis infra horizontem depreſſione, & vaporum naturâ, crepuſculi ratio repetenda eſt, ut ex Aſtronomicis principiis conſtat.

Aurum & argentum. Idem teſtatur Strabo libr. IV, pag. 138. Falſum ergo, quod ait Cicero, ad Atticum IV, Ep. 16. *Illud cognitum eſt neque argenti ſcripulum eſſe ullum in illâ inſulâ.* Fodinas auri & argenti in provinciâ *Cumberland*, argenti in provinciâ *Flint*, auri in Scotiâ memorat eruditus Camden, *Britannia*, pag. 692, 604 & 741. Quod recentioribus adhuc experimentis compertum. Vide *British Zoology*. De ceteris metallis ferro, ſtanno, &c. ſatis compertum.

Margarita. Reperiri in provinciis *Caernarvon* & *Cumberland*, & in mari Britannico ſcribit eruditus Camden, *Britannia*, pag. 597, 690 & 752. De his margaritis accuratiſſimè Origenes in Matthæum, pag. 210 & 211. Primas tribuit margaritis Indicis, quarum optimæ in mari Rubro, *le Golſe Perſique*, *& la mer des Indes*, naſcuntur: ſecundas Britannicis: tertias iis, quæ in Boſphoro circa Scythiam reperiuntur. *Britannica quidem*, inquit, *margarita*, *colore quo ejus ſuperficies imbuta eſt*, *auri ſpeciem refert*: *nebuloſa autem eſt*, *& margaritis Indicis obtuſior*, Ὁ δὲ κατὰ Βρεττανίαν, φασὶ, χρυσωπὸς μέν ἐστι, τὴν ἐπὶ χροῖαν, ὁμιχλώδης δέ τις, καὶ ταῖς μαρμαρυγαῖς ἀμβλύτερος. De Indicis margaritis vide Plinium IX, 35. Idem, ibid. de Britannicis unionibus ait: *In Britanniâ parvos atque decolores naſci certum eſt: quoniam Divus Julius thoracem, quem Veneri Genetrici in templo ejus dicavit, ex Britannicis margaritis factum voluerit intelligi*: ſubjectâ nempe Inſcriptione. Vide & Suet. in Jul. XLVII.

Expulſa ſint. Expulſa nempe fluctibus.

Quam nobis avaritiam. Acutè & verè dictum. Quod egregiè illuſtrat Plinius XII, 18. *Verùm Arabiæ etiamnum felicius mare eſt: ex illo namque margaritas mittit. Minimâque computatione millies centena millia ſeſtertiûm*, Gallicæ monetæ libras 19,455,025, *annis omnibus India & Seres, peninſulaque illa Imperio noſtro adimunt. Tantò nobis deliciæ & feminæ conſtant.* Ergo non Romanis avaritia defuit, ſed margaritis Britannicis natura ob nebuloſum cælum.

Cap. XIII. *Divus Julius.* Julius Cæſar Britanniam bis ingreſſus eſt annis Urbis conditæ DCXCIX & DCC. Hac de re plura apud Strabonem libr. IV, pag. 138. Vide & ipſum Cæſarem, Bell. Gall. IV, 22. V, 8. ac Dionem XXXIX, pag. 114. XL, pag. 122.

Conſilium. Abſtinere a Britanniâ, & imperii fines coercere, id conſilium vocabat Auguſtus; de quo conſilio dictum ſuprà Annal. I, 11. Tiberius, qui ſe Auguſti obſervantiſſimum ſimulabat, præceptum appellabat. Vide Annal. I, 77. Cur verò id conſilii agitaverit Auguſtus docet Strabo libr. II, pag. 79. & IV, pag. 138: ſcilicet plus impenſarum fore in domandâ & retinendâ Britanniâ, quàm utilitatis in poſſidendâ exiſtimabat. Itaque eam tantùm amicam & vectigalem habere voluit. Vide Strabonem loc. cit.

Caium Cæſarem. Caligulam. Vide Supplementum Annal. VIII, 35 & ſeqq.

Adverſus Germaniam conatus. Vide Supplementum Annal. VIII, 22 & ſeqq.

Auctor operis. Vide Supplementum Annal. IX, 50 & ſeqq.

Veſpaſiano. Ibid. cap. 54 & 58.

Cap. XIV. *Aulus Plautius.* Ibid. cap. 58. De

his aliiſque Britanniæ præſidibus vide ſuprà cap. 8.

Oſtorius Scapula. De quo ſuprà Annal. XII, 31. Prope urbem *Hereford*, in *Herefordshire*, parochiâque *Dinder*, exſtat adhuc caſtrum Romanum appellatum *Oyſter-Hill*, ab Oſtorio Scapulâ, ut videtur, locatum & nominatum. Vide *Camden's Britannia*, *by Gibſon*, pag. 580.

Veteranorum colonia. Suprà Annal. XII, 32; *Colonia Camulodunum*, *valida veteranorum manu*, nunc *Colcheſter*.

Et Reges. Vide ſuprà Annal. XIV, 26. XV, 1. & Hiſt. II, 81.

Didius Gallus. Jam laudatus ſuprà Annal. XII, 40.

Veranius. Quem conſulem vidimus ſuprà Annal. XII, 5. *Strategicum*, librum utiliorem, quàm elegantiorem, illi inſcripſit Onoſander.

Suetonius hinc Paullinus. De quo multa Annal. XIV, 29 & ſeqq.

Monam inſulam. Nunc *l'iſle d'Angleſey*. Mona quoque a Julio Cæſare, Bell. Gall. V, 13, & a Plinio IV, 16, Monapia dicitur alia inſula, paulò ſuperior, nunc *Man*.

Occaſioni patefecit. Suetonius Paullinus, dum Monam inſulam aggrediebatur, victam Britanniæ partem, quam a tergo reliquerat, ſubitis caſibus objecit. Occaſionem hanc Gallicè dicimus *la ſurpriſe*.

Cap. XV. *Nunc binos imponi.* Legatum nempe & procuratorem Cæſaris imponi.

In ſanguinem. Ob gladii poteſtatem, quâ utebatur legatus. Vide Digeſt. libr. I, Tit. 16, *de Officio proconſulis & legati.* Leg. 6 & 8.

Procurator. Qui cùm publicas Cæſariſque res curaret, avaritiâ ſæpe in bona ſæviebat. Cati Deciani, procuratoris, avaritiâ Britannos in

bellum actos fuiſſe vidimus ſuprà Annal. XIV, 32.

Æque diſcordiam. Julius Claſſicianus ſucceſſor Cato Decidiano miſſus fuit, non melior, & Suetonio diſcors. Vide ſuprà Annal. XIV, 38.

Alterius manus. Manus, ſeu ſervos procuratoris, centuriones ac milites legati, vim ac contumelias miſcere. Inter manus procuratoris numerari quoque poſſunt coloni Cæſaris, adversùs quos ne quid tumultuoſum, vel injurioſum fieret cavebant procuratores. Vide Digeſt. libr. I, Tit. 19, *de Officio procuratoris Cæſaris.* Leg. 3, *ex Calliſtrato.*

Delectus. Gallicè *levée de troupes.*

Tranſiſſe militum. Quàm pauci milites Romani in Britanniam tranſierint, ſi ſeſe Britanni numerent.

Excuſſiſſe jugum. Varianâ clade; de quâ dictum ſæpe ſuprà Annal. I & XIII.

Et flumine. Rheno ac Danubio.

Quod difficillimum fuerit. Cùm apud illos antea neque conventus, neque conſenſus foret; ut dictum eſt ſuprà cap. 12.

Cap. XVI. *Boudicea.* Icenorum regina, laudata ſuprà Annal. XIV, 31 & ſeqq.

Ipſam coloniam. Camulodunum; ut ſuprà cap. 14.

Petronius Turpilianus. Vide ſuprà Annal. XIV, 39.

Trebellio Maximo. Vide ſuprà Hiſt. I, 60.

Velut pacti. Pacti ſunt. De Trebellii fugâ vide ſuprà Hiſt. II, 65. Ibidem memoratur Vettius Bolanus, Trebellii Maximi ſucceſſor.

Eadem inertia. Adulationis ergo arguendus videtur Statius, cùm Criſpinum, Bolani filium, ita alloquitur, *Silvarum* libro V, carm. II, 53.

Aliis Decii reduceſque Camilli
Monſtrentur ; tu diſce patrem, quantuſque nigrantem
Fluctibus occiduis, feſſoque Hyperione Thulen
Intrarit mandata gerens.

Et mox ibid. verſ. 142.

Quanta Caledonios attollet gloria campos !
Cùm tibi longævus referet trucis incola terræ ;
Hic ſuetus dare jura parens : hoc ceſpite turmas
Affari : nitidas ſpeculas, caſtellaque longè
Aſpicis ? Ille dedit, cinxitque hæc mœnia foſſâ :
Belligeris hæc dona deis, hæc tela dicavit.
Cernis adhuc titulos ; hunc ipſe vacantibus armis
Induit, hunc regi rapuit thoraca Britanno.

Cap. XVII. *Magni duces.* Magni fuere duces, egregii exercitus, imminuta hoſtium ſpes.

Petilius Cerialis. Memoratus ſæpe ſuprà Annal. XIV. Hiſt. III. & IV.

Brigantum civitatem. Nunc *les comtés d'York, de Rickmond, de Lancaſtre, de Weſtmorland, de Cumberland, & l'Evêché de Durham.*

Obruiſſet. Magnitudine rerum præclarè geſtarum, ſucceſſoris curam famamque obruerat Cerialis.

Quantum licebat. Julius Frontinus, vir magnus, hanc belli curæque ac famæ molem, quantùm licebat, ſuſtinuit. Magno enim viro ſuccedere ſemper difficillimum. Nec eadem tantùm virtus, ſed major requiritur, ut quis poſt magnum virum magnus ipſe habeatur. Qui, Gruterum, Bernеggerum, Gronovium & Erneſtum ſecuti, hæc conjungunt, *vir magnus quantùm licebat*, & ad tempora, magnæ virtuti ſub malis Principibus infeſta, referunt, Frontinum in Britanniam, medio Veſpaſiani Principatu miſſum fuiſſe non

tendunt. Durant Frontini ſcripta; durat viri, non unâ laude celebris, memoria, quam exſtructo monimento propagatam noluit, dictitans: IMPENSA MONIMENTI SVPERVACVA EST; MEMORIA NOSTRI DVRABIT, SI VITA MERVIMVS. Plin. IX, Ep. 19.

Silurum gentem. De Siluribus jam dictum ſuprà cap. 11.

Locorum. Loca illa montibus aſpera.

Cap. XVIII. *Media jam æſtate.* Anno Urbis conditæ DCCCXXXI, Jeſu Chriſti 78.

Ordovicum civitas. Nunc *les comtés de Flint, de Denbig, de Caernarvon, de Merioneth, & de Montgomery.*

Alam. Equites. Sic in veteri Inſcriptione Britannicâ, repertâ *in Richmondshire*, memoratur Valerius Fronto PRAEF. EQ. ALAE. VETTO. Vide *Camden's Britannia, by Gybſon*, pag. 762.

Volentibus erat. Quippe qui bellum volebant. Sic dictum ſuprà Hiſt. III, 43, *volentibus fuit.*

Numeri. Sparſæ per provinciam cohortes. Ita numeri uſurpantur apud Plinium X, Ep. 38. Suetonium in Veſpaſian. VI.

Suſpecta potius. Et pleriſque potius videbatur loca omnia ſuſpecta, & hoſtibus obnoxia, præſidiis firmari, ac cuſtodiri.

Legionum vexillis. Vexilla nonæ, ſecundæ, ac viceſimæ, Britannicarum legionum vidimus ſuprà Hiſt. III, 22. Hæc vexilla Gallicè dicimus *les détachements.* In monumentis Britannicis ſæpe memorantur illæ vexillationes, ut videre eſt apud eruditos Camden, Gordon, alioſque. Dictum quoque de vexillariis ſuprà ad Annal. I, 38, Tom. I, pag. 316.

In æquum degredi. Ordovices, qui montuoſa habitabant, in æquum, ſeu in planum, degredi

non audebant. Itaque Agricola erexit aciem ſuam, & Ordovicum juga ſuperavit.

Supra memoravi. Cap. 14.

In dubiis conſiliis. Deerant naves, ut in ſubitariis dubiiſque conſiliis contingit; ſed ratio & conſtantia ducis militem tranſvexit.

Et equos regunt. Unde videtur lectiſſimos illos auxiliarium fuiſſe Batavos; quorum talis peritia laudata eſt ſupra Hiſt. IV, 12.

Qui claſſem. Qui Monam inſulam habitabant, opinabantur Romanos claſſe, navibus, ſecundo maris æſtu uſuros; hæcque ſi deficerent, minimè venturos.

Officiorum ambitum. Legatis enim provinciam ingredientibus publicè privatimque occurrebatur, commendabantur civitates, xenia miſſitabantur. Vide Digeſt. libr. I, Tit. 16, *de Officio proconſulis & legati.* Leg. 4, *6* & *7*.

Victos continuiſſe. Victos a Suetonio Paullino continuiſſe, expeditionem aut victoriam non vocabat: ne laureatis quidem literis geſta ſua proſecutus eſt. De laureatis literis vide Supplementum Annal. VIII, 26.

CAP. XIX. *Publicæ rei.* Nihil publicæ rei agebat per libertos ſervoſque, peſſimo hac in re præſidum Principumque exemplo.

Milites adſcire. Singulariter dictum, ſi adſcire, pro milites legere aut provehere, uſurpetur. Sed cùm nihil publicæ rei per libertos & ſervos ſuos ageret Agricola, ſtratores aliorumve officiorum miniſtros ſibi adſcivit milites optimos ac fideliſſimos. Idque conjicere licet ex Ulpiano, Digeſt. libr. I, Tit. 16, *de Officio proconſulis & legati.* Leg. 4. *Nemo proconſulum ſtratores ſuos habere poteſt: ſed vice eorum milites miniſterio in provinciis funguntur.* Talis ſtrator erat Silius Hoſpes,

cujus memoria exſtat apud Gruterum, pag. ccclxxxix, num. 2.

T. CL. CANDIDO &c.
SILIVS. HOSPES. HASTATVS. LEG. X
GEMINAE. STRATOR. EIVS
OPTIMO. PRAESIDI

Exſequi. Omnia ſcire, non omnia punire. Sic Julius Cæſar, apud Suetonium in Jul. LXVII, *delicta neque obſervabat omnia, neque pro modo exſequebatur: ſed deſertorum ac ſeditioſorum inquiſitor, & punitor acerrimus, connivebat in ceteris.*

Non peccaturos præponere. Præponere a libris editis immeritò fuerat omiſſum. Verbum illud habent Mſſ. Vatic. 3429 & 4498. Sic quoque Urſinus e vetere Codice; unde conſtat Urſini fides hactenus ſuſpecta.

Auctionem. Meliùs fortè *exactionem*, ſic quoque volebant Muretus, Lipſius aliique multi. In Mſ. Vatic. 3429, *auctionem;* & in margine, *exactionem.* Mſ. Vatic. 4498, *exactionem;* & in margine, *auctionem.* In hac varietate nihil mutavi; maximè cùm, teſte Suetonio in Veſpaſ. cap. 16. Veſpaſianus *non contentus omiſſa ſub Galbâ vectigalia revocaſſe: nova & gravia addidiſſe: auxiſſe tributa provinciis, nonnullis & duplicaſſe.*

Mollire. Frumenti & tributorum exactionem, vel etiam auctionem, æqualitate munerum molliit Agricola, circumciſis quæ, in quæſtum reperta, ipſo tributo graviùs tolerabantur. Nam, ante Agricolæ præfecturam, procuratores publicanique non ſtatim frumentum ſtipendiarium exigere, ſed Britannorum horrea claudere: Britanni clauſis ſuis horreis adſidere, &, cùm frumentis abunda-

rent, ea tamen ultro grandique pretio emere. Erat ludibrium. Gravior adhuc injuria, cùm, apertis horreis, perſolutoque ſtipendio, in militum ac præſidis uſus exigebatur frumentum, quod Britanni certo quodam ac levi pretio, a procuratoribus publicaniſque æſtimato, vendere cogebantur. Quæ tandem intoleranda erat ſævitia, indicebatur civitatibus, ut, non in ſibi proxima, ſed in remota & avia hiberna, per devortia itinerum longaque regionum intervalla frumentum deferrent. Sic quod omnibus in promptu erat, paucis publicanis lucroſum fiebat. In iis autem injuriarum verſutiis, non deerant ſanè, qui ferociores Britannorum animos variis ludibriis aſſiduiſque laboribus domandos jactitarent. Victa plebs ſemper rea, cùm premitur.

Vendere pretio. Non emendandum, ut placet Gronovio, *vendere parvo*. Hæc frumenta pretio, a publicanis æſtimato, vendebantur. Unde iis nomen, *frumentum æſtimatum*.

CAP. XX. *Priorum*. Priorum præſidum.

Ubi æſtas. Anno Urbis conditæ DCCCXXXII; Jeſu Chriſti 79.

Multus in agmine. Bene Mſ. Vatic. 3429. Sic quoque conjecerat Cl. de la Bleterie. Perperam veteres editiones *multùm in agmine*. *Multus* eſt certè & elegantior, & huic loco aptior. Sic ſuprà Annal. XIV, 56, *rarus per Urbem*. Et infrà Vit. Agric. XXXVII, *frequens ubique Agricola*. Nempe, multus in agmine, laudabat ejus modeſtiam, disjectos coercebat.

Caſtris ipſe capere. Multa adhuc manent in Britanniâ illorum caſtrorum veſtigia. Duo præcipua, ſita in provinciâ *Annandale*, dictaque *Burnſwork* & *Middleby* fusè deſcribit eruditus Gordon, *Itinerarium Septentrionale*, p. 16 & 18.

Æſtuaria.

Æſtuaria. Æſtuaria, ubi Britannorum limites; ſilvas, ubi eorum arma ac receptacula. Illa vero æſtuaria nunc dicimus *Dee*, *Ribble*, *Leverpool* & *Solway-Firth*, aliaque multa, quæ occurrunt uſque ad Clotam & Bodotriam, de quibus dicetur infrà cap. 23.

Ex æquo egerant. Nec bella cum Romanis detrectaverant; ſeque iis pares eſſe fuerant gloriati. Suprà Hiſt. IV, 64, *Ex æquo agetis.*

Nova pars. Nulla Britanniæ pars, Julii Claudiique Cæſarum, & Romanorum ducum armis nondum petita, tranſiit illaceſſita, præſide Agricolâ. Sunt tamen qui emendent, *nota pars.* Sed & prior ſenſus optimus eſt.

CAP. XXI. *Templa, fora, domus.* Memorant in Britanniâ Julii Agricolæ domum, quam vocant *Julius's Hoff*, vel *Houſe;* ibique initialibus literis inſcriptum: I. A. M. P. M. P. T. quod explicant *Julius Agricola magnum pietatis monumentum poſuit templum.* Vide eruditum Gordon, *Itinerarium Septentrionale*, pag. 29. At in his facilis eſt divinatio, proclivis error, rariſſima veritas. Nec ſcio an ætatem Agricolæ ſapiat *templum magnum pietatis monumentum.* Ad Agricolam quoque referunt ſacellum, quod adhuc exſtat in provinciâ *Sterling*, prope Bodotriam oſtiumque amnis *Carron.* Sacellum nunc dicitur *Arthur's Oon*, vel *Oven.* Illud Marti ſignifero, aut ultori, poſitum fuiſſe volunt. Vide Cl. Gordon, ibid. Fora Gallicè dicimus *les places publiques:* domus, *les palais.*

Erudire. Eâdem certiſſimâque arte olim uſus eſt Auguſtus, ut videre eſt apud Suetonium in Aug. XLVIII.

Studiis Gallorum. Duret, vigeat, creſcatque apud utramque gentem hæc æmulatio, ingeniorum

atque ſtudiorum parens altrixque fecundiſſima! Mirum autem eſt Agricolam in hac temporum barbarie ingenia Britannorum præſenſiſſe, quæ, tot poſt ſæculis, immortalibus clariſſimorum virorum *Bacon*, *Milton*, *Newton*, aliorumque plurimorum operibus inclaruere.

CAP. XXII. *Tertius expeditionum annus.* Urbis conditæ annus DCCCXXXIII, Jeſu Chriſti 80.

Novas gentes. Gentes quæ erant inter *Solway-Firth* & *Firth of Tay*. Ibi nunc provinciæ *Annandale*, *Euſdale*, *Clyſdale*, *Tweedale*, *Berwick*, *Lothian*, *Sterling*, *Menteth*, *Perth*, *Fiſe.*

Ad Taum. Æſtuarium illud nunc *Firth of Tay*, vel *l'embouchure du Tay.*

Pactione. Deditione.

CAP. XXIII. *Quarta æſtas.* Anno Urbis conditæ DCCCXXXIV, Jeſu Chriſti 81.

Obtinendis. Ea obtinuit, firmando præſidiis.

Clota & Bodotria. Clota, nunc *la riviere de Clyd:* Bodotria, *la riviere de Forth.* Inter eorum oſtia, & urbes *Dunbarton* & *Edinburgh*, in Scotiâ, tantus eſt diverſi maris, Caledonii nempe & Germanici, æſtus, ut hic inventus fuiſſet bellorum ac dominationis terminus, ſi virtus exercituum & Romani nominis gloria fines pateretur.

Anguſto terrarum ſpatio. Triginta circiter millibus paſſuum diſtant.

Præſidiis firmabatur. Præſidia illa tenuere a Clotâ, ubi nunc *Old kirck Patrick*, ad Bodotriam, ubi nunc ferme *Abercorn*, per triginta ſeptem millia paſſuum. Sic omnis propior ſinus tenebatur.

In aliam inſulam. Ultra Clotam & Bodotriam eorumque æſtuaria, Caledonia, *la partie ſepten-*

trionale de l'Ecoſſe, erat alia ferme inſula, in quam Agricola hoſtes ſummoverat.

CAP. XXIV. *Quinto expeditionum anno.* Anno Urbis conditæ DCCCXXXV, Jeſu Chriſti 82.

Nave prima. Nave, omnium primâ, quæ oras illas ſcrutari auſæ ſunt, tranſgreſſus. Locum hunc malè quidam ſollicitant. Aperta mihi videtur Taciti narratio. Agricola, ſummotis ultra Clotam & Bodotriam, velut in aliam inſulam hoſtibus, tranſgreſſus eſt Clotam æſtuarium, *le Golfe de Dunbarton*, nave, Romanarum omnium primâ quæ oras illas ſcrutata eſt; eamque Britanniæ partem, quæ Hiberniam aſpicit, nempe provincias *Cantire*, *Carrik*, *Galloway*, *Wight*, *&c.* copiis inſtruxit.

Hiberniam. Nunc *l'Irlande.*

In ſpem magis. In ſpem futuræ utilitatis.

Valentiſſimam imperii partem. Hibernia, medio inter Britanniam atque Hiſpaniam ſita, & Gallico quoque mari opportuna, valentiſſimam imperii partem, Hiſpaniam ſcilicet Galliam & Britanniam, magnis invicem uſibus per commercia conjunxit. Hac ætate, quâ rudis adhuc erat ars nautica, iis commerciis opportuniſſima erat Hibernia. Hodieque Hiberni plurimi in Hiſpaniâ ac præcipue Gadibus, *Cadiz*, negotiantur.

Noſtri maris. Mediterranei maris inſulas.

Melius aditus portuſque. Aditus portuſque Hiberniæ per commercia & negotiatores meliùs ſunt cogniti. Interiora verò inſulæ fere ignota.

CAP. XXV. *Sextum officii annum.* Annum Urbis conditæ DCCCXXXVI, Jeſu Chriſti 83.

Amplexus civitates. Amplexus Orientales Caledoniorum civitates, ubi nunc provinciæ *Fiſe*,

Perth, *Strathern*, *Angus*, *Mernes*, *Marr*; earum portus claſſe exploravit.

Auctus Oceanus. Gloriabantur ſe Oceani terminos propagaſſe. Sic auctus Oceanus.

Oppugnaſſe ultro. Majore famâ, uti mos eſt de ignotis, Britannos oppugnaſſe ultro. Nam *cùm caſtella adorti eſſent*, *ſparſa eſt fama ipſos ultro bellum intuliſſe; atque hinc metus Romanis eſt additus*, ut rectè explicat Ill. Huetius.

Caſtella adorti. Ex his caſtellis nonnulla adhuc exſtant in provinciis *Fife*, *Perth*, & *Strathern*.

Cognoſcit. Agricola, cùm hæc cognovit, videtur fuiſſe in Alatis caſtris, nunc *Edinburgh*; ut jam monuit eruditus Gordon, *Itinerarium Septentrionale*, pag. 36.

Cap. XXVI. *Nonam legionem*. De quâ jam dictum ſuprà Tom. IV, pag. 433. Ea legio tunc videtur fuiſſe in provinciâ *Fife*, caſtroque, quod adhuc exſtat, & dicitur *Lochore*. Vide eruditum Gordon, loc. cit. Invalida ſanè fuit legio, quòd multis prœliis fuerat imminuta. Ideo poſtea ſuppleta, dictaque Gemina.

Portarum anguſtiis. Portarum caſtrorum. In caſtris Romanis quatuor erant portæ, decumana, prætoria, dextra, ſiniſtra.

Paludes & ſilvæ. Duobus circiter millibus paſſuum a caſtro *Lochore* exſtat adhuc magna palus, dicta *Loch-Leven*, unde ingentes arborum trunci ſæpe eruuntur, quod certiſſimum eſt ſilvarum, quæ ibi fuere, argumentum. Vide eruditum Gordon, loc. cit.

Cap. XXVII. *Cujus conſtantia*. Conſtantiâ parta fuerat hæc victoria. Quâ conſtantiâ & victoriæ famâ ferox exercitus.

Modo cauti. Qui regrediendum citra Bodotriam, ſpecie prudentium, ignavi admonuerant, ut dictum eſt cap. ſup.

Arte ducis rati. Veriùs *arte ſe victos rati*, aut *arte ducis ſuperati.*

Cœtibus ac ſacrificiis. Ut mos eſt apud barbaros. Vide ſuprà Hiſt. IV, 14.

CAP. XXVIII. *Cohors Uſipiorum.* De Uſipiis dictum ſuprà de Moribus Germanorum cap. 32.

Immixti manipulis. Peditum erant manipuli, ut turmæ equitum. Cohors verò ſexaginta manipulis, aut contuberniis, id eſt 600 hominibus conſtabat. Cohorti præerat centurio. Singulis manipulis, ſeu contuberniis Uſipiorum, milites Romani fuere immixti. Manipulos pro contuberniis dici patet ex Vegetio II, 13. Alii erant manipuli, qui duabus centuriis, ſeu 200 hominibus conſtabant, ut docet Cencius apud Gellium XVI, 4.

Tres liburnicas. De liburnicis jam egimus ſuprà Annal. XVI, 14.

Uno remigrante. Unus remigravit, ſcaphâ fortè elapſus. Hic enim genuinus ejus loci ſenſus; ut fuſiùs dixi in priore Taciti editione, Tom. IV, p. 211.

Ut miraculum. Ita ſecundè provehebantur, ut res admiratione prorſus digna eſſet.

Circumvecti Britanniam. Unde ſint profecti, quomodo circumvecti Britanniam, eorum denique navigationis curſum erroreſque inquirere curioſum; diligentiúſque dicendum.

De USIPIORUM *cohorte Britanniam circumvectâ.*

COHORTEM illam Uſipiorum ex Occidentali Britanniæ orâ ſolviſſe innuit Tacitus, docet Dio

LXVI, *pag.* 754. Ἐξαναχθέντες περιέπλευσαν τὰ πρὸς ἑσπέραν αὐτῆς (Βρεττανίας). Erat ſanè ex iis copiis, quas Agricola inſtruxerat in eâ Britanniæ parte, quæ Hiberniam reſpicit, ut dictum eſt ſuprà cap. 24. Tres liburnicas furtim aſcendêre, nullâ navigandi arte, & eâ ætate, quâ vel inter peritos erat exigua. Hac illac rapti, ut fluctus ventuſque eos ferebat, ὥς πῇ τό τε κῦμα, καὶ ὁ ἄνεμος αὐτοὺς ἔφερε, Dio ibid. versùs Septemtrionalem Britanniæ partem tendunt. Cùm oram legerent, nec ſufficerent commeatus, congreſſi ſunt cum pleriſque Britannorum, nempe cum incolis provinciarum, quas nunc dicimus *Cumberland*, *Galloway*, *Cantire*, *Argyll*, *Invernejs*, *Strathnavern*, &c. Cùm extremum inſulæ ſic attigiſſent, ſinum *Pentland Firth* inter Britanniam & Orcadas, *les iſles Orkney*, ingreſſi ſunt, & in Orientalem Britanniæ partem flexere. Nova inde prœlia cum incolis provinciarum *Cathneſs*, *Souterland*, *Murray*, *Buchan*, &c; eaque infeliciora. Imprudentes enim in caſtra Romanorum, qui ibi tendebant, incidêre, καὶ ἔλαθον ἐκ τοῦ ἐπὶ θάτερα, πρὸς τὰ στρατόπεδα τὰ ταυτῇ ὄντα προσσχόντες, Dio ibid. Novo hoc periculo territi, caſtrenſeſque pœnas magis, quàm calamitoſam, ſed liberam, ſuam ſortem exoſi, liburnicas properè repetunt, & in altum provehuntur. Summa brevì fuit rerum omnium inopia: in iis anguſtiis, primùm infirmiſſimos ſuorum, deinde ſorte ductos veſci cœpere. Tantis conflictati miſeriis, tempeſtate aut ipſo Oceani impetu in mare Suevicum, *la mer Baltique*, detruduntur. Ibi naves ſuas, viarum erroribus & regendi inſcitiâ quaſſas, amiſere. Neminem eorum ſortis miſertum eſt, quòd pro prædonibus haberentur. Igitur dùm eluctantur, ut patrias ſedes repetant, primùm a Suevis inter Albim & Viſtulam, *l'Elbe & la Viſtule*, mox a-

Friſiis inter Amiſiam & Rhenum, *l'Ems & le Rhin*; intercepti ſunt. Quoſdam eorum per commercia venumdatos, & in Romanam, id eſt, in ſiniſtram Rheni ripam, (nam dextram tenebant Germani), adductos, indicium tanti casûs illuſtravit.

Agricola autem, poſt Grampienſem victoriam, in publicas curas utilitateſque intentus, auditâ illâ Uſipiorum fugâ, certuſque eos ex Occidentali Britanniæ parte in Orientalem Septemtrionali navigatione fuiſſe pervectos, claſſem miſit, quæ, Tao æſtuario, nunc *Firth of Tay*, profecta, litora illa ab Oriente in Occidentem relegeret, & diligentiſſimè exploraret, Dio loc. cit. Tunc primùm *hanc oram noviſſimi maris Romana claſſis circumvecta eſt, inſulamque eſſe Britanniam adfirmavit:* tunc Orcades, *les iſles d'Orkney*, hactenus famâ tantùm vulgatæ, fuere, eremigato Septemtrione, cognitæ & domitæ: tunc *diſpecta eſt Thule*, les iſles de Schetland, *quas hactenus nix & hiems abdebat*, ut dictum eſt ſuprà cap. 10. Hinc verò intelligas non ad hanc Thulen, ſed ad ipſam Britanniam referenda eſſe, quæ habet Statius, adulator magis, quàm poeta, in Silvarum libr. V. Protreptic. ad Criſpinum, Bolani, Britanniæ præſidis, filium II, 54,

> *Tu diſce patrem, quantuſque nigrantem*
> *Fluctibus occiduis, feſſoque Hyperione Thulen*
> *Intrarit mandata gerens.*

Verùm, antequam de Septemtrionali navigatione dicendi finem faciam, alterum proferam exemplum, quod, utinam fuſiùs fuiſſet narratum, magnum naturæ arcanum reſeraret. Auctore enim Plinio II, 67, Cornelius *Nepos de Septemtrionali circuitu tradit*, *Quinto Metello Celeri*, L. *Afranii in conſulatu collegæ* (conſules fuere

anno Urbis conditæ DCXCIV, ante Chriſtum 60) *ſed tum Galliæ proconſuli, Indos a rege Suevorum dono datos, qui ex Indiâ commercii cauſâ navigantes, tempeſtatibus eſſent in Germaniam abrepti.* Sic ante viginti annos, cùm Eliſabetha Auguſta, imperium Ruſſicum regeret, Japonenſes, commercii causâ navigantes, tempeſtatibus abrepti, ad oram imperii Ruſſici, *le Kamtchatka*, appulere, unde Petropolim, *Petersbourg*, miſſi, ab Eliſabethâ humanitate maximâ excepti & habiti ſunt. At Indi, longiore errore, non modo Japonenſes inſulas, *le Japon*, oramque imperii Ruſſici, *le Kamtchatka*, ſed & Orientales ac Septemtrionales Siberiæ & Laponiæ oras, *la Sibérie, le pays des Samoiedes, la Laponie*, circumvecti ad Oceanum, mareque Suevicum, *la mer Baltique*, flexere; unde a rege Suevorum habiti, dono dati ſunt Quinto Metello Celeri, Galliæ proconſuli. Sic caſus fecit, quod a Batavis Ruſſiſque magnâ cum laude tentatum, nondum tamen præſtitum eſt. Tales autem caſus nunc rariſſimi ob nauticæ rei ſcientiam, mutatos armorum uſus, & politicas imperiorum leges. Olim, audentioribus barbaris, frequentes erant, & eventorum, quæ hodie incredibilia videntur, feraces. Juvat ergo Uſipiorum exemplum recentiore felicioreque Francorum exemplo confirmare. Illud habet Eumenius in Panegyrico Conſtantii, cap. 18. *Recurſabat quippe in animos illa ſub divo Probo & paucorum ex Francis captivorum incredibilis audacia, & indigna felicitas, qui a Ponto uſque correptis navibus, Græciam, Aſiamque populati, nec impune pleriſque Libyæ litoribus appulſi, ipſas poſtremò navalibus quondam victoriis nobiles ceperant Syracuſas, & immenſo itinere pervecti Oceanum, quà terras irrupit, intraverant: atque ita eventu temeritatis oſtenderant nihil eſſe clauſum*

piraticæ deſperationi, quò navigiis pateret acceſſus. Vide & Zoſimum, libr. I, in fin.

Initio æſtatis. Initio ſeptimæ æſtatis; anno Urbis conditæ DCCCXXXVII, Jeſu Chriſti 84. Fortè ſcriptum olim *initio VII* vel *ſeptimæ æſtatis*, & numerus librariorum errore exciderit. Hæc enim æſtas non eadem eſt, quæ memoratur ſuprà cap. 25. Mox enim infrà cap. 34. *Ii ſunt quos proximo anno, unam legionem furto noctis aggreſſos, clamore debellaſtis.*

CAP. XXIX. *Ad montem Grampium.* Nunc *le mont Grantzbaine*, in Scotiâ, provinciâque *Strathern.*

Viridis ſenectus. Sic Virgilius, Æneid. VI, 304.

Jam ſenior: ſed cruda deo viridiſque ſenectus.

Sua quiſque decora. Bellicæ virtutis inſignia ac præmia.

Calgacus. In veteri & fabuloſo Triadum libro appellatur *Galauc ap Liennauc.* Fortiſſimi hujus viri oratione nihil præſtantius habet tum Græca, tum Romana antiquitas. Omnes dominationis Romanæ artes, vitia omnia, mirâ arte ac brevitate ibi explicat Tacitus.

CAP. XXX. *Ita prælium atque arma.* In hoc rerum ſtatu prœlium & arma, non fortibus tantùm honeſta, ſed ipſis etiam ignavis neceſſaria & tutiſſima ſunt. Priores Britannorum pugnæ, quibus adversùs Romanos variâ fortunâ certatum eſt, ſpem alteram ac ſubſidium præſens habebant in noſtris civitatibus, ad quas confugere, in noſtris manibus, quæ hoſtem vincere poterant. Nos enim, totius Britanniæ nobiliſſimi, eóque in ipſis penetralibus, nempe in Caledoniâ, *l'Ecoſſe*, ſiti, nec ſervientium Gallorum litora aſpicientes, oculos

quoque a contactu Romanæ dominationis inviolatos habebamus. Nos, terrarum ac libertatis extremos, receſſus ipſe ac ſinus famæ (audacter & egregiè dictum, ut terrarum ac famæ finis exprimatur) in hunc diem defendit.

Nunc terminus. Ita libri omnes ſcripti & editi. At alium verborum ordinem poſtulat ipſe ſenſus; & legendum: *Nos terrarum ac libertatis extremos, receſſus ipſe ac ſinus famæ in hunc diem defendit: atque omne ignotum pro magnifico eſt: ſed nunc terminus Britanniæ patet: nulla jam ultrà gens, nihil niſi fluctus & ſaxa: & infeſtiores Romani*; id eſt, fluctibus ſaxiſque feriores. Quâ de re plura vide in priore Taciti editione, Tom. IV, pag. 214.

Et mare. Id eſt etiam mare ſcrutantur. Certè Romani mare ſcrutabantur, cùm Britanniam, ac maximè Caledoniam, peterent.

Soli omnium. Ex omnibus hominibus ſoli. *Omnium* ad opes ne referas.

Pacem appellant. Inde in ſcriptoribus tam ſæpe occurrit *pax Romana*: & in nummis PAX. PAX ORBIS TERRARUM.

CAP. XXXI. *Alibi ſervituri.* Id Romanis cautum, ne in patriâ turbarent.

Polluuntur. Horum flagitiorum exempla vidimus ſuprà Annal. XIV, 31.

Paludibus emuniendis. Viæ per ſilvas ac paludes, ob commeatuum facilitatem, emuniendæ. Vide infrà cap. 33. Tales viæ Romanæ exſtant adhuc plurimæ in Scotiâ, quas accuratiſſimè deſcripſit eruditus Gordon, *Itinerarium Septentrionale*, in tabulâ Geographicâ.

Quotidie emit. Quotidie emit, tributa ſolvendo; quotidie paſcit, in annonam frumentum ſuppeditando. Poſtea cùm Romani, versâ fortunâ,

barbaris tributa, quæ dona vocabantur, penderent pariter querebantur, uti videre eſt apud Salvianum, *de Gubernatione Dei*, Libr. VI. *Dicimus donum eſſe, quod pretium eſt, & quidem pretium conditionis duriſſimæ ac miſerrimæ. Omnes quippe captivi cùm ſemel redempti fuerint, libertate potiuntur: nos ſemper redimimur, & numquam liberi ſumus.*

Arva nobis. Pars magna Scotiæ montibus horrida.

Trinobantes. De quibus dictum ſuprà Annal. XIV, 31.

Femina duce. Boudiceâ. Vide Annal. XIV, 31.

Coloniam. Camulodunum, nunc *Colcheſter.* Vide ibid.

Et libertatem non in præſentia laturi... non oſtendamus... ſepoſuerit? Ita quidem recentiores editiones: aliter autem veteres libri ſcripti & editi. Fortè ſcripſerat Tacitus: *Et in libertatem, non in prædam certaturi, primo ſtatim congreſſu vividè oſtendamus quos ſibi Caledonia viros ſepoſuerit.* Vide priorem Taciti editionem Tom. IV, pag. 215.

CAP. XXXII. *Pudet dictu.* Singulariter dictum pro *pudet dicere.* Plautus tamen Bacch. Act. III, Sc. 1, dixit:

Neque mei, neque tui intus puditum eſt factis, quæ facis.

Et Valer. Maximus IX, 13, num. 2. *Nec relatione familiaria, quia dictu faſtidienda ſunt.*

Sanguinem commodent. Romanorum dominationi vitam ſanguinemque commodabant auxiliares Galli, Germani, & Britannorum plerique: diutiùs tamen hoſtes, quàm ſervi; ac proinde modico affectu, fide incertâ.

Nullæ Romanos conjuges. Cælibes vulgò erant

milites Romani. Vide jam dicta ſuprà Tom. III; pag. 455. Præterea in caſtris Romanis nullus feminis locus.

Nulli parentes fugam. Contrà verò, ut apud Germanos, ſic apud Britannos, matres, conjuges hortamina pugnantibus geſtabant, & inclinatas labenteſque acies nonnumquam reſtituebant. Vide ſuprà de Moribus Germanorum cap. 7 & 8.

Nulla pleriſque patria. Aut nulla pleriſque patria eſt, aut alia, quàm Britannia. Nulla pleriſque patria erat, quòd, ut rectè explicat Ill. Huetius, obſcuri, vulgò concepti ex ſcortis militaribus, in expeditionibus, in viis nati.

Paucos numero. Fruſtra vulgò emendatur *paucos numeros.* Rectè & eleganter dictum, *paucos numero.*

Circum trepidos. Crediderim *circùm* redundare; & petitum eſſe ex ſequenti lineâ *circumſpectantes.*

Neque tegit, neque vulnerat. Bene, & barbaro dignum. Ornatiùs, ſed non meliùs, Livius X, 39. *Non criſtas vulnera facere, & per picta atque aurata ſcuta tranſire Romanum pilum, & candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari.*

Uſipii reliquerunt. Ut dictum eſt ſuprà cap. 28.

Senum coloniæ. Veteranis, quos irridens *ſenes* appellat, maximè conſtabant coloniæ.

Et metalla. Quibus fodiendis victæ a Romanis gentes inſudabant.

Cap. XXXIII. *Procurſu.* Fulgebant arma, cùm audentiſſimus quiſque in pugnam procurreret.

Priorum exercituum terminos. Veteres legati & priores exercitus in Britanniâ bellaverant. At Agricola ejuſque exercitus, hos terminos egreſſi, Caledoniam tenebant.

In frontem. In ſpeciem : Gallicè *en apparence.* Sic Seneca, Conſol. ad Helviam, cap. 5. *Itaque ego in illis, quæ omnes optant, exiſtimavi ſemper, nihil veri boni ineſſe : quin inania & ſpecioſo ac decepturo fuco circumlita inveni, intra nihil habentia fronti ſuæ ſimile.*

Hodie proſperrima ſunt. Silvas enim evaſiſſe, tranſiſſe æſtuaria, tantum itineris ſuperaſſe hodie proſperrimum eſt : ſed ſi fugiebant Romani, periculoſiſſimum erat.

Sed manus, & arma. Sic ferme Livius V, 42. *Arma tantùm ferrumque in dextris, velut ſolas reliquias ſpei ſuæ, intuentes.*

Cap. XXXIV. *Unam legionem.* Nonam legionem ; ut vidimus ſuprà cap. 26.

Agminis ſono. Hæc de hominum, equorum, canum agmine intellige.

Non reſtiterunt. Ut Romanos oppugnarent.

Res & extremo metu. Ita Mſ. Vatic. 3429, & quidem aptè. Veteres editiones pro *res* habent *id.* Inde Pichena emendavit, *ideo extremo metu corpora.* Sic res & corpora memoravit Livius, cùm Romanorum, captâ a Gallis Urbe, anguſtias deſcriberet : nec ullius rerum ſuarum relicti, præter quàm corporum, vindices. Livius V, 42.

Quinquaginta annis. Aulus Plautius, mox Claudius ipſe, Imperator, Britannicam expeditionem ſuſcepere anno Urbis conditæ DCCXCVI ; ac proinde ad hunc annum U. C. DCCCXXXVIII numerantur tantùm anni 42. Hìc ergo *quinquaginta annis* idem eſt, ac *ferme quinquaginta annis.*

Aut cauſas rebellandi. Probate moras belli ex locorum difficultate, cauſas rebellandi ex incolarum indole fuiſſe profectas.

Ita diſpoſuit. Hic videtur fuiſſe utriuſque exer-

citûs ordo. Per acclive montis Grampii jugum inſurgebat maxima Britannorum pars : primum eorum agmen infra montem : eorum covinarii & equites media campi complebant. Exercitûs autem Romani media acies conſtabat peditum auxiliis, numero octo millibus : equitum tria millia cornibus affuſa : poſt auxilia Agricola ſtabat pedes ante vexilla : retro legiones Romanæ, ante vallum diſpoſitæ : in legionum vallique lateribus, equitum quatuor alæ ad ſubita belli retentæ. Exercitûs ſui ordines diduxit Agricola, ne frons foret anguſtior. Locus autem pugnæ fuit in provinciâ *Strathern*, prope locum, qui nunc dicitur *Kirk of Comerie*, Gallicè *l'Egliſe de Comerie*. Ibi exſtant adhuc duo caſtra Romana, quæ exhibet eruditus Gordon, *Itinerarium Septentrionale*, Tabulâ V. Neque eſt quòd objiciant caſtra illa minora eſſe, quàm ut exercitui Romano ſufficere potuerint. Alia retro & vicina erant caſtra, quæ ante pugnam obtinebat Romanus exercitus. Exſtant quoque, & ea exhibet Cl. Gordon in ſuâ tabulâ Geographicâ. Inſigne autem victoriæ monumentum fuit ipſa urbs Victoria, nunc *Abernethy*. Non in ipſo prœlii campo, ſed quod commodius & tutius, condita eſt ad Taum æſtuarium, nunc *Firth of Tay*, in eâdem provinciâ *Strathern*.

CAP. XXXV. *Citra Romanum ſanguinem*. Maxima enim Romanorum ducum laus & cura erat hoſtium audaciam externo ſanguine ulciſci. Vide ſuprà Annal. XIV, 23.

Covinarius. Covinarius auriga erat currûs, cujus axis in modum falcis erat recurvus. Inde Mela III, 6, Britanni *dimicant non equitatu modò, aut pedite, verùm & bigis & curribus; Gallicè armati, covinos vocant, quorum falcatis axibus utuntur*. Quomodò autem e covinis, aut

eſſedis, pugnarent, docet Julius Cæſar Bell. Gall. IV, 33. *Genus hoc eſt ex eſſedis pugnæ: primò per omnes partes perequitant, & tela conjiciunt, atque ipſo terrore equorum & ſtrepitu rotarum, ordines plerumque perturbant: & cùm ſe inter equitum turmas inſinuavere, ex eſſedis deſiliunt, & pedibus præliantur. Aurigæ interim paullum e prælio excedunt, ut, ſi illi a multitudine hoſtium premantur, expeditum ad ſuos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, ſtabilitatem peditum in præliis præſtant; ac tantùm uſu quotidiano, & exercitatione efficiunt, ut in declivi ac præcipiti loco incitatos equos ſuſtinere, & brevi moderari, ac flectere, & per temonem percurrere, & in jugo inſiſtere, & inde ſe in currus citiſſimè recipere conſueverint.*

CAP. XXXVI. *Brevibus cetris.* Cetræ, ſcuta erant, ſed minora, ac lorea. Vetus Scholiaſtes ad Juvenalis Satyr. XI, 140. *Oryx animal minus, quàm bubalus, quem Mauri Uncem vocant: cujus pellis ad citonas*, corrige *cetras*, *proficit, ſcuta Maurorum minora.*

Tungrorum. Plurima manent in Britanniâ harum cohortium monumenta, in quibus COH. TVNGRO. vel COH. I TVNGROR. MIL. Vide eruditum Gordon, loc. cit. Tabulâ XXXV & ſeqq.

Ad mucrones ac manus. Sic olim Germanicus Romanos, cùm Germanis prœliaturos, monuerat, ut *denſarent ictus, & ora mucronibus quærerent*, Annal. II, 14.

Sine mucrone. Cæſim nempe pugnabant Britanni; punctim verò Romani, quâ pugnandi ratione citior certiorque mors venit. Hac de re plura habet Vegetius I, 12. *Complexum* autem *armorum* Gallicè dicimus *la mêlée:* cùm cominus & collato gradu hoſtis petitur.

In arcto. Vulgò, ſed malè, *in aperto.* Franciſcus Medicis, vir egregius, & in multis de Tacito bene meritus, optimè emendavit *in arcto*, ut poſtulat ipſa orationis ſeries. Sic quoque de Hiſpanis, Livius XXVIII, 33, *in arcto pugna Romano aptior, quàm Hiſpano militi futura videbatur.*

Et tractis. Meliùs, *& fractis*, ut volebat Muretus: vel potiùs, *& proſtratis*, ut conjicere licet ex Mſſ. Vatic. in quibus legitur tantùm *& tratis.* Puteolanus conjecturâ edidit, *& tractis.* Ad rem & veteris ſcripturæ veſtigia aptius ac propius, *& proſtratis.* Hoc verbo ſæpe utitur Tacitus in Annalium & Hiſtoriarum libris. Victum proſtratumque eſt primum agmen Britannorum, quod in æquo conſtiterat, ut modò dictum eſt cap. ſup.

Equitum turmæ fugere. Hîc nihil eſſe vitii, ſed plurimum Cornelianæ brevitatis obſervat Ill. Huetius. Scilicet, utrimque pugnam cœpere pedites: fracto Britannorum primo agmine, quod in æquo conſtiterat, auxilia Romanorum aciem in colles erexere. Interim Romanorum equitum turmæ, cum Britannorum covinariis congreſſæ, eos ſuſtinere non voluerunt, ideoque fugêre. Tunc covinarii, & eos ſecuti equites Britanni, ſuperbi quòd, fugato Romanorum equitatu, terrorem intuliſſent, peditum ſe prœlio miſcuere. At Romani, qui primùm, diductis ordinibus, inceſſerant, ne circumvenirentur, tunc, denſatis agminibus, pugnabant, ut acriùs reſiſterent. Itaque neque covinarii, neque equites Britanni eos penetrare potuere: præterea inæqualibus locis hærebant. Unde minimè equeſtris ea pugnæ facies fuit, cùm covinarii & equites Britanni, ægre clivo ſtantes, ſimul cum equorum corporibus impellerentur; ac ſæpe vagi currus, exterriti ſine recto-

ribus equi, ut quemque formido tulerat, tranſverſos, aut obvios incurſabant.

Hoſtium agminibus. Certè emendandum *cohortium agminibus*. Romanos Tacitus minimè dixit *hoſtes*. Vel ergo ut volebat Muretus, emendandum *noſtrorum*: vel, quod ob veterem ſcripturam commodius, *cohortium*, ut monet Erneſtus.

Aut obvios. Trànſverſos, aut obvios equites covinarioſque Britannos.

Cap. XXXVII. *Vacui*. Quia pugnæ expertes.

Pugnantium alæ. A fronte ad terga tranſvectæ equitum Romanorum alæ averſam Britannorum aciem invaſere.

Catervæ armatorum. Jam hoſtium, id eſt, armatorum Britannorum catervæ paucioribus Romanis terga præſtare.

Præfectus cohortis. Sic apud eruditum Gordon, loc. cit. Tabulâ XXXV, num. 2, memoratur Q. Florius Maternus, præfectus Cohortis primæ Tungrorum.

DEO
MARTI QVIN
FLORIVS MA
TERNVS PRAEF
COH. I. TVNG
V. S. L. M.

Cap. XXXVIII. *Sæpius concitari*. Verè obſervatum a Tacito Hiſt. II, 44, homines *extremâ deſperatione ad iram ſæpius, quàm in formidinem ſtimulantur.*

Sæviſſe quoſdam. Talem ferociam notavimus ſuprà, de Moribus Germanorum, cap. 37, p. 270.

Horeſtorum. Horeſti, nunc *Angus*, Scotiæ provincia, inter provincias *Strathern* & *Mernes*, Orientem versùs.

Circumvehi Britanniam. De hac claſſe Britanniam circumvectâ dictum eſt ſatis ſuprà ad cap. 28. Profecta eſt autem claſſis ab æſtuario Tao, nunc *Firth of Tay*, aut e paulo ſuperiore portu, qui nunc dicitur *Montroſs*.

Trutulenſem portum. Portus ille paſſim appellatur *Rutupenſis*, aut *Rutupinus*, nunc *Sandwich*; & apud Ptolemæum II, 3, Ῥουτούπιαι. Ad hunc portum B. Auguſtinus, Britanniæ Apoſtolus, appulit. Vide Bedam, *Hiſt. Eccleſiaſtic.* I, 25. Fueritne quandoque a Romanis dictus Trutulenſis, quòd magnâ truttarum, Gallicè *des Truites*, copiâ abundet, ut ab erudito Britanno audivi, dubito: maximè, cùm truttarum nomen neque apud Plinium, neque apud alios hujus ævi ſcriptores occurrat; & Rutupinum nomen jam innotuerat, ut patet ex Juvenalis Satyr. IV, 141,

Rutupinove edita fundo

Oſtrea.

Omnis redierat. Nempe claſſis a Tao æſtuario, *Firth of Tay*, maximam Britanniæ partem circumvectâ, Trutulenſem portum, *Sandwich*, tenuit; inde, proximo hoc Britanniæ latere lecto, omnis, ne unâ quidem amiſsâ navi, Taum æſtuarium, aut Bodotriam, *Firth of Forth*, incolumis rediit, ut tum exercitu, tum claſſe, novarum gentium animi terrerentur.

CAP. XXXIX. *Nuper falſum.* Hoc anno, Urbis conditæ DCCCXXXVII, Domitianus, in Germaniam profectus, ne viſo quidem hoſte, Romam reverterat, & triumphaverat. Vide Dion,

LXVII, pag. 760. Nos quoque in Appendice Chronologicâ ad hunc annum.

Habitus & crines. Sic in Supplemento Annal. VIII, 38, vidimus Caium Caligulam proceris corporibus, & rutilatis crinibus Germanicam victoriam ementitum.

Alius occuparet. Domitianus, alienæ laudis oſor, ſtudia fori, civiles artes, ipſamque philoſophiam in ſilentium egerat, viris, hac laude claris, neglectis, aut ex Urbe pulſis. Quæ tamen omnia fruſtra recidebant, ſi Agricola militarem gloriam nunc occuparet. Cetera faciliùs diſſimulari; boni autem ducis decus, virtutem eſſe propriam Principis, qui Imperatoris nomine exercitibus præeſſet.

Secreto ſuo. Inde Plinius in Panegyr. XLVIII, Domitianum exhibet, *tenebras ſemper ſecretumque captantem, nec umquam ex ſolitudine ſuâ prodeuntem, niſi ut ſolitudinem faceret.*

Reponere odium. Differre odium.

Cap. XL. *Triumphalia ornamenta.* Non ipſum triumphum, qui ab anno Urbis conditæ DCCXL privatis hominibus tribui deſiit, ut ſolis Principibus Cæſaribuſve reſervaretur. Novum illud adulationis genus invenit Agrippa, ut Auguſto gratificaretur. Hæc pluribus explicat Dio LIV, pag. 538. Ornamenta autem triumphalia fuere veſtis triumphalis, aliaque triumphantium inſignia.

Illuſtris ſtatuæ. Triumphalis ac laureatæ ſtatuæ in foro. Vide ſuprà Annal. IV, 23. XV, 72. Hiſt. I, 79.

Majoribus reſervatam. Illuſtrioribus conſularibus reſervatam.

Freto Oceani. Fretum illud nunc dicimus *le Pas de Calais.*

Compoſitum eſt. Sive iſtud verum eſt, ſive aptè ac convenienter ad Principis ingenium a populo conſictum & compoſitum.

Succeſſori ſuo. Succeſſor Agricolæ videtur fuiſſe Salluſtius Lucullus, de quo Sueton. in Domit. X. Domitianus interemit *Salluſtium Lucullum, Britanniæ legatum, quòd lanceas novæ formæ appellari Luculleas paſſus eſſet.*

Per ambitionem. Ex vitæ ſplendore & numeroſo comitatu.

Pauci interpretarentur. Tantam in tantâ modeſtiâ famam quærebant. Pauci modeſtiæ cauſas interpretabantur.

CAP. XLI. *Laudantes.* De hoc peſſimo inimicorum genere Julianus, Imperator, Epiſt. 12, ad Baſilium. Σύνεσμεν γὰρ ἀλλήλοις οὐ μετὰ τῆς αὐλικῆς ὑποκρίσεως μόνης· ἧς, οἶμαι, σε μέχρι τοῦ δεῦρο πεπειρᾶσθαι· καθ' ἣν ἐπαινοῦντες, μισοῦσι τηλικοῦτον μῖσος, ἡλίκον οὐδὲ τοὺς πολεμιωτάτους. *Ita adhuc vivimus, ut aulicæ ſimulationis nihil fere retineamus; quam quidem tu fortaſſe adhuc expertus fuiſti, quâ qui laudant majore odio proſequuntur, quàm inimiciſſimos.* Aulicam hanc ſimulationem expertus fuerat Julianus. Unde Mamertinus, in *Gratiarum actione Juliano*, cap. 5 & 6. *Cùm ſancti Principis mores atque inſtituta falſa opinionum, vituperationum licentiam ſubmoverent, callido nocendi artificio accuſatoriam diritatem laudum titulis peragebant, in omnibus conventiculis quaſi per benevolentiam illa jactantes, Julianus Alamanniam domuit, Julianus urbes Galliæ ex favillis & cineribus excitavit. Illæ provinciæ obſeſſæ, expugnatæ, ferro ignique vaſtatæ beatiores ſunt his oppidis, quæ habet ſine hoſte Conſtantius. Æſtates omnes in caſtris, hyemes in tribunalibus degit. Ita illi anni ſpatia diviſa*

ſunt, ut aut barbaros domitet, aut civibus jura reſtituat, perpetuum profeſſus aut contra hoſtem, aut contra vitia certamen. Hæ voces fuerunt ad inflammanda odia probris omnibus potentiores. Si enim comminiſci aliqua flagitia tentaſſent, facilè ipſo ſplendore laudis & gloriæ refutarentur. Eadem Agricolæ virtus, idèm periculum.

Amiſſi. De his plura Suetonius in Domitiano VI. Nos quoque in Appendice Chronologicâ ad annum Urbis conditæ DCCCXLI & ſeqq. Vide ſuprà Tom. V, pag. 405 & ſeqq.

Expugnati. Ita quoque verbo *expugnare* uſus eſt Lucretius IV, 1007.

Reges expugnant, capiuntur; prælia miſcent.

Et ripa. Ripâ Danubii & Rheni, qui erant imperii limites.

Præceps agebatur. Præceps ac periturus.

CAP. XLII. *Sortiretur.* Duo conſuláres antiquiſſimi Aſiam & Africam ſorte ducebant; utram ſcilicet earum regerent.

Occiſo Civicâ. De quo Suetonius in Domit. X. *Civicam Cerealem in ipſo Aſiæ proconſulatu in*teremit, quaſi molitorem novarum rerum.

Domitiano exemplum. Occiſo Civicâ, nec Agricolæ deerat conſilium, ut invidiam Principis timeret, nec Domitiano exemplum, ut virtutem innocentis opprimeret.

Agi ſibi gratias. Caio Caligulæ *agebant gratias & quorum liberi occiſi, & quorum bona ablata erant*, Senec. de Tranquillit. animi, XIV. Et apud Senecam, de Irâ, II, 33. *Notiſſima vox eſt ejus, qui in cultu regum conſenuerat; cùm illum quidam interrogaret, Quomodo rariſſimam rem in aulâ conſecutus eſſet, ſenectutem? Injurias, inquit, accipiendo & gratias agendo.*

Salarium. Salarium illud fuiſſe decies ſeſtertium, Gallicæ monetæ libras 194,531, videtur ex Dione LXXVIII, pag. 899. Hanc enim ſummam, *τὰς πέντε καὶ εἴκοσι μυριάδας*, Aufidio Frontoni, cùm ei Aſiæ Africæque proconſulatus negaretur, a Macrino, Imperatore, oblatam memorat.

Videretur emiſſe. Noluit Domitianus videri emiſſe ſalario, quod vetuerat: nam a Principe vetitum, ne Agricola provinciam adiret.

Odiſſe, quem læſeris. Id maximè viget in potentiorum injuriis. Unde Seneca, de Irâ, II, 33. *Hoc habent peſſimum animi magnâ fortunâ inſolentes, quos læſerunt, & oderunt.*

Famam fatumque. Id peccavere multi, qui ſub Nerone & Domitiano famam mortemque provocavere.

Quibus moris eſt. Quibus moris eſt illicita, contumaciam nempe & inanem libertatis jactationem, mirari.

CAP. XLIII. *Extraneis etiam ignotiſque.* Viri eruditi ad Agricolam referunt Græcum Antiphili, Byzantini, epigramma, fortè olim in Agricolæ villâ inſcriptum, quod nunc exſtat in Anthologiâ, lib. I, Tit. 37.

Κρηναῖαι λιβάδες, τί πεφεύγατε; ποῦ τόσον ὕδωρ;
 Τίς φλὸξ ἀενάους ἔσβεσεν αἰλίυ;
Δάκρυσιν Ἀγρικόλα τετρίμμεθα· πᾶν δ᾽ ὅσον ἡμῖν
 Ἦν ποτὲ, ἡ κείνυ δίψας ἔχει σποδιή.

Eleganter vertit eruditus Grotius in Mſ. latinâ ſuâ Anthologiâ:

Quò fontis latices, quò copia veſtra receſſit?
Perpetuas Solis quis calor hauſit aquas?
Agricolæ luctu conſumitur: illius, antè
Humida, nunc ſiunt pulverulenta, ſiti.

Aliud agens populus. Hic populus, rebus ſuis intentus, quique aliud agit, quàm virorum illuſtrium mortes curare.

Adfirmare auſim. Affirmat Dio LXVI, pag. 755. Tacito non diligentior, ſed præceps magis, & deterioribus pronus.

CAP. XLIV. *Sexto & quinquageſimo anno.* Proclivi librariorum errore ſcriptum videtur LVI pro LIV; & emendandum *quarto & quinquageſimo.* Natus eſt enim Agricola Idibus Juniis, ſeu die 13 Junii, Caio Caligulâ, tertiùm conſule, & ſolo, anno Urbis conditæ DCCXCIII, J. C. 40. Exceſſit decimo Kalendas Septembres, id eſt, die 23 Auguſti, Pompeio Collegâ & Cornelio Priſco, conſulibus, anno U. C. DCCCXLVI, J. C. 93. Caium autem, tertiùm conſulem, fuiſſe ſolum ac ſine collegâ teſtantur Faſti Vindobonenſes, C. CAESARE III SOLO. Cur ſolus tertium conſulatum inierit, vide in Supplemento Annal. VIII, 29. Fieri tamen poteſt, ut Agricola mortem obierit ſexto & quinquageſimo anno. Tunc Agricola non erit natus, Caio Cæſare, tertiùm conſule: ſed biennio antè, cùm Caius, mortuo Tiberio, factus eſt conſul primùm.

Specioſæ contigerant. Honeſtæ ac ſatis amplæ. Errat ergo Dio LXVI, pag. 754, qui Agricolam in ignominiâ & paupertate reliquum vitæ tempus, Principe Domitiano, tranſegiſſe ſcripſit. Ὁ δὲ Ἀγρικόλας ἔν τε ἀτιμίᾳ τὸ λοιπὸν τοῦ βίου καὶ ἐν ἐνδείᾳ .... ἔζησε.

Durare in hac ... luce. Meliùs *in hanc lucem.* Senſus autem eſt: nam ſicut in iis iniquiſſimis Domitiani temporibus grande ſolatium ferebat durare in hanc beatiſſimi ſæculi lucem, ac Principem Trajanum videre, quod augurio votiſque apud noſtras aures ominabatur; ita quoque feſti-

natæ mortis grande ſolatium tulit evaſiſſe poſtremum illud tempus, quo Domitianus, non jam per intervalla ac ſpiramenta temporum, ſed continuo, & velut uno ictu, rempublicam exhauſit.

Augurio votiſque. Augurio votiſque dignum ſe præſtabat Trajanus, qui patrem habebat patricium, conſularem, ac triumphalem, & ipſe militari laude clareſcebat, *innutritus bellicis laudibus.* Vide Plinium in Panegyric. cap. 9 & 16. Jam autem ſuprà dictum de Veſpaſiano, Hiſt. I, 50. *Erant, qui Veſpaſianum & arma Orientis augurarentur.*

Rempublicam exhauſit. Hanc Domitiani ſævitiam notat indignabundus Juvenalis Satyr. IV, 150.

Atque utinam his potiùs nugis tota illa dediſſet
Tempora ſævitiæ: claras quibus abſtulit Urbi
Illuſtreſque animas impunè, & vindice nullo.
Sed periit, poſtquam cerdonibus eſſe timendus
Cœperat: hoc nocuit Lamiarum cæde madenti.

CAP. XLV. *Obſeſſam curiam.* Hæc contigere anno Urbis conditæ DCCCXLVIII. Vide Appendicem Chronologicam, Tom. V, pag. 118.

Tot conſularium. De his conſularibus viris nobiliſſimiſque feminis, vide Appendicem Chronologicam, in quâ Domitiani res ſumus proſecuti.

Carus Metius. Carus & Maſſa, nequiſſimi delatores, hominem nequiorem ſe, Heliodorum formidavere. Unde Juvenalis Satyr. I, 35.

Quem Maſſa timet, quem munere palpat
Carus.

Quem ad locum notat vetus Scholiaſtes Juvenalis: *Maſſa morio fuiſſe dicitur, & Carus mimus... Hi Neronis fuerunt liberti & deliciæ Auguſtis:*

ſed

ſed nequiſſimi delatores.... Maſſa autem & Carus, Heliodoro deferente, occiſi ſunt: cujus futuram delationem ita metuebant, ut ei munera darent. De Caro Metio nonnulla habet Plinius I, Ep. 5. & VII, Ep. 27. Vide & Martialem XII, 25. Unâ adhuc cenſebatur victoriâ, multis poſtea innotuit.

Albanam arcem. Albani, nunc *Albano*, ad duodecimum ab Urbe lapidem, viâ Appiâ, arx erat, ſeu egregia Domitiani villa. Manent adhuc ampliſſima ejus rudera, quæ ſummitatem montis, ubi Alba erat, pertingunt; egregiaque exſtant veſtigia in Principum Barberinorum hortis. Vide eruditum Corradinum, *Vetus Latium*, Tom. II, pag. 190. De hac arce Juvenalis, Satyr. IV, 145.

Quos Albanam dux magnus in arcem
Traxerat attonitos, & feſtinare coactos.

Sententia Meſſalini. Nondum in Urbe, ſed tantùm intra Albanam arcem ſtrepebant ſanguinariæ Meſſalini ſententiæ. Catullus Meſſalinus cæcus erat, eòque ad omnem Domitiani libidinem projectior, ad ſcelera audacior: de quo Plinius IV, Ep. 22. *Incidit ſermo de Catullo Meſſalino, qui luminibus orbatus, ingenio ſævo mala cæcitatis addiderat. Non verebatur, non erubeſcebat, non miſerebatur. Sæpius a Domitiano non ſecus ac tela, quæ & ipſa cæca & improvida feruntur, in optimum quemque contorquebatur.* Adversùs mortiferum hunc hominem intonat Juvenalis, Satyr. IV, 113.

Et cum mortifero prudens Vejento Catullo;
Qui numquam viſæ flagrabat amore puellæ,
Grande, & conſpicuum noſtro quoque tempore monſtrum,
Cæcus adulator, diruſque a ponte ſatelles,
Dignus Aricinos qui mendicaret ad axes,
Blandaque devexæ jactaret baſia rhedæ.

Maſſa Bebius. Peſſimus quoque delator, de quo jam dictum ſuprà. Tunc ſceleribus ſuis infamis, ipſe reus erat, accuſantibus Bæticis; quâ de re vide, inter Teſtimonia Veterum, Plinium VII, Ep. 33.

Helvidium. Helvidii Priſci, laudati ſuprà Hiſt. IV, 5, filium, amicum Plinii Junioris, qui inultum eum non paſſus eſt. Vide Plin. IX, Ep. 13. Porro ſenator erat Tacitus, & cùm Publicius Certus Helvidio manus intuliſſet, eumque in carcerem duxiſſet, id ſibi ſenatoribuſque omnibus crimini ducit: quod etiam queritur Plinius loc. cit. *Inter multa ſcelera multorum, nullum atrocius videbatur, quàm quòd in ſenatu ſenator ſenatori, prætorius conſulari, reo judex manus intuliſſet.*

Ruſticique viſus. Supplebat Illuſtr. Huetius. *Nos Maurici & Ruſtici viſus miſeratione, nos Senecio innocenti ſanguine perfudit*. Bene quidem. At meliùs, ut puto, e Mſ. emendaretur, *nos Mauricum Ruſticumque diviſimus*. Fratres enim duos, ſanguine, virtute, cauſâ conjunctiſſimos, diviſerant, cùm Mauricum exilio, Ruſticum morte multaſſent. Suffragatur quoque Urſinus, qui ait ita fuiſſe ſcriptum in vetere ſuo codice. Et certè in margine Mſ. Vatic. 3429 ſcriptum eſt, *alius* habet, *nos Mauricium Ruſticumque diviſimus*. Arulenus autem Ruſticus, quòd Pæti Thraſeæ vitam ſcripſiſſet, eumque virum appellaſſet ſanctiſſimum: Herennius Senecio, quòd Helvidium Priſcum laudaſſet: Helvidius, filius, quaſi *ſcenico exodio, ſub perſonâ Paridis & Œnones, divortium* Domitiani *cum uxore tractaſſet*, morte damnati ſunt. In exilium pulſus eſt Junius Mauricus, Ruſtici frater. Vide Suetonium in Domit. X. Tacitum ſuprà, Vit. Agric. cap. 2. Plinium III, Ep. 11. Dionem libr. LXVII, pag. 765.

Subſcriberentur. Et in crimen vocarentur.

Sævus ille vultus. Unde Plinius in Panegyric. XLVIII. *Ipſe* Domitianus *occurſu quoque viſuque terribilis, ſuperbia in fronte, ira in oculis, femineus pallor in corpore, in ore impudentia multo rubore ſuffuſa.* Verè Seneca Ep. XI. *Quidam numquam magis, quàm cùm erubuerint, timendi ſunt, quaſi omnem verecundiam effuderint. Sulla tunc erat violentiſſimus, cùm faciem ejus ſanguis invaſerat.*

Innocentiam Principi donares. Tamquam pro virili portione Domitianum abſolveres, teque conſtantiâ & alacritate tuâ non interceptum veneno probares.

Ante quadriennium. Quartum jam annum Româ aberant Tacitus ejuſque uxor. Ob hujus abſentiæ caſum iis ante quadriennium periiſſe Agricolam ſcribit.

Paucioribus tamen lacrimis. Egregiè dictum, ut cetera Agricolæ ſuprema maximo ſenſu narrata.

Cap. XLVI. *Ut ſapientibus placet.* Epicurei animas cum corpore exſtingui docuere. Socratici & Platonici eas immortales eſſe pronuntiarunt. Inter utroſque mediam viam ingreſſi Stoici, magnas quidem animas felices futuras, & æterna ſorituras ſcripſere: quæ tamen, *cùm Deo viſum erit iterum iſta moliri, labentibus cunctis, & ipſæ, parva ruinæ ingentis acceſſio, in antiqua elementa vertendæ* ſunt. Vide Senecam, *Conſol. ad Marciam*, cap. ult. Meliùs veriúſque Macrobius, in Somnium Scipionis I, 14. *Obtinuit non minùs de incorporalitate animæ, quàm de immortalitate ſententia;* eamque nationum omnium conſenſu adſtruit Tullius libr. I. Tuſculan. quæſtionum.

Temporalibus laudibus. In hac Agricolæ vitâ, nihil ad poeticam pompam compoſitum, omnia ad lugentium modeſtiam exacta. Inde non immor-

tales, ſed temporales tantùm & perituras laudes promittit Tacitus. Nec aliter egregius virtutis laudator & auctor Fredericus III, cùm Henricum, Pruſſiæ Principem, laudaret, ſcripſit: *O Prince, qui ſaviez combien vous m'étiez cher, combien votre perſonne m'étoit précieuſe ; ſi la voix des vivants peut ſe faire entendre des morts, prêtez attention à une voix qui ne vous fut pas inconnue : ſouffrez que ce fragile monument, le ſeul, helas! que je puis ériger à votre mémoire, vous ſoit élevé. Éloge du Prince Henri, par S. M. le Roi de Pruſſe.* Obſervaverim in hujus laudationis concluſione egregiam ineſſe Taciti imitationem, aut potiùs eumdem naturæ ſenſum atque impetum.

Similitudine decoremus. Ita optimè emendavit eruditus Grotius. Perperam in libris editis, *militum decoramus.* Placebat Urſino e veteri ſuo codice, in quo ſcriptum, *admiratione potiùs, quàm æmulatione decoremus*, ut corrigeretur : *admiratione te potiùs, quàm æmulatione, & ſi natura ſuppeditet, imitatione virtutum decoremus.* Sed nec ſatis certa codicis ab Urſino laudati fides ; & potior eſt emendatio a Grotio propoſita.

Famamque. Mallet Muretus *formam.* Quod quoque nobis plurimùm placet. Quis enim ferat *famam animi .... complectantur ?* maximè cùm mox ſequatur, *forma mentis æterna :* & infrà in Dialog. de Oratoribus, cap. 1, *dum formam ſui quiſque & animi & ingenii redderet. Famam* tamen retinuere interpretes plurimi.

Superſtes erit. Non modò ſuperſtes erit Agricola ; ſed ejus vita abſolutiſſimum laudationis exemplar ſemper habebitur. Id unum, ad amplificandam & apud nos æternandam Agricolæ famam, optaverim, ut vita hæc, quam Illuſtriſſimus Nivernenſium Dux Gallico ſermone

reddidit, publici juris fiat : miro tum virtutum & literarum certamine quis eorum ſit maximus ; iſne qui ita vixerit, an qui ita ſcripſerit, an qui ita fuerit interpretatus.

NOTÆ
IN DIALOGUM
C. CORN. TACITI
DE ORATORIBUS;
ET
IN SUPPLEMENTUM.

C. CORNELII TACITI DIALOGUS DE ORATORIBUS. Ita MſS. Vatic. 1518, 1862 & 4498. In editione principe, *Cornelii Taciti equitis Romani dialogus de Oratoribus claris.* Puteolanus & Beroaldus, CORNELII TACITI EQUITIS ROMANI DIALOGUS AN SUI SÆCULI ORATORES ANTIQUIORIBUS ET QUARE CONCEDANT. Deinde plurimi vel Quintiliano, vel M. Apro, vel Curiatio Materno dialogum hunc vindicare voluere: at nullâ nixi auctoritate, ne probabilibus quidem argumentis. Dialogus hic habitus eſt, Principe Veſpaſiano, ejuſque imperii anno ſexto. Tunc ſcriptor dialogi erat *juvenis admodum*, ut conſtat ex primo capite. Quod Quintiliano, Aprove, aut Materno, tum grandævis, minimè convenit. At, inquit Lipſius, nec Tacitus tunc fuit admodum juvenis, ſiquidem honores cœpit ſub Veſpaſiano. Miror id objici a viro eruditiſſimo, qui honores illos fuiſſe juventutis proprios ipſe

noverit, ſæpeque in ſuis ad Tacitum Notis monuerit. Præterea biennio poſt habitum hunc dialogum, cùm Tacitus uxorem duceret filiam Cn. Julii Agricolæ, ipſe teſtatur ſe adhuc eſſe juvenem, ut patet ex Vitâ Agric. cap. 9. *Conſul egregiæ tum ſpei filiam juveni mihi deſpondit, ac poſt conſulatum collocavit.* Nec meliùs objiciunt ſtyli diverſitatem: diverſus eſſe debet pro diverſâ ſcriptoris ætate: diverſus quoque ob argumentorum diverſitatem. Nemo ſanè eumdem in dialogo, quem in Hiſtoriarum Annaliumque libris ſtylum requiret. Inſuper, quæ dialogi laus eſt, ſtuduiſſe videtur Tacitus, ut cujuſque ingenium redderet, nec rationes modò, ſed & numeros referret. Inde ipſe, cap. 1. *Ita non ingenio, ſed memoriâ ac recordatione opus eſt, ut quæ a præſtantiſſimis viris & excogitata ſubtiliter & dicta graviter accepi... dum formam ſui quiſque & animi, & ingenii redderet, iiſdem nunc numeris, iiſdemque rationibus perſequar, ſervato ordine diſputationis.* Verùm licèt aliorum ingenio Tacitus indulſerit, non ita tamen ſui eſt oblitus. Nonnumquam emicat ejus vis & eloquentia. Multa quoque occurrunt, quæ ejus ſtylum redolent, ut in Notis ſæpe ſuprà fuit obſervatum. Ergo donec validiora argumenta proferantur, ob auctoritatem veterum librorum, quæ maxima eſſe debet, dialogum hunc Tacito minimè abjudicaverim. Suffragatur & Pomponius Sabinus, mediæ ætatis grammaticus, qui unum hujus dialogi locum, Tacitumque auctorem laudat. Vide Teſtimonia Veterum.

CAP. I. *Juſte Fabi.* L. Juſtus Fabius conſul fuit ſuffectus anno Urbis conditæ DCCCLXIV, Jeſu Chriſti III. Duas epiſtolas ad illum ſcripſit Plinius I, Ep. 11. & VII, Ep. 2.

Deſerta & laude. Emendandum videtur, *diſerta, at laude eloquentiæ orbata.* Sic emendandum patet tum ex hoc capite, *horum autem temporum diſerti;* tum ex dialogi fine, cap. 41. *Credite, optimi, &, in quantum opus eſt, diſertiſſimi viri.* Et ſic alibi paſſim.

Vel eaſdem. Hæc redundare Mureto Lipſioque videntur. Fortè tamen non ita peccant, maximè cùm Meſſala & Maternus in multis eaſdem corruptæ eloquentiæ cauſas afferant.

Cap. II. *Curiatius Maternus.* Maternum, ſophiſten, quòd exercendi ſuî causâ in Tyrannos diceret, a Domitiano occiſum memorat Dio LXVII, pag. 765. Idemne ſit ac Curiatius Maternus, de quo hìc agitur, non dixerim.

Catonem. Tragœdiam, cujus Cato erat argumentum.

M. Aper. Qui fortè pater fuit M. Flavii Apri, conſulis anno U. C. DCCCLXXXIII.

Julius Secundus. Elegantiam Secundi laudat Quintilianus, *Inſtit. Orat.* XII, 10. De ejus laudibus plura dicentur infrà cap. 23.

In quantum. Id eſt, quantùm ſatis erat. Sic *in tantum* uſurpavit Tacitus de Moribus German. cap. 45.

Cap. III. *Leges tu quidem ſi volueris.* In editione principe, *leges tu quidem ſibi debueris.* Inde Puteolanus, quem omnes ſunt ſecuti, emendavit, *ſi volueris.* Aliter tamen, ac fortè meliùs Mſſ. Vatic. 1862 & 4498, *leges tu quid Maternus ſibi debuerit, & agnoſces* &c. Ita quoque Mſ. Vatic. 1518., ſed pro *quid Maternus* habet *quod Maternus.*

Thyeſtes. Alterum, & notum, tragœdiæ argumentum.

Clientelæ. Clientelæ coloniarum & municipiorum, quæ Maternum elegerant patronum. Sic apud Cl. Gori *Inſcriptiones Antiq.* Tom. I, pag. 65, videre eſt egregiam Ferentinorum tabulam, quâ cenſent legatos mitti AD. T. POMPONIVM. BASSVM. CLARISSIMVM. VIRVM. QVI. AB. EO. IMPETRENT. IN. CLIENTELAM. AMPLISSIMAE. DOMVS. SVAE. MVNICIPIVM. NOSTRVM. RECIPERE. DIGNETVR. PATRONVMQVE. SE. COOPTARI. TABVLA. HOSPITALI. INCISA. HOC. DECRETO. IN. DOMO, SVA. POSITA. PERMITTAT.

Domitium. Romanum tragœdiæ argumentum. Domitius ille fuiſſe mihi videtur, qui, Julio Cæſari infenſiſſimus, Pharſalicâ acie occubuit. De eo plura vide apud Suetonium in Ner. II.

CAP. V. *Saleium Baſſum.* De quo Quintilianus, X, 1, *Vehemens ac poeticum ingenium Saleii Baſſi fuit, nec ipſum ſenectute maturum.*

Quatenus arbitrum. Quando te, Secunde, arbitrum litis hujus inveni. *Quatenus* pro *quando* uſurpatum jam vidimus ſuprà Annal. III, 16.

Amittit ſtudium. Id eſt, omittit. *Amittere* pro *omittere* dictum quoque ſuprà Annal. II, 71. & XIV, 26.

Vel in judicio. Apud centumviros; de quibus mox dicetur infrà cap. 7.

Nuper Eprius Marcellus. Id narratum ſuprà Hiſt. IV, 6.

Qui accinctus. Meliùs, *quâ accinctus*: ut Urſinus & Acidalius jam voluere.

CAP. VI. *Orbitati.* Cujus magna erant in Urbe pretia. Vide ſuprà Annal. III, 25. & XIII, 52. Quantò Roma fuit corruptior, tantò magis accrevit orbitatis favor. Inde Ammianus Marcellinus XIV, 5. *Vile eſſe quidquid extra Urbis pomœrium*

P v

naſcitur æſtimant, præter orbos & cælibes; nec credi poteſt quâ obſequiorum diverſitate coluntur homines ſine liberis Romæ.

Novam & recentem curam. Curam eodem ſenſu uſurpavit Tacitus Annal. III, 24. *Aliorum exitus, ſimul cetera illius ætatis memorabo, ſi effectis in quæ tendi, plures ad curas vitam produxero.*

Cap. VII. *Latus clavus.* Jus ſenatoriæ dignitatis, cujus inſigne erat latus clavus, ſeu veſtis latis ex purpurâ plagis diſtincta. De hac dignitate, ejuſque auctore Principe, Plinius II, Ep. 9. *Ego Sexto latum clavum a Cæſare noſtro, ego quæſturam impetravi: meo ſuffragio pervenit ad jus tribunatûs petendi, quem niſi obtinet in ſenatu, vereor ne decepiſſe Cæſarem videar.*

Homo novus. Cujus majores nondum inclaruerant.

Minime favorabili. Julium Secundum, Curiatium Maternum, & M. Aprum, Gallos fuiſſe manifeſtum eſt ex cap. 10. Minimè autem favorabilis civitas, quòd tum penes Romanos erat omnis favor. Vide ſuprà Ammianum Marcellinum, modò laudatum cap. 6.

Tribunatum. Tribunatum plebis; ut ſuprà in Vitâ Agric. cap. 6.

Centumviros. Fuere Romæ triginta quinque tribus: e ſingulis tribubus, tres viri deligebantur; qui licèt forent centum & quinque, rotundè tamen centumviri dicebantur. Erant diviſi in quatuor tribunalia, & in baſilicâ Juliâ cogebantur: non de facto, ſed de æquitate, & jure pronuntiabant. Præcipuas centumvirales cauſas recenſet Cicero, de Orat. I, 38, *Jactare ſe in cauſis centumviralibus, in quibus uſucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluvionum, circumluvionum, nexorum, mancipiorum, parietum,*

luminum, ſtillicidiorum, teſtamentorum ruptorum, aut ratorum, ceterarumque rerum innumerabilium jura verſantur. Judicii centumviralis illuſtre exemplum habet Plinius VI, Ep. 33.

Aſcendere. Nec aliter de libertis dictum ſuprà in libro de Moribus Germanorum, cap. 25. *Ibi enim & ſuper ingenuos & ſuper nobiles aſcendunt.*

Tum habere. Hunc locum feliciter reſtituit Ill. Huetius, & quidem aptiſſimè ad mores hujus ſæculi, quo Stoica vigebant placita. Eorum enim ſumma eſt, hæc tantùm habere bona, quæ in ſe, non in alio, oriuntur. Malè libri editi, *tum abire quod ſi non in alio oritur.*

Codicillis. Codicilli, literæ erant quibus Princeps dignitates largiebatur. Hos codicillos memorat Suetonius in Tiber. XLII.

Negotioſos. Hìc negotioſi ſunt homines. Suprà Annal. XIII, 41, *negotioſos dies*, quibus negotia peraguntur, vidimus.

Tunicatus. Tunicatus hìc populus, ſeu miſella plebs, non togâ, ſed tunicâ induebatur.

Et digito demonſtrat. Inde Perſius I, 28.

At pulchrum eſt digito monſtrari & dicier hic eſt.

CAP. VIII. *Modo locutus ſum.* Suprà cap. 5.

Criſpum Vibium. Jam memoratum ſuprà, Annal. XIV, 28. De quo & Quintilianus, *Inſtit. Orat.* X, 1, *Vibius Criſpus, compoſitus, & jucundus, & delectationi natus: privatis tamen cauſis, quàm publicis, melior.*

Non minus eſſe. Supplendum videtur, *notos.*

Capuæ aut Vercellis. De Capuâ dictum ſuprà Annal. IV, 57. Vercellæ, nunc *Verceil, dans le Piémont.*

Ter millies ſeſtertium præſtat. Gallicæ monetæ libræ ſunt 58,365,075.

Supra dixi. Cap. 6.

Cæſaris amicitia. Veſpaſiani.

Patientiſſimus veri. Quàm facilem literatis viris ſe præberet Veſpaſianus videre eſt apud Plinium III, Ep. 5. Ut eos audiret, noctibus utebatur. Inde fortè *patientiſſimus veri* dicitur.

Cap. IX. *Agamennon & Jaſon.* Tragœdias ſcribebat Maternus; ut jam vidimus ſuprà. Hæc autem ſunt tragœdiarum argumenta.

Rogare ultro. Iis temporibus, quàm rogandi ambiendique auditores, quæ foret eorum deſidia & ſuperbia docet elegantiſſima Plinii I, 13, epiſtola.

Quingenta ſeſtertia. Gallicæ monetæ libras 97,265.

Se ipſum colere. Quantò tamen pulchrius, ſi, ita res familiaris exigat, ſe ipſum colere, ſuum ingenium, aut ut emendavit & edidit Lipſius, ſuum genium, propitiare, ſuam experiri liberalitatem, quàm Principis numen colere, propitiare, beneficumque experiri. Fortè tamen redundat, *ſuum ingenium propitiare.* Certè hæc abſunt a veteribus editionibus; & in Mſ. Vatic. 4498, legitur, *ſe ipſum colere, ſive ingenium propitiare.* Quod apertè gloſſema recentemque interpretationem indicat.

Recedendum eſt. Meliùs *ſecedendum eſt*; ut infrà cap. 12. *Secedit animus in loca pura.*

Cap. X. *Mediocres poetas.* Verè enim Horatius, in Arte poeticâ, verſ. 372.

> *Mediocribus eſſe poetis*
> *Non homines, non dî, non conceſſere columnæ.*

Omneſque ejus partes. Ego verò omnem eloquentiam, ſive oratoria ſit, ſive poetica, omneſque ejus partes ſacras & venerabiles puto.

Cothurnum veſtrum. Tragœdias.

Nicoſtrati robur. De Nicoſtrato Quintilianus, *Inſtit. Orat.* II, 9. *At ſi fuerit, qui docebitur, ille, quem adoleſcentes ſenem vidimus, Nicoſtratus: omnibus in eo docendi partibus ſimiliter utetur, efficietque illum, qualis hic fuit, luctando pugnandoque (quo utroque certamine iiſdem diebus coronabatur) invictum.* Nicoſtratum quoque laudat Pauſanias V, 21, & eum fuiſſe origine Cilicem docet.

Ab auditoriis. In quibus tragœdias ſuas Maternus recitabat.

Obnoxium ſit offendere. Tam poetarum, quàm oratorum, ſtudium obnoxium eſt offenſæ.

Pro Catone. De quâ tragœdiâ jam dictum ſuprà cap. 2 & ſeq. Vigente imperio, novâque Veſpaſiani domo, Cato, libertatis adſertor, invidioſum erat tragœdiæ argumentum, & offenſis obnoxium.

Hinc ingentes. Hìc aliquid deeſt. Supplendum puto. *Sentio quid reſponderi poſſit: placere hæc argumenta: hinc ingentes ex his aſſenſus; hinc in ipſis auditoriis præcipuè laudari, & mox omnium ſermonibus ferri. Fateor. At quantò plus celebritatis, tantò plus offenſæ; tantò ruina certior. Tolle igitur quietis & ſecuritatis excuſationem,* &c.

Adverſarium ſuperiorem. Tolle igitur hanc quietis, & ſecuritatis excuſationem, offenſæ ſcilicet minùs obnoxium eſſe poetarum, quàm oratorum ſtudium, cùm ipſe tibi ſumas adverſarium ſuperiorem, ac Principes offendas.

CAP. XI. *Laudat.* Meliùs *laudare.*

In Nerone improbam. Improba hæc in Nerone carminum ſtudia, quæ Lucano aliiſque multis in exitium ceſſere, narravit Tacitus Annal. XIV, 16. Improbos quoque Neronis verſus recitat & irridet Perſius I, 99.

Torva Mimalloneis implerunt cornua bombis,
Et raptum vitulo caput ablatura ſuperbo
Baſſaris, & lyncem Mænas flexura corymbis
Evion ingeminat: reparabilis adſonat Echo.

Hi enim verſus Neronis ſunt, teſte vetere Perſii Scholiaſte. Veſanum illum furorem, Neronis potentiâ ſubnixum, fregit Maternus. Ergo recitatione tragœdiarum famam ingreſſus eſt poſt annum Urbis conditæ DCCCXII.

Vatinii potentiam. Is ſanè fuit Vatinius, qui *inter fœdiſſima* Neronianæ *aulæ oſtenta fuit.* De quo plura ſuprà Annal. XV, 34. Scurrilibus jocis ludiſque ſtudiorum ſacra profanabat. Malè libri omnes editi, *vaticinii.* Emendandum, *Vatinii*, rectè monuere eruditi viri J. Fr. Gronovius & de la Monnoye.

Quam æra. Eruditus Cujacius emendabat, *quam cera.* At potiùs intellexerim tum de æreis ſtatuis, tum maximè de tabulis æneis, quæ in patronorum domibus a coloniis municipiiſque ponebantur. Talem tabulam memoravimus ſuprà cap. 3.

Nam ſtatum hucuſque. Sic emendavit Lipſius. Et bene quidem. Malè veteres editiones, *cujuſque.* Hìc autem refutat Maternus, quæ Aper attulit cap. 5. *Si proprium periculum increpuit, reo & periclitanti* firmiſſimum *eſſe eloquentiæ præſidium ſimul & telum.*

Pro alterius diſcrimine. Optimè. Contrà verò vulgus oratorum, delationibus infame, cùm auctoritate famâque, Nerone Principe, viguiſſent, tunc ſub æquiſſimo Veſpaſiani principatu, in jus vocabantur, & pro ſuo ipſi diſcrimine verba in ſenatu faciebant; ut contigit Eprio Marcello, quem Aper laudaverat ſuprà cap. 5.

CAP. XII. *Commoda mortalibus.* Bene verèque Muretus ac Schelius, *commendata mortalibus.*

Et ſanguinantis eloquentiæ. Lucroſa hæc & ſanguinaria eloquentia ter millies ſeſtertium Eprio Marcello præſtiterat; ut vidimus ſuprà cap. 8.

Tu dicebas. Suprà cap. 5.

Aut gloria major. Fortè ſcriptum olim, *aut gloria major umquam contigit.* Nam in Mſſ. Vatic. eſt hìc duorum triumve verborum lacuna.

Lyſiæ, aut Hyperidis. Græcorum oratorum, quorum certè nunc multò minor eſt fama, quàm Euripidis, aut Sophoclis; quorum nomina, dum literarum ſtudia vigebunt, in dies magis ac magis inclareſcent.

Aſinii. Aſinii Pollionis ac Corvini Meſſalæ: eorum laudes vide ſuprà Annal. XI, 6. Quintilianus, *Inſtit. Orat.* XII, 10, commendat *diligentiam Pollionis, dignitatem Meſſalæ.*

Varii Thyeſtes. De utrâque tragœdiâ Quintilianus, *Inſtit. Orat.* X, 1, *Jam Varii Thyeſtes cuilibet Græcorum comparari poteſt. Ovidii Medea videtur mihi oſtendere, quantum vir ille præſtare potuerit, ſi ingenio ſuo temperare, quàm indulgere maluiſſet.* Ambæ illæ tragœdiæ periere, magno Romanarum literarum detrimento: cùm vix ſuperſit, unde æſtimemus quid Romani in tragœdiâ valuerint.

CAP. XIII. *Felix contubernium.* In privatâ domeſticâque vitâ felix illud vatum Muſarumque contubernium.

Quaſi Auguſtum. Apud Romanos moris fuit in theatro præſentem Principem venerari.

Secundus Pomponius. Scriptor tragœdiarum; de quo diximus ſuprà ad Annal. XI, 13, Tom. III, pag. 384.

Afro Domitio. Cujus laudes vitiaque vide ſuprà Annal. IV, 52. & XIV, 19. Quintilianus, *Inſtit. Orat.* XII, 10, *maturitatem Afri* prædicat.

Criſpus & Marcellus. Vibius Criſpus & Marcellus Eprius, quorum exempla allata ſunt ſuprà cap. 8.

Indignantur. Indignantur, quòd cauſidicis tantum debere cogantur. Quanta enim tunc cauſarum pretia, cùm cauſidici ad eas opes, quas vidimus ſuprà cap. 8, eveherentur.

Ut Virgilius ait. Virgilius, Georgic. II, 475.

Me verò primum dulces ante omnia Muſæ,
Quarum ſacra fero ingenti percuſſus amore,
Accipiant.

Illoſque fontes. Sic & Virgilius Georgic. II, 485.

Rura mihi & rigui placeant in vallibus amnes;
Flumina amem ſilvaſque inglorius. O, ubi campi
Spercheos, & virginibus bacchata Lacænis
Taygeta: ô, qui me gelidis in vallibus Hæmi
Siſtat, & ingenti ramorum protegat umbrâ.

Pro pignore. Pro pignore ſecuritatis; ut ſcribere cogebantur, qui delationibus fœdâque eloquentiâ immenſas opes paraverant. Sic & ipſe Agricola, vir optimus, ſed ſub Domitiano peſſimo Principe, teſtamentum pro pignore ſcripſit, ut vidimus ſuprà in vitâ Agricolæ cap. 43.

Cui velim. Contrà verò oratores, ut opum ſuarum, iniquè comparatarum, partem liberis, iiſque quibus vellent, relinquerent, Principem, Principiſque libertos heredes, ſcribere tenebantur.

Non mæſtus & atrox. Quod ſæpe contingebat oratoribus, qui & ſub malis, & ſub bonis Principibus, nonnumquam puniebantur.

Coronatus. Ex uſu apud Romanos antiquiſſimo, quem lex ipſa duodecim tabularum ſanciverat, corona virtute parta & ei qui peperiſſet, & ejus parenti, poſt mortem imponebatur. Inde Cicero, de Legibus II, 24. *Illa jam ſignificatio eſt, laudis*

ornamenta ad mortuos pertinere, coronam virtute partam, & ei qui peperiſſet, & ejus parenti ſine fraude eſſe lex impoſitam jubet. Expreſſiùs autem Plinius XXI, 3. *Semper tamen auctoritas* coronarum, *vel ludicro quæſitarum, fuit. Namque ad certamina in Circum per ludos & ipſi deſcendebant, & ſervos ſuos quique mittebant. Inde illa* XII *tabularum lex: Qui coronam parit ipſe, pecuniave ejus, virtutis ergo duitor ei* (id eſt, *dator ei*, vel *ei detur*). *Quam ſervi equive meruiſſent, pecuniâ partam lege dici, nemo dubitavit. Quis ergo honos? ut ipſi mortuo, parentibuſque ejus, dum intus poſitus eſſet, foriſve ferretur, ſine fraude eſſet impoſita. Aliàs in uſu promiſcuo ne ludicræ quidem erant.*

Nec conſulat. Cùm ipſa reorum memoria ſæpe damnaretur, tituli, imagines, ceteraque honorum monumenta abolerentur, conſulebantur vates, ut, quid eſſet timendum audiretur: rogabantur Principes, ne tantùm ſævirent.

CAP. XIV. *Inſtinctus.* Poetarum eſt eſſe inſtinctos, & quaſi divino ſpiritu afflatos.

Vipſtanius Meſſala. Jam memoratus ſuprà Hiſt. III, 10. & IV, 42.

Julii Aſiatici. Is mihi videtur eſſe Aſiaticus, Galliarum dux, qui pro Vindice bellaverat; ut vidimus ſuprà Hiſt. II, 94.

Quam in Apro. Cl. Morabin, Gallicus hujuſce dialogi interpres, voculam ſupplet, *quàm in Apro parum, quòd*, &c. Vulgatam ſcripturam retinet Cl. de la Monnoye, ſed hæc ironicè dicta fuiſſe contendit: quod verius puto.

Scholaſticis controverſiis. Harum controverſiarum exempla habemus in Senecæ & Quintiliani declamationibus.

Veterum oratorum. E quorum libris manent

aurea Ciceronis Philoſophica opera atque oratoria.

Cap. XV. *Fratris tui.* Aquilii Reguli; de quo ſuprà Hiſt. IV, 42. Ei inſanum potius ingenium, quàm eloquentia, teſte Plinio I, Ep. 5. & IV, Ep. 7.

Sacerdos iſte Nicetes. Sacerdos Nicetes, Smyrnæus fuit, rhetor nobilis, a vetere dicendi genere alienus, & quaſi numine Bacchi actus, dithyrambos canebat, teſte Philoſtrato, *Vit. Sophiſt.* cap. 19. Ὑπόβακχος γὰρ καὶ διθυραμβώδης· τὰς δ' ἐννοίας ἰδίας τε καὶ παραδόξους ἐκδίδωσιν. Licèt *a diſcipulis non audiri* deſideraret, ut ſcribit Seneca, Controverſ. IV, 25, frequentabatur tamen, & auditorem Plinium habuit, Plin. VI, Ep. 6.

Epheſum aut Mitylenas. De Epheſo dictum ſuprà Annal. III, 61. de Mitylenis, Annal. VI, 18.

Contentis ſcholaſticorum clamoribus. Quòd, corruptâ apud Græcos eloquentiâ, ut Sacerdos Nicetes, ſic Epheſi & Mitylenarum rhetores, abſtruſas ſententias & altè ſonantia verba aucupabantur. De ſcholaſticis, ſeu rhetoribus, vide infrà cap. 29.

Afer aut Africanus. Quintilianus *Inſtit. Orat.* XII, 10, *vires Africani, maturitatem Afri* commendat. Pluribus eos laudaverat ſuprà libr. X, 1. *Eorum, quos viderim, Domitius Afer, & Julius Africanus, longè præſtantiſſimi. Verborum arte ille, & toto genere dicendi præferendus, quem in numero veterum locare non timeas: hic concitatior, ſed in curâ verborum nimius, & compoſitione nonnumquam longior, & tranſlationibus parum modicus.*

Aſinio. Aſinio Pollione, de quo dictum ſuprà cap. 12.

CAP. XVI. *Mille fere & trecentis annis.* Rectè Mſſ. Vatic. nam inter belli Trojani initia & ſextum Veſpaſiani annum, quo hic dialogus habitus eſt, interceſſere anni 1268. Malè libri omnes editi, *mille fere & CC annis.*

Quam CCCC annos. Perperam in veteribus editionibus *CCC annos.* Mortuus eſt enim Demoſthenes anno Urbis conditæ CCCCXXXII: annus verò Veſpaſiani ſextus fuit ab Urbe conditâ DCCCXXVIII. De Demoſthene, & de Hyperide, Demoſtheni proximo, multa habet Cicero, de Claris Orat. cap. 35 & 36.

Annorum XII M DCCCCLIV. Malè in libris hactenus editis *annorum XII M DCCCLIV.* Magnus enim annus, auctore Cicerone in Hortenſio, complectebatur annos duodecim millia nongentos quinquaginta quatuor. Rem illuſtrabit definietque Servius.

De magno anno.

MAGNI anni originem explicat Servius ad hunc Virgilii verſum, Æneid. III, 284.

Interea magnum ſol circumvolvitur annum.

« *Magnum* », *ne putaremus lunarem eſſe, propterea dixit. Antiqui enim tempora ſideribus computabant, & dixerunt primò lunarem annum triginta dierum: unde invenitur in aliquibus vita nongentorum annorum, ſcilicet lunarium. Poſtea ſolſtitialis annus repertus eſt, qui duodecim continet menſes. Mox majore curâ magnum annum eſſe voluerunt, omnibus planetis in eumdem recurrentibus locum, & hoc ſit, ut diximus, ſecundùm Ciceronis Hortenſium, poſt annos duodecim millia nongentos quinquaginta quatuor, ſolſtitiales ſcilicet. Bene ergo nunc « magnum » addidit, ne*

Lunarem intelligeremus. Bene «Solis» nomen, ne quia dixerat «magnum», illum VII planetarum acciperemus & Platonicum; de quo varia & a Metone, & ab Eudoxo, & a Ptolemæo, & ab ipſo Tullio. Nam in libris de deorum naturâ tria millia annorum dicit magnum annum tenere. In numero duodecim millium nongentorum quinquaginta quatuor annorum concordat vetuſtiſſimus Servii Mſ. codex, qui fuit olim in Bibliothecâ Collegii Ludovici Magni. Inde erroris arguas, & facilè emendes alterum Servii locum, in numeris omnino corruptum. Sic enim ibi Servius ad Æneid. I, 273. *Secundùm Tullium magnus* annus, *qui tenet* $\overline{\text{XII}}$ DLIV *annos: ut in Hortenſio, « Et » horum annorum, quos in faſtis habemus, magnus »* $\overline{\text{XII}}$ DLIV *annos amplectitur* ». Certiſſimè emendandum $\overline{\text{XII}}$ DCCCCLIV, ut patet tum e Tacito, tum ex ipſis, priore loco allatis, Servii verbis, *hoc fit, ut diximus, ſecundùm Ciceronis Hortenſium, poſt annos duodecim millia nongentos quinquaginta quatuor*. Idem ſuadet Solinus, cap. 33. Sic enim ibi de phœnice. *Cum hujus vitâ magni anni fieri converſionem, rata fides eſt inter auctores: licèt plurimi eorum magnum annum non quingentis & quadraginta, ſed duodecim millibus nongentis quinquaginta quatuor annis conſtare dicant.*

Rudi autem adhuc Aſtronomiâ, varia fuere juxta varios ſcriptores magni anni ſpatia, quæ vide apud Riccioli, Almageſt. III, 13, Tom. I, pag. 130, & apud Marshamum, Canon Ægypt. pag. 9. In hac majore Aſtronomiæ luce nondum conſentiunt Aſtronomi. Magnum enim annum Riccioli definit annis 25920. Tycho Brahe annis 25816. Caſſini annis 24800.

Huic magnæ annorum converſioni, Platonicorum commentis celebratiſſimæ, famam addidit

Inquies mortalium animus, dum præterita laudat tempora; præſentia faſtidit, futura optat ſperatque ſemper meliora. De magno anno plura non addiderim, maximè cùm hanc materiam eruditè tractaverit Cl. de la Nauze, *Mémoires de l'Académie Royale des Inſcriptions*, Tom. XXII, pag. 82 & ſeqq. Id unum memoraverim, quod non ita compertum. Magnum quoque annum habent Sinenſes, cùm conjunguntur planetæ. Recens inventum, nec uſurpatum ante Dynaſtiam Principum *Han*, quæ imperare cœpit anno 205 ante Jeſum Chriſtum. Nec conſtantem apud eos eſſe magni illius anni durationem, hoc ſæculo certiſſimè compertum habuimus. Nempe, uti accepimus ex literis Mſſ. Patris Gaubil Soc. Jeſu ab urbe *Peking*, die 25 Octobris, anno 1725, ad Patrem Souciet ſcriptis, cùm Jupiter, Mars, Venus, Mercurius menſe Martio, anno 1725, proximaſſent, Sinenſes Mathematici ſtatim confinxere quamdam Saturni appropinquationem, eorumque cum Sole Lunâque conjunctionem. Mox Imperatori *Yong-tching* libellos obtulere, & hanc renovationem ſæculorum ei gratulati ſunt. Hac de re publicas quoque magnatum gratulationes excepit Imperator. Ipſe illam conjunctionem ſuis in edictis ſæpiſſimè publicavit; & tribunal Mathematicum in memorialibus ſuis hiſtoriarum libris ſcripſit: « Anno tertio Imperatoris *Yong-* » *tching*, ſecundâ Lunâ, fuit ſeptem planetarum » conjunctio ». Pater Kegler, Societatis Jeſu Mathematicus, pro virili parte enixus eſt, ut id commentitium & falſum eſſe Imperatori perſuaderet. Prævaluit Sinenſis adulatio. Inde manifeſtum eſt, quàm leviſſimè adversùs ſacros Hebraicæ Scripturæ libros a nonnullis objiciatur ſimilis conjunctio, quæ fertur contigiſſe ſub Principe *Tchouen-Hiu*. Hujus Imperatoris initia ad

annum 2510, mortem ad annum 2433, ante Jeſum Chriſtum referunt. Menſe autem Martio Lunam ſecundam numerant Sinenſes, quòd ab ingreſſu Solis in Piſces, non verò, ut nos, ab ingreſſu in Arietem, annum incipiunt. Inde quoque, cùm Judæi Sinenſes Scenopegiam, ſeu feſtum Tabernaculorum, ſeptimâ Lunâ celebrarent, ut diximus in priore Taciti editione, Tom. III, pag. 575, eadem more Sinico Luna octava numerabatur, ut habet epiſtola Patris Domenge.

Fere eodem menſe. Redundare videtur *fere*, & additum a ſciolo aliquo, qui non attenderet in magno anno, ſi 12954 per 12 diviſeris, ſingulos menſes eſſe ferme 1080 annorum. Unde in magno anno, non *fere*, ſed revèra eodem menſe Demoſthenes & Aper extitere. Hi ſunt menſes, de quibus Virgilius, Eclog. IV, 12.

Incipient magni procedere menſes.

CAP. XVII. *Agrippam*. Menenius Agrippa Lanatus conſul fuit anno Urbis conditæ CCLI, ante Chriſtum 503.

Et Cæſarem. Julium Cæſarem, dictatorem.

Cælium. M. Cœlium Rufum, cujus exſtant epiſtolæ inter Ciceronianas, libr. VIII, ad Familiares.

Calvum. C. Licinius Macer Calvus *diu cum Cicerone iniquiſſimam litem de principatu eloquentiæ habuit*, ut teſtatur Seneca, Controverſ. III, 19. Illum laudat Cicero, de claris Orat. cap. 82. *Sanctitatem Calvi* celebrat Quintilianus, *Inſtit. Orat*. XII, 10.

Brutum. M. Junium Brutum, Cæſaris interfectorem, cui Tullius librum de Oratoribus, & Oratorem inſcripſit.

Aſinium & Meſſalam. Jam laudatos ſuprà cap. 12.

Hirtio . . . . . *&* *Panſa conſulibus*. Anno Urbis conditæ DCCXI, quo occiſus eſt Cicero die ſeptimâ Decembris. De ejus cæde vide Velleium Paterculum II, *66*.

Suffecit. Interfectis conſulibus Panſâ & Hirtio, ſuffecti ſunt conſules Cæſar Octavius, dictus poſtea Auguſtus, & Q. Pedius.

Sex & quinquaginta annos. Totidem numerantur ab hoc Auguſti conſulatu ad ejus mortem, quæ contigit anno U. C. DCCLXVII.

Caii. Caii Caligulæ.

Bis quaternoſdenos annos. Ferme quatuordecim annos imperavit Claudius: totidem Nero.

Unum annum. In Mſſ. Vatic. & editionibus veteribus, *longum & unum annum*.

Principatus ſtationem. Sextum Veſpaſiani annum, qui cœpit Julio menſe, anno Urbis conditæ DCCCXXVII.

Centum & viginti anni. Rotundè dictum. Nam inter Ciceronis mortem & Veſpaſiani annum ſextum ſunt tantùm anni 117.

Ei pugnæ. Fuit hæc pugna anno Urbis conditæ DCXCIX. Illum verò ſenem in Britanniâ videre non potuit, niſi poſt annum Urbis conditæ DCCC.

Proximo quidem congiario. Biennio antè: anno Veſpaſiani quarto, Urbis conditæ DCCCXXVI, datum eſt illud congiarium, cujus memoria exſtat in nummo Domitiani, CONG. II. COS. II. id eſt, *Congiarium alterum*, Domitiano *conſule ſecundùm*. In nummo quoque Titi, T. CAESAR VESPASIANUS TR. P. COS. II. & ex adverſâ parte, CONG. TER. P. R. IMP. MAX. DAT. id eſt, *congiarium tertium populo Romano impenſis maximis datum*. Nemo autem miretur priſcam rerum memoriam ad congiaria referri, cùm vix quidquam in imperio Romano iis fuerit illuſtrius. Hìc ergo, ubi ſe dat occaſio & oppor-

tunitas, argumentum, in hiſtoriâ præcipuum; ferme tamen intentatum, tractare operæ pretium eſt.

De Congiariis Romanis.

Cum adhuc tenuiſſima foret res Romana, congiis frumenti, vini, olei, aliarumque id genus rerum, quæ populo dividebantur, publicam gratiam reges quæſiere, nomenque fecere congiariis. Ancus Marcius rex inſtituto ſaluberrimo uſus eſt, ut tributis auctoritatem conciliaret: atque, cùm ſalinas inſtitueret, *ſalis modios ſex mille in congiario dedit populo*, Plin. XXXI, 7.

Publicæ lætitiæ pars maxima ſemper fuere congiaria. L. Lucullus, *cùm rediit ex Aſiâ millia cadûm* vini Græci, *in congiarium diviſit ampliùs centum*, Plin. XIV, 14. Veterem morem ſecutus Julius Cæſar, dictator, triumphi ſui cenâ ſingulas Falerni amphoras, ſingulos Chii cados, in ſingula convivia diſtribuit. Chium adhuc & Falernum in Hiſpanienſi triumpho dedit, Plin. ibid. Quanta tunc lætitia, cùm populus Romanus, per convivia diviſus, inter patriæ triumphantiumque laudes, ſuam ipſe fortunam felicitatemque celebrabat! At plerumque perfida donorum natura. Et Julius Cæſar, qui vitia virtuteſque in dominandi artes verterat, congiariis quoque uſus eſt. Nec jam gulæ deliciis, ſed, quibus vis acrior, auro argentoque publicam libertatem fregit. Eamdem viam iniit felicior Auguſtus. Ne eam quidem aſpernatus eſt Tiberius, parcior tamen, quia aliis regnandi artibus validior. Ceteri deinde Principes hàc viâ iere; alii liberalitate, alii conſuetudine & prodigentiâ; alii avaritiâ, cùm darent, ut audaciùs auferrent; alii neceſſitate: plebs enim largitionibus ineſcata, inſoleſcebat, avida ſemper, ſemper egens.

Quanta

Quanta autem impendia in congiariis Romani Imperatores fecerint explicaturus, præmonuerim congiaria data fuiſſe plebi Romanæ, ejuſque pueris ab undecimo ætatis anno, ſæpe etiam minoribus: Auguſto Principe, congiaria perveniſſe ad civium millia numquam minus quinquaginta & ducenta. Immo ipſe anno tribunitiæ ſuæ poteſtatis duodeviceſimo, conſul XII, trecentis & viginti millibus plebei Urbanæ dedit. Porro cùm, ab Auguſti principatu, novi cives in tribus ſemper adlegerentur, ſemper ampliatus ſit civium numerus, nullum erit amplificationis periculum, ſi a Julio Cæſare ad Trajanum congiaria ducentis & quinquaginta hominum millibus, a Trajano ad M. Aurelium Antoninum, cùm Roma fuit frequentiſſima & magna Principum liberalitas, trecentis millibus perveniſſe computaveris. Poſtea vel imminuta Urbis frequentia, vel adſtricta Principum liberalitas, ut mox in Septimio Severo videbimus. At certè tum etiam congiaria centum quinquaginta millibus hominum pervenere. Immo his rationibus pluſimùm minuentur congiariorum impenſæ. Verùm minuere potiùs, quàm augere expedit. Immenſa adhuc exſurget pecuniarum ſumma in congiariis expenſa. Adde, ut Imperatoriarum largitionum vim intelligas, quemadmodum populo congiaria, ſic militibus donativa fuiſſe propoſita, ac majores plerumque in donativis, quàm in congiariis impenſas fuiſſe. His præmonitis, ſcriptores veteres, nummos, Inſcriptiones, ac maximè MſS. Codicem Cæſareæ Bibliothecæ Vindobonenſis, quem in priore Taciti editione Tom. IV, pag. 234 & ſeqq. publicavi, ſecutus, Imperatorum congiaria exponam.

C. JULIUS CÆSAR *congiarium dedit denarios centenos*, Gallicæ monetæ libras 77. MſS.

Vindobon. De pecuniæ ſummâ conſentit Suetonius : at frumentum oleumque data inſuper docet. *Populo præter frumenti denos modios, ac totidem olei libras, tricenos quoque nummos, quos pollicitus olim erat, viritim diviſit : & hoc amplius, centenos pro morâ.* Suet. in Jul. XXXVIII.

AUGUSTUS *congiarium ter A CCCLXII S.* At hìc latet librariorum erratum. Fortè ſcriptum fuit olim X CCCLXII S, id eſt, *denarios trecenos ſexagenos binos cum ſemiſſe*, Gallicæ monetæ libras 282. Ut ut eſt, aliunde comperta nobis Auguſti congiaria. Nam, præterquàm quòd Auguſtus, poſt mortem Julii Cæſaris, ex ejus teſtamento plebi Romanæ viritim numeravit ſeſtertios trecenos, *Gallicæ monetæ libras* 58, ipſe conſul V, anno U. C. DCCXXV, nomine ſuo congiarium dedit ſeſtertios quadringenos, *Gallicæ monetæ libras* 77. Deinde conſul X, altero congiario itidem ſeſtertios quadringenos ex patrimonio ſuo pernumeravit. Tertium congiarium quadringenos adhuc nummos dedit anno tribunitiæ ſuæ poteſtatis duodecimo. Singula hæc congiaria pervenerunt ad civium millia numquam minus quinquaginta & ducenta. Singula ergo fuere millies ſeſtertium, ſeu *Gallicæ monetæ libræ* 19,455,025. Hiſce congiariis alias largitiones addidit Auguſtus. Conſul XII, anno tribunitiæ ſuæ poteſtatis duodeviceſimo, ſexagenos denarios, *Gallicæ monetæ libras* 46, trecentis viginti millibus plebei Urbanæ dedit. Tantus autem fuit, ut opinor, plebis Urbanæ numerus, quòd *ne minores quidem pueros præteriit, quamvis nonniſi ab undecimo ætatis anno accipere conſueſſent*, Sueton. in Aug. XLI. Conſul XIII ſexagenos adhuc denarios dedit plebi, quæ frumentum publicum accipiebat. Ea tunc erant millia hominum paulo plura, quàm du-

centa. Hactenus Marmor Ancyranum, quod vide in priore Taciti editione, Tom. I, pag. 345. Præterea Auguſtus teſtamento legavit populo & plebi nummos quadringenties tricies quinquies, Gallicæ monetæ libras 8,463,059, ut dictum eſt ſuprà Annal. I, 8.

TIBERIUS, Auguſto Principe, cùm Germanicum triumphum ageret anno Urbis conditæ DCCLXV, *prandium populo mille menſis, & congiarium trecenos nummos*, Gallicæ monetæ lib. 58, *viritim dedit*, Sueton. in Tiber. XX. Deinde ipſe Princeps congiarium dedit, cùm Neronem & Druſum patribus commendaret; Sueton. in Tiber. LIV, & Tacit. Annal. III, 29. Idem ſanè eſt de quo Mſ. Vindobon. *congiarium dedit denarios* LXXII, Gallicæ monetæ libras 56. Moriens Tiberius legavit populo *quadringenties quinquagies ſeſtertium*, Gallicæ monetæ lib. 8,754,856. Dio LIX, pag. 640.

CAIUS CALIGULA *congiarium populo bis dedit trecenos ſeſtertios*, Gallicæ monetæ libras 58, Sueton. in Caio XVII. Legendum in Mſ. Vindobonenſi *congiaria dedit denarios ſeptuagenos binos cum ſemiſſe*, Gallicæ monetæ libras 56. Præterea de baſilicâ Juliâ ſparſit Caligula aureos & argenteos; in quâ rapinâ perierunt homines $\overline{\text{XXXII}}$ CCXLVII. At, ut puto, numeros turbarunt librarii. Emendandùm mihi videtur: ſparſit aureos & argenteos $\overline{\text{XXXII}}$, id eſt, aureorum & argenteorum triginta duo millia; in quâ rapinâ perierunt homines CCXLVII.

CLAUDIUS, anno Urbis conditæ DCCXCVIII, *congiarium dedit denarios quinos & ſeptuagenos*, Gallicæ monetæ libras 58; Mſ. Vindobon. Ita

quoque Dio LX, pag. 682, qui addit in hac largitione fuiſſe, qui plus acciperent, nonnullis etiam datos mille ducentos quinquaginta nummos, *Gallicæ monetæ libras* 243. Poſtea anno Urbis conditæ DCCCIV, cùm Nero *princeps Juventutis* appellaretur, additum eſt nomine ejus congiarium, Tacit. Annal. XII, 41.

NERO, Auguſti magnificentiam æmulatus; *congiarium dedit quadringenos nummos*, Gallicæ monetæ libras 77, MſC. Vindobon. & Tacit. Annal. XIII, 31. Hæc Principis liberalitas nummis celebrari cœpit. NERO CLAVD. CAES. AVG. GERM. P. M. TR. P. IMP. P. P. capite laureato. Ex adverſâ nummi parte, CONGIAR. DAT. POP. id eſt, *congiarium datum populo*, Nero togatus dat congiarium. In aliis duobus ejus nummis CONGIAR. II. & CONGIAR. III. id eſt, *congiarium ſecundum*, *congiarium tertium*. Unde manifeſtum eſt plura fuiſſe ejus congiaria. Utrum iis annumeretur congiarium ejus nomine a Claudio datum haud dixerim. Nummos vide apud Harduinum, *Selecta opera*, pag. 721 & 722. Vide & Cl. Vaillant, *Hiſtoire de l'Académie Royale des Inſcriptions*, Tom. I, pag. 245.

GALBA, ſenili avaritiâ, congiarium promiſit, non dedit.

OTHO VITELLIUSque nec ſpatium, nec facultatem dandi congiarium habuere, præcipitibus fatis, belliſque civilibus publicas fortunas haurientibus.

VESPASIANUS, pacato terrarum orbe, *congiarium dedit denarios quinos & ſeptuagenos*, Gallicæ monetæ libras 58, MſC. Vindobon. Et,

cùm filios ſuos ſibi in omnibus æquaret, ut populus Romanus regnatrici domui aſſueſceret, a Tito Domitianoque congiaria dari curavit. Ex nummis, Titus, conſul ſecundùm, anno Urbis conditæ DCCCXXV, congiarium primum dedit: T. CAES. VESPASIAN. IMP. PONT. TR. POT. COS. II. capite laureato. In adversâ parte CONGIAR. PRIMVM. P. R. DAT. Secundum congiarium dedit anno ſequenti Domitianus conſul quoque ſecundùm. Sic enim in ejus nummo, CONG. II. COS. II. Tertium eodem anno dedit Titus, atque quidem impenſis maximis, quòd natu major, triumphator, & imperii heres. Ejus nummi pars prior, ut ſuprà. In alterâ parte, CONG. TER. P. R. IMP. MAX. DAT. SC. id eſt, *congiarium tertium populo Romano impenſis maximis datum; ſenatuſconſulto.* Hoc memorat Tacitus, Dialog. de Orat. cap. 17. Nummos verò vide apud Mediobarbum, pag. 121. Harduinum, loc. cit. pag. 733. Vide & Cl. Vaillant, loc. cit.

TITUS, deliciæ generis humani, principatum adeptus, at præproperâ morte raptus, *congiarium promiſit, & non dedit.* Mſ. Vindobon. Habetur quidem inter Arſchotanos nummos, Tab. XXIX, num. 20, nummus unus Titi, jam Principis, & conſulis octavùm, IMP. T. CAESAR. VESP. AVG. P. M. TR. P. P. P. COS. VIII. In adversâ parte CONGIAR. TER. P. R. IMP. DAT. Verùm nummus iſte ſuſpectæ eſt fidei, &, ut videtur, ad exemplum nummi ſuprà laudati expreſſus.

DOMITIANUS *congiarium ter dedit denarios quinos & ſeptuagenos*, Gallicæ monetæ libras 58, Mſ. Vindobon. Idem habet Sueton. in Domit. IV.

In ejus nummis memorantur congiaria data ſub ejus conſulatu II, de quo modò dictum eſt, & ſub ejus conſulatu XI. Tertium congiarium in ejus nummis nondum repertum. Nec congiariorum numerus in his nummis ſignatur. Vide Cl. Vaillant, loc. cit.

NERVA *congiarium* quoque *dedit denarios quinos & ſeptuagenos*, Mſ. Vindobon. Alia daturus, ſi diutiùs vixiſſet. Fidem facit ejus nummus, IMP. NERVA CAES. AVG. P. M. TR. P. COS. II. P. P. In adverſâ parte, CONGIARIVM PR. SC. id eſt, *congiarium primum*, *ſenatuſconſulto*. Vel moriens, egregiam voluntatem teſtatus eſt; & *funeraticum plebi Urbanæ inſtituit denarios ſexagenos binos cum ſemiſſe*, Gallicæ monetæ libras 48, cum aſſibus aliquot. Hæc autem in ejus funere fuiſſe data, non verò ſingulis annis emortuali die ſolvenda, crediderim.

TRAJANUS, ex Hiſpaniâ oriundus, primus exterorum, imperio Romano potitus eſt. Ne Romanorum Principum maneret deſiderium, priores dominos vicit donorum magnitudine; *congiaria*que *dedit denarios ſexagenos quinquagenos*, Gallicæ monetæ libras 505, Mſ. Vindobon. Noli tamen exiſtimare hæc data fuiſſe unico congiario. Nimia foret ſumma. Præterea in ejus nummis tria memorantur congiaria. Primum, primo ejus imperii anno, Urbis conditæ DCCCLI, datum: IMP. CAES. NERVA TRAIAN. AVG. GERM. P. M. TR. P. capite laureato. In poſticâ parte, COS. II. P. P. CONG. PR. id eſt, *conſul ſecundùm, pater patriæ, congiarium primum*. Infrà SC. id eſt, *ſenatuſconſulto*. Iſtud eſt congiarium, quod maximis laudibus extulit Plinius in Panegyr. cap. 25, 26, 27 & 28; hac de re omnino

legendus, ut & congiariorum ratio cognoſcatur, & intelligatur quantum caverit Princeps optimus, ne quis liberalitatis ſuæ expers fieret. Poſtea, cùm conſul fuiſſet quintùm, duo alia dedit congiaria. In ejus nummis, COS. V. CONGIARIVM SECVND. & COS. V. CONGIARIVM TERTIVM. Ne tamen exiſtimes eodem anno data. Nam inter quintum & ſextum Trajani conſulatum novem anni interceſſere. Nummos vide apud Harduinum, ibid. pag. 747 & ſeqq. Ad primum Trajani congiarium pertinere mihi videtur elegantiſſima Inſcriptio, quæ adſervatur Romæ in Muſeo Collegii Romani, quamque Philippus Bonanni exhibet in *Muſeo Kircheriano*, pag. 103.

D. M.
EVTYCHETI FILIO
QVI VIXIT ANN. VI
DIEBVS VI. INCISVS
INGENVVSQVE ACCEPIT
CONGIARIVM XC.
FECIT PATER BE
NE MERENTI.

Nempe Eutyches, ingenuus quidem, ſed infans parvulus, in liberalitatis teſſeras inciſus eſt, & Congiarium accepit denarios centum Gallicæ monetæ libras 77.

HADRIANUS, in quo magis fuere virtutum imagines, quàm ipſæ virtutes, Trajani liberalitatem æmulatus eſt. Nondum in Urbem venerat, jam ternos aureos, *Gallicæ monetæ libras 63*, populo viritim dari abſens curaverat. Deinde in Urbe duplex congiarium præſens dedit: &, ut

maximam liberalitatis famam pararet, *infinitam pecuniam, quæ fiſco debebatur, privatis debitoribus in Urbe atque in Italiâ, in provinciis verò etiam ex reliquis ingentes ſummas remiſit, ſyngraphis in foro divi Trajani, quò magis ſecuritas omnibus roboraretur, incenſis,* Spart. in Hadrian. cap. 7. Quæ debebantur à ſedecim annis, nempe ab anno U. C. DCCCLV ad annum DCCCLXXI, fuiſſe remiſſa docet Dio LXIX, pag. 791. Summa autem reliquorum, quæ remiſſa ſunt, fuit novies millies ſeſtertium, *Gallicæ monetæ libræ* 175,095,225, ut jam memoravimus ſuprà Tom. V, pag. 398. Ob tantas autem largitiones dictus eſt Hadrianus LOCVPLETATOR ORBIS TERRARVM. Toto principatu ſeptem congiaria dedit. Tunc primùm obſoleſcere cœpit congiarii nomen, liberalitatis uſurpatum. Inde in Hadriani nummis LIBERALITAS AVG. LIBERALITAS AVG. III. LIBERALITAS AVG. IIII. id eſt, *liberalitàs Auguſti, tertia, quarta.* Nummos vide apud Harduinum loc. cit. pag. 756 & ſeqq. Vide & Cl. Vaillant, loc. cit. pag. 246. Congiarii ſecundi, CONG. II. nummum habet Occo pag. 224. His autem congiariis, liberalitatibuſve, ab Hadriano datos fuiſſe denarios mille, *Gallicæ monetæ libras* 778, docet Mſ. Vindobon.

ANTONINUS PIUS, quo Principe proſperrima fuit res Romana, benevolentiam populi Romani fovit continuis liberalitatibus. Novem numerantur in ejus nummis, quarum ultima æquè inſcribitur LIBERALITAS AVG. VIIII. COS. IIII. & CONG. AVG. VIIII. COS. IIII. id eſt, *congiarium Auguſti nonum, conſulis quartùm.* In his congiariis dati denarii octingeni, *Gallicæ monetæ libræ* 622. Mſ. Vindobon.

LUCIUS VERUS, quem M. Aurelius Antoninus, egregio magis, quàm laudabili exemplo, imperii ſocium fecerat, congiaria dedit denarios quadringenos, *Gallicæ monetæ libras* 311, Mſ. Vindobon. In nummis quatuor congiaria a Lucio Vero data memorantur. Lucium verò ea dediſſe cum M. Aurelio Antonino teſtantur utriuſque Imperatoris nummi. In nummo enim Lucii Veri, cuſo Urbis conditæ anno DCCCCXIV, LIB. AVGVSTORVM. id eſt, *liberalitas Auguſtorum*. Nummus quoque M. Aurelii Antonini cuſus eſt anno Urbis conditæ DCCCCXXI, CONG. AVG. IIII. in cujus poſticâ parte duo Imperatores e ſuggeſto congiarium dant populo. Vide Cl. Vaillant, loc. cit. pag. 246. & Harduinum, ibid. pag. 777 & 781.

M. AURELIUS ANTONINUS, ut omnes Principes ſapientiâ, ſic liberalitate vicit. Hanc egregio dono teſtatus eſt anno U. C. DCCCCXVII, tribunitiæ ſuæ poteſtatis octavodecimo; ſic enim explicandus mihi videtur Euſebius in Chronic. ad annum XVIII. *Imperatores multis multa largiti ſunt, & pecuniam, quæ fiſco debebatur, provinciis concedentes, tabulas debitorum in medio Romanæ urbis foro incendi fecerunt.* Tunc M. Antoninus omnia, quæ ab annis quadraginta ſex, nempe ab anno Urbis conditæ DCCCLXXI, fiſco & ærario debebantur, remiſit, L. Vero imperii & liberalitatis ſocio. Quod perperam Dio LXXI, pag. 814, ad annum DCCCCXXIX retulit, cùm ſolus imperaret Antoninus. Quanta autem pecuniæ vis tunc remiſſa fuerit, æſtimari poteſt ex his, quæ ſuprà in Hadriano retulimus. Præterea Antoninus *congiaria dedit denarios octingenos quinquagenos*, Gallicæ monetæ libras 651, Mſ. Vindobon. Hæc data ſeptem liberalitatibus, in

quarum ultimâ largitus eſt octonos aureos, *Gallicæ monetæ libras* 168. Numquam antea tantâ liberalitate donatus fuerat populus Romanus, teſte Dione, loc. cit. Quâ ejus obſervatione demonſtratur, quod antè monuimus, numeros codicis Mſ. Vindobonenſis de multis congiariis, non de unico, eſſe accipiendos. Septimæ autem hujus liberalitatis memoria exſtat in nummo Mediceo apud Eminentiſſimum Noris, *Epiſt. Conſular.* pag. 119. M. ANTONINVS AVG. TR. P. XXIX. capite laureato. In adverſâ parte LIBERALITAS AVG. VII. Poſtea cùm M. Antoninus filium ſuum L. Aurelium Commodum imperii conſortem feciſſet, novam addidit liberalitatem, ſed filii ſui nomine, ut ejus favor creſceret. Inde in nummo Commodi COS. II. TR. P. V. LIB. AVG. id eſt, *liberalitas Auguſti.*

M. AURELIUS COMMODUS *congiaria dedit populo denarios octingenos quinquagenos*, Gallicæ monetæ libras 651, Mſ. Vindobon. Octo ejus liberalitates in nummis memorantur; quarum multæ fuere *denariorum centenorum quadragenorum*, Gallicæ monetæ librarum 108, Dio LXXII, pag. 825. Inde explices emendeſque Lampridium in Commodo, cap. 16. *Congiarium dedit populo, ſingulis denarios ſeptingenos vicenos quinos*, Gallicæ monetæ libras 564. Congiarium generatim univerſimque dicitur, nec unicum eſt intelligendum, quod non advertit eruditus Reimarus in Notis ad Dionem. Præterea cùm octo liberalitates dederit Commodus, earumque multas denariorum CXL, numeros codicis Mſ. Vindobonenſis, quàm Lampridii, probabiliores crediderim. Illarum autem octo liberalitatum nummos vide apud Harduinum, ibid. pag. 793. Septem tantum liberalitates numerabat Cl. Vaillant, loc. cit. pag. 246.

P. HELVIUS PERTINAX *congiaria dedit denarios centenos quinquagenos*, Gallicæ monetæ libras 116, Mſ. Vindobon. Aliter quidem Dio LXXIII, pag. 832, & Capitolinus in Pertinace, cap. 15, *congiarium dedit populo denarios centenos*. Non ita tamen a Mſ. Vindobonenſi diſſentiunt, ſi attenderis Capitolinum priùs dixiſſe, cap. 7, *donativa & congiaria, quæ Commodus promiſerat, ſolvit*. Nempe Pertinax congiarium dedit denarios centenos. Exſtat hæc liberalitas in nummo Pertinacis, LIB. AVG. TR. P. COS. II. Quinquageni autem ceteri denarii in ſolvendis congiariorum à Commodo promiſſorum reliquiis expenſi.

SALVIUS JULIANUS brevitate imperii congiarium non dedit: ne promiſſum quidem militibus donativum repræſentavit; ideoque interfectus.

SEPTIMIUS SEVERUS *congiaria dedit denarios mille centenos*, Gallicæ monetæ libras 855, Mſ. Vindobon. Octo Septimii Severi liberalitates in nummis memorantur, teſte Cl. Vaillant, loc. cit. pag. 246. Inſignis maximè tertia, cùm imperii decennalia celebraret anno Urbis conditæ DCCCCLV. Plebi enim, quæ frumentum publicum accipiebat, & prætorianis, denos aureos, *Gallicæ monetæ libras* 210, diviſit. Sic datum bis millies ſeſtertium, *Gallicæ monetæ libræ* 38,910,050. Numquam antea tantum populus viritim acceperat. Dio LXXVI, pag. 859. Inde autem patet, quod obſervatu dignum, numerum plebis, quæ frumentum publicum accipiebat, imminutum eſſe ab Auguſti temporibus. Tunc enim fuere, ut ſuprà diximus ex marmore Ancyrano, paulo plura, quàm hominum ducenta millia. Nunc fuere tantùm paulo plura, quàm centum nonaginta millia.

SEPTIMIUS GETA, cùm Princeps fuit, congiarium non dedit, a fratre ſuo Antonino Caracallâ brevì interemptus. Dederat antè, vivo patre Septimio Severo, a quo cum fratre ſuo in imperii ſocietatem adſumptus fuerat. Teſtes ſunt nummi tum Getæ, tum Caracallæ, inſcripti LIBERALITAS AVGG. VI ET V. id eſt, *liberalitas Auguſtorum ſexta & quinta:* ſexta Caracallæ, ut ex alio ejus nummo conſtat, quinta Getæ. Nummos vide apud Harduinum, ibid. pag. 807 & ſeqq. & Cl. de Boze, qui ſupplevit Diſſertationem Cl. Vaillant, loc. cit. pag. 247.

ANTONINVS CARACALLA *congiaria dedit denarios quadringenos*, Gallicæ monetæ libras 311, Mſ. Vindobon. In nummis nona Caracallæ liberalitas memoratur, teſte Cl. de Boze, loc. cit. pag. 247. Non quòd novem liberalitates dederit Princeps Caracalla, ſed quòd nona ſit a primâ, quam dederat pater ejus Septimius Severus anno Urbis conditæ DCCCCXLVIII. Sic enim explicandi mihi videntur nummi tum Severi, tum filiorum ejus Caracallæ & Getæ, quos vide apud Harduinum loc. cit.

MACRINUS *congiarium dedit denarios centenos quinquagenos*, Gallicæ monetæ libras 116, Mſ. Vindobon. & Dio LXXVIII, pag. 902. Congiarium illud habent quoque nummi, teſte Cl. de Boze, loc. cit. pag. 247.

ANTONINUS ELAGABALUS *congiaria dedit denarios ducenos quinquagenos*, Gallicæ monetæ libras 194, Mſ. Vindobon. In nummis tres celebrantur ejus liberalitates. Vide nummos apud Harduinum, ibid. pag. 814. & Cl. de Boze, loc. cit. pag. 247.

SEVERUS ALEXANDER *congiaria dedit denarios ſexcenos*, Gallicæ monetæ libras 466, Mſ. Vindobon. Quinque ejus liberalitates numerantur in nummis, quos vide apud Harduinum, ibid. pag. 819 & ſeqq. & Cl. de Boze, loc. cit. pag. 247.

MAXIMINUS *congiarium dedit denarios centenos quinquagenos*, Gallicæ monetæ libras 116, Mſ. Vindobon. Exſtat quoque in nummis illud congiarium, teſte Cl. de Boze, loc. cit. pag. 247.

GORDIANI duo, nempe Gordianus ſenior ejuſque filius, in quâdam principatûs imagine exſtincti ſunt, Herodian. VII, 9.

PUPIENUS & BALBINUS *congiarium dederunt denarios ducenos quinquagenos*, Gallicæ monetæ libras 194, Mſ. Vindobon. Inde in nummis tum Pupieni, tum Balbini, LIBERALITAS AVGVSTORVM. Vide & Cl. de Boze, loc. cit. pag. 247. Immo cùm Gordianus, de quo mox dicetur, fuiſſet quoque appellatus Auguſtus, in uno e Pupieni nummis non modò legitur LIBERALITAS AVGVSTORVM SC. ſed ibi quoque tres ſedent Auguſti, Pupienus ſcilicet, Balbinus & Gordianus.

GORDIANUS, Gordiani nepos, *congiaria dedit denarios trecenos quinquagenos*, Gallicæ monetæ libras 272, Mſ. Vindobon. In ejus nummis liberalitates quinque reperit Cl. de Boze, loc. cit. pag. 247. Prima ſanè fuit, de quâ ſuprà dictum eſt ſub Pupieno. Patet ex Mſ. Vindobonenſi has Gordiani largitiones hiſtoricis non fuiſſe ignotas, ut exiſtimavit Harduinus, loc. cit. pag. 829.

PHILIPPI duo, Philippus pater & filius; *congiaria dederunt denarios trecenos quinquagenos*, Gallicæ monetæ libras 272, Mſ. Vindobon. Tres ſunt in eorum nummis liberalitates.

TRAJANUS DECIUS *congiarium dedit denarios ducenos quinquagenos*, Gallicæ monetæ libras 194, Mſ. Vindobon. Cujus liberalitatis exſtat nummus.

TREBONIANUS GALLUS & VOLUSIANUS *congiarium dederunt denarios ducenos quinquagenos*, Mſ. Vindobon. In utriuſque nummis habetur hæc liberalitas AVGG, id eſt, *Auguſtorum.*

ÆMILIANUS *obſcuriſſimè natus, obſcuriùs imperavit: ac tertio menſe exſtinctus eſt*, Eutrop.

VALERIANUS & GALLIENUS. Gallienus *congiaria dedit denarios mille ducenos & quinquagenos*, Gallicæ monetæ lib. 972, *& binionem aureum*, id eſt & viritim diviſit nummum duos aureos valentem, ſeu Gallicæ monetæ libras 42. Mſ. Vindobon. Ex his verò congiariis tria dedit Gallienus cum Valeriano, ut conſtat ex multis tum Gallieni tum Valeriani nummis, in quibus CONCORDIA AVGVSTOR. Capita adverſa Valeriani & Gallieni. Ex adverſâ parte, LIBERALITAS AVGG. In aliis LIBERALITAS AVGG. III. id eſt, *liberalitas Auguſtorum tertia*. Quartam addidit ſolus Gallienus, cujus nummus exſtat apud Cl. Banduri, *Numiſmata Imperatorum Roman.* Tom. I, pag. 133, LIBERALITAS AVG. IIII.

POSTUMUS, qui purpuram ceteraque Imperatorum Romanorum ſumpſit, congiarium

quoque dedit, ut patet ex ejus nummis POSTVMVS PIVS AVG. In adversâ parte, LIBERALITAS AVG.

CLAUDIUS GOTHICUS *congiarium dedit denarios ducenos quinquagenos*, Gallicæ monetæ libras 194, Mſ. Vindobon. In ejus nummis IMP. C. CLAVDIVS AVG. Ex adversâ parte, LIBERALITAS AVG.

QUINTILLUS *congiarium promiſit, ſed non dedit*, Mſ. Vindobon. Inde fortè ſuſpectus videbitur nummus, cujus meminit Cl. Banduri, ibid. Tom. II, pag. 361, IMP. C. M. AVR. CL. QVINTILLVS AVG. In adversâ parte LIBERALITAS AVG. Adde nummum illum eſſe incerti moduli, & in cujus cimelio reperiatur ignorari. Illum tamen nummum memorat quoque Cl. de Boze, loc. cit. pag. 248. At erravit vir in re nummariâ peritiſſimus, cùm exiſtimavit aut nulla ab Imperatoribus Romanis poſtea data fuiſſe congiaria, aut eorum nummos non exſtare.

AURELIANUS *congiarium dedit denarios quingenos*, Gallicæ monetæ libras 389, Mſ. Vindobon. Nulla exſtat in nummis memoria.

TACITUS, FLORIANUS, PROBUS, CARUS congiaria non dedere, Mſ. Vindobon. Multi tamen exſtant nummi Imperatoris Cari cum inſcriptione ABVNDANTIA AVG. Sed fortè nec viritim, nec plebi has largitiones diviſit.

CARINUS & NUMERIANUS *congiaria deperunt nummos quingenos*, Gallicæ monetæ libras 389. Mſ. Vindobon. Tunc congiaria dici cœpere *abundantia*. Inde in nummis tum Carini, tum

Numeriani, ABVNDANTIA AVGG. Abundantia e cornu copiæ effundit nummos.

DIOCLETIANUS & MAXIMIANUS HERCULIUS *congiarium dederunt nummos mille quingenos quinquagenos*, Gallicæ monetæ libras 1206; præterea *ſparſerunt in Circo aureos & argenteos*, Mſ. Vindobon. Apud Cl. Banduri, ibid. Tom. II, pag. 25 & 67, exhibentur eorum nummi inſcripti ABVNDANTIA AVGG. A. B. Γ. id eſt, ut videtur, *abundantia Auguſtorum prima*, *ſecunda*, *tertia*.

CONSTANTIUS & GALERIUS MAXIMIANUS Diocletiani & Maximiani Herculii liberalitatem æmulati ſunt. Datum bis congiarium *nummos mille quingenos*, Gallicæ monetæ libras 1167, teſtatur Mſ. Vindobon. Ad has liberalitates fortè pertinet rariſſimus Maximiani Herculii nummus, quem memorat Harduinus, *Selecta Opera*, pag. 450. MAXIMIANVS P. F. AVG. capite radiato. In poſticâ parte, ABVNDANTIA AVGG. ET CAESS. NN. Dea effundit pecuniam, excipiente eam ante pedes homine ſupplice. Poſt Conſtantium & Maximianum nulla memorantur congiaria. Nuſquam in nummis apparent nomina, CONGIARIVM, LIBERALITAS, ABVNDANTIA. Diviſum enim imperium nihil ferme veteris magnificentiæ retinuit.

Corvinum. Corvinum Meſſalam, & Aſinium Pollionem, ſæpe ſuprà laudatos.

Cap. XVIII. *Ser. Galbæ.* Servius Sulpicius Galba, conſul anno U. C. DCX, eloquentiâ præſtitit. At ejus orationes *exiliores ſunt & redo-*

lentes magis antiquitatem, quàm aut Lælii, aut Scipionis, aut etiam ipſius Catonis. Itaque exaruerunt; vix jam ut appareant, teſte Cicerone de claris Oratoribus, cap. 21. Vide & Suetonium in Galbâ III. De eo jam dictum ſuprà Annal. III, 66.

C. Carboni. C. Papirius Carbo, conſul fuit anno U. C. DCXXXIV. Eum Tullius, de claris Orat. cap. 27, appellat *canorum oratorem, & volubilem, & ſatis acrem, atque eumdem & vehementem, & valde dulcem, & perfacetum.* Orationes ejus nondum ſatis ſplendidas verbis, ſed acutas, prudentiæque pleniſſimas antè dixerat.

Calvus veſter. Calvus Cœliuſque jam memorati ſuprà cap. 17.

Catoni ſeni. Quem egregiè commendat Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* XII, 11. *Marcus Cenſorius Cato, idem orator, idem hiſtoriæ conditor, idem juris, idem rerum ruſticarum peritiſſimus, inter tot operas militiæ, tantas domi contentiones, rudi ſæculo literas Græcas ætate jam declinatâ didicit, ut eſſet hominibus documento, ea quoque percipi poſſe, quæ ſenes concupiſſent.*

C. Gracchus. C. Gracchus, tribunus plebis, cùm biennio eloquentiâ & ſeditionibus populum agitaſſet, interemptus eſt, L. Opimio conſule, anno Urbis conditæ DCXXXIII. Vide Plinium XIV, 4. & XXXIII, 3. Sect. 14. Plutarchum quoque in Gracchis, pag. 824.

Craſſus. L. Craſſus vir fuit eloquentiſſimus & clariſſimus, teſte Cicerone in Verrem III, 1. Plura adhuc de eo in libro de Oratore III, 1. *Illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, illa virtus L. Craſſi, morte exſtincta ſubitâ eſt.* Multa manent ejus dicacitatis argumenta; quorum præcipuum eſt ejus dictum in Cn. Domitium Ahenobarbum: *Non eſſe mirandum, quòd æneam*

barbam haberet, cui os ferreum, cor plumbeum eſſet. Sueton. in Nerone II. De eo adhuc infrà cap. 25.

Corvinus. Meſſala Corvinus, jam ſæpe ſuprà laudatus.

In faſtidio eſſe. Velleius Paterculus II, 95. *Præſentia invidiâ, præterita veneratione proſequimur.*

Appium Cæcum. Qui cenſor fuit anno Urbis conditæ CCCCXLII, cùm nondum vigeret eloquentia Romana. Appii laudes paucis habet vetus marmor, cujus Inſcriptionem retulit eruditus Antonius Auguſtinus, *Dialogos de Medallas*, Dialogo X, pag. 412.

APPIVS CLAVDIVS
C. F. CAECVS
CENSOR. COS. BIS. DICT. INTERREX. III
PR. II. AED. CVR. II. Q. TR. MIL. III. COM
PLVRA. OPPIDA. DE. SAMNITIBVS. CEPIT
SABINORVM. ET. TVSCORVM. EXERCI
TVM. FVDIT. PACEM. FIERI. CVM. PYRRHO
REGE. PROHIBVIT. IN. CENSVRA. VIAM
APPIAM. STRAVIT. ET. AQVAM. IN
VRBEM. ADDVXIT. AEDEM. BELLONAE
FECIT.

Vide & eruditum Gori, *Inſcriptiones Antiq.* Tom. II, pag. 237. Ob hanc ædem Bellonæ de Appio dixit Ovidius, Faſt. VI, 201.

Hac ſacrata die Tuſco Bellona duello
Dicitur, & Latio proſpera ſemper adeſt.
Appius eſt auctor, Pyrrho qui pace negatâ
Multum animo vidit, lumine cæcus erat.

De egregio illo ſene vide Ciceronem in libro de Senectute VI.

Obtrectatores. De his obtrectatoribus Quintilianus, *Inſtit. Orat.* XII, 10. *Ciceronem & ſuorum homines temporum inceſſere audebant, ut tumidiorem & Aſianum, & redundantem, & in repetitionibus nimium, & in ſalibus aliquando frigidum, & in compoſitione fractum, exſultantem, ac pene (quod procul abſit) viro molliorem.*

Parum Atticus. Nempe *antiqua* oratorum *diviſio inter Aſianos atque Atticos fuit, cùm hi preſſi & integri: contrà inflati illi & inanes haberentur... Attici limati quidem & emuncti nihil inane ac redundans ferebant. Aſiana gens tumidior alioqui atque jactantior, vaniore etiam dicendi gloriâ inflata eſt.* Ciceronem præcipuè premebant, *qui videri Atticorum imitatores* concupiſcebant. Vide Quintilianum, loc. cit.

Calvi & Bruti. Ea fuit ſemper inter ſummos viros æmulatio, de quâ Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* XII, 1. *Neque ipſi Ciceroni Demoſthenes* videtur *ſatis eſſe perfectus, quem dormitare interim dicit: nec Cicero Bruto Calvoque, qui certè compoſitionem illius, etiam apud ipſum reprehendunt: nec Aſinio utrique, qui vitia orationis ejus etiam inimicè pluribus in locis inſequuntur.*

Otioſum. Mallet Lipſius, *odioſum:* id eſt, adfectatione quâdam & aſperitate dictionis moleſtum. At Brutus, utpote ſententioſus & animosâ philoſophiâ plenus potuit otioſus eſſe circa ſententias & philoſophicos locos; ita Cicero fuit *otioſus circa exceſſus*, ut mox dicetur infrà cap. 22. *Disjunctum* autem intellige, quo ſenſu Senecam appellabat C. Caligula, *Arenam ſine calce.* Suet. in Caio Caligul. LIII. Talis autem eloquentia decebat Brutum, de quo Julius Cæſar ſolitus erat dicere: MAGNI REFERT, HIC QVID VELIT: SED QVIDQVID VOLT, VALDE VOLT. Cicero Ep. ad

Atticum XIV, 1. Infrà cap. 21, memoratur Bruti philoſophia, lentitudo, tepor. Inde otioſus hìc dicitur.

Cap. XIX. *Ad Caſſium Severum.* Puto emendandum, *conſtituere ſolent uſque ad Caſſium Severum, quem reum faciunt, quemque primum adfirmant,* &c. De Caſſio Severo, orandi valido, ſed ſordidæ originis & maleficæ vitæ, dictum eſt ſuprà Annal. IV, 21. Extremis Auguſti temporibus & Tiberii principatu floruit. Formam ejus ingenii deſcribit Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* X, 1. *Multa, ſi cum judicio legatur, dabit imitatione digna Caſſius Severus: qui, ſi ceteris virtutibus colorem & gravitatem orationis adjeciſſet, ponendus inter præcipuos foret. Nam & ingenii plurimum eſt in eo, & acerbitas mira & urbanitas & vis ſumma: ſed plus ſtomacho, quàm conſilio dedit: præterea ut amari ſales, ita frequenter amaritudo ipſa ridicula eſt.*

Hermagoræ & Apollodori. Duo illi rhetores ſub Auguſto floruere. Immo Apollodorus Auguſti præceptor fuit & familiaris. Vide Quintilianum, *Inſtitut. Orat.* III, 1. & Strabonem XIII, pag. 625. Præceptore Apollodoro, cœpit eloquentia in ſectas dividi, & evanuit. Adeo infenſa infauſtaque ſectarum ſtudia.

Atque ex ea. Atque omittendum videtur.

In cortina. De hoc loco eruditus Joſ. Scaliger, *Conjectan. in Varronem de Ling. Lat.* pag. 127, edit. an. 1581. *Cortina ea eſt propriè, in quâ lana ſuffecta ſuccos ebibit. Ab eo uſus eſt metaphorâ Corn. Tacitus in Dialogo, cùm ait in cortinâ eſſe... quæ enim in cortinâ ſunt, nondum penitus imbiberunt ſuccum.* Fortè ſimpliciùs intelligendum de aſſiſtentium auditorumque coronâ. Sic Severus in Ætnâ, verſ. 294.

Longas emugit buccina voces,
Carmineque irriguo magni cortina theatri:
Imparibus numeroſa modis canit arte regentis.

Qui elementis. Fortè ſcriptum olim, *quin.*

CAP. XX. *In Verrem libros.* A Cicerone ſcriptos, & notiſſimos.

De exceptione & formula. Erant actiones de exceptione, nempe ob exceptiones, ſeu excluſiones, quæ opponebantur, vel adversùs perſonas, vel adversùs res ipſas, vel adversùs actiones, vel adversùs ipſa judicia. Vide Digeſt. lib. XLIV, Tit. 1, *de Exceptionibus, præſcriptionibus, & præjudiciis.* Formula verò dicebatur, quòd in inſtituendâ actione certis ac præſcriptis verbis eſſet utendum. Vide Cujacium, obſervat. XXIII, 21.

Pro M. Tullio. Periit oratio Ciceronis pro M. Tullio: eam laudat Macrobius, de Differ. & Soc. Græci Latinique verbi, cap. de Tempore perfecto. *Sed Cicero pro Tullio* explicavit *ait.* Exſtat adhuc oratio pro A. Cæcinâ.

Roſcii. Roſcius, hiſtrio, Syllæ ac Ciceronis gratiâ celeberrimus: adeò acceptus fuit populo Romano, *ut mercedem diurnam de publico mille denarios,* Gallicæ monetæ libras 778, *ſine gregalibus ſolus acceperit,* Macrobius, Saturnal. III, 7.

Turpionis Ambivii. Cujus meminere Cicero de Senectute, cap. 14. & Symmachus I, Ep. 25. & X, Ep. 2.

Et in ipſa. Fortè omittendum, &.

Scribunt. Ad populares ſuos.

Sive in ſuis. Hic aliquid excidit. Lipſius tentat *in ſenſibus ſuis:* Meliùs Muretus, *ſive ſenſus aliquis.* Sic ferme infrà cap. 23, *pauci ſenſus aptè & cum quodam lumine terminantur.*

Accii aut Pacuvii. Veterum poetarum, quorum

adhuc exſtant fragmenta. Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* X, 1. *Tragœdiæ ſcriptores Accius atque Pacuvius, clariſſimi gravitate ſententiarum, verborum pondere, & auctoritate perſonarum.*

Et Lucani ſacrario. Inde frequentes illæ Horatianæ & Virgilianæ imitationes, quas in libris ſuperioribus adnotavimus. Lucani verò laudes vidimus ſuprà Annal. XV, 49. & XVI, 17.

Radiantur. Sic quoque Ovidius III, de Ponto IV, 103.

Scuta ſed & galeæ gemmis radientur & auro,
Stentque ſuper vinctos trunca trophæa viros.

CAP. XXI. *Nec unum de populo Canuti.* Locus omnino corruptus, quem, dum quis meliora ſuadeat, ita ſupplendum puto, *nec unum de populo, ſed ruſticum videri, qui Canutio, aut Arrio delectatur, Furniove aut Toranio, quique alios in eodem valetudinario, hæc oſſa, & hanc maciem, probant.* Porro C. Canutius memoratur a Suetonio, de claris Rhetoribus, cap. 4. Q. Arrius a Cicerone, de claris Orator. cap. 69. C. Furnius fortè ille ipſe ad quem ſcripſit Tullius, Epiſt. ad Familiares X, 25 & 26. Toranius illene puerorum mango, qui Antonio, triumviro, eximiâ formâ pueros duos ducentis ſeſtertiis, Gallicæ monetæ libris 38,906, vendidit, ut refert Plinius VII, 12, an potiùs L. Turius, homo parvi ingenii, ſed multi laboris, de quo Tullius, de clar. Orat. cap. 67?

Nec diſſentire ceteros. Non ita ſuffragatur Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* X, 1. *Inveni qui Calvum præferrent omnibus, inveni qui Ciceroni crederent, eum nimiâ contra ſe calumniâ verum ſanguinem perdidiſſe: ſed eſt & ſancta & gravis oratio & caſtigata, & frequenter vehemens quoque. Imitator eſt autem Atticorum, fecitque illi properata mors injuriam, ſi quid adjecturus, non*

ſi quid detracturus fuit. Locum Ciceronis de Calvo vide in Bruto cap. 82.

Ex Cælianis orationibus. Quintilianus, *Inſtit. Orat.* X, 1. *Multum ingenii in Cælio, & præcipuè in accuſando multa urbanitas, dignuſque vir, cui & mens melior, & vita longior contigiſſet.*

Si non univerſæ, at partes earum. Locum hunc in veteribus editionibus corruptum reſtituit Acidalius.

C. *Cæſari.* Dictatori. Pariter Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* X, 1. *C. Cæſar, ſi foro tantùm vacaſſet, non alius ex noſtris contra Ciceronem nominaretur: tanta in eo vis eſt, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixiſſe, quo bellavit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mira ſermonis, cujus propriè ſtudioſus fuit, elegantia.*

Magnitudinem cogitationum. Sic Velleius Paterculus II, 41. Caius Cæſar *animo ſuper humanam & naturam & fidem evectus, magnitudine cogitationum, celeritate bellandi, patientiâ periculorum, Magno illi Alexandro, ſed ſobrio, neque iracundo, ſimillimus.*

Tam hercule. Tam hercule Caium Cæſarem ſuis occupationibus, quàm Brutum Philoſophiæ ſuæ relinquamus. Stoicam philoſophiam ſectatus eſt Brutus, multoſque de eâ libros ſcripſit. Inde & Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* X, 1. In philoſophiâ *egregius, multóque, quàm in orationibus, præſtantior Brutus, ſuffecit ponderi rerum: ſcias eum ſentire, quæ dicit.*

Niſi forte quiſquam. Emendandum videtur, *nec fere quiſquam*, ut Gronovio placuit.

Pro Decio Samnite. Oratio hæc, ut & alia multa Cæſaris ſcripta, periit.

Pro Dejotaro rege. Cauſam tamen *Dejotari*

fideliſſimi atque *optimi regis, ornatiſſimè & copioſiſſimè a Bruto defenſam* ait Cicero, de claris Oratoribus, cap. 5. Immo in Epiſtolis ad Atticum XIV, 1, tradit Julium Cæſarem *animadvertiſſe, cùm* Brutus *pro Dejotaro Nicææ dixerit, valde vehementer eum viſum & libere dicere.* Sed cùm haberetur hic dialogus, aliæ erant Romanorum aures, & ingenioſiores, ac proinde difficiliores.

Bibliothecas. Memorantur adhuc infrà cap. 37.

Menenios & Appios. Menenium Agrippam & Appium Cæcum; de quibus dictum ſuprà cap. 17 & 18.

Studuiſſe. Sic & Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* X, 1. *Multa in Aſinio Pollione inventio, ſumma diligentia: adeò ut quibuſdam etiam nimia videatur, & conſilii & animi ſatis: a nitore & jucunditate Ciceronis ita longè abeſt, ut videri poſſit ſæculo prior.*

Exſurgit toris. Sic Plinius V, Ep. 8, de oratione & hiſtoriâ: *hanc ſæpiùs oſſa, muſculi, nervi; illam tori quidam & quaſi jubæ decent.*

Corvinum. M. Corvinum Meſſalam; de quo Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* X, 1. *At Meſſala nitidus & candidus, & quodammodo præ ſe ferens in dicendo nobilitatem ſuam, viribus minor.* Vide & Plinium V, Ep. 3.

Viderimus, inquam. Pro *inquam*, vel emendandum *in quantum:* eo ſenſu, licèt Corvinum non inſequar, viderimus tamen in quantum judicio ejus vis aut animi, aut ingenii, ſuffecerit: vel fortè legendum, *utinam judicio ejus vis aut animi, aut ingenii ſufficeret.*

Cap. XXII. *Sententias.* Sententiarum ſenſuumque diſcrimen docet Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* VIII, 5. *Conſuetudo jam tenuit, ut mente concepta*

concepta ſenſus vocaremus : lumina autem, præcipuéque in clauſulis poſita, ſententias.

Aurum & gemmæ. Inſignis locus, quo privatam horum temporum elegantiam & opulentiam docemur.

Sæpius liceat. Fortè *libeat*, ut Rodolpho Agricolæ & Lipſio placebat.

Morem Annalium. Hæc cùm eſſent veterum Annalium vitia, ab iis ita ſe vindicavit Tacitus, ut ejus Annalibus nihil ſit acrius, vividius, & ſplendidius.

Terminet. Id quoque ſapienter monet Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* IX, 4. *Verbo ſenſum cludere, multò, ſi compoſitio patiatur, optimum eſt. In verbis enim ſermonis vis ineſt. At ſi id aſperum erit, cedat hæc ratio numeris, ut fit apud ſummos Græcos Latinoſque oratores frequentiſſimè.*

CAP. XXIII. *Rotam fortunæ.* Hæc aliaque frigidiora habet Cicero in Piſonem, cap. 10. *Quis te illis diebus ſobrium, quis agentem aliquid, quod eſſet libero dignum, quis denique in publico vidit? cùm collegæ tui domus cantu & cymbalis perſonaret, cùm ipſe nudus in convivio ſaltaret: in quo ne tum quidem, cùm illum ſuum ſaltatorium verſaret orbem, fortunæ rotam pertimeſcebat.*

Jus Verrinum. Ea quoque, a Verris nomine ad jus e verrinâ, ſeu porcinâ, carne expreſſum alludens, crepat Cicero in Verrem I, 46. *Hinc illi homines erant, qui etiam ridiculi inveniebantur ex dolore: quorum alii, ut audiſtis, negabant mirandum eſſe, jus tam nequam eſſe Verrinum.*

Tertio quoque ſenſu. Senſum hìc & apud Quintilianum, *Inſtitut. Orat.* IX, 4, Gallicè dicimus *une phraſe.*

Lucilium pro Horatio. Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* X, 1. *Lucilius quoſdam ita deditos ſibi adhuc habet amatores, ut eum non ejuſdem modo operis, ſed omnibus poetis præferre non dubitent. Ego quantùm ab illis, tantùm ab Horatio diſſentio,* qui Lucilium fluere lutulentum, *& eſſe aliquid,* quod tollere poſſis, *putat. Nam & eruditio in eo mira, & libertas, atque inde acerbitas, & abundè ſalis. Multò eſt terſior ac purus magis Horatius, & ad notandos hominum mores præcipuus.*

Lucretium pro Virgilio. Neque adhuc Lucretianus ille favor penitus intercidit. In plurimis quidem eminet Lucretius, at in omnibus ferme Virgilius.

Aufidii Baſſi, aut Servilii Noniani. De his duobus hiſtoriæ ſcriptoribus Quintilianus, *Inſtit. Orat.* X, 1. *Servilius Nonianus . . . ipſe a nobis auditus eſt, clari vir ingenii, & ſententiis creber, ſed minùs preſſus, quàm hiſtoriæ auctoritas poſtulat. Quam, paullum ætate præcedens eum Baſſus Aufidius, egregiè, utique in libris belli Germanici, præſtitit, genere ipſo probabilis in omnibus, ſed in quibuſdam ſuis ipſe viribus minor.* De Servilio Noniano plura vide ſuprà Annal. VI, 31. & XIV, 19.

Siſennæ aut Varronis. Varronem, Romanorum eruditiſſimum, nemo non novit. Siſenna, idem eſt, de quo Quintilianus, *Inſtit. Orat.* I, 5. *Siſenna dixit, aſſentio.* & VIII, 3. *Cæcilius ac Siſenna primi dixere, albenti cælo.* Paucis verò Siſennæ indolem expreſſit Cicero, de claris Oratoribus, cap. 64. *L. Siſenna, doctus vir, & ſtudiis optimis deditus, bene latinè loquens, gnarus reipublicæ, non ſine facetiis: ſed neque laboris multi, nec ſatis verſatus in cauſis.*

Fabulantes. Bene. Nam non orabant, ſed fabulabantur.

Non firmitate. Bene Schelius. Male alii, *infirmitate.*

Secunde. Quem valde laudat Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* X, 1. *Julio Secundo ſi longior contigiſſet ætas, clariſſimum profectò nomen oratoris apud poſteros foret. Adjeciſſet enim, atque adjiciebat ceteris virtutibus ſuis, quod deſiderari poteſt. Id eſt autem, ut eſſet multò magis pugnax, & ſæpius ad curam rerum ab elocutione reſpiceret. Ceterùm interceptus quoque magnum ſibi vindicat locum. Ea eſt facundia, tanta in explicando, quod velit, gratia: tam candidum, & lene, & ſpecioſum dicendi genus: tanta verborum, etiam quæ aſſumpta ſunt, proprietas: tanta in quibuſdam ex periculo petitis ſignificantia.*

Dicturi ſint. Rectè enim Quintilianus, *Inſtit. Orat.* III, 1. *Ad poſteros enim virtus durabit, non perveniet invidia.*

CAP. XXIV. *A veſtris Philoſophis.* Academicis ſcilicet.

Ratio temporum. Quam vide ſuprà cap. 17.

CAP. XXV. *Parti ſermonis ejus.* Suprà cap. 18.

Si quominus fatetur. Ita veteres editiones. Bene emendabat Illuſtr. Huetius, *immo nos fatemur*, vel *quominus fateamur;* ut poſtulat orationis ſeries.

Lycurgus. Lyſiæ, Lycurgi, Demoſthenis & Hyperidis, celeberrimorum Græciæ oratorum, vitas ſcripſit Plutarchus, Tom. II, pag. 835 & ſeqq.

Ferunt. Præ ſe ferunt, vel libris ſuis ferunt. Sic ferme ſuprà Hiſt. II, 65, *lætitiam & gratulationem vultu ferens.*

An invideret Ciceroni. Obſervat tamen Illuſtr. Huetius: *Brutus potuit Ciceroni eloquentiam*

invidere, etſi Cæſari tyrannidem non invideret; quam oderat & damnabat.

C. Lælium. De Servio Galbâ dictum ſuprà cap. 18. Eloquentiâ quoque præſtitit C. Lælius; conſul anno Urbis conditæ DCXIV. Sed & ipſe antiquior atque horridior: &, *cùm ſint in dicendo variæ voluntates, delectari mihi magis antiquitate videtur, & lubenter verbis etiam uti paullo magis priſcis.* Cicero de claris Oratoribus, cap. 21.

Non exigit. Illuſtr. Huetius corrigebat, *non exigit id*, vel *non exigunt.*

Cap. XXVI. *C. Gracchi.* Jam laudati ſuprà cap. 18. Eum *præſtantiſſimo ingenio & flagranti ſtudio* fuiſſe, nec *quemquam pleniorem & uberiorem ad dicendum* teſtatur Cicero de claris Oratoribus cap. 33.

L. Craſſi. In Craſſo *erat*, teſte Cicerone; loc. cit. cap. 38, *ſumma gravitas, erat cum gravitate junctus facetiarum & urbanitatis oratorius, non ſcurrilis lepos. Latinè loquendi accurata & ſine moleſtiâ diligens elegantia: in diſſerendo mira explicatio.*

Calamiſtros Mæcenatis. Locum hunc Taciti laudavit Pomponius Sabinus, mediæ ætatis grammaticus. Vide Teſtimonia Veterum. Mæcenatis autem calamiſtros notos pariter ac ridiculos facit Seneca, Ep. 114. *Videbis itaque eloquentiam ebrii hominis involutam, & errantem, & licentiæ plenam. Mæcenas in cultu ſuo. Quid turpius,* « Amne ſilviſque ripâ comantibus » ? *Vide ut* « Alveum lentribus arent, verſoque vado remittant hortos ». *Quid ?* « Si quis feminæ cirro » criſpatæ & labris columbatur ». *Incipitque ſuſpirans, ut* « cervice laxâ feratur » . . . « Nemo » tyranni ». « Irremediabilis factio ». « Rimantur » epulis, lagenâque tentant morbos, & ſæpe

» mortem exigunt » . . . « Genium feſto vix ſuo » teſtem ». « Tenuis cerei fila, & crepacem mo-» lam » . . . « Focum mater aut uxor inveſtiunt ». *Non ſtatim, cùm hæc legeris, occurrit, hunc eſſe, qui, ſolutis tunicis, in Urbe ſemper inceſſerit.* Sed tota hæc epiſtola omnino legenda. Plena eſt rerum, & in artis ſcribendi præceptis eximia.

Tinnitus Gallionis. Gravitatem tamen *Gallionis* laudat Sidonius Apollinaris V, Ep. 10. Sed, corruptâ Sidonii ævo eloquentiâ, gravitas nominabatur oratio antithetis tinniens. Oratoria Gallionis, patris, ſcripta memorat Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* III, 1. Utrum idem ſit, ac Junius Gallio, Senecæ frater, de quo ſuprà Annal. XV, 73, non ſatis compertum. Verè autem dixit Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* II, 3. *Tumidos, & corruptos, & tinnulos, & quocumque alio cacozeliæ genere peccantes, certum habeo non virium, ſed infirmitatis vitio laborare: ut corpora non robore, ſed valetudine inflantur.*

Tenere dicere. Id quoque queritur Plinius II, Ep. 14. *Pudet referre, quæ, quàm fractâ pronuntiatione dicantur; quibus quàm teneris clamoribus excipiantur. Plauſus tantùm, ac ſola cymbala & tympana illis canticis deſunt.*

Caſſium Severum. De cujus ingenio vide notata ſuprà cap. 19.

Quam ſanguinis. Bene quidem. Multum enim dabat ſtomacho, at color & gravitas orationis deerant. Inde plus ei vis, aut roboris, quàm ſanguinis, aut coloris.

Scholaſticorum. Rhetorum, ſeu rhetorices præceptorum; ut infrà cap. 29.

Poſt Gabinianum. Tunc oratoriâ famâ inſignem. Euſebius in Chronic. ad VIII Veſpaſiani annum: *Gabinianus, celeberrimi nominis rhetor, in Galliâ docuit.*

Cap. XXVII. *Solitum tractare.* Vide ſuprà cap. 15; & mox infrà cap. 28 & ſeqq.

Miratus. Fortè emendandum *mirati ſumus.* Intelligi tamen poteſt, *miratus ſum.* Ni fortè conjiciendum, *cauſas exquirimus, quas te ſolitum tractare, paullo antè dixiſti, planè mitiore eloquentiâ, & temporum noſtrorum, iratus antequam te Aper*, &c. Quâ de re plura dixi in priore Taciti editione, Tom. IV, pag. 252.

Cap. XXVIII. *Corneliam Gracchorum.* Cicero de clar. Orat. cap. 27. *Fuit Gracchus diligentiâ Corneliæ matris a puero doctus, & Græcis literis eruditus:* deinde cap. 58. *Legimus epiſtolas Corneliæ, matris Gracchorum; apparet filios non tam in matris gremio educatos, quàm in ſermone matris.* De laudibus Corneliæ plura habet Plutarchus in Gracch. pag. 836. Ei ſtatua Romæ poſita, de quâ Plin. XXXIV, 6. *Exſtant Catonis in cenſurâ vociferationes, mulieribus Romanis in provinciis ſtatuas poni. Nec tamen potuit inhibere, quò minùs Romæ quoque ponerentur, ſicuti Corneliæ Gracchorum matri, quæ fuit Africani* (Scipionis majoris) *prioris filia. Sedens huic poſita, ſoleiſque ſine amento* (id eſt, *ſine loro*) *inſignis; in Metelli publicâ porticu: quæ ſtatua nunc eſt in Octaviæ operibus.*

Aureliam Cæſaris. Aurelia C. Julii Cæſaris, dictatoris, mater. Vide Stemma Cæſarum, num. 2, ſuprà Tom. II, pag. 403.

Atiam. De Atiâ, Auguſti matre, dictum quoque in Stemmate Cæſarum, num. 14.

Cap. XXIX. *Et erroribus.* Hac de re, ſicut de ceteris omnibus, quæ ad optimam liberorum educationem pertinent, vide Plutarchum, Tom. II, pag. 1. Περὶ παίδων ἀγωγῆς.

Infante Domino. Egregiè Juvenalis, Satyr. XIV, 44.

Nil dictu fœdum viſuque hæc limina tangat,
Intra quæ puer eſt: procul hinc, procul inde puellæ
Lenonum, & cantus pernoctantis paraſiti.
Maxima debetur puero reverentia. Si quid
Turpe paras, nec tu pueri contempſeris annos:
Sed peccaturo obſiſtat tibi filius infans.

Alia plurima & egregia de hoc argumento ibidem vide.

Libertati. Libertatem pro licentiâ effrenique libidine uſurpavit quoque Tullius.

Hiſtrionalis favor. Qui Romæ vigebat maximè. Inde Petronius in Satyrico, cap. 5, ſtudioſum juvenem monet,

Neve plauſor in ſcenâ
Sedeat redemptus hiſtrioniæ addictus.

Ambitione ſalutantium. Malè, *ſalutantium.* Optimè emendant Acidalius, Schelius & Schultingius, *ſalutationum.* Præceptores enim ſalutabant parentes, liberis adulabantur, ſicque diſcipulos colligebant.

Statim docuero. Vide infrà cap. 35.

CAP. XXX. *Brutus inſcribitur.* Exſtat adhuc liber optimus, nec umquam ſatis laudandus legenduſque, qui *Brutus*, ſeu *de claris Oratoribus*, inſcribitur.

Q. Mucium. Quintum Mucium Scævolam; de quo Cicero, *de claris Orat.* cap. 89, *Ego autem, juris civilis ſtudio, multùm operæ dabam Q. Scævolæ, P. F.* Memoratur quoque in Digeſt. libr. I, Tit. 2, *de Origine Juris*, Leg. 2, *ex Pomponio*, num. 45.

Philonem Academicum. Cicero loc. cit. *Eodem-*

que tempore, cùm princeps Academiæ Philo . . . a Romam veniſſet, totum ei me tradidi.

Diodotum Stoicum. Quem laudat Cicero, ibid. cap. 90, *Eram cum Stoico Diodoto . . . a quo cùm in aliis rebus, tum ſtudioſiſſimè in dialecticâ exercebar.*

Contentum. Cicero ibid. cap. 91. *Itaque cùm eſſem biennium verſatus in cauſis, & jam in foro celebratum meum nomen eſſet, Româ ſum profectus. Cùm veniſſem Athenas, ſex menſes cum Antiocho, veteris Academiæ nobiliſſimo & prudentiſſimo philoſopho, fui. . . . Eodem tamen tempore Athenis apud Demetrium Syrum veterem & non ignobilem dicendi magiſtrum, ſtudioſè exercere ſolebam. Pòſt a me Aſia tota peragrata eſt, cum ſummis quidem oratoribus, quibuſcum exercebar ipſis lubentibus.*

Dialecticæ. De quâ Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* XII, 2, *Hæc pars dialectica, ſive illam dicere malimus diſputatricem, eſt utilis ſæpe & finitionibus, & comprehenſionibus, & ſeparandis, quæ ſunt differentia, & reſolvenda ambiguitate, & diſtinguendo, dividendo, illiciendo, implicando. . . . Jam quidem pars illa moralis, quæ dicitur Ethice, certè tota oratori eſt accommodata.*

Moralis partis. Cicero, de Fato, cap. 1. *Nos eam partem philoſophiæ, de moribus appellare ſolemus: ſed decet augentem linguam Latinam nominare moralem.*

CAP. XXXI. *Controverſiis.* Quales adhuc exſtant Senecæ controverſiæ, & Quintiliani declamationes.

His artibus. Nec aliter Petronius, in Satyrico, cap. 5.

Mox & Socratico plenus grege, mittat habenas
Liber, & ingentis quatiat Demoſthenis arma.

Mutuabimur a Peripateticis. Locum hunc reſtituimus ex Mſſ. Vatic. Vide priorem Taciti editionem, Tom. IV, pag. 253.

Paratos jam locos. His de locis libros octo Topicorum edidit Ariſtoteles, Peripateticorum princeps. Vide & Ciceronem, Topic. cap. 1 & 2.

Academici pugnacitatem. Academicis enim *mos eſt in utramque partem diſſerendi; quod ad exercitationem forenſium cauſarum proximè accedit.* Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* XII, 2. Quænam philoſophiæ ſecta magis ad eloquentiam conferat ibi expendit. Peripateticam & Academicam anteponebat Cicero libr. III, de Oratore.

Honeſtas quaſdam exclamationes. Exclamationes illas ἀνακραυγάσματα ἱερὰ appellabat Epicurus, iiſque ſæpiſſimè utebatur. Exempla ſuppeditat vita Epicuri apud Diogenem Laertium, libr. 10. Vide quoque notas Caſauboni, cap. 5. Metrodorus autem diſcipulus fuit Epicuri. Utriuſque herma, conjunctis capitibus, repertus eſt anno 1743 Romæ in Liberianæ Baſilicæ fundamentis, ut docet P. Galeotti, *Ficoroni Gemmæ illuſtratæ*, pag. 136.

Artes audire. Veriùs, *adire.*

CAP. XXXII. *Simplex quiddam.* Sufficere ut, cùm tempus reſque poſtulant, ſimplicia quædam & uniformia artium principia a peritis doceamur.

Sine ingenuitate. Ingenuitas ſervituti opponitur. *Ingenui ſunt, qui ex matre liberâ nati ſunt,* Digeſt. libr. I, *de Statu hominum*, Leg. 5, *ex Marciano.*

Memoriæ proditum eſt. Idem prodit Quintilianus, *Inſtit. Orat.* XII, 2. *Conſtat Demoſthenem, principem omnium Græciæ oratorum, dediſſe operam Platoni. Nam M. Tullius, non tantum ſe debere ſcholis rhetorum, quantum Academiæ*

ſpatiis, frequenter ipſe teſtatus eſt. Neque ſe tanta in eo umquam fudiſſet ubertas, ſi ingenium ſuum conſepto fori, non ipſius naturæ finibus terminaſſet.

Hoc audirent. Mallem, *fortè hæc audierint.*

Cap. XXXIII. *Facultate.* Facultate dicendi. Sic ab Aſinio Pollione egregiè dictum: *Commodè agendo factum eſt, ut ſæpe agerem: ſæpe agendo, ut minus commodè: quia ſcilicet aſſiduitate nimia facilitas magis quàm facultas, nec fiducia, ſed temeritas paratur.* Facultatem quoque pro ex temporali dicendi facilitate uſurpavit Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* II, 4.

Niſi ut. Mallet Illuſtr. Huetius, *niſi &.*

Propriæ circa oratoriam. Emendandum videtur, *propriæ oratorum.*

Cap. XXXIV. *Nec adverſarii.* Nec deerant adverſarii & æmuli, qui ferro, non rudibus dimicabant.

Non rudibus. Rudis, erat virga, quâ gladiatorum tirones exercebantur, antequam ferro mucronibuſque dimicarent.

Nec bene dicta. Emendabat Rodolphus Agricola, *Nec bene nec malè dicta.* Ad ſenſum appoſitè.

Solus ſtatim & unus. Bene Illuſtr. Huetius: *Non hoc ſibi vult nullum alium præter ipſum cuicumque cauſæ parem fuiſſe, ſed quamcumque cauſam ad eum detuliſſet, ſolum ipſum, nullo in ſubſidium aſſumpto, nullius advocato auxilio, ſuſtinere ipſam potuiſſe.*

Nonodecimo. Error aliquis in numeris irrepſit. Natus eſt enim L. Craſſus, teſte Cicerone de clar. Orat. cap. 43, Q. Cæpione & C. Lælio conſulibus, anno Urbis conditæ DCXIV. Conſul fuit C. Papirius Carbo anno U. C. DCXXXIV. Anno

ſequenti Carbonem accuſavit Craſſus annos natus unum & viginti, ut ipſe teſtatur apud Ciceronem libr. III, *de Oratore*, cap. 74, ipſe *omnium maturrimè ad publicas cauſas* acceſſi, *annoſque natus unum & viginti nobiliſſimum hominem & eloquentiſſimum in judicium* vocavi. Poſtea maturiùs oratum fuiſſe teſtis eſt Plinius V, Ep. 8, qui *undeviceſimo ætatis anno dicere in foro* cœpit. Nobis quoque non defuere præmaturæ eloquentiæ exempla. Viſus eſt ſuperiore ſæculo Jacobus Corbin, quem Senatus Pariſienſis in album advocatorum retulit annos tantùm tredecim natum : primam cauſam publicè egit die primâ menſis Aprilis, anno 1632, ætatis ſuæ quartodecimo.

Uno & vigeſimo. Julius Cæſar natus eſt anno U. C. DCLIV, Cornelium Dolabellam, conſularem & triumphalem virum, repetundarum poſtulavit anno U. C. DCLXXVII, ut videtur ex Suetonio in Jul. IV, & ex Plutarcho in Jul. pag. 708. Ergo tunc viginti tres, aut viginti quatuor annos natus erat Cæſar.

Calvus Vatinium. De Calvo dictum ſuprà cap. 17. Is Vatinium de ambitu accuſavit. Paucis Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* XII, 6, *Calvus, Cæſar, Pollio, multùm ante quæſtoriam omnes ætatem graviſſima judicia* ſuſceperunt.

CAP. XXXV. *Scenas ſcholaſticorum*. Bene Lipſius: *Appoſitè ſcenas appellat, loca in quibus fucata illa & perſonata eloquentia exercetur velut per luſum.*

Ciceronis tempora. Rhetores Româ pulſi ſunt Valerio Meſſalâ & Fannio Strabone, conſulibus, anno U. C. DXCIII, Gellius XV, 11. Natus eſt verò Tullius, Q. Cæpione & Q. Serrano, conſulibus, anno U. C. DCXLVIII, teſte eodem Gellio XV, 28.

L. Craſſo & Domitio. Anno U. C. DCLXII censores fuere Lucius Licinius Craſſus & Cneius Domitius Ahenobarbus: quorum memoria exſtat in nummis familiæ Domitiæ, L. LIC. CN. DOMIT. Eorum decretum de rhetoribus refert Suetonius, de clar. Rhet. cap. 1. *Renuntiatum eſt nobis eſſe homines, qui novum genus diſciplinæ inſtituerunt: ad quos juventus in ludos conveniat: eos ſibi nomen impoſuiſſe Latinos rhetoras: ibi homines adoleſcentulos totos dies deſidere. Majores noſtri, quæ liberos ſuos diſcere, & quos in ludos itare vellent, inſtituerunt. Hæc nova, quæ præter conſuetudinem ac morem majorum fiunt, neque placent, neque recta videntur. Quapropter & iis qui eos ludos habent; & iis qui eò venire conſueverunt, videtur faciendum, ut oſtendamus noſtram ſententiam, Nobis non placere.* Vide & Gellium XV, 11.

Ludum impudentiæ. Cicero libr. III, *de Oratore*, cap. 94, L. Craſſum hac de re ita loquentem inducit: *Hos verò novos magiſtros* nihil *intelligebam poſſe docere, niſi ut auderent: quod, etiam cùm bonis rebus conjunctum, per ſeipſum eſt magnopere fugiendum. Hoc cùm unum traderetur, & cùm impudentiæ ludus eſſet, putavi eſſe cenſoris, ne longiùs id ſerperet, providere.*

Suaſoriæ & controverſiæ. Exſtant adhuc M. Annæi Senecæ, rhetoris, ſuaſoriarum liber unus, controverſiarum libri decem.

Per fidem. Exclamatio, ut *proh fidem! Dii!*

Tyrannicidarum præmia. Præmia, quæ, occiſo tyranno, tyrannicidæ petebant. Hujus argumenti, eorumque quæ ſequuntur, quæque adoleſcentibus proponi numquam debuiſſent, exempla manent plurima in Senecæ, Quintiliani & Calpurnii Flacci declamationibus.

Vitiatarum electiones. Frequens enim in his ſcholis declamationum materia, raptæ, quæ raptoris mortem, vel nuptias optabant. Inde vitiatarum electiones.

Peſtilentiæ remedia. Abſurda hæc argumenta jam exſibilaverat Petronius in Satyrico, cap. I. *Ideo ego adoleſcentulos exiſtimo in ſcholis ſtultiſſimos fieri, quia nihil ex iis, quæ in uſu habemus, aut audiunt, aut vident, ſed piratas cum catenis in litore ſtantes, & tyrannos edicta ſcribentes, quibus imperent filiis ut patrum ſuorum capita præcidant; ſed reſponſa in peſtilentiam data, ut virgines tres aut plures immolentur, ſed mellitos verborum globulos, & omnia dicta factaque quaſi papavere & ſeſamo ſparſa. Qui inter hæc nutriuntur, non magis ſapere poſſunt, quàm bene olere qui in culinâ habitant.* Talia quoque & abſurda argumenta repudiavit Quintilianus, *Inſtit. Orat.* II, 10, *Sint ergo & ipſæ materiæ, quæ fingentur, quàm ſimillimæ veritati. Nam magos, & peſtilentiam, & reſponſa, & ſæviores tragicis novercas, aliaque magis adhuc fabuloſa, fruſtra inter ſponſiones & interdicta quæremus.* Fingebant enim iſti rhetores peſtilentiæ tempore adiri oracula, vates conſuli, reſponderi immolandam virginem, aliave ſimilia, quæ mirum in modum exaggerabant.

Ventum eſt. Hìc multa periere: extrema ſcilicet ſermonis Meſſalæ, integra Julii Secundi oratio: initia quoque periere in ſermone Materni, ad quem hæc referas, *rem cogitare, nihil humile*, &c. Ne hiulca maneret pars illa dialogi utiliſſima, & oratoriam artem ex uſu Romanorum hujuſque ſæculi moribus explicarem, opus fuit defectum hunc locum ſupplere. Idque tantò libentiùs præſtiti, quòd in priore Taciti editione curas huc non extenderam.

CAP. 1. *Juvenes puerilibus inſtitutis.* Hæc prima ſunt Supplementi noſtri verba, quæ ſatis indicat ipſa dialogi ſeries.

Umbratici doctores. Umbraticos illos doctores eorumque vitia irrident Petronius initio Satyrici & Plinius Ep. II, 14.

CAP. 2. *Longâ ac ſeverâ.* Hæc vitia arguit Petronius, loc. cit. *Parentes objurgatione digni ſunt, qui nolunt liberos ſuos ſeverâ lege proficere. Primùm enim ſicut omnia, ſpes quoque ſuas ambitione donant: deinde cùm ad vota properant, cruda adhuc ſtudia in forum propellunt, & eloquentiam, quâ nihil eſſe majus confitentur, pueris induunt adhuc naſcentibus. Quod ſi paterentur laborum gradus fieri, ut ſtudioſi juvenes lectione ſeverâ mitigarentur, ut ſapientiæ præceptis animos componerent, ut verba atroci ſtylo effoderent, ut quod vellent imitari diu audirent, ſibi nihil eſſet magnificum quod pueris placeret.*

CAP. 3. *Ad Maternum & Secundum converſus.* Id poſtulat ſuperior dialogi pars.

CAP. 4. *In ſcholis rhetorum.* Inde Petronius loc. cit. *Pace veſtrâ liceat dixiſſe, primi omnem eloquentiam perdidiſtis. Levibus enim atque inanibus ſonis ludibria quædam excitando effeciſtis, ut corpus orationis enervaretur & caderet.... Grandis, &, ut ita dicam, pudica oratio non eſt maculoſa, nec turgida, ſed naturali pulchritudine exſurgit. Nuper ventoſa iſta & enormis loquacitas Athenas ex Aſiâ commigravit &c.*

CAP. 5. *L. Annæi Senecæ.* Ejus virtutes vitiaque diligenter notavit Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* X, 1.

CAP. 6. *Nova hæc orationis ſpecies.* Ita placuit Senecæ ingenium, ut poſtea ii ipſi, qui Ciceronem laudabant, & eloquentiæ laudem affectabant, in Senecæ imitationem ſemper reciderent, ejuſque floſculos ſectarentur. Nec umquam, dum adhuc ſtetit Romanum imperium, revixit eloquentia.

CAP. 7. *Ejus filiorum.* Titi & Domitiani. Uterque literarum ſtudiis *inclaruit.*

Aliquo conſulari producente. Hæc quidem fusè explicat Plinius Ep. II, 14. Eumdem eâ de re adhuc vide Ep. VIII, 14.

CAP. 8. *Largius Licinius.* Plinius, Ep. II, 14. *Primus hunc audiendi morem induxit Largius Licinius: hactenus tamen, ut auditores corrogaret. Ita certè ex Quintiliano, præceptore meo, audiſſe memini.*

Domitius Afer. Jam ſæpe laudatus. Vide & ſuprà Annal. IV, 52. & XIV, 19.

Conducti & redempti. Nomenclatores ſuos ternis denariis, *Gallicæ monetæ libris 2 cum aſſibus ferme 7*, ad laudandum tractos memorat Plinius, Ep. II, 14. Tam exiguâ mercede parabatur apud imperitos diſertiſſimi fama. Penes autem peritos tantò major erat contemptus. Unde Plinius, ibid. *Scito eum peſſimè dicere, qui laudabitur maximè.*

Laudicenos. Plinius, ibid. *Inde jam non inurbanè* σοφοκλεῖς *vocantur: iiſdem Latinum nomen impoſitum eſt laudiceni: & tamen creſcit in dies fœditas utrâque linguâ notata.* Inter acclamationes præcipua erat σοφῶς. Inde Martialis, Epigramm. I, 50.

Mercetur alius grande & inſanum ſophos.

Ideoque dicebantur σοφοκλεῖς.

Cap. 9. *Haud miror, Materne.* Maternum dialogo finem impoſuiſſe videre eſt ex iis quæ ſequuntur.

Cap. 10. *Ut modò dixi.* Vide ſuprà cap. XI & XII.

Cap. 11. *Unus eminere cœpit.* Quintilianus tum Romæ profitebatur rhetoricam artem. Exſtant adhuc ejus Inſtitutiones oratoriæ, optimum præſtantiſſimumque artis monumentum.

Cap. 12. *Patitur exemplar.* Ea lex apud Græcos, apud Romanos viguit. Viget & apud nos. Utinam non vigeat ſemper; deturque nobis vincere egregia, quæ tulimus, exemplaria.

Cap. 13. *Eloquentiâ ſuâ.* In acerrimis tantùm ingeniis, & ex acerrimis cauſis, naſcitur eloquentia. Nihil autem libertate acrius.

Cap. 14. *Ob patriam tantùm & publicam.* Hæc ſunt ſuprema Supplementi noſtri verba ab iis ipſis, quæ mox ſequuntur, ſatis indicata.

Rem cogitare, nihil humile. Hactenus Dialogum ſupplevi. Ea autem verba Taciti ſunt.

Cap. XXXVI. *Conſecuti ſunt.* Vide quæ hac de re dicta ſunt ſuprà Annal. XI, 7.

Beata republica. Hæc ad Principum, ac maximè ad Veſpaſiani Imperatoris laudes referas.

Domibus inimicitiæ. Quia inviſæ præpotentes domus.

Apud principes. Sic infrà cap. 40, P. Scipio, Sylla, Pompeius, *principes viri* appellantur.

Exterarum nationum. Urbes, provinciæ, nationes exteræ, patronos ſuos Romæ habebant. Exemplum vidimus ſuprà pag. 345, not. 1.

Niſi qui. Emendandum, *niſi quis;* ut rectè annotavit Lipſius.

Teſtimonia. Tunc ergo in publicis judiciis non abſentes nec per tabellam teſtimonia dare, ſed coram & præſentes dicere cogebantur. Quo in uſu plurimum valebat eloquentia. De his teſtimoniis Quintilianus, V, 7. *Maximus tamen patronis circa teſtimonia ſudor eſt. Ea dicuntur aut per tabulas, aut a præſentibus. Simplicior contra tabulas pugna. Minor enim pudor, & pro diffidentiâ premitur abſentia.... Cum præſentibus verò ingens dimicatio eſt, ideoque velut duplici contra eos, proque his acie confligitur, actionum, & interrogationum.*

In publicis. Rodolphus Agricola ſupplet, *in publicis judiciis.* Erneſtus emendat, *in judiciis.*

Et commoda. Hæc redundare videntur. Ni fortè ſit emendandum, *nec modò diſertum haberi*, &c.

Cap. XXXVII. *A Muciano.* Cujus frequens fuit mentio in Hiſtoriarum libris. Ejus mores vide Hiſt. II, 5.

Actorum libris. Ergo collecta veterum oratorum acta libris undecim, eorumque epiſtolæ tribus libris.

M. Craſſum. M. Craſſi ingenium eloquentiamque exprimit Cicero, *de claris Oratoribus*, cap. 66. Ibidem & in libris *de Oratore*, videre eſt laudes Lentulorum, Metellorum, Lucullorum & Curionum.

Aut formula. De formulâ dictum ſuprà cap. 1. Quæſtiones autem de interdictis & furtis vide in Digeſt. libr. XLIII, Tit. 1. & libr. XLVII, Tit. 2.

Nihil tale patimur. Hæc ad Veſpaſiani laudem adhuc pertinent. Vide jam dicta cap. ſup.

Adverſus tutores ſuos. Demoſthenes, annos ſeptem natus, patrem amiſit: tutores habuit Aphobum, Therippidem, & Demophontem; quos, cùm rem pupillarem ſuos in uſus vertiſſent, malè adminiſtratæ tutelæ accuſavit, reoſque peregit anno ætatis ſuæ ſeptimodecimo. Exſtant adhuc tres ejus orationes adversùs Aphobum. Demoſthen. pag. 895 & ſeqq.

Circumdederunt. Sic ſuprà in Vit. Agric. XX. *Egregiam famam paci circumdedit*.

Exſtitit. Placebat Lipſio, *exſiſtit*.

Eo acrior. Eò acrior eſt orator, qui pugnas illas aſperas ſibi deſumpſerit, tantò altior eſt & excelſior; & illis nobilitatus criminibus, *meliùs* diſcriminibus, in ore hominum agit, quorum ea eſt natura, ut tuta ſpernant, ſecura velint. Tuta dicuntur, quæ ſunt ſine diſcrimine, ſecura, quæ cum diſcrimine. Legendum *diſcriminibus* jam monuere Lipſius & Latinus Latinius.

Cap. XXXVIII. *Aptior eſt veritati, eloquentiam tamen*. Locum hunc optimè reſtituit Rodolphus Agricola; faventque Mſſ. Vatic.

Intra pauciſſimas horas. Sic, cùm Julium Baſſum, repetundarum reum, defenderet Plinius, *e lege accuſator ſex horas, novem reus* accepit, Plin. IV, Ep. 9. Adeò jam circumſcripta erant dicendi tempora; quæ poſtea magis adhuc coarctata. Id queritur Plinius VI, Ep. 2. *Increbuit paſſim & invaluit conſuetudo, binas vel ſingulas clepſydras interdum & dimidias, & dandi, & petendi. Nam & qui dicunt, egiſſe malunt, quàm agere; & qui audiunt, finire, quàm judicare. Tanta negligentia, tanta deſidia, tanta denique irreverentia ſtudiorum periculorumque eſt. An nos ſapientiores majoribus noſtris? nos legibus ipſis juſtiores, quæ tot horas, tot dies, tot comperen-*

dinationes largiuntur! hebetes illi & ſupra modum tardi! Nos apertiùs dicimus, celeriùs intelligimus, religioſiùs judicamus, qui paucioribus clepſydris præcipitamus cauſas, quàm diebus explicari ſolebant! .... Temerarium exiſtimo, divinare quàm ſpatioſa ſit cauſa inaudita, tempuſque negotio finire, cujus modum ignores: præſertim cùm primam religioni ſuæ judex patientiam debeat, quæ pars magna juſtitiæ eſt.

Comperendinationes. *Comperendinatio eſt ab utriſque litigatoribus invicem ſibi denunciatio in perendinum*, ſeu tertium, *diem*, Aſconius Pedianus in Accuſat. Verris, pag. 75.

Tertio conſulatu. Tertium conſulatum iniit Cneius Pompeius anno Urbis conditæ DCCII, ante Chriſtum 52; primò ſine collegâ: deinde collegam adſumpſit Q. Metellum Scipionem.

Cauſæ centumvirales. Quæ coram centumviris agebantur. De his dictum ſuprà cap. 7.

Pro heredibus Urbiniæ. Quintilianus, *Inſtitut. Orat.* IV, 1. *Aſinius pro Urbiniæ heredibus Labienam, adverſarii patronum, inter argumenta malæ cauſæ poſuit.* De totâ lite vide eumdem Quintilianum, ibid. VII, 2.

CAP. XXXIX. *Penulas iſtas.* Penulæ iſtæ oratorum penulis viatorum, Gallicè *des manteaux*, non abſimiles fuiſſe videntur. De his Cicero, pro Milone, cap. 20. *Quid minùs promptum pugnæ? cùm penulâ irretitus, rhedâ impeditus, uxore pæne conſtrictus eſſet.* Non inelegantem de penulâ diſſertationem ſcripſit Joannes Baptiſta Donius.

Auditoria & tabularia. De auditoriis jam actum ſuprà cap. 9 & 34. Tabularia verò, loca erant, ubi tabulæ æraque publica adſervabantur, quibus leges, forma agrorum, aliaque id genus continebantur, quæque in controverſiis inſpiciebantur,

ut videre eſt in Digeſt. libr. XLVIII, Tit. 13. Ad legem Juliam Peculatûs, Leg. 8, *de Tabulis*. Porro in his auditoriis & tabulariis cauſæ explicabantur, non verò orabantur. Ac proinde nullus eloquentiæ impetus, nullus calor, vigor nullus: quâ de re vide elegantiſſimam Plinii epiſtolam II, 19.

Patronus indicit. Cl. Morabin, emendat, *patrono*: Cl. de la Monnoye, *patronis*. Fortè tamen, ob verborum compagem, quæ vix mutationem patitur, nihil hìc peccat. Sed patronus, qui cauſam præcipitare volebat, probationibus & teſtibus, quaſi causâ ſatis cognitâ, nec refragantibus judicibus, ſilentium indicebat.

Ac alter. Mallem, *aut alter*. Sic enim loquebantur antiqui; & particulâ *ac* ante vocalem abſtinebant.

Adſiſtit. Contrà verò olim auditorium ſemper plenum, ſemper novum, ut vidimus ſuprà cap. 34.

L. Beſtiam. Oratio Ciceronis pro L. Beſtiâ periit: ceteræ, quæ hìc memorantur, vel mutilæ, vel refectæ. Una in Vatinium exſtat integra. De oratione pro Beſtiâ vide Ciceronem ad Quintum Fratrem III, Ep. 2.

Cap. XL. *Hiſtriones auribus*. Meliùs ſanè, *auribus hiſtriones*.

Pateretur & leges. Non tanti fuit reipublicæ Tiberii & Caii Gracchorum eloquentia, ut ſeditioſas eorum leges pateretur.

Nec bonæ. Meliùs, *nec bene*. Favet Mſ. Vatic. 1862, in quo quidem ſcriptum, *bonæ*, ſed ſuprà ſcriptum, *bene*.

Tali exitu. Scelere Antonii peremptus. Vide Velleium Paterculum II, 66.

Cap. XLI. *Quod ſupereſt ex antiquis oratoribus*.

Forum ipſum, quod ſupereſt ex antiquis oratoribus, non eſt argumentum emendatæ & ad votum compoſitæ civitatis. Malè libri editi, *quod ſupereſt antiquis oratoribus*. Emendabat Gronovius, *antiqui*. Multò probabilius eſt excidiſſe præpoſitionem *ex*.

Sapientiſſimus & unus. Laus eſt Veſpaſiani, qui in nummis appellatur, ADSERTOR LIBERTATIS PVBLICAE. FELICITAS PVBLICA. FIDES FELICITATIS. Inde cùm Plinius II, 7, innumerabilia deorum agmina a mortalibus reperta memoraſſet, addit: *Deus eſt mortali juvare mortalem, & hæc ad æternam gloriam via. Hac proceres iere Romani: hac nunc cæleſti paſſu cum liberis ſuis vadit maximus omnis ævi rector Veſpaſianus Auguſtus feſſis rebus ſubveniens*.

CAP. XLII. *Plura dici vellem*. Inde quidam opinantur alterum habitum fuiſſe dialogum, qui periit. At in his diſputationibus cùm & modeſtiæ ſit, ut nemo ſe victorem arrogantiùs prædicet, & humanitatis, ut nemo ſe victum fateatur, ſic ſæpe concluduntur, quaſi adhuc anceps ſit quæſtio, & enucleatiùs explicanda. Nec aliter apud Ciceronem de Naturâ deorum, III, 40, Balbus, Cotta & Velleius diſcedunt. Integer ergo eſt ex hac parte dialogus. Utinam alia multa, quæ notavimus ſuprà cap. 35, non periiſſent! Ut in Annalium Hiſtoriarumque libris abſolutiſſimum habemus politicæ artis monumentum, in libro de Moribus Germanorum egregium humanitatis rudimentum, noſtrarumque legum fundamentum, in Vitâ Cn. Julii Agricolæ ſplendidum cultiſſimæ virtutis exemplum, ita quoque in Dialogo de Oratoribus haberemus optimum literarum documentum, validiſſimumque

ingeniorum incitamentum. Ut ut eſt, manet adhuc in hoc Dialogo uberrima præceptorum ſeges, quibus literæ ad meliora promoveantur. Sic in uno Tacito reperimus quomodo regantur imperia, formentur homines, inſtituantur leges, alantur virtutes, vigeant literæ. Quæ, cùm ſint in vitæ utilitates voluptateſque fecundiſſima, ſi hac noſtrâ opellâ inclaruere, magiſque invaleſcunt, nec nos, nec poſteros laboris noſtri pœnitebit. Supremum id nobis votum.

APPENDIX
CHRONOLOGICA.

APPENDIX hæc Chronologica ſummam, quâ Cornelius Tacitus in ſcribendâ hiſtoriâ uſus eſt, artem reteget. Triſtia enim & ſæva tempora curſaturus, ita totius ævi Romani molem complexus eſt, ut aſſiduâ temporum, rerum, hominum, eventuumque comparatione, & ab hiſtoriâ tædium amoverit, & legentium animos ad ſcelerum odia, ſtudia virtutis, atque eximiam in adverſis ac ſecundis rebus prudentiam erexerit. Multos quoque juvabit noſſe, quomodo Tacitus præcipuas variaſque populi Romani res ſpectaverit. Potuiſſem equidem altiùs veterem memoriam repetere, & quæ de Moſe, Bocchori, Rhamſe, Cyro, aliiſque populorum antiquitatibus memorat, colligere. At hæc disjecta nimis, jamque innoteſcunt, nec in tantas patent utilitates. Sit ergo ſatis Romana tantùm

tempora relegere, eaque in brevi quaſi tabellâ repræſentare, uſque ad Auguſti finem, quo plenior fluit Annalium & Hiſtoriarum narratio.

APPENDIX

APPENDIX
CHRONOLOGICA.

Annus Urbis conditæ i.
Ante Chriſtum 753.

Romulus Urbis Romæ conditor. Tacit. Annal. IV, 9.

Pomerium Urbis a Romulo poſitum. Annal. XII, 24.

Urbem Romam a principio reges habuere. Annal. I, 1.

Romulus, ut libitum, imperitat. Annal. III, 26.

Annus U. C. ii. *Ante Chriſtum* 752.

Romulus patres legit. Eæ patriciorum familiæ, dictæ poſtea *majorum gentium*. Annal. XI, 25.

Annus U. C. vi. *Ante Chriſtum* 748.

Ædem Statoris Jovis vovet Romulus. Annal. XV, 41.

Annus U. C. vii. *Ante Chriſtum* 747.

Capitolium a T. Tatio Urbi additum. Annal. XII, 24.

Tatius, retinendis Sabinorum ſacris, ſodales Tatios inſtituit. Annal. I, 54. Hiſt. II, 95.

ANNUS U. C. XVI. *Ante Chriſtum* 738.

Romulus tantùm ſapientiâ valet, ut pleroſque populos eodem die hoſtes, dein cives habeat. Annal. XI, 24.

ANNUS U. C. XXXIX. *Ante Chriſtum* 715.

Quirinus deûm numero additus. Annal. IV, 38.

ANNUS U. C. XL. *Ante Chriſtum* 714.

Numa religionibus & divino jure populum devincit. Annal. III, 26.

Numæ regia. Annal. XV, 41.

ANNUS U. C. LXXXV. *Ante Chriſtum* 669.

Sacra piaculaque ex legibus Tulli regis inſtituta. Annal. XII, 8. III, 26.

ANNUS U. C. CXV. *Ante Chriſtum* 639.

Reperta quædam ab Anco divini juris. Annal. III, 26.

ANNUS U. C. CXL. *Ante Chriſtum* 614.

Equorum certamina a Thuriis accita. Annal. XIV, 21.

ANNUS U. C. CXLI. *Ante Chriſtum* 613.

Capitolium vovet Tarquinius Priſcus rex, bello Sabino; jacitque fundamenta, ſpe magis futuræ magnitudinis, quàm quò modicæ adhuc populi Romani res ſufficerent. Hiſt. III, 72.

ANNUS U. C. CLXXVII. *Ante Chriſtum* 577.

Servius Tullius ſanctor præcipuus legum fuit, queîs etiam reges obtemperarent. Annal. III, 26.

Templum Lunæ a Servio Tullio ſacratum. Annal. XV, 41.

Annus U. C. clxxxiii. *Ante Chriſt.* 571.

Servius Tullius, ſociorum ſtudio, Capitolium exſtruere adgreditur. Hiſt. III, 72.

Annus U. C. ccxxv. *Ante Chriſtum* 529.

Tarquinius Superbus, captâ Sueſſâ Pometiâ, Capitolium exſtruit: haud perfecit. Sed gloria operis libertati reſervata. Hiſt. III, 72.

Annus U. C. ccxliv. *Ante Chriſtum* 510.

Tarquinii exacti. Annal. XI, 22.

Annus U. C. ccxlv. *Ante Chriſtum* 509.

Libertatem & conſulatum L. Brutus inſtituit. Annal. I, 1.

Brutus patrum numerum ſupplet. Ex familiæ *minorum gentium* appellatæ. Annal. XI, 25.

Annus U. C. ccxlvii. *Ante Chriſtum* 507.

Horatius Pulvillus, iterum conſul, Capitolium dedicat, eâ magnificentiâ, quam immenſæ poſtea populi Romani opes ornarent potiùs, quàm augerent. Hiſt. III, 72.

Urbs Porſenæ dedita, Tuſciſque dati obſides. Hiſt. III, 72. Annal. XI, 24.

Annus U. C. ccl. *Ante Chriſtum* 504.

Attus Clauſus, origine Sabinâ, gentis Claudiæ auctor. Annal. IV, 9. XI, 24.

Patricii Claudii ab Atto Clauſo continui duravere ſine ullâ adoptione, uſque ad Domitium a Claudio, Principe, adoptatum. Annal. XII, 25.

Annus U. C. cclvi. *Ante Chriſtum* 498.

Dictaturæ ad tempus ſumptæ. Annal. I, 1.

Annus U. C. cclviii. *Ante Chriſtum* 496.

A. Poſtumius, dictator, Libero Liberæque & Cereri ædem juxta Circum maximum vovet. Annal. II, 49.

Annus U. C. cclxxvii. *Ante Chriſt.* 477.

Cremerenſis clades. Hiſt. II, 91.

Annus U. C. ccc. *Ante Chriſtum* 454.

Adversùs patrum factiones multa populus parat, tuendæ libertatis & firmandæ concordiæ causâ. Accita quæ uſquam legum egregia. Annal. III, 27.

Annus U. C. ccciii. *Ante Chriſtum* 451.

Creati decemviri, & compoſitæ duodecim tabulæ, finis æqui juris. Annal. III, 27.

Vetus Urbi fenebre malum, & ſeditionum diſcordiarumque creberrima cauſa. Duodecim tabulis ſanctum, ne quis unciario fenore amplius exerceret; cùm antea ex libidine locupletium agitaretur. Annal. VI, 16.

Decemviralis poteſtas haud ultra biennium. Annal. I, 1.

Annus U. C. cccvii. *Ante Chriſtum* 447.

Quæſtores creati Valerius Potitus & Æmilius Mamercus, ut rem militarem comitarentur. Annal. XI, 22.

Annus U. C. cccx. *Ante Chriſtum* 444.

Tribunorum militum conſulare jus non diu valuit. Annal. I, 1.

Annus U. C. ccclxiv. *Ante Chriſtum* 390.

Alliensis clades. Hiſt. II, 91.

Capta a Gallis Roma. Annal. XI, 24.

XIV. Kalendas Sextiles captam Urbem Senones inflammant. Annal. XV, 41.

Poſt Gallica incendia, Urbs nullâ diſtinctione paſſim erecta. Annal. XV, 43.

ANNUS U. C. CCCXC. *Ante Chriſtum* 364.

Hiſtriones a Tuſcis acciti. Annal. XIV, 21.

ANNUS U. C. CDVII. *Ante Chriſtum* 347.

Unciarium fenus, rogatione tribuniciâ, ad ſemuncias redactum. Annal. VI, 16.

ANNUS U. C. CDXII. *Ante Chriſtum* 342.

Vetita verſura. Annal. VI, 16.

Pòſt multis plebis ſcitis obviàm itum feneratorum fraudibus. Sed toties repreſſæ, miras per artes rurſum oriebantur. Annal. VI, 16.

ANNUS U. C. CDXXIII. *Ante Chriſtum* 331.

Arbela, caſtellum inſigne famâ; quòd poſtremo inter Darium atque Alexandrum prœlio Perſarum illic opes concidêre. Annal. XII, 13.

ANNUS U. C. CDXXX. *Ante Chriſtum* 324.

Mors Alexandri Magni. *Ejus virtutum fatorumque cum Germanici virtutibus fatiſque comparatio.* Annal. II, 73.

ANNUS U. C. CDXXXIII. *Ante Chriſt.* 321.

Caudina clades. Annal. XV, 13.

Samnitium jugum ſubeunt Romani. Annal. XI, 24.

ANNUS U. C. CDLXXVI. *Ante Chriſt.* 278.

Fabricius conſul ſenatuſque Romanus venenum in Pyrrhum regem vetant produntque. Annal. II, 88.

ANNUS U. C. CDLXXXV. *Ante Chriſt.* 269.

Duplicatus quæſtorum numerus, ſtipendiariâ jam Italiâ, & accedentibus provinciarum vectigalibus. Annal. XI, 22.

ANNUS U. C. CDXC. *Ante Chriſtum* 264.

Primum bellum Punicum. Spei ædem hoc bello vovet Atilius. Annal. II, 49.

ANNUS U.C. CDXCIV. *Ante Chriſtum* 260.

Jani templum apud forum olitorium a C. Duillio ſtructum, qui primus rem Romanam proſpere mari geſſit, triumphumque navalem de Pœnis meruit. Annal. II, 49.

ANNUS U. C. DXII. *Ante Chriſtum* 242.

Aulum Poſtumium, conſulem, ſed flaminem Dialem, in Siciliam ad claſſem proficiſcentem, ad ſacra retinet L. Metellus pontifex maximus. Annal. III, 71.

ANNUS U.C. DXXXVI. *Ante Chriſtum* 218.

Secundum bellum Punicum. Hannibal in Italiam ingruit. Annal. III, 34.

Cremona condita. Hiſt. III, 34.

ANNUS U.C. DXLI. *Ante Chriſtum* 213.

Oppiæ leges, quîs conſtricta feminarum licentia. Annal. III, 33.

Bellum Macedonum. Icta cum Romanis Lydorum fœdera. Annal. IV, 55.

ANNUS U.C. DL. *Ante Chriſtum* 204.

Lex Cincia, quâ cavetur ne quis ob cauſam orandam pecuniam donumve accipiat. Annal. XI, 5. & XV, 20.

Marcus Lepidus Ptolemæi liberis tutor in Ægyptum miſſus. Annal. II, *67*.

Annus U. C. dliii. *Ante Chriſtum* 201.

Syphacem P. Scipio triumphans populo Romano oſtendit. Annal. XII, 38.

Annus U. C. dlix. *Ante Chriſtum* 195.

Smyrnæi, primi omnium, templum urbis Romæ ſtatuunt: magnis quidem jam Romani imperii rebus, nondum tamen ad ſummum elatis, ſtante adhuc Punicâ urbe, & validis per Aſiam regibus. Annal. IV, *56*.

Annus U. C. dlxii. *Ante Chriſtum* 192.

Bellum Syriacum. Byzantii copias mittunt in Antiochum. Annal. XII, *62*.

Annus U. C. dlxiv. *Ante Chriſtum* 190.

L. Scipio, pulſo Antiocho, fidem atque virtutem Magnetum decorat. Annal. III, *62*.

Annus U. C. dlxxxiii. *Ante Chriſt.* 171.

Bellum Perſei, Macedonum regis. Quo in bello ſtudia urbium Aſiæ in populum Romanum. Annal. IV, *55*.

Byzantii copias mittunt in regem Perſen. Annal. XII, *62*.

Annus U. C. dlxxxvii. *Ante Chriſt.* 167.

L. Paulus Æmilius triumphat, ducto ante currum Perſe Macedonum rege. Annal. XII, 38.

Annus U. C. dciv. *Ante Chriſtum* 150.

Servius Galba a Catone cenſorio accuſatus. Annal. III, *66*.

ANNUS U. C. DCV. *Ante Chriſtum* 149.

Magiſtratuum avaritia parit Calpurnia ſcita de repetundis. Annal. XV, 20.

Tertium bellum Punicum. P. Scipio, quamvis flagrante adhuc Pœnorum bello, apud Siciliam Romanum militaremque cultum exuit, ut externorum morum æmulatione animos devinciat. Annal. II, 59.

ANNUS U. C. DCVI. *Ante Chriſtum* 148.

Byzantiorum ictum cum Romanis fœdus, quâ tempeſtate bellatum adversùs regem Macedonum, cui, ut degeneri, Pſeudophilippi vocabulum impoſitum. Annal. XII, 62.

ANNUS U. C. DCVIII. *Ante Chriſtum* 146.

Poſſeſsâ Achaiâ Aſiâque, ludi curatiùs Romæ editi. Annal. XIV, 21.

L. Mummius primus Græci certaminis ſpectaculum in Urbe præbet. Annal. XIV, 21.

ANNUS U. C. DCX. *Ante Chriſtum* 144.

Aqua Marcia ad Urbem deducta. Annal. XIV, 22.

ANNUS U. C. DCXVII. *Ante Chriſtum* 137.

Numantina clades. Annal. XV, 13.

ANNUS U. C. DCXXII. *Ante Chriſtum* 133.

Diſſenſione ordinum, & apiſcendi illicitos honores, aut pellendi claros viros, aliaque ob prava latæ leges. Annal. III, 27.

Tiberius Gracchus turbator plebis. Ann. III, 27.

Diſcordiæ conſulum apud tribunos, agrariæ frumentariæque leges, plebis & optimatium certamina. Annal. IV, 32.

L. Cotta a Scipione Africano accuſatus. Annal. III, *66*.

ANNUS U.C. DCXXIII. *Ante Chriſtum* 131.

Bellum Ariſtonici. Byzantii copias mittunt in Ariſtonicum. Annal. IV, 55. & XII, 62.

Ubi ſubacto orbe, & æmulis urbibus regibuſve excitis, ſecuras opes concupiſcere vacuum fuit, prima inter patres plebemque certamina exarſere. Modò turbulenti tribuni, modò conſules prævalidi, & in Urbe ac foro tentamenta civilium bellorum. Hiſt. II, 38.

ANNUS U.C. DCXXXII. *Ante Chriſtum* 122.

Sempronìis rogationibus equeſter ordo in poſſeſſione judiciorum locatur. Annal. XII, *60*.

C. Gracchus turbator plebis. Annal. III, 27.

ANNUS U. C. DCXLI. *Ante Chriſtum* 113.

Cimbrorum arma primùm audita ſunt, Cæcilio Metello ac Papirio Carbone conſulibus. De Mor. German. cap. 37.

Papirius Carbo conſul a Germanis fuſus. ibid.

ANNUS U. C. DCXLV. *Ante Chriſtum* 109.

P.Rutilius a M. Scauro accuſatus. Annal. III, *66*.

Rutilius & Scaurus ſuam ipſi vitam poſtea narravere, fiduciam potiùs morum, quàm arrogantiam arbitrati. Vit. Agric. cap. 1.

ANNUS U.C. DCXLVI. *Ante Chriſtum* 108.

Aurelius Scaurus a Germanis captus. De Mor. German. cap. 37.

ANNUS U.C. DCXLVII. *Ante Chriſtum* 107.

Caſſius a Germanis victus cæſuſque. De Mor. German. cap. 37.

ANNUS U. C. DCXLVIII. *Ante Chriſt.* 106.

Serviliæ leges ſenatui judicia reddunt. Annal. XII, 60.

ANNUS U. C. DCXLIX. *Ante Chriſt.* 105.

Servilius Cæpio & Cn. Manlius a Germanis fuſi. De Mor. German. cap. 37.

ANNUS U. C. DCLII. *Ante Chriſtum* 102.

Piraticum bellum. Annal. XII, 62.

Hoc bello a Byzantiis adjutus Antonius. Annal. XII, 62.

ANNUS U. C. DCLIII. *Ante Chriſtum* 101.

Germani a C. Mario in Italiâ victi: at non impunè. De Mor. German. cap. 37.

ANNUS U. C. DCLIV. *Ante Chriſtum* 100.

Saturninus turbator plebis. Annal. III, 27.

ANNUS U. C. DCLVIII. *Ante Chriſtum* 96.

Ptolemæus, Cyrenarum rex, cui cognomentum Apionis fuit, agros populo Romano cum regno relinquit. Annal. XIV, 18.

ANNUS U. C. DCLX. *Ante Chriſtum* 94.

P. Rutilium, legibus pulſum, civem ſibi Smyrnæi addidere. Annal. IV, 43.

ANNUS U. C. DCLXII. *Ante Chriſtum* 92.

L. Craſſo & Domitio cenſoribus, rhetores cludere ludum impudentiæ juſſi ſunt. Dialog. de Orat. cap. 35.

ANNUS U. C. DCLXIII. *Ante Chriſtum* 91.

Turbator plebis, nec minor largitor, nomine

ſenatûs, Druſus: corrupti ſpe, aut illuſi per intercesſionem ſocii. Inde bellum Italicum. Annal. III, 27.

Annus U. C. dclxvi. *Ante Chriſtum* 88.

Mithridaticum bellum. Athenienſes ſocii ſunt Mithridatis adversùs Sullam. Annal. II, 55.

Juſſu regis Mithridatis apud cunctas Aſiæ inſulas & urbes trucidantur Romani. Annal. IV, 14.

Coi, fidem ſuam tum teſtati, cives Romanos templo Æſculapii induxere. Annal. IV, 14.

Multa eorumdem in populum Romanum merita, ſociæque victoriæ. Annal. XII, 61.

Graviſſimo in diſcrimine exercitûs, ob aſperitatem hiemis & penuriam veſtis, cùm id Smyrnam in concionem nuntiatum foret, omnes, qui adſtabant, detraxere corpori tegmina, Romaniſque legionibus miſerunt. Annal. IV, 56.

Bellum civile. Multæ & diverſæ leges. Annal. III, 27.

Marius & Sulla de judiciorum jure præcipuè bellant. Annal. XII, 60.

E plebe infimâ C. Marius, & nobilium ſæviſſimus L. Sulla, victam armis libertatem in dominationem vertunt. Hiſt. II, 38.

Cn. Pompeius octavodecimo ætatis anno civilia bella ſuſtinet. Annal. XIII, 6.

Cn. Pompeius Mario Sullâque occultior, non melior. Et numquam poſtea niſi de principatu quæſitum. Hiſt. II, 38.

Annus U. C. dclxvii. *Ante Chriſtum* 87.

Haud longa Cinnæ dominatio. Annal. I, 1.

Prœlio, quo apud Janiculum adversùs Cinnam pugnatum eſt, Pompeianus miles fratrem ſuum, dein, cognito facinore, ſeipſum interficit. Tantò acrior apud majores, ſicut virtutibus gloria, ita

flagitiis pœnitentia fuit. Hiſt. III, 51.

Cornelii Merulæ, flaminis Dialis, cædes. Sex & ſeptuaginta annis nemo poſt eum ſuffectus. Annal. III, 58.

ANNUS U. C. DCLXX. *Ante Chriſtum* 84.

L. Sulla, pulſo Mithridate, fidem atque virtutem Magnetum decorat. Annal. III, 62.

ANNUS U. C. DCLXXI. *Ante Chriſtum* 83.

Ardet Capitolium civili bello, ſed fraude privatâ. Annal. VI, 12. & Hiſt. III, 72.

Arſere & Sibyllini libri. Quæſita Samo, Ilio, Erythris, per Africam etiam ac Siciliam, & Italicas colonias carmina Sibyllæ, una ſeu plures fuere; datumque ſacerdotibus negotium, quantum humanâ ope potuiſſent, vera diſcernere. Annal. VI, 12.

Capitolium iiſdem rurſus veſtigiis ſitum exſtruendi curam victor Sulla ſuſcipit. Hiſt. III, 72.

ANNUS U. C. DCLXXII. *Ante Chriſtum* 82.

L. Sulla dictator, abolitis vel converſis prioribus legibus, plura addit, & tribunorum plebis licentiam tollit. Annal. III, 27.

Lege Sullæ viginti quæſtores creati ſupplendo ſenatui, cui judicia tradiderat. Annal. XI, 22.

ANNUS U. C. DCLXXIII. *Ante Chriſtum* 81.

Pomerium Urbis a L. Sullâ auctum. Annal. XII, 23.

ANNUS U. C. DCLXXV. *Ante Chriſtum* 79.

Haud longa Sullæ dominatio. Annal. I, 1.

ANNUS U. C. DCLXXVI. *Ante Chriſtum* 78.

Sulla moritur. Hoc ſolum felicitati ejus nega-

tum, quod Capitolium non dedicaverit. Hiſt. III, 72.

Lutatius Catulus, conſul, Capitolium dedicat; ejuſque nomen, inter tanta Cæſarum opera, uſque ad Vitellium manſit. Hiſt. III, 72.

Turbidæ Lepidi rogationes, ut acta mortui Sullæ reſcinderentur. Annal. III, 27.

ANNUS U.C. DCLXXX. *Ante Chriſtum* 74.

Sertorii atque Mithridatis ingentibus bellis labat reſpublica. Annal. III, 73.

ANNUS U.C. DCLXXXI. *Ante Chriſtum* 73.

Cyziceni circumſeſſi haud minùs ſuâ conſtantiâ, quàm præſidio Luculli, Mithridaten regem pellunt; ideoque libertatem adepti. Annal. IV, 36.

Servile bellum. Spartaco tamen, poſt multas conſularium exercituum clades inultam Italiam urenti, haud datum ut pacto in fidem acciperetur. Annal. III, 83. & XV, 46.

ANNUS U.C. DCLXXXIV. *Ante Chriſt.* 70.

Tribunis plebis reddita licentia. Annal. III, 27.

Tum non modò in commune, ſed in ſingulos homines latæ quæſtiones; & corruptiſſimâ republicâ, multæ leges. Annal. III, 27.

ANNUS U.C. DCLXXXV. *Ante Chriſtum* 69.

L. Lucullus Armeniam penetrat, & itinera aperit. Annal. XV, 27.

Lex Roſcia de equitum Romanorum loco apud theatrum. Annal. XV, 32.

ANNUS U.C. DCLXXXVII. *Ante Ch.* 67.

Cn. Pompeio, Piraticum bellum geſturo, multum a populo Romano poteſtatis datum. Annal. XV, 25.

ANNUS U.C. DCXCI. *Ante Chriſtum 63.*

Romanorum primus Cn. Pompeius Judæos domuit; templumque jure victoriæ ingreſſus eſt. Muri Hieroſolymorum diruti; delubrum manſit. Hiſt. V, 9.

ANNUS U.C. DCXCVI. *Ante Chriſtum 58.*

Germani a Julio Cæſare in Galliâ victi. De Mor. German. cap. 37.

ANNUS U.C. DCXCIX. *Ante Chriſtum 55.*

Primus omnium Romanorum Julius Cæſar, cum exercitu Britanniam ingreſſus, quamquam proſperâ pugnâ terruerit incolas, ac litore potitus ſit: poteſt videri eam oſtendiſſe poſteris, non tradidiſſe. Vit. Agric. cap. 13.

Cn. Pompeius manſuram theatri ſedem ponit; ideoque incuſatus a ſenioribus. Annal. XIV, 20.

Antea ſubitariis gradibus, & ſcenâ in tempus ſtructâ, ludos edi ſolitum. Vetuſtioribus adhuc temporibus, ſtans populus ludos ſpectabat, ne, ſi conſideret, theatro dies totos ignaviâ continuaret. Annal. XIV, 20.

Pompeii Craſſique potentia citò in Cæſarem ceſſura. Annal. I, 1.

ANNUS U.C. DCCI. *Ante Chriſtum 53.*

Craſſus a Parthis trucidatus. Annal. II, 2. & de Mor. German. cap. 37.

Caſſius debellati exercitûs Romani reliquias ſervat; ipſe poſtea Parthorum victor. Inde familia Caſſia per illas gentes celebrata. Annal. XII, 11.

ANNUS U.C. DCCII. *Ante Chriſtum 52.*

Galli Julium Cæſarem apud Aleſiam obſident. Annal. XI, 23.

Victore Cæſare, nullum breviore ſpatio, quàm adversùs Gallos confectum eſt bellum. Annal. XI, 24.

Cn. Pompeius, tertiùm conſul, corrigendis moribus delectus. At gravior remediis, quàm delicta erant, ſuarumque legum auctor idem ac ſubverſor. Annal. III, 28.

Annus U. C. dccvi. *Ante Chriſtum* 48.

Pharſalica pugna. Quæ armis tuebatur, armis amittit Cn. Pompeius. Annal. III, 28.

Pompeii potentia in Cæſarem cedit. Annal. I, 1.

Exin continua per viginti annos diſcordia: non mos, non jus: deterrima quæque impune; ac multa honeſta exitio ſunt. Annal. III, 28.

Annus U. C. dccvii. *Ante Chriſtum* 47.

Lex dictatoris Cæſaris de modo credendi poſſidendique intra Italiam. Annal. VI, 16.

Cæſar ſeditionem exercitûs verbo uno compeſcit, *Quirites* vocando, qui ſacramentum ejus detrectabant. Annal. I, 42.

Annus U. C. dccviii. *Ante Chriſtum* 46.

Dictator Cæſar lege Caſſiâ patricios ſublegit. Annal. XI, 25.

Annus U. C. dccix. *Ante Chriſtum* 45.

Conſul uno die fuit Caninius Rebilus, C. Cæſare dictatore, cùm belli civilis præmia feſtinarentur. Hiſt. III, 37.

Annus U. C. dccx. *Ante Chriſtum* 44.

Repentina vis dictatorem Cæſarem opprimit. Hiſt. III, 68.

Cæſar Octavianus nonodecimo ætatis anno civilia bella ſuſtinet. Annal. XIII, 6.

Is, adoleſcens privatus, veteranos cupidine dominandi concitos per largitiones inflammat, exercitum parat, corrumpit conſulis legiones, ſimulat Pompeianarum gratiam partium. Annal. I, 10.

Annus U.C. dccxi. *Ante Chriſtum* 43.

Cæſis Hirtio & Panſâ conſulibus, utriuſque copias Octavius occupat; extorquet invito ſenatu conſulatum, armaque, quæ in Antonium acceperat, contra rempublicam vertit. Annal. I, 10.

Triumviratus: proſcriptio civium: diviſiones agrorum. Annal. I, 10.

Cicero interficitur. Ab ejus interitu mutata eloquentia. Dialog. de Orat. cap. 24.

Annus U.C. dccxii. *Ante Chriſtum* 42.

Philippenſis acies. Bruto & Caſſio cæſis, nulla jam publica arma. Annal. I, 2. & III, 76.

Annus U.C. dccxiv. *Ante Chriſtum* 40.

Peruſinum bellum. Annal. V, 1.

Brundiſinum fœdus. Annal. I, 10.

Stratonicenſes Parthorum irruptionem, nihil mutatâ in populum Romanum conſtantiâ, perferunt. Annal. III, 62.

Regnum Judææ ab Antonio Herodi datum. Hiſt. V, 9.

Annus U.C. dccxv. *Ante Chriſtum* 39.

Pax inter Sex. Pompeium ac triumviros pacta. Annal. V, 1.

Pacorus, Judæâ potitus, a P. Ventidio interficitur; & Parthi trans Euphraten redacti. Hiſt. V, 9.

Amiſſo Pacoro, infra Ventidium dejectus Oriens. De Mor. German. cap. 37.

ANNUS U. C. DCCXVI. *Ante Chriſtum* 38.

Cæſar, cupidine formæ, aufert Tiberio Neroni uxorem Liviam, incertum an invitam: adeò properus, ut ne ſpatio quidem ad enitendum dato, penatibus ſuis gravidam induxerit. Annal. V, 1.

Conſulti per ludibrium pontifices, an concepto, necdum edito partu, rite nuberet. Annal. I, 10.

ANNUS U. C. DCCXVII. *Ante Chriſtum* 37.

Tarentinum fœdus. Annal. I, 10.

Agrippa Ubiorum gentem, Rheno tranſgreſſam, in fidem accipit. Annal. XII, 27.

Experimento fidei ſuper ipſam Rheni ripam collocantur, ut arceant, non ut cuſtodiantur. De Mor. German. cap. 28.

Judæos C. Soſius ſubigit. Hiſt. V, 9.

ANNUS U. C. DCCXVIII. *Ante Chriſtum* 36.

Lepidus, poſtquam ſocordiâ ſenuit, ſpecie quoque amicitiæ, legionibus exuitur. Annal. I, 2, 9 & 10.

Cæſar bellis civilibus Cilnium Mæcenatem, equeſtris ordinis, cunctis apud Romam atque Italiam præponit. Annal. VI, 11.

ANNUS U. C. DCCXIX. *Ante Chriſtum* 35.

Sextus Pompeius, pacis imagine deceptus, apud Siciliam opprimitur. Annal. I, 2 & 10.

ANNUS U. C. DCCXXIII. *Ante Chriſtum* 31.

Actiaca victoria. Annal. I, 3.

Cæſar vultu & aſpectu Actiacas legiones Brundiſii turbantes exterret. Annal. I, 42.

ANNUS U. C. DCCXXIV. *Ante Chriſtum* 30.

Antonio per libidines peſſum dato, eoque in-

terfecto, Cæſar, poſito triumviri nomine, cuncta diſcordiis civilibus feſſa, nomine *Principis*, ſub imperium accipit. Annal. I, 2 & 9.

Luxus menſæ, a fine Actiaci belli, ad ea arma quîs Ser. Galba rerum adeptus eſt, per annos centum profuſis ſumptibus exerciti. Annal. III, 55.

Princeps Auguſtus lege Sæniâ patricios ſublegit. Annal. XI, 25.

Mauros Juba rex accipit, donum populi Romani. Annal. IV, 5.

Phraates, Parthorum rex, cuncta venerantium officia ad Auguſtum vertit; partemque prolis firmandæ amicitiæ mittit: haud perinde Romanorum metu, quàm fidei popularium diffiſus. Annal. II, 1.

ANNUS U. C. DCCXXV. *Ante Chriſtum* 29.

Auguſtus, inter alia dominationis arcana, ſeponit Ægyptum, vetitis, niſi permiſſu, ingredi ſenatoribus aut equitibus Romanis illuſtribus: ne fame urgeret Italiam, quiſquis eam provinciam, clauſtraque terræ ac maris, quamvis levi præſidio, adversùm ingentes exercitus inſediſſet. Ann. II, 59.

C. Oppius, Cornelius Balbus, Matius, Vedius, aliaque equitum Romanorum, ſub Auguſto Principe, prævalida nomina. Oppius & Balbus primi Cæſaris opibus potuere conditiones pacis & arbitria belli tractare. Annal. XII, 60.

Statilius Taurus, Marcius Philippus, Corn. Balbus hoſtiles exuvias, aut exundantes opes, ornatum ad Urbis & poſterûm gloriam, conferunt. Annal. III, 72.

Auguſtus ſibi atque urbi Romæ templum apud Pergamum ſiſti non prohibet. Annal. IV, 5.

ANNUS U.C. DCCXXVI. *Ante Chriſtum* 28.

Sexto ſuo conſulatu Cæſar Auguſtus, potentiæ

ſecurus, quæ triumviratu juſſerat, abolet; datque jura, quîs pace & Principe uteremur. Ann. III, 28.

ANNUS U.C. DCCXXXI. *Ante Chriſtum* 23.

Piſo, qui civili bello reſurgentes in Africâ partes acerrimo miniſterio adversùs Cæſarem juverat; mox Brutum & Caſſium ſecutus, conceſſo reditu, petitione honorum abſtinebat, delatum ab Auguſto conſulatum accipit. Annal. II, 43.

Marcellus, flagrantibus plebis ſtudiis, intra juventam, morte ereptus. Annal. II, 41.

M. Agrippæ Mitylenenſe ſecretum. Annal. XIV, 53.

ANNUS U.C. DCCXXXIII. *Ante Chriſtum* 21.

Auguſtus M. Agrippam generum ſumit. Annal. I, 3. & Hiſt. I, 15.

Ejus filii Caius ac Lucius in familiam Cæſarum poſtea inducti. Ibid.

ANNUS U.C. DCCXXXIV. *Ante Chriſtum* 20.

Datus rex Armeniis a Cæſare Tigranes, deductuſque in regnum a Tiberio Nerone. Annal. II, 3.

ANNUS U.C. DCCXXXVI. *Ante Chriſtum* 18.

M. Agrippa ſocius tribuniciæ poteſtatis deligitur. Annal. III, 56.

ANNUS U.C. DCCXXXVII. *Ante Chriſt.* 17.

Ludi ſæculares ab Auguſto editi. Annal. XI, 11.

ANNUS U.C. DCCXXXVIII. *Ante Chriſt.* 16.

Lolliana clades. Annal. I, 10.

ANNUS U.C. DCCXLII. *Ante Chriſtum* 12.

M. Agrippa vitâ conceſſit. Annal. I, 3.

Sulpicius Quirinius, impiger militiæ, & acribus

miniſteriis, conſulatum, mox expugnatis per Ciliciam Homonadenſium caſtellis, inſignia triumphi adeptus. Annal. III, 48.

ANNUS U.C. DCCXLIII. *Ante Chriſtum* 11.

Germani a Druſo in ſuis ſedibus perculſi. De Mor. Germ. cap. 37.

ANNUS U.C. DCCXLV. *Ante Chriſtum* 9.

Druſus exſtinctus magnam ſuî apud populum Romanum memoriam relinquit: credebatur enim, ſi rerum potitus foret, libertatem redditurus. Annal. I, 3 & 33.

Is aggerem coercendo Rheno inchoaverat. Annal. XIII, 53.

ANNUS U.C. DCCXLVI. *Ante Chriſtum* 8.

Pomerium Urbis ab Auguſto auctum. Annal. XII, 23.

Germani a Tiberio in ſuis ſedibus perculſi, ac ſæpe poſtea fuſi. De Mor. Germ. cap. 37.

Mæcenas, Auguſti amicitiâ præcipuus, moritur. Provectâ tamen ætate ſpeciem magis in amicitiâ Principis, quàm vim tenuit, fato potentiæ raro ſempiternæ. Annal. III, 30.

Sugambri a Tiberio in deditionem accepti, & in Gallias trajecti. Annal. II, 26 & 39.

ANNUS U.C. DCCXLVII. *Ante Chriſtum* 7.

Tiberii de Germanis triumphus. Annal. I, 4 & 34. II, 26.

Cum Germanis Tiberius, Germanicus, aliique duces rurſum bellavere: multaque invicem damna. Non Samnis, non Pœni, non Hiſpaniæ, Galliæve, ne Parthi quidem ſæpius admonuere: quippe regno Arſacis acrior eſt Germanorum libertas. De Mor. Germ. cap. 37.

Annus U. C. dccxlviii. *Ante Chriſtum 6.*

Juſſu Auguſti Armeniis impoſitus rex Artavaſdes; pòſt non ſine clade Romanâ dejectus. Annal. II, 3.

Defuncto Agrippâ, Auguſtus Tiberium Neronem poteſtatis tribuniciæ ſocium delegit, ne ſucceſſor in incerto foret. Annal. III, 56.

Annus U. C. dccxlix. *Ante Chriſtum 5.*

Tiberius, ab uxore ſuâ Juliâ ſpretus, Rhodum abſcedit; ibique iram, & ſimulationem, & ſecretas libidines meditatur. Annal. I, 4 & 53.

Annus U. C. dccl. *Ante Chriſtum 4.*

Poſt mortem Herodis, Simon quidam in Judæâ regium nomen invadit. Is a Quinctilio Varo, obtinente Syriam, punitus: & gentem coercitam liberi Herodis tripartitò rexere. Hiſt. V, 9.

Annus U. C. dcclii. *Ante Chriſtum 2.*

Caius Cæſar componendæ Armeniæ deligitur. Is Ariobarzanem, origine Medum, ob inſignem corporis formam, & præclarum animum, volentibus Armeniis præfecit. Annal. II, 4.

Caio Cæſari obtinenti Armeniam datus rector Sulpicius Quirinius. Annal. III, 48.

Ut valida Auguſto in rempublicam fortuna; ita domi improſpera fuit. Julia, ejus filia Tiberiique uxor, ob impudicitiam Pandatariâ inſulâ, mox oppido Rheginorum, qui Siculum fretum accolunt, clauſa. Annal. I, 53. & III, 24.

Julus Antonius, ob adulterium Juliæ, morte punitus. Annal. IV, 44.

Sempronius Graccus, Juliæ pervicax adulter; amotus Cercinam Africi maris inſulam. Annal. I, 53.

ANNUS U. C. DCCLV. *Jeſu Chriſti* 2.

Lucium Cæſarem euntem ad Hiſpanienſes exercitus mors, vel Liviæ dolus, opprimit. Ann. I, 3.

ANNUS U. C. DCCLVII. *J. C.* 4.

Caium Cæſarem remeantem Armeniâ, & vulnere invalidum mors fato propera, vel novercæ Liviæ dolus, abſtulit. Annal. I, 3.

Tum in Tiberium cuncta vergere : filius, collega imperii, conſors tribuniciæ poteſtatis adſumitur. Annal. I, 3. Hiſt. I, 15.

A Tiberio quoque, ſuper propriam ſtirpem, Germanicus adſumptus. Annal. XII, 25.

ANNUS U. C. DCCLIX. *J. C.* 6.

Maroboduus duodecim legionibus petitus, duce Tiberio : mox conditionibus æquis diſceſſum. Annal. II, 46.

Suevi, rexque ~~Maroboduus~~ pace obſtrictus. Annal. II, 26.

Capito Ateius principem in civitate locum ſtudiis civilibus obtinet. Conſulatum ei adceleravit Auguſtus, ut Labeonem Antiſtium iiſdem artibus præcellentem anteiret. Annal. III, 75.

ANNUS U. C. DCCLX. *J. C.* 7.

Livia ſenem Auguſtum devinxerat adeò, uti nepotem unicum Agrippam Poſtumum in inſulam Planaſiam projiceret. Annal. I, 3.

ANNUS U. C. DCCLXI. *J. C.* 8.

Julia, Auguſti neptis, convicta adulterii projicitur in inſulam Trimetum, haud procul Apulis litoribus. Annal. IV, 71.

D. Silanus, ejus adulter, amicitiâ Auguſti pro-

hibetur; exſiliumque ſibi demonſtrari intelligens, fugit. Annal. III, 24.

Auguſtus, commotus Caſſii Severi libidine, quâ viros feminaſque illuſtres procacibus ſcriptis diffamaverat, primus cognitionem de famoſis libellis, ſpecie legis majeſtatis, tractat. Annal. I, 72.

Apud veteres fuit quoque lex majeſtatis; ſed alia in judicium veniebant. Si quis proditione exercitum, aut plebem ſeditionibus, denique malè geſtâ republicâ majeſtatem populi Romani minuiſſet, facta arguebantur, dicta impunè erant. Annal. I, 72.

Annus U.C. DCCLXII. *J. C.* 9.

Auguſtus legem Papiam Poppæam incitandis cælibum pœnis & augendo ærario ſancit. Annal. III, 25.

Bellum Dalmaticum a Tiberio confectum. Ornoſpades haud inglorius auxiliator, eóque civitate Romanâ donatus. Annal. VI, 37.

Variana clades. Tres cum Varo legiones periere. Victor Arminius. Annal. I, 10, 59 & 62; de Mor. German. cap. 37.

Annus U. C. DCCLXV. *J. C.* 12.

Tiberii de Pannoniis ac Dalmatis triumphus; Annal. I, 4 & 34.

Caius, Germanici & Agrippinæ filius, in caſtris naſcitur: eum, in contubernio legionum eductum, militari vocabulo *Caligulam* appellant, quia plerumque ad concilianda vulgi ſtudia eo tegmine pedum induebatur. Annal. I, 41.

Annus U. C. DCCLXVI. *J. C.* 13.

Auguſtus, cùm Tiberio tribuniciam poteſtatem a patribus ruiſum poſtularet, quamquam honorâ oratione, quædam de habitu vultuque & inſtitutis

ejus jecerat, quæ velut excuſando exprobaret. Inde fama ne Tiberium quidem caritate, aut reipublicæ curâ adſcitum: ſed quoniam arrogantiam ſævitiamque ejus introſpexerit, comparatione deterrimâ ſibi gloriam quæſiviſſe. Annal. I, 10.

ANNUS U.C. DCCLXVII. *J. C.* 14.

Graveſcere cœpit valetudo Auguſti: & quidam ſcelus uxoris ſuſpectabant. Tiberius properis matris literis accitur: neque ſatis compertum, ſpirantem adhuc Auguſtum apud urbem Nolam, an exanimem repererit. Exceſſiſſe Auguſtum & rerum potiri Tiberium fama eadem fert. Annal. I, 5.

FINIS TOMI SEXTI.

WIDENER LIBRARY
HX IJUK 8

HERBERT WEIR SMYTH
CLASSICAL LIBRARY